BUDDHISTICKÝ SLOVNÍK

BUDDHISTICKÝ SLOVNÍK

Příručka buddhistických pojmů a nauky

Ctihodný NYANATILOKA

Editoval
Ctihodný NYANAPONIKA

DharmaGaia 2008

Přeložil Jan Honzík
Odborně lektorovali PhDr. Jiří Holba, Ph.D. a Michal Horák

Copyright © Budhist Publication Society, Sri Lanka
Translation © Jan Honzík, 2008
Copyright © DaharmaGaia, 2008
ISBN 970–80–

Z předmluvy k prvnímu anglickému vydání

Tato příručka, která je prvním pokusem o spolehlivý slovník buddhistických doktrinálních pojmů používaných v pálijském kánonu a jeho komentářích, vyplní zásadní mezeru, na niž narážejí studenti buddhismu. Neposkytuje čtenáři pouze povrchní výčet důležitých pálijských termínů, ale nabízí mu přesné a spolehlivé definice a vysvětlení kanonických a postkanonických termínů a nauky. Ty jsou založené na suttách, *Abhidhamma-pitace* a komentářích a ilustrované četnými citacemi z těchto zdrojů, takže kdo chce, může inteligentním pospojováním různých článků bez potíží podat kompletní výklad celého buddhistického učení.

Jak už poukázal autor v předmluvě ke svému průvodci *Abhidhamma-pitakou* (*Guide through the Abhidhamma Pitaka*, Kolombo 1938), lze v kánonu abhidhammy nalézt termíny, s nimiž se nesetkáme v suttách. A jiné termíny lze zase nalézt jen v komentářích, a nikoli v suttách a abhidhammě. Autor proto učinil první pokus – aniž by ale prohlašoval absolutní spolehlivost nebo úplnost tohoto rozhodně nelehkého podniku – poukázat v Dodatku* na všechny termíny, které nelze v nejstarších suttách vůbec nalézt nebo tam nemají tentýž význam, a vysvětlit, jak dalece se jedná o odchylky od starších textů, nebo o další vývoj.

Ve spojitosti s tím chce autor vyjádřit názor, že často citovaná *Patisambhidámagga*, stejně jako *Niddésa*, *Buddha-vamsa* a *Arija-pitaka*, ačkoli jsou zahrnuty v *Khuddaka-nikáji* v *Sutta-pitace*, mají veskrze povahu komentářů, a ačkoli jsou zjevně starší než komentáře k suttám, které se nám dochovaly v Buddhaghósově verzi, musely bezpochyby vzniknout později než kánon abhidhammy.

Při překladu termínů do angličtiny jsem se často musel výrazně lišit od interpretace západních učenců a zavádět nová slova. Velké množství dřívějších překladů musí být považováno částečně za zcela nesprávné, částečně za zavádějící nebo minimálně za nejasné. Nesprávné jsou například anglické překlady *námarúpa* jako „name and form“ (jméno a forma); *džavana* („impulsion“, karmické impulzy) jako „apperception“ (apercepce) atd.

Výklady týkající se pravé povahy osmičlenné stezky, čtyř ušlechtilých pravd, podmíněného vznikání a pěti skupin existence – učení, která byla s ohledem na jejich pravou povahu často chápána mylně, budou jistě pro mnohé odhalením.

Autor opakovaně cítil potřebu osvětlit učení o *anattá*, neboli nejáství, tj. o neosobnosti a prázdnotě všech existujících jevů, ze všech možných úhlů

* V českém a novějším anglickém vydání tomu odpovídají zdrojové poznámky za příslušnými hesly.

pohledu, protože je to právě toto učení, které spolu s učením o podmíněnosti všech existujících jevů utváří podstatu celé Buddhovy nauky a bez něj by ji nebylo možné pochopit v pravém světle. Tak se učení o neosobnosti táhne celou knihou jako červená nit.

Kéž je tato malá příručka stále užitečným pomocníkem a průvodcem všem vážným zájemcům při jejich studiu původních buddhistických textů a kéž poskytne příležitost i buddhistickým autorům a přednášejícím k tomu, aby si doplnili a prohloubili své znalosti Buddhova hlubokého učení!

Pokud by se ukázalo, že pro lepší porozumění je nezbytné pojednat o některých věcech zevrubněji, může být tento úkol vyhrazen pozdějším vydáním tohoto díla.

Nyanatiloka
Ústřední internační tábor,
Dehra-Dun, Indie
28. srpna 1946

Předmluva vydavatele ke třetímu vydání

Toto revidované a rozšířené třetí vydání jsme zamýšleli vydat jako připomínku desátého výročí autorovy smrti 28. května 1957. Kvůli nevyhnutelným okolnostem ale muselo být vydání opožděno.
Autor si přál, aby bylo první vydání tohoto díla rozšířeno, ale když bylo potřeba druhé vydání, zabránila mu v jeho rozšíření nemoc, které později podlehl. Bylo proto na jeho žákovi, současném vydavateli, aby při zachování původního rámce a charakteru díla vypracoval dodatky a úpravy, které se zdály být užitečné.

Rozšířeno a částečně přepsáno bylo přes sedmdesát položek; jiné byly mírně upraveny; bylo zahrnuto více zdrojových odkazů a k některým částem byly přidány informace o literatuře k dalšímu studiu příslušného tématu. Ale přidali jsme jen málo nových slov (například *anupassaná*, *ánupubbí-kathá* atd.). Na toto omezení jsme dbali, neboť sám ctihodný autor uvažoval pouze o podrobnějším pojednání stávajících položek (viz Předmluva k prvnímu vydání), protože si zjevně přál zachovat původní formu a charakter díla. Také jsme usoudili, že by bylo nadbytečné přidávat více takových slov, která se používají až v pozdějších komentářích a abhidhammické literatuře, neboť v angličtině se tyto výrazy vyskytují obecně jen v několika odborných knihách a překladech, které poskytují samy potřebná vysvětlení.

Tato kniha je určena především těm, kteří studují buddhistická učení prostřednictvím anglického jazyka, ale přejí si být obeznámeni s některými původními pálijskými termíny, které jsou s ohledem na nauku důležité. Tak se ocitají ve stejné pozici jako studenti filosofie nebo vědy, kteří mají znát terminologii svého oboru, jež většinou není v běžné řeči o nic méně „neznámá“, než jsou slova jazyka páli obsažená v tomto slovníku.
Taková obeznámenost s pálijskými termíny původních textů bude studentům užitečná také kvůli identifikaci jejich různých překladů upřednostňovaných různými překladateli. Je politováníhodné, že existuje tak povážlivě mnoho různých anglických výrazů pro tytéž doktrinální termíny. Toto velké množství překladů se ukázalo být matoucí pro ty studenty buddhismu, kteří neznají pálijštinu. Dokonce i v tomto pokročilém stadiu, kdy se tiskne velké množství pálijských textů, bude v zájmu jednotnosti žádoucí, když se překladatelé vzdají upřednostňování svých vlastních výrazů, i když je považují za lepší než jiné. V každém případě se mají doktrinální termíny poznat podle definice, právě tak jako filosofické a technické termíny v západních jazycích.

Abychom trochu pomohli s popsanou situací, poukazujeme u některých položek v tomto vydání na množství alternativních překladů, jež používa-

jí jiní autoři. Ve velmi málo případech byly dány do závorek překlady, které jsou nepřijatelné, přestože jsou známé. Výrazy, které upřednostňoval sám ctihodný Nyanatiloka, byly dány do uvozovek. Obecně lze říci, že jeho překlady založené na jeho komplexních znalostech textů a nauky jsou velmi spolehlivé a vhodné. Jen ve velmi málo případech změnil vydavatel autorem zvolený překlad, jako například „canker" pro *ásava* [do češtiny zde překládáme jako zákal] (namísto „bias" [sklon]), „right view" [správný názor] pro *sammá-ditthi* (namísto „right understanding" [správné porozumění]). To druhé bylo změněno, abychom ušetřili těch několik málo anglických ekvivalentů k četným pálijským synonymům pro „vědění" atd. a také abychom nemuseli překládat protikladný pojem *miččhá-ditthi* jako „wrong understanding" [nesprávné porozumění].*

Tento slovník vyšel také v autorově vlastní německé verzi (vydáno ve Verlag Christiani, Kostnice, Německo) a ve francouzském překladu zesnulé paní Suzanne Karpeles (Adyar, Paříž, 1961).

Nyanaponika
Kandy, Cejlon, únor 1970

V textu čtvrtého vydání, které teď vychází v Buddhist Publication Society, bylo učiněno jen několik drobných úprav.

Nyanaponika
Kandy, Cejlon, březen 1980

V tomto sedmém dotisku byly zdrojové informace z Dodatku přesunuty do hlavní části slovníku. Citace prakticky nebyly upravovány, ale slovník jako celek prošel rozsáhlými úpravami kvůli jednotě stylu a použití výrazů.

BPS
Kandy, Srí Lanka, 2004

* Poznámka překladatele: Do češtiny lze pojem *sammá-ditthi* překládat jako „správný názor" i jako „správné porozumění".

Předmluva k českému vydání

Nyanatilokův Buddhistický slovník patří již po několik desetiletí k nejpopulárnějším učebnicím buddhismu na Západě a je velmi oblíbený i v asijských théravádových zemích, především na Srí Lance, kde ctihodný Nyanatiloka žil. Když jsem se před lety seznamoval s Buddhovým učením, marně jsem se pokoušel sehnat tuto knihu v češtině a vůbec mě tehdy nenapadlo, že její první český překlad vznikne až o sedm let později tímto způsobem.

Českým čtenářům a čtenářkám se nyní dostává do rukou velmi přehledný a ucelený soubor základních buddhistických pojmů a nauk, který přispěje, jak doufáme, k lepšímu porozumění původnímu Buddhovu učení, jakož i k osvojení si odborných pálijských výrazů a jejich českých ekvivalentů.

Český překlad vychází primárně ze čtvrtého anglického vydání (BPS, Kandy 2004), přičemž jsme přihlíželi i k německé verzi (čtvrté vydání, Verlag Christiani, Kostnice 1989), kterou psal autor ve své mateřštině. Slovník je hojně prokládán přeloženými citacemi z původních pálijských textů (ze *Sutta-pitaky*, *Abhidhamma-pitaky*, *Visuddhi-maggy* aj.), u nichž jsme ve většině případů ověřovali, zda český překlad odpovídá původnímu pálijskému znění a významu. Je třeba podotknout, že ne všechny citace, které ctihodný autor uvádí, odpovídají doslova pálijské předloze. Někdy se jedná o shrnutí širšího textu a jindy byl anglický překlad spojen s určitou významovou interpretací, což jsme v českém překladu respektovali. V minimálním počtu případů jsme považovali za vhodné doplnit pod textem poznámku překladatele.

Oproti původní anglické a německé verzi jsme použili pro pálijské výrazy českou transkripci, přičemž mezinárodní transliterace je uváděna ve slovníkové formě v závorkách za jednotlivými hesly; například džhána (jhāna). Složené pálijské výrazy jsou v české transkripci většinou rozděleny pomlčkami kvůli přehlednosti a lepšímu zapamatování, podobně jako je tomu často i v anglické a německé verzi (například *suňňatá-vimokkha*). Pálijské termíny, kterým ve slovníku náleží samostatné vysvětlení, jsou v textu označeny šipkou.

Při volbě českých ekvivalentů pro odborné pálijské výrazy jsme brali v potaz několik věcí: Nyanatilokův anglický či německý překlad pálijského pojmu, význam pálijského slova v kontextu Buddhovy nauky a původních textů, existující české překlady a také další anglické překlady uváděné ve významných slovnících (Rhys Davis, Buddhadatta, Ñāṇamoli, R. C. Childers). V některých případech uvádíme v českém překladu dva či více vhodných českých ekvivalentů, čímž je dokreslen význam původního pálijského slova, jehož významové odstíny často závisejí na konkrétním kontextu. Nedomníváme se, že pro všechna pálijská slova existuje pouze jeden vhodný český překlad. Příkladem může být pálijský

pojem *sati*, který je českými autory dodnes překládán mnoha různými způsoby, přičemž pro některé autory nejsou určité způsoby překladu akceptovatelné. Abychom tyto obtíže překročili, rozhodli jsme se uvádět v textu původní pálijský pojem *sati*, čímž chceme přispět k jeho žádoucímu zdomácnění. U samotného hesla „sati" pak přidáváme v poznámce podrobný komentář. Ačkoli má tato česká verze *Buddhistického slovníku* přispět k ustavení a sjednocení odborné české terminologie, nechceme si dělat nároky na výlučnost našeho překladu a uvědomujeme si, že jiní autoři mohou v některých případech preferovat při překladu jiný český výraz. Přimlouváme se nicméně, aby tak učinili po důkladném uvážení, které bylo vlastní i naší práci.

U jednotlivých hesel jsme zachovali odkazy na anglickou buddhistickou literaturu, která nebyla ve většině případů dosud přeložena do češtiny. Vlastní seznam relevantní literatury v češtině uvádíme na konci knihy.

Na tomto místě bych rád poděkoval svým spolupracovníkům Dr. Jiřímu Holbovi a Michalovi Horákovi za pečlivé provedení odborných korektur a za jejich návrhy a připomínky, které se výrazně promítly do výsledné podoby české verze slovníku. Velké poděkování patří rovněž bhikkhu Gavésakovi a Štěpánovi Chromovskému, kteří se mému překladu velmi pečlivě věnovali a poskytli mi mnoho cenných rad a doporučení. Můj dík patří také Ondřejovi Skálovi, Dr. Veronice Nevolové, Danielovi Kauckému a všem dalším buddhistickým přátelům, s nimiž jsem mohl konzultovat překlady jednotlivých hesel s ohledem na jejich použití v meditační praxi apod. Buddhist Publication Society jsem vděčný za bezplatné poskytnutí autorských práv pro účely českého vydání.

Zvláštní poděkování patří panu Antonínu Koláčkovi, díky jehož štědré podpoře mohl tento překlad vzniknout.

Jan Honzík
Praha, 21. srpna 2007

Zkratky

A.	Anguttara-nikája (římské číslice označují číslo knihy, arabské číslo sutty)
Abh.	Abhidhamma-pitaka
Abh.S.	Abhidhammattha-sangaha
Abh.St.	*Abhidhamma Studies*, Nyanaponika Thera (BPS)
Asl.	Atthasálini (komentář k Dhammasanganí)
Asl.Tr.	Atthasálini – *The Expositor*, anglický překlad Maung Tin. (PTS)
Blebtl.	Otto Boehtlingk: *Sanskrit Wörtrbuch*
BPS	Buddhist Publication Society, Kandy
C.Nid.	Čúla-niddésa
D.	Dígha-nikája (arabské číslice označují číslo sutty)
Dhp.	Dhammapada
Dhs.	Dhammasanganí
Fund.	*Fundamentals of Buddhism*, Nyanatiloka Thera (BPS)
Guide	*Guide through the Abhidhamma Pitaka*, Nyanatiloka Thera, třetí vydání 1971 (BPS)
It.	Itivuttaka
Kath.	Kathávatthu
Khp.	Khuddakapátha
Khp.Tr.	*Minor Readings & Illustrator*, anglický překlad Khp. a komentářů, Ñānamoli Thera (PTS)
M.	Madždžhima-nikája (arabské číslice označují číslo sutty)
M.Nid.	Mahá-niddésa
Mil.	Milinda-paňha
Patth.	Patthána
P.E.D.	Pāli-English Dictionary (PTS)
PtoD.	*Path to Deliverance*, Nyanatiloka (BPS) (číslice označují odstavce)
Pts.M.	Patisambhidá-magga
PTS	Pali Text Society
Pug.	Puggala-paňňatti (číslice označují odstavce)
R.Und.	*Right Understanding*, anglický překlad M. 9 a komentáře Soma Thera (BPS)
S.	Samjutta-nikája (římské číslice označují číslo svazku (samjutty) a arabské číslo sutty)

skr.	sanskrt
Sn.	Sutta-nipáta (číslice označují verše)
Tab.	Tabulka I, II, III v příloze
Therag.	Théragáthá
Ud.	Udána
Vibh.	Vibhanga
Vism.	Visuddhi-magga (římské číslice označují kapitoly a arabské odstavce v anglickém překladu Ñāṇamoli Thery: *The Path of Purification*, 3. vydání, BPS)
Wheel	edice Wheel, BPS
W. of B.	*The Word of the Buddha*, Nyanatiloka Thera (BPS)
Jam.	Jamaka

A

abbhókásikanga (abbhokāsik'aṅga): ‚přebývání pod širým nebem', je jedním ze třinácti asketických očistných cvičení; → *dhutanga*.

abhabbágamana (abhabbāgamana): ‚neschopný pokroku'. „O bytostech, kterým brání jejich zlé činy (*kamma*; → *karma*), jejich znečištění (→ *kilésa*) či následky jejich zlých činů (→ *vipáka*), a o bytostech, které nemají důvěru, úsilí či vědění, se říká, že nejsou schopny pokroku" (Pug. 13). Podle komentářů znamenají ‚zlé činy' pět ohavných skutků s jistým dopadem (→ *ánantarika-kamma*), zatímco ‚znečištění' odkazují k ‚nesprávným názorům s nezvratnými následky' (*nijata-miččhá-ditthi*; → *ditthi*).

Ábhassara (ābhassara): ‚zářící bohové', tvoří třídu nebeských bytostí jemnohmotného světa (*rúpa-lóka*); srov. *déva*.

abhibhájatana (abhibhāyatana): osm ‚stupňů mistrovství' (či ‚oblastí ovládnutí'), označuje schopnosti, které lze získat při cvičení s kasinami (→ *kasina*). V komentáři k M. 77, kde je vysvětlena *ájatana* jakožto ‚prostředek' (*kárana*), se říká: „Stupně mistrovství (*abhibhájatana*) jsou prostředkem ke zvládnutí nepříznivých stavů a za pomoci vyššího vědění lze jejich prostřednictvím ovládnout předměty mysli." Jsou to prostředky k transcendování oblasti smyslů.

Obvyklý text, se kterým se setkáváme v suttách (například D. II, 33; M. 77; A. VIII, 65; A. X, 29), je následující:

1. „Když vnímá (modré… červené… žluté… bílé) formy na svém vlastním těle, vidí formy vně, malé, krásné či ošklivé. A když toto zvládá, chápe: ‚vidím, poznávám'. To je první stupeň mistrovství."

2. „Když vnímá formy na svém vlastním těle, vidí formy vně, velké… To je druhý stupeň mistrovství."

3. „Když nevnímá formy na svém vlastním těle, vidí formy vně, malé… To je třetí stupeň mistrovství."

4. „Když nevnímá formy na svém vlastním těle, vidí formy vně, velké… To je čtvrtý stupeň mistrovství."

5. „Když nevnímá formy na svém vlastním těle, vidí formy vně, modré formy, formy modré barvy, modrého vzhledu, modrého lesku a když toto zvládá, chápe: ‚vidím, poznávám'. To je pátý stupeň mistrovství."

6.–8. To samé se opakuje se žlutými, červenými a bílými formami.

Jako přípravný kasinový předmět pro první a druhé cvičení si má člověk vybrat na svém vlastním těle malé či velké místo, hezké či ošklivé, a na něj plně soustředit svou pozornost tak, že se tento předmět po nějaké chvíli znovu obje-

ví jako mentální odraz nebo představa (→ *nimitta*) a jakoby něco vnějšího. Takové cvičení, ačkoli se jeví jako zcela mechanické, vede při správném postupu k vysokému stupni mentálního soustředění a ke vstupu do čtyř pohroužení (→ *džhána*). Při třetím a čtvrtém cvičení získá mnich pomocí vnějšího kasinového předmětu mentální obraz a dosáhne pohroužení. Jako předmět pro zbývající cvičení si je třeba zvolit dokonale jasné a zářící barvy, květiny, látku apod.

Říká se, že malý kasinový předmět je vhodný pro přemýšlivou povahu, velký předmět pro hloupou povahu, krásný pro zlostnou povahu a ošklivý pro žádostivou povahu.

Ve Vism. V se uvádí: „Pomocí kasiny země lze dosáhnout stupně mistrovství ohledně malých a velkých předmětů… Pomocí modré kasiny lze způsobit objevení se modré formy, vyvolat temnotu, dosáhnout stupňů mistrovství ohledně krásných a ošklivých barev, dosáhnout ‚osvobození skrze krásné' atd." (srov. *vimokkha* II, 3). To samé se říká také ohledně ostatních barevných kasin.

abhidždžhá (abhijjhā): ‚chamtivost' či ‚chtivost' je synonymem k pojmům *lóbha* (→ *múla*) a *tanhá* (→). Je osmým typem neprospěšného způsobu jednání (→ *kamma-patha* I).

abhinibbatti (abhinibbatti): termín používaný v suttách pro znovuzrození; → *punabbhava*.

abhiññá (abhiññā): šest ‚vyšších schopností' či mimořádných znalostí tvoří pět světských (→ *lókija*) schopností dosažitelných pomocí dokonalého soustředění (→ *samádhi*) a jedna nadsvětská (→ *lókuttara*) schopnost dosažitelná proniknavým vhledem (→ *vipassaná*), která spočívá v odstranění všech zákalů (*ásavakkhaja*; → *ásava*) neboli v dosažení arahatství či svatosti. Vyšší schopnosti tvoří: 1. magické schopnosti (*iddhi-vidhá*), 2. božský sluch (*dibba-sóta*), 3. proniknutí mysli druhých (*čétó-parija-ňána*), 4. upamatování se na minulá zrození (*pubbé-nivásánussati*), 5. božský zrak (*dibba-čakkhu*), 6. odstranění všech zákalů (*ásavakkhaja*).

Obvyklý text, se kterým se setkáváme ve všech čtyřech sbírkách rozprav (například D. 34; M. 4; M. 6; M. 77; A. III, 99; A. V, 23; S. XV, 9 a Pug. 271, 239), je následující:

1. „Nyní, mniši, je mnich nadán různými magickými schopnostmi (*iddhi-vidhá*): Stává se z jednoho mnohými, a když se stal mnohými, stává se zase jedním. Objevuje se a mizí. Prochází bez zábran zdí a horami, jakoby šel vzduchem. Noří se do země a zase z ní vystupuje, jakoby to byla voda. Chodí po vodě, aniž by se potopil, jakoby to byla zem. Se zkříženýma nohama pluje vzduchem, jako okřídlený pták. Vlastníma rukama se dotýká slunce a měsíce, tak mocných a vlivných. Až po svět brahmů je pánem svého těla."

2. „Božským sluchem (*dibba-sóta*) slyší zvuky jak nebeské tak lidské, daleko i blízko."

3. „Poznává mysl jiných bytostí (*parassa čétó-parija-ňána*), pronikaje je svou vlastní myslí. Poznává žádostivou mysl jako žádostivou a mysl bez žádosti jako mysl bez žádosti. Poznává nenávistnou mysl jako nenávistnou a mysl bez nenávisti jako mysl bez nenávisti. Poznává zaslepenou mysl jako zaslepenou a nezaslepenou mysl jako nezaslepenou. Poznává strnulou mysl a rozptýlenou mysl, rozvinutou mysl a nerozvinutou, překonatelnou mysl a nepřekonatelnou, soustředěnou mysl a nesoustředěnou, osvobozenou mysl a neosvobozenou."

4. „Pamatuje si mnoho minulých zrození (*pubbé-nivásánussati*) – jedno, dvě, tři, čtyři a pět zrození… sto tisíc zrození. Pamatuje si mnoho utváření a rozpadání světů: ‚Tam jsem byl, takové bylo mé jméno … a když jsem zmizel odtamtud, zrodil jsem se jinde … a když jsem zmizel odtamtud, objevil jsem se znovu zde.' Tak si pamatuje vždy spolu s příslušnými znaky a jednotlivostmi mnoho minulých zrození."

5. „Pročištěným božským zrakem (*dibba-čakkhu = jathákammúpaga-ňána* nebo *čutúpapáta-ňána*) vidí, jak bytosti mizí a znovu se objevují, nízké a vznešené, krásné a ošklivé. Vidí, jak se bytosti znovu objevují na základě svých skutků (→ *karma*): ‚Tyto bytosti skutečně špatně jednaly tělem, řečí a myšlením, haněly ušlechtilé, zastávaly nesprávné názory a jednaly podle svých nesprávných názorů. Po rozpadu těla, po smrti, se objevily v nižších světech, ve strastných stavech existence, ve světě utrpení či v pekle. Avšak ty bytosti, které jednaly dobře… se objevily v šťastných stavech existence či v božském světě."

6. „Odstraněním všech zákalů (*ásavakkhaja*) dosahuje ještě v tomto životě osvobození mysli moudrostí, když to sám poznal a uskutečnil."

Schopnosti 4–6 se často objevují pod názvem ‚trojí (vyšší) poznání' (→ *tévidždžá*). Nejsou nicméně nutnými podmínkami pro dosažení svatosti (*arahatta*), tj. šesté *abhiňňá*. Vism. XI–XIII podává podrobné vysvětlení pěti vyšších světských schopností spolu s návodem, jak jich dosáhnout.

Ve spojitosti se čtyřmi druhy pokroku (→ *patipadá*) znamená *abhiňňá* pochopení získané dosažením stezky a plodu.

abhisamáčárika-síla (abhisamācārika-sīla): ‚etika založená na správném jednání', týká se vnějších povinností mnicha, jako je jeho jednání vůči staršímu mnichovi apod. „*Abhisamáčárika-síla* je název pro ostatní etická pravidla, která nespadají pod oněch osm pravidel zakončených správným živobytím (tj. čtvero správného mluvení, trojí správné jednání a správné živobytí, jak to stojí v ušlechtilé osmičlenné stezce)" (Vism. I; → *saččа* IV, 3–5). „Je nemožné, mni-

ši, aby mnich naplnil dhammu opravdového ryzího jednání, aniž by naplnil dhammu správného jednání“ (A. V, 21). Srov. *ádibrahmačarijaka-síla*.

abhisamaja (abhisamaya): ‚uskutečnění (prožití) pravdy‘, je plné a přímé pochopení čtyř ušlechtilých pravd tím, kdo vstoupil do proudu (*sótápanna*; → *arija-puggala*). V komentářích je tento pojem často reprezentován termínem ‚proniknutí‘ (→ *pativédha*). Často se objevuje jako *dhammábhisamaja*, ‚uskutečnění nauky‘. Srov. S. XIII (*Abhisamaja-samjutta*) a Pts.M. (*Abhisamaja-kathá*).

abhisankhára (abhisaṅkhāra): znamená totéž, co karmické formace (→ *sankhára*), tj. druhý člen podmíněného vznikání (→ *patičča-samuppáda*).

áčinnaka-kamma (āciṇṇaka-kamma): zvyková karma, → *karma*.

ačintejja (acinteyya): doslova ‚co nemůže být vymyšleno‘, nevymyslitelné, nepochopitelné, překračující hranice myšlení či to, o čem nemá smysl spekulovat. Tyto čtyři nevymyslitelné věci jsou: oblast Buddhy (*buddha-visaja*), oblast pohroužení (*džhána-visaja*), důsledky karmy (*kamma-vipáka*), přemítání o světě (*lóka-čintá*), obzvláště o jeho úplně prvním počátku. (Viz A. IV, 77).

„Proto, mniši, nepřemítejte o světě, zdali je věčný, nebo časově omezený, ohraničený nebo nekonečný… Takové přemítání, mniši, je beze smyslu, nemá nic společného s opravdovým ryzím jednáním (→ *ádibrahmačarijaka-síla*), nevede k odvrácení, ke ztrátě vášně, k ustání ani k míru, plnému pochopení, probuzení a nibbáně…“ (S. LVI, 41).

adhičitta-sikkhá (adhicitta-sikkhā): ‚výcvik ve vyšších kvalitách mysli‘, → *sikkhá*.

adhimokkha (adhimokkha): rozhodnutí, rozhodnost: je jedním z mentálních faktorů (*čétasika*) a náleží do skupiny mentálních formací (*sankhárakkhandha*). V M. 111 je zmíněna spolu s ostatními mentálními faktory. → Tab. II, III.

adhipaňňá-dhamma-vipassaná (adhipaññā-dhamma-vipassanā): ‚vhled do věcí založený na vyšší moudrosti‘, je jedním z osmnácti hlavních druhů vhledu (→ *vipassaná*).

adhipati-paččaja (adhipati-paccaya): ‚převažující podmínka‘ či ‚určující podmínka‘, je jednou z dvaceti čtyř podmínek (→ *paččaja*). Když je rozvinuta, je považována za čtverou cestu k magickým schopnostem (→ *iddhi-páda*).

adhisíla-sikkhá (adhisīla-sikkhā): ‚výcvik vyšší etiky‘, → *sikkhá*.

adhitthána (adhiṭṭhāna): jako doktrinální pojem se vyskytuje především ve dvou významech:

1. ‚základ': čtyři ‚základy' mysli arahata, zmíněné a vysvětlené v M. 140, tvoří: základ moudrosti (*paňňá*), pravdivosti (*sačča*), vzdání se či štědrosti (*čága*) a utišení (*upasama*). Viz také D. 33 a komentáře.

2. ‚rozhodnutí': magická síla rozhodnutí (*adhitthána-iddhi*) → *iddhi*; dokonalé rozhodnutí (*adhitthána-páramí*) → *páramí*.

ádibrahmačarijaka-síla (ādibrahmacariyaka-sīla): ‚etika ryzího jednání', spočívá ve správném mluvení, správném tělesném jednání a správném živobytí a tvoří třetí, čtvrtý a pátý člen ušlechtilé osmičlenné stezky (→ *sačča* IV, 3-5); srov. Vism. I. V textu A. II, 86 se uvádí:

„S ohledem na tyto etické úrovně, které jsou spojeny s ryzím jednáním a odpovídají mu, je (ten, který se cvičí) eticky silný, eticky pevný a cvičí se v etických pravidlech, která přijal. Když překoná tři pouta (přesvědčení o já, skeptickou pochybovačnost a připoutanost k pouhým pravidlům a rituálům; → *samjódžana*), stane se tím, kdo se zrodí nejvýše sedmkrát (→ *sótápanna*) a poté, co bude nanejvýš sedmkrát putovat koloběhem znovuzrození mezi lidmi a božskými bytostmi, učiní konec utrpení."

ádínavánupassaná-ňána (ādīnavānupassanā-ñāṇa): ‚poznání spočívající v nahlížení neuspokojivosti', je jedním z osmi druhů vhledu (*vipassaná*), který tvoří ‚očištění poznáním a zřením pokroku na stezce' (→ *visuddhi* VI, 4). Dále je jedním z osmnácti hlavních druhů vhledu (→ *vipassaná*).

adósa (adosa): ‚prostý nenávisti', jeden ze tří blahodárných kořenů (→ *múla*).

adukkha-m-asukkhá védaná (adukkha-m-asukkhā vedanā): ‚pociťování, které není ani příjemné ani nepříjemné', tj. neutrální pociťování; → *khandha*, *védaná*.

ádžíva (ājīva): ‚živobytí'. Ohledně správného a špatného živobytí → *sačča* IV, 5 a *miččhá-magga* 5.

ádžíva-párisuddhi-síla (ājīva-pārisuddhi-sīla): ‚etika spočívající v čistotě živobytí', je jedním ze čtyř druhů dokonalé etiky, → *síla*.

agati (agati): čtyři ‚špatné cesty' jsou: cesta chtivosti (*čhanda*), nenávisti (*dósa*), zaslepenosti (*móha*) a strachu (*bhaja*). „Ten, který se osvobodil od zlých vlivů, už nebude náchylný vydat se špatnou cestou chtivosti…" (A. V, 17; A. IX, 7).

áhára (āhāra): ‚výživa' či ‚potrava'. Používá se v doslovném smyslu jako materiální potrava a jako taková náleží do skupiny odvozené tělesnosti (→ *khandha*, shrnutí I). V přeneseném smyslu se používá jako ‚základna' nebo podmínka. Tvoří jednu z dvaceti čtyř podmínek (→ *paččaja*). Ve Vism. XI se rozlišují čtyři druhy potravy, která může být tělesná či mentální:

1. „Materiální potrava (*kabalinkáráhára*) vyživuje osmerou tělesnost (tj. pevnost, tekutost, teplo, pohyb, barva, vůně, chuť a vyživovací esence; → *rúpa-kaláp*a), která má vyživovací esenci jako svůj osmý faktor.

2. Tělesné a mentální smyslové kontakty (*phassa*) jsou podmínkou tří druhů pociťování (příjemného, nepříjemného a neutrálního); → *patičča-samuppáda* 6.

3. Mentální záměr (*manósaňčétaná*), tj. karma (→ *karma*), vyživuje znovuzrození; → *patičča-samuppáda* 2.

4. Vědomí (*viňňána*) vyživuje mysl a tělesnost (→ *náma-rúpa*) v okamžiku početí.“ (→ *patičča-samuppáda* 2).

Literatura o čtveré výživě: M. 9 & komentáře (anglický překlad v R.Und.); M. 38; S. XII, 11, 63, 64; *The Four Nutriments of Life – Selected texts & Com.* (Wheel 105/106).

áháradža-rúpa, **áhára-samutthána-rúpa** (āhāraja-rūpa, āhāra-samuṭṭhāna-rūpa): ‚tělesnost zrozená z potravy‘, → *samutthána*.

áháré patikkúla-saňňá (āhāre paṭikkūla-saññā): ‚vnímání odpornosti potravy‘, je kompletně popsáno ve Vism. XI, 1.

ahétuka-čitta (ahetuka-citta): → *hétu*.

ahétuka-ditthi (ahetuka-diṭṭhi): ‚názor o bezpříčinnosti‘ existence, → *ditthi*.

ahétu-patisandhika (ahetu-paṭisandhika): → *patisandhi*.

ahimsá (ahiṃsā): → *avihimsá*.

ahirika-anottappa (ahirika-anottappa): ‚nedostatek morálního studu a bázně‘ (resp. nestydatost a bezohlednost či absence svědomí) jsou dva ze čtyř neprospěšných faktorů spojených se všemi karmicky neprospěšnými stavy vědomí. Dva zbývající faktory jsou neklid (*uddhačča*) a zaslepenost (*móha*). Srov. Tab. II.

„Existují dvě neprospěšné věci, totiž nedostatek morálního studu a bázně…“ (A. II, 6). „Nestydět se za to, za co je třeba se stydět, nestydět se za zlé, neprospěšné věci – to se nezývá nedostatek morálního studu“ (Pug. 59). „Neobávat se toho, čeho je třeba se obávat … to se nazývá nedostatek morální bázně“ (Pug. 60).

ahósi-kamma (ahosi-kamma): ‚neúčinná karma‘, → *karma*.

ájatana (āyatana): 1. ‚oblast‘ či ‚sféra‘, je označení pro čtyři nehmotná pohroužení; → *džhána* 5–8.

2. Dvanáct ‚základen‘, na nichž závisí procesy mysli, sestává z pěti smyslových orgánů a vědomí, které je šestou vnitřní (*adždžhattika*) základnou, a ze šesti předmětů, tzv. vnějších (*báhira*) základen. Jsou to:

oko či zrakový orgán	zrakový předmět (barva, tvar)
ucho či sluchový orgán	zvuk či předmět slyšení
nos či čichový orgán	pach či předmět čichání
jazyk či chuťový orgán	chuť či předmět chutnání
tělo či taktilní orgán	tělesné či taktilní předměty
základna mysli či vědomí (*manájatana*)	předmět mysli (*dhammájatana*)

„Zrakovým orgánem (*čakkhájatana*) se míní senzitivní část oka (*čakkhu-pasáda*) skládající se ze čtyř prvků … která reaguje na smyslové podněty (*sappatigha*)“ (Vibh. II). Podobně jsou vysvětleny zbývající čtyři tělesné smyslové orgány.

Základna mysli (→ *manájatana*) je obecný pojem pro jakékoli vědomí, a nelze ji proto zaměňovat s prvkem mysli (*manó-dhátu*; → *dhátu* II, 16), který vykonává pouze funkce zaměření (*ávadždžana*) mysli na smyslový předmět a přijetí (*sampatiččhana*) smyslového předmětu. Ohledně funkcí mysli → *viňňána-kičča*.

Zrakový předmět (*rúpájatana*) je popsán ve Vibh. II jako „takový jev, který se skládá ze čtyř tělesných prvků a jeví se jako barva atd.“. Při zrakovém vnímání, tj. při vyvstání zrakového vědomí, jsou vidět barvy a světelné rozdíly, ale nikoli trojrozměrné tělesné věci.

‚Základna předmětu mysli‘ (*dhammájatana*), tj. vnější základna mysli, je totožná s ‚prvkem předmětu mysli‘ (*dhamma-dhátu*; → *dhátu* II) a *dhammárammana* (→ *árammana*). Může být tělesná nebo mentální, minulá, přítomná nebo budoucí, skutečná nebo představovaná.

Pět smyslových orgánů se také nazývá schopnostmi (→ *indrija*). V M. 43 se o nich praví toto: „Každé z těchto pěti schopností přísluší jiná oblast a žádná se nepodílí na oblasti těch druhých … mají jako svou podporu mysl … jsou podmíněny životní silou … ale životní síla je zase podmíněna teplem a teplo zase životní silou, právě tak jako jsou vzájemně podmíněny světlo a plamen hořící lampy.“

Dvanáct základen je podrobně probíráno ve Vism. XV. V *Jamace* III (viz *Guide*, str. 98 a násl.) je dvanáct základen předmětem logického zkoumání. Šest vnitřních základen tvoří pátý člen podmíněného vznikání (→ *patiččasamuppáda* 5).

ájúhana (āyūhana): (karmické) ‚hromadění‘, je termín používaný v komentářích pro prospěšné a neprospěšné volní aktivity (→ *karma*) nebo karmické formace (*sankhára*; → *patiččasamuppáda*), které jsou základnou pro příští zrození.

„‚Hromadění‘ je název pro karmické formace a označuje ty záměry (*čétaná*), které vyvstávají při vytváření karmy; nejprve s myšlenkou ‚dám dar‘ a pak

v průběhu obdarovávání například po dobu měsíce nebo roku. Ale záměr přítomný v okamžiku předávání daru obdarovávanému se nazývá ‚nastávání karmy' (*kamma-bhava*, viz Vism. XVII, IX, X).

Nebo se karmickými formacemi nazývají záměry přítomné během prvních šesti ‚impulzů' (→ *džavana*), které závisí na jednom a tomtéž stavu zaměření mysli na předmět (*ávadždžana*; → *viňňána-kičča*), zatímco sedmý ‚impulz' se nazývá ‚nastávání karmy' (*kamma-bhava*)…

Nebo se ‚nastáváním karmy' nazývá každý záměr, a hromadění s tím spojené se nazývá karmickými formacemi." (Vism. XVII). Srov. *patičča-samuppáda* 2, 10.

Zdrojová poznámka: Pojem *ájúhana* se objevuje poprvé pravděpodobně v Pts.M. (I, 10 a násl.).

Akanittha (akaniṭṭha): ‚velcí', tj. ‚nejvyšší bohové', obývají pátou a nejvyšší nebeskou oblast Čistých příbytků (→ *Suddhávása*). Srov. *avačara*, *déva* II, *anágámí*.

ákása (ākāsa): ‚prostor', je podle komentářů dvojího druhu: 1. omezený prostor (*pariccchinnákása* nebo *pariccchédákása*) a 2. nekonečný prostor (*anantákása*), tj. kosmický prostor.

1. Omezený prostor, pod názvem *ákása-dhátu* (prvek prostoru), náleží do skupiny odvozené tělesnosti (→ *khandha* – shrnutí I; Dhs. 638) a do šestičlenné klasifikace prvků (→ *dhátu*; M. 112, 115, 140). Je také předmětem kasinové meditace (→ *kasina*). Jeho definice zní následovně: „Prvek prostoru má charakteristiku ohraničovat věci. Jeho funkcí je ukazovat hranice věcí. Projevuje se jako ohraničení věcí, jakož i nedotknutelností (čtyřmi základními prvky), dírami a otvory. Jeho bezprostřední příčinou je ohraničená věc. Díky prvku prostoru můžeme o ohraničených tělesných věcech říkat, že ‚toto je nad tím, pod tím nebo okolo toho'" (Vism. XIV, 63).

2. Nekonečný prostor se v *Atthasálini* nazývá *adžatákása* (‚nezamotaný'), tj. nevyplněný či prázdný prostor. Je předmětem prvního nehmotného (či tvaruprostého) pohroužení (→ *džhána*), neboť tvoří oblast nekonečného prostoru (*ákásanaňčájatana*). Podle filosofie abhidhammy nemá nekonečný prostor objektivní realitu (protože je zcela konceptuální), což se odráží ve skutečnosti, že není zahrnutý v triádě blahodárného (*kusala-tika*), která obsahuje veškerou realitu. Pozdější buddhistické školy považovaly nekonečný prostor za jeden z několika nepodmíněných či nestvořených stavů (*asankhata-dharma*), ale v *Kathávatthu* je tento názor odmítnut (viz *Guide*, str. 70). Théravádový buddhismus považuje za jediný nepodmíněný prvek nibbánu (*asankhata-dhátu*; viz Dhs. 1084).

ákása-dhátu (ākāsa-dhātu): ‚prvek prostoru', → *ákása*, *dhátu*.

ákása-kasina (ākāsakasiṇa): ‚cvičení s kasinou prostoru', → *kasina*.

ákásánaňčájatana (ākāsānañcāyatana): ‚oblast nekonečného prostoru', je totožná s prvním pohroužením v nehmotné oblasti; → *džhána* 6.

ákiňčaňňa-čétó-vimutti (ākiñcañña-ceto-vimutti): ‚osvobození mysli od přívěsků' či ‚osvobození mysli skrze nicotu', → *čétó-vimutti*. Podrobnosti viz M. 43.

ákiňčaňňájatana (ākiñcaññāyatana): → *džhána* 7.

akirija-ditthi (akiriya-diṭṭhi): ‚přesvědčení o neúčinnosti jednání', → *ditthi*.

akuppá-čétó-vimutti (akuppā-ceto-vimutti): ‚neotřesitelné osvobození mysli', → *čétó-vimutti*.

akuppa-dhamma (akuppa-dhamma): ‚neotřesitelný', je ten, který dosáhl úplného mistrovství v pohrouženích (→ *džhána*). V Pug. 4 se říká:

„Která osoba je neotřesitelná? Když někdo dosahuje meditativních pohroužení v jemnohmotné a nehmotné oblasti čili v oblasti tvarů a v oblasti bez tvarů (*rúpávačara-arúpávačara*), když jich dosahuje podle svého přání a bez potíží a když do nich vstupuje a vystupuje z nich podle svého přání, s ohledem na místo, předmět a trvání, pak je nemožné, aby u takové osoby byla tato dosažení otřesena nedbalostí. Taková osoba je neotřesitelná."

akusala (akusala): ‚neprospěšné' (‚zlé' či ‚neblahodárné'), jsou všechny karmické záměry (*kamma-čétaná*; → *čétaná*), vědomí a mentální faktory s ním spojené, které jsou doprovázeny buď chtivostí (*lóbha*) nebo nenávistí (*dósa*) nebo jen zaslepeností (*móha*). Všechny tyto jevy jsou příčinami nepříznivých karmických důsledků a obsahují zárodky nešťastného určení či znovuzrození. → *karma*, *patičča-samuppáda* 1, Tab. II.

akusala-sádhárana-čétasika (akusala-sādhāraṇa-cetasika): ‚obecně neprospěšné mentální faktory spojené se všemi neprospěšnými činy' (záměry), jsou čtyři: 1. nedostatek morálního studu čili nestydatost (*ahirika*), 2. nedostatek morální bázně čili absence svědomí (*anottappa*), 3. neklid (*uddhačča*), 4. zaslepenost (*móha*). Ohledně 1–2 → *ahirika-anottappa*, ohledně 3 → *nívarana*, ohledně 4 → *múla*.

Odpovídající pojem v oblasti blahodárného vědomí je *sóbhana-sádhárana-čétasika* (→ *sóbhana*).

Zdrojová poznámka: Tento pojem je patrně poprvé používán v Abh.S., ačkoli již ve Vism. XIV jsou tyto čtyři *čétasika* uváděny mezi mentálními faktory spojenými se všemi dvanácti typy neprospěšného vědomí (*akusala-čitta*; → Tab. I, 22–33). Oproti tomu v *Abhidhammapitace* (Dhs. §§ 365–429) se *uddhačča* nachází jen v posledním z dvanácti typů *čitta* a chybí ve zbývajících jedenácti.

akusala-vitakka (akusala-vitakka): ‚neprospěšné myšlenky', jsou definované pod → *akusala*. V M. 20 se uvádí pět způsobů jejich překonání: změnou předmětu, uvážením neprospěšných důsledků, nevěnováním pozornosti, analýzou, potlačením.

Literatura: anglický překlad v *The Removal of Distracting Thoughts* (Wheel 21).

almužní jídlo: rozhodnutí chodit pro jídlo (*pindapáta*) a činit tak bez vynechání jakéhokoli domu představují dva druhy asketických očistných cvičení; → *dhutanga* 3, 4.

alóbha (alobha): štědrost, opak chtivosti (doslova ‚ne-chtivost'), je jedním ze tří karmicky prospěšných kořenů (→ *múla*).

álóka-kasina (āloka-kasiṇa): ‚cvičení s kasinou světla', → *kasina*.

álóka-saňňá (āloka-saññā): ‚vnímání světla'. V opakujících se kanonických pasážích se uvádí: „Zde mnich rozjímá o vnímání světla. Zaměří svou mysl na vnímání dne – jak ve dne, tak i v noci, a jak v noci, tak i ve dne. Tímto způsobem, s jasnou a nezkalenou myslí, rozvíjí stav mysli, jenž je plný jasu." Je to jeden ze způsobů, jak překonat ospalost a malátnost, který Buddha doporučil Moggallánovi (A. VII, 58). Podle D. 33 přispívá *álóka-saňňá* k rozvoji ‚poznání a zření' (→ *visuddhi*) a uvádí se, že je též nápomocné pro získání božského zraku (→ *abhiňňá*).

amata (amata; skr. *amṛta*; √ *mṛ* zemřít; = řec. *ambrosia*): ‚nesmrtelnost' (bezsmrtný stav) a podle lidové víry také božský nektar způsobující nesmrtelnost. Používá se jako označení pro nibbánu (→ *nibbána*), která představuje konečné osvobození z koloběhu znovuzrozování, a tudíž také osvobození od stále se opakující smrti.

amóha (amoha): ‚nezaslepenost' či moudrost, je jedním ze tří karmicky blahodárných kořenů (→ *múla*).

anabhidždžhá (anabhijjhā): ‚nepřítomnost chamtivosti' či nesobeckost, → *kamma-patha* II, 8.

anabhirati-saňňá (anabhirati-saññā): ‚vnímání neuspokojivosti' (celého světa); → *sabba-lóké anabhirati-saňňá*.

anágámí (anāgāmī): ‚ten, který se nevrátí', je ušlechtilý žák (→ *arija-puggala*) na třetím stupni svatosti. Existuje pět tříd ‚těch, kteří se nevrátí'. V textech (například Pug. 42–46) se uvádí:

„Bytost, která se zbavila pěti nižších pout (→ *samjódžana*), se znovuzrodí ve vyšším světě (mezi božstvy Čistých příbytků, → *Suddhávása*), a aniž by se vrátila z onoho světa (do smyslové oblasti), dosáhne tam nibbány."

1. „Může se stát, že dosáhne stezky svatosti překonáním vyšších pout bezprostředně poté, co se tam objeví (v Čistých příbytcích) nebo během první poloviny života. Taková bytost se nazývá ‚ten, který dosáhl nibbány v první polovině života' (*antará-parinibbájí*)."

2. „Nebo dosáhne stezky svatosti překonáním vyšších pout v druhé polovině života či v okamžiku smrti. Taková bytost se nazývá ‚ten, který dosáhl nibbány v druhé polovině života' (*upahaččа-parinibbájí*)."

3. „Nebo dosáhne stezky svatosti překonáním vyšších pout s námahou. Taková bytost se nazývá ‚ten, který dosáhl nibbány s námahou' (*sasankhára-parinibbájí*)."

4. „Nebo dosáhne stezky svatosti překonáním vyšších pout bez námahy. Taková bytost se nazývá ‚ten, který dosáhl nibbány bez námahy' (*asankhára-parinibbájí*)."

5. „Nebo poté, co zmizel z nebe bohů *Aviha* (→ *Suddhávása*), objeví se v nebi bezstarostných bohů (*Atappa*). Poté, co zmizel odtamtud, objeví se v nebi jasně viditelných bohů (*Sudassa*), odtamtud v nebi jasnozřivých bohů (*Sudassí*) a odtamtud v nebi nejvyšších bohů (*Akanittha*). Zde dosáhne stezky svatosti překonáním vyšších pout. Taková bytost se nazývá ‚ten, který postupuje proti proudu k nejvyšším bohům' (*uddhamsóta-akanitthagámí*)."

analýza čtyř prvků: → *dhátu-vavatthána*.

analytická nauka: → *vibhadždža-váda*.

analytické poznání: čtyři druhy analytického poznání → *patisambhidá*.

anaññátaññassámítindrija (anaññātaññassāmīt'indriya): je jedním ze tří nadsvětských smyslů či schopností; → *indrija* 20.

anantara-paččaja (anantara-paccaya): ‚předcházející podmínka', je jednou z dvaceti čtyř podmínek (→ *paččaja*).

ánantarika-kamma (ānantarikakamma): pět ohavných skutků s jistým dopadem jsou: vražda otce nebo matky, zabití arahata (světce), poranění Buddhy a způsobení rozvratu v mnišském řádu. V A. V, 129 se praví: „Existuje pět vznětlivých a nevyléčitelných lidí předurčených pro nižší světy a peklo, totiž otcovrah…" Ohledně pátého viz A. X, 35, 38. Ohledně prvního zločinu se v D. 2 zmiňuje, že kdyby král Adžátasattu nepřipravil o život svého otce, dosáhl by vstupu do proudu.

Zdrojová poznámka: Tento termín se patrně poprvé používá v *Kathávatthu* (190), páté knize *Abhidhamma-pitaky*. Zmíněných pět zločinů se ale uvádí a vysvětluje již ve starých suttách (viz A. V, 129).

ánantarija (ānantariya): ‚bezprostřední' soustředění, je název pro soustředění mysli spojené s takovým vhledem (→ *vipassaná*), který je přítomen v kterémkoli ze čtyř druhů vědomí nadsvětské stezky (→ *arija-puggala*) a který je proto příčinou bezprostředně následujícího vědomí, jakožto svého následku neboli plodu (→ *phala*). Podle abhidhammy dochází k uskutečnění stezky (vstupu do proudu atd.) vhledem do nestálosti, neuspokojivosti a neosobnosti existence, který probleskne právě v tomto okamžiku a navždy přetvoří a zušlechtí povahu bytosti.

Zdrojová poznámka: Zmíněno pod názvem *ánantarika-samádhi* v *Ratana-suttě* (Sn. verš 22) a v Pts.M. 1, *Ňána-kathá*.

ánápána-sati (ānāpāna-sati): ‚sledování nádechu a výdechu', je jedním z nejdůležitějších cvičení vedoucích k dosažení soustředění mysli a čtyř pohroužení (→ *džhána*).

V *Satipatthána-suttě* (M. 10, D. 22) a jinde jsou uváděny čtyři metody cvičení, které mohou rovněž sloužit jako podklad pro meditaci vhledu. *Rozprava o sledování nádechu a výdechu* (*Ánápánasati-sutta*, M. 118) a jiné texty uvádějí šestnáct metod cvičení, které člení do čtyř skupin po čtyřech. První tři se týkají jak meditace klidu (→ *samatha*), tak meditace vhledu, zatímco čtvrtá odkazuje pouze k čisté meditaci vhledu. Druhá a třetí skupina vyžaduje dosažení pohroužení.

„…Pozorně nadechuje (*satóva assasati*), pozorně vydechuje (*satóva passasati*)."

I.

1. „Když se nadechuje dlouze, ví: ‚nadechuji se dlouze'; když vydechuje dlouze, ví: ‚vydechuji dlouze'."

2. „Když se nadechuje krátce, ví: ‚nadechuji se krátce'; když vydechuje krátce, ví: ‚vydechuji krátce'."

3. „‚Prožívaje celé tělo (*sabbakája-patisamvédí*), budu se nadechovat,' tak se cvičí; ‚prožívaje celé tělo, budu vydechovat,' tak se cvičí."

4. „‚Zklidňuje tělesné formace, budu se nadechovat,' tak se cvičí; ‚zklidňuje tělesné formace, budu vydechovat,' tak se cvičí."

II.

5. „‚Prožívaje nadšení (*píti-patisamvédí*), budu se nadechovat,' tak se cvičí; ‚prožívaje nadšení, budu vydechovat,' tak se cvičí."

6. „‚Prožívaje štěstí (*sukha-patisamvédí*), budu se nadechovat,' tak se cvičí; ‚prožívaje štěstí, budu vydechovat,' tak se cvičí."

7. „‚Prožívaje mentální formace (*čitta-sankhára-patisamvédí*), budu se nadechovat,‘ tak se cvičí; ‚prožívaje mentální formace, budu vydechovat,‘ tak se cvičí.“

8. „‚Zklidňuje mentální formace, budu se nadechovat,‘ tak se cvičí; ‚zklidňuje mentální formace, budu vydechovat,‘ tak se cvičí.“

III.

9. „‚Prožívaje mysl (*čitta-patisamvédí*), budu se nadechovat,‘ tak se cvičí; ‚prožívaje mysl, budu vydechovat,‘ tak se cvičí.“

10. „‚Povznášeje mysl, budu se nadechovat,‘ tak se cvičí; ‚povznášeje mysl, budu vydechovat,‘ tak se cvičí.“

11. „‚Soustřeďuje mysl, budu se nadechovat,‘ tak se cvičí; ‚soustřeďuje mysl, budu vydechovat,‘ tak se cvičí.“

12. „‚Osvobozuje mysl, budu se nadechovat,‘ tak se cvičí; ‚osvobozuje mysl, budu vydechovat,‘ tak se cvičí.“

IV.

13. „‚Poznávaje pomíjivost (*aničča*), budu se nadechovat,‘ tak se cvičí; ‚poznávaje pomíjivost, budu vydechovat,‘ tak se cvičí.“

14. „‚Poznávaje zmizení žádostivosti (*virága*), budu se nadechovat,‘ tak se cvičí; ‚poznávaje zmizení žádostivosti, budu vydechovat,‘ tak se cvičí.“

15. „‚Poznávaje zaniknutí (*niródha*), budu se nadechovat,‘ tak se cvičí; ‚poznávaje zaniknutí, budu vydechovat,‘ tak se cvičí.“

16. „‚Poznávaje zanechání (*patinissagga*), budu se nadechovat,‘ tak se cvičí; ‚poznávaje zanechání, budu vydechovat,‘ tak se cvičí.“

V M.118 je dále ukázáno, jak je těchto šestnáct cvičení spojeno se čtyřmi podklady *sati* (→ *satipatthána*), totiž: 1–4 nahlížení těla, 5–8 nahlížení pociťování, 9–12 nahlížení mysli (vědomí), 13–16 nahlížení předmětů mysli. Pak je ukázáno, jak tyto čtyři podklady *sati* vedou k sedmi členům probuzení (→ *bodždžhanga*); a tyto pak zase k osvobození mysli (→ *čétó-vimutti*) a k osvobození moudrostí (→ *paňňá-vimutti*).

Literatura: *Ánápánasati-samjutta* (S. LIV); Pts.M. (*Ánápána-kathá*). Úplné vysvětlení tohoto cvičení je ve Vism. VIII, 145 a násl. Komplexní sbírku kanonických textů a komentářů viz Ňánamoli Thera: *Mindfulness of Breathing* (BPS, 1964).

anattá (anattā): ‚ne-já‘ (nejáství, neosobnost) je poslední ze tří charakteristik existence (→ *ti-lakkhana*). Učení o *anattá* říká, že ani uvnitř tělesných a mentálních jevů existence ani mimo ně nemůže být nalezeno nic, co by mohlo být považováno v konečném smyslu za o sobě existující skutečnou věc, ego, duši nebo jakoukoli stálou podstatu. Bez pochopení této ústřední nauky není skutečné poznání buddhismu vůbec možné. Je to jediná skutečně specifická

buddhistická nauka, s níž stojí a padá celá struktura Buddhova učení. Všechny ostatní části buddhistického učení lze více či méně nalézt v jiných filosofických systémech a náboženstvích, ale učení o *anattá* bylo vyloženo jasně a úplně pouze Buddhou. Proto je Buddha znám jako *anattá-vádí* – ‚učitel neosobnosti'. Kdo nepronikl neosobnost veškeré existence a neporozuměl, že ve skutečnosti existuje jen sám sebe pohlcující proces vznikání a zanikání tělesných a mentálních jevů a že uvnitř tohoto procesu nebo mimo něj není žádné oddělené já, ten nebude schopný pochopit ve správném světle buddhismus, tj. učení o čtyřech ušlechtilých pravdách (→ *saččа*). Bude si myslet, že je to jeho já, jeho osoba, která prožívá utrpení, která činí dobré a zlé skutky a která se zrodí podle těchto skutků. Bude si myslet, že je to jeho osoba, která vstoupí do nibbány a která kráčí po ušlechtilé osmičlenné stezce. Ve Vism. XVI se praví:

„Je pouze utrpení, ale žádný trpící,
jsou činy, ale nikdo, kdo je koná,
je nibbána, ale nikdo, kdo do ní vstupuje,
je stezka, ale poutníka na ní vidno není."

„Ten, který nemá jasno ohledně podmíněně vzniklých jevů a nechápe, že všechno jednání je podmíněno nevědomostí atd., ten si myslí, že je to nějaké já, které chápe a nechápe, které jedná nebo způsobuje jednání, které nabývá existence ve znovuzrození … které má smyslové vjemy, které cítí, touží, stává se připoutaným, trvá a při znovuzrození znova vstupuje do nové existence." (Vism. XVII, 117).

Zatímco v případě prvních dvou charakteristik se říká, že všechny formace (*sabbé sankhárá*) jsou nestálé a podléhají utrpení, o třetí charakteristice uvádí odpovídající text, že „všechny skutečnosti jsou ne-já" (*sabbé dhammá anattá*; viz M. 35; Dhp. 279). Tím se zdůrazňuje, že nesprávný názor o trvajícím já nebo podstatě je třeba odmítnout jak v případě jakýchkoli formací či podmíněných jevů, tak v případě nibbány, která je nepodmíněným prvkem (*asankhata dhátu*).

Anattá-lakkhana-sutta (*Rozprava o charakteristice ne-já*) byla druhou rozpravou, kterou Buddha přednesl po svém probuzení svým prvním pěti žákům. Ti po jejím vyslechnutí dosáhli plné svatosti (*arahatta*).

Nahlížení ne-já (*anattánupassaná*) vede k osvobození skrze prázdnotu (*suňňatá-vimokkha*; → *vimokkha*). Zde se výrazně projevuje schopnost moudrosti (*paňňindrija*) a ten, kdo dosáhne stezky vstupu do proudu tímto způsobem, se nazývá následovníkem dhammy (*dhammánusárí*; → *arija-puggala*). Na následujících stupních svatosti se stane tím, kdo prozřel (*ditthippatta*), a na nejvyšším stupni (arahatství) je nazýván ‚osvobozený moudrostí' (*paňňávimutta*).

Další podrobnosti → *paramattha-sačča*, *patičča-samuppáda*, *khandha*, *ti-lakkhana*, *náma-rúpa*, *patisandhi*.

Literatura: *Anattá-lakkhana-sutta*, Vinaja I, 13-14; S. XXII, 59; anglický překlad v *Three Cardinal Discourses of the Buddha* (Wheel 17). Dalším důležitým textem o *anattá* je *Rozprava o podobenství o hadovi* (*Alagaddúpama-sutta*, M. 22; anglický překlad ve Wheel 48/49). Další texty v PtoD. Dále: Nyanaponika Thera: *Anattā and Nibbāna* (Wheel 11); G.P. Malalasekera: *The Truth of Anattā* (Wheel 94); *The Three Basic Facts of Existence*, část III: *Egolessness* (Wheel 202/204).

anattánupassaná (anattānupassanā): ‚nahlížení ne-já', je jedním z osmnácti hlavních druhů vhledu (→ *vipassaná*). → *anattá*.

anattá-saňňá (anattāsaññā): ‚vnímání ne-já'. → A. VI, 104; A. VII, 48; A. X, 60; Ud. IV, 1.

anattá-váda (anattāvāda): ‚nauka o neosobnosti', → *anattá*.

áneňdža (āneñja): ‚neochvějnost', označuje oblast bez tvarů (*arúpávačara*; → *avačara*); → *sankhára*; srov. M. 106.

aničča (anicca): ‚pomíjivé' či ‚nestálé' (nebo jako abstraktní pojem *aniččatá*, ‚pomíjivost' či ‚nestálost'), je první ze tří charakteristik existence (→ *ti-lakkhana*). Ve většině textů se právě ze skutečnosti, že všechny jevy jsou pomíjivé, odvozují zbývající dvě charakteristiky, strastiplnost (→ *dukkha*) a ne-já (→ *anattá*) (S. XXII, 15; Ud. IV, I).

„Pomíjivost věcí je vznikání, zanikání a změna věcí nebo mizení věcí, které nastaly nebo vznikly. Znamená to, že tyto věci nikdy nepřetrvávají stejným způsobem, ale že mizí a rozpadají se každým okamžikem." (Vism. VII, 3).

Pomíjivost je základním rysem všech podmíněných jevů, ať tělesných či mentálních, hrubých či jemných, vnitřních či vnějších: „Všechny formace jsou pomíjivé" (*sabbé sankhárá aniččá*; M. 35, Dhp. 277). Pomíjivost všech existujících věcí se často vyjadřuje v termínech pěti skupin (→ *khandha*), dvanácti vnitřních a vnějších smyslových základen (→ *ájatana*) atd. Stálá (*ničča*, *dhuva*) je jen nibbána (→), neboť je nepodmíněná a nesložená (*asankhata*).

Vhled vedoucí k prvnímu stupni osvobození, ke vstupu do proudu (*sótápatti*; → *arija-puggala*) je často vyjádřen pomocí pomíjivosti: „Cokoli je předmětem vznikání, je také předmětem zanikání" (*Dhammačakkappavattana-sutta*, S. XLVI, 11). Při své poslední promluvě před odchodem do *parinibbány* připomínal Buddha svým mnichům pomíjivost existence, aby je povzbudil k opravdovému úsilí: „Poslouchejte, mniši, co vám radím: Formace jsou spojeny se zánikem, pilně usilujte o dosažení cíle" (*vajadhammá sankhárá*, *appamádéna sampádétha*; D. 16).

Bez hlubokého vhledu do pomíjivosti a bezpodstatnosti všech existujících jevů není možné dosáhnout osvobození. Proto vede pochopení pomíjivosti získané přímou meditační zkušeností ke dvěma druhům poznání vhledem: (a) poznání nahlížením pomíjivosti (→ *aniččánupassaná*) je první z osmnácti hlavních druhů vhledu; (b) poznání spočívající ve sledování vznikání a zanikání (*udajabbajánupassaná-ňána*) je první z devíti druhů poznání, které vedou k ‚očištění poznáním a zřením pokroku na stezce' (→ *visuddhi* VI). Nahlížení pomíjivosti vede k nepodmíněnému osvobození (*animitta-vimokkha*; → *vimokkha*). Protože je zde dominantní schopnost důvěry (*saddhindrija*), nazývá se ten, který tímto způsobem dosáhne vstupu do proudu, ‚důvěryplný stoupenec' (*saddhánusárí*; → *arija-puggala*). Na sedmi vyšších stupních se pak nazývá ‚osvobozený důvěrou' (*saddhá-vimutta*). → *aničča-saňňá*.

Literatura: *The Three Basic Facts of Existence I: Impermanence* (Wheel 186/187).

aniččánupassaná (aniccānupassanā): ‚nahlížení pomíjivosti', je jedním z osmnácti hlavních druhů vhledu (→ *vipassaná*).

aničča-saňňá (anicca-saññā): ‚vnímání pomíjivosti', je definováno v *Girimánanda-suttě* (A. X, 60) jako meditace vnímání pomíjivosti pěti skupin existence.

„I kdyby někdo hledal se srdcem plným důvěry útočiště v Buddhovi, v jeho učení a ve společenství mnichů nebo by se srdcem plným důvěry jednal podle etických pravidel nebo rozvíjel mysl plnou láskyplnosti, přesto by bylo ještě mnohem záslužnější, kdyby rozvíjel vnímání pomíjivosti, byť by to bylo jen na okamžik" (A. X, 20).

Viz A. VI, 102; A. VII, 48; Ud. IV, 1; S. XXII, 102.

animitta-čétó-vimutti (animitta-ceto-vimutti): ‚osvobození od podmínek bytí' či ‚znaků prosté osvobození mysli', → *čétó-vimutti*.

animittánupassaná (animittānupassanā): → *vipassaná*.

animitta-vimokkha (animitta-vimokkha): ‚nepodmíněné osvobození' či ‚znaků-prosté osvobození', → *vimokkha*.

aňňa (aññа): ‚jiný', spadající do opačné kategorie.

aňňá (aññā): ‚nejvyšší poznání' (gnóze), odkazuje k dokonalému poznání světce (*arahat*; → *arija-puggala*). V suttách se často objevuje následující pasáž, v níž mnich vyjadřuje dosažení svatosti: „Projevuje nejvyšší poznání (*aňňam vjákaróti*) takto: ‚Ukončeno je znovuzrozování, naplněn je svatý život, úkol je dokončen a není už v čem pokračovat.'"

Nicméně ‚schopnost nejvyššího poznání' (*aňňindrija = aňňá-indrija*; → *indrija*) je přítomná v šesti z osmi stupňů svatosti, tj. počínaje plodem vstupu

do proudu (*sótápatti-phala*) až po stezku svatosti (*arahatta-magga*). viz Dhs. (PTS) 362-364, 505, 553; *Indrija-vibhanga*; PtoD. 162.

aññámaññа-paччaja (aññāmaññа-paccaya): ‚podmínka vzájemnosti', je jednou z dvaceti čtyř podmínek (→ *paччaja*).

aññátávindrija (aññātāvindriya): ‚schopnost toho, kdo ví', → *indrija* 22.

aññindrija (aññindriya): ‚schopnost nejvyššího poznání', → *aññá*, *indrija* 21.

anottappa (anottappa): → *ahirika*.

antará-parinibbájí (antarā-parinibbāyī): jeden z pěti typů ‚osob, které se nevrátí' (→ *anágámí*).

anulóma-čitta (anuloma-citta): ‚okamžik přizpůsobení vědomí', označuje třetí ze čtyř impulzů (→ *džavana*), který probleskne bezprostředně před dosažením pohroužení (→ *džhána*) nebo nadsvětské stezky (→ *arija-puggala*). Ony čtyři impulzy jsou: přípravný (*parikamma*) okamžik, přístupový (*upačára*) okamžik, okamžik přizpůsobení (*anulóma*) a okamžik dozrání (*gotrabhú*). Podrobnosti → *džavana*, *gotrabhú*.

anulóma-ňána (anuloma-ñāṇa): ‚poznání přizpůsobení', je totožné s ‚poznáním přizpůsobení se pravdě', tj. s posledním z devíti poznání vhledem (*vipassaná-ňána*) tvořících ‚očištění poznáním a zřením pokroku na stezce' (→ *visuddhi* VI, 9). Srov. Vism. XXI.

anupádisésa-nibbána (anupādisesa-nibbāna): → *nibbána*, *upádi*.

anupassaná (anupassanā): ‚nahlížení' (kontemplace, nazírání, sledování, pozorování). Čtveré nahlížení: → *satipatthána*. Osmeré nahlížení: → *vipassaná*. Sedmeré nahlížení: „1. Kdo nahlíží pomíjivost (formací), přestane vnímat stálost. 2. Když nahlíží (formace) jako neuspokojivé, přestane vnímat (s nimi spojené) štěstí. 3. Když nahlíží (formace) jako ‚ne-já', přestane vnímat ‚já'. 4. Když se stane nezaujatým, zanechá potěšení. 5. Když dojde k opadnutí vášně, zanechá toužení. 6. Když dosáhne skončení, zanechá vznikání. 7. Opuštěním zanechá uchopování." (Pts.M. I, str. 58). Dále viz Vism. XXI, 43; XXII, 113.

anupubba-niródha (anupubba-nirodha): devět ‚postupných ustání', je osm ustání dosažených skrze osm pohroužení (→ *džhána*) a ustání pociťování a vnímání (→ *niródha-samápatti*), jak se uvádí v A. IX, 31 a D. 33:

„U toho, kdo dosáhl prvního pohroužení, ustaly smyslové vjemy (*kámasaňňá*). Když vstoupil do druhého pohroužení, ustalo myšlenkové pojímání a uvažování (→ *vitakka-vičára*). Když vstoupil do třetího pohroužení, ustalo nadšení (→ *píti*). Když vstoupil do čtvrtého pohroužení, ustalo nadecho-

vání a vydechování (→ *assása-passása*). Když vstoupil do oblasti nekonečného prostoru (*ákásánaňčájatana*), ustalo vnímání tvarů (→ *rúpa-saňňá*). Když vstoupil do oblasti nekonečného vědomí (*viňňánaňčájatana*), ustalo vnímání oblasti nekonečného prostoru. Když vstoupil do oblasti nicoty (*ákiňčaňňájatana*), ustalo vnímání oblasti nekonečného vědomí. Když vstoupil do oblasti ani-vnímání-ani-nevnímání (*névasaňňá-násaňňájatana*), ustalo vnímání oblasti nicoty. Když dosáhl ustání vnímání a pociťování (*saňňávédajita-niródha*), ustalo vnímání a pociťování.“ Další podrobnosti → *džhána*, *niródha-samápatti*.

anupubba-vihára (anupubba-vihāra): devět ‚postupných dlení‘, jsou totožné s devíti *anupubba-niródha* (→). V A. IX, 33 se nazývají postupná dosažení (*anupubba-samápatti*).

ánupubbí-kathá (ānupubbī-kathā): ‚postupný výklad‘ (postupná instrukce), který dával Buddha, když bylo třeba nejprve připravit posluchačovu mysl před výkladem pokročilého učení o čtyřech ušlechtilých pravdách. Základní pasáž (tj. D. 3; D. 14; M. 56) zní následovně:

„Potom mu dal Vznešený postupný výklad. Nejprve mluvil o štědrosti (‚dávání‘, → *dána*), o etickém jednání (*síla*) a o nebi (*sagga*); vysvětlil nebezpečí, marnost a zvrácenost smyslových potěšení a výhody odříkání. Když Vznešený viděl, že je posluchačova mysl připravená, poddajná, prostá překážek, povznesená a jasná, vysvětlil mu ušlechtilé učení vlastní buddhům (*buddhánam sámukkamsiká désaná*), totiž: utrpení, jeho příčinu, jeho ustání a cestu vedoucí k ustání utrpení.“

anurakkhana-padhána (anurakkhana-padhāna): ‚úsilí zachovat‘ prospěšné stavy, → *padhána*.

anusaja (anusaya): sedm ‚sklonů‘ (inklinací či tendencí): smyslná žádostivost (*káma-rága*; → *samjódžana*), zloba (*patigha*), spekulativní názor (→ *ditthi*), pochybovačnost (→ *vičikiččhá*), domýšlivost (→ *mána*), žádostivost po existenci (*bhava-rága*) a nevědomost (→ *avidždžá*). Viz D. 33; A. VII, 11–12.

„Nazývají se ‚sklony‘, protože v důsledku jejich vytrvalosti jsou stále znovu a znovu podmínkami nastávání nové smyslové žádosti atd.“ (Vism. XXII, 60).

V *Jamace* VII je poprvé vyloženo, ve kterých bytostech se vyskytují ty a ty sklony, jaké jsou to sklony a s ohledem na co a v jakých oblastech existence vystávají. Dále je zde vysvětleno, jak je překonat, proniknout atd. Srov. *Guide* VI (vii). Podle *Kathávatthu* zastávalo několik starých buddhistických škol mylný názor, že sklony (*anusaja*) jako takové znamenají pouze latentní, a proto karmicky neutrální kvality, což ale odporuje théravádovému pojetí. Srov. *Guide* V, 88,108,139.

anussati (anussati): ‚rozjímání', meditace, zpřítomňování si, uvažování, kontemplace, upamatovávání se. V suttách (například A. VII, 10, 25; D. 33) je často uváděno šest následujících rozjímání: 1. rozjímání o Buddhovi (*buddhánussati*), 2. rozjímání o dhammě (*dhammánussati*), 3. rozjímání o společenství ušlechtilých žáků (*sanghánussati*), 4. rozjímání o etice (*sílánussati*), 5. rozjímání o štědrosti (*čágánussati*) a 6. rozjímání o nebeských bytostech (*dévatánussati*).

1. „Ušlechtilý žák, Mahánámo, uvažuje takto: ‚Tento Vznešený je svatý, plně probuzený, dokonalý v moudrosti a jednání, šťastný, znalec světů, nepřekonatelný vůdce lidí, kteří se cvičí, učitel bohů a lidí, Buddha, vznešený.'"

2. „Dobře vyložené je učení Vznešeného (*dhamma*), přímo viditelné, s bezprostředními plody, zvoucí k vyzkoušení, vedoucí k nibbáně, jednotlivě poznatelné moudrými."

3. „Správně jedná společenství žáků Vznešeného (*sangha*), jedná čestně, kráčí po správné cestě, plní své povinnosti. Jsou to čtyři páry lidí neboli osm jednotlivců (→ *arija-puggala*). Toto společenství žáků Vznešeného je hodno pohoštění, obdarování, uctění se sepjatýma rukama, je to nesrovnatelné pole pro vykonávání zásluh."

4. „Ušlechtilý žák dále uvažuje o své vlastní etice (*síla*), která je bezvadná, neporušená, nepokažená, neposkvrněná, vedoucí k osvobození, ceněná moudrými, nezávislá (na chtivosti nebo názorech) a vede k soustředění."

5. „Ušlechtilý žák dále uvažuje o své vlastní štědrosti (*čága*) takto: ‚Jsem opravdu vznešený a vysoce ušlechtilý. Mezi bytostmi znečištěnými špínou lakoty žiji se srdcem prostým lakoty, štědrý a s otevřenou náručí. Raduji se z dávání, jsem připraven dát cokoli bude žádáno. Jsem šťastný, že mohu obdarovávat a dělit se s ostatními.'"

6. „Ušlechtilý žák dále uvažuje o nebeských bytostech (*dévatá*): ‚Existují nebeské bytosti Družiny čtyř velkých králů (*Čatumahárádžiká dévá*), nebeské bytosti Třiceti tří světů (*Távatimsa dévá*), nebeské bytosti Podsvětí (*Jama dévá*), blažené nebeské bytosti (*Tusita dévá*) … a existují další nebeské bytosti (→ *déva*). Taková důvěra, taková etika, takové poznání, taková štědrost, takový vhled, kterými jsou nadány tyto bytosti, jež poté, co zmizely odtud, znovuzrodily se v oněch světech – takové kvality jsou přítomny i u mne.'" (A. III, 70; VI, 10; XI, 12).

„Když ušlechtilý žák takto uvažuje o Vznešeném … není jeho mysl zachvácena ani žádostí, ani nenávistí, ani zaslepeností. Jeho mysl je v tuto dobu zcela zaměřena k Vznešenému … a s takto zaměřenou myslí dosáhne ušlechtilý žák porozumění smyslu, porozumění dhammě, raduje se z dhammy. V radujícím se vyvstane nadšení a s nadšeným srdcem se utiší. Ztišený uvnitř své bytosti pociťuje štěstí a mysl šťastného se zpevní. O tomto ušlechtilém žáku se říká, že jde

mezi ztracenými po správné cestě a že pobývá mezi trpícími osvobozený od utrpení. Když takto dosáhl proudu dhammy, rozvíjí rozjímání o Probuzeném…“ (A. VI, 10).

V A. I, 21 (PTS: I, xvi) a A. I, 27 (PTS: xx. 2) se uvádějí další čtyři meditace (*anussati*): meditace smrti (→ *marana-sati*), sledování částí těla (→ *kájagatá-sati*), sledování nádechu a výdechu (→ *ánápána-sati*) a rozjímání o klidu a míru (nibbány) (→ *upasamánussati*).

Prvních šest rozjímání je podrobně vysvětleno ve Vism. VII, další čtyři ve Vism. VIII.

aparáparija-védanija-kamma (aparāpariya-vedanīya-kamma): ‚karma přinášející plody v pozdějších zrozeních‘, → *karma*.

aparihána-dhamma (aparihāna-dhamma): ‚nepodléhající odpadnutí‘ v důsledku osvobození od některých nebo všech pout existence (→ *samjódžana*). Takto se nazývají všichni ušlechtilí žáci, kteří dosáhli některé ze čtyř ušlechtilých stezek svatosti (→ *arija-puggala*). S ohledem na pohroužení (→ *džhána*) se takto nazývají ti, kteří dosáhli úplného mistrovství v pohroužení. Viz A. VI, 62; Pug. 6. Srov. *akuppa-dhamma*.

aparihánija-dhamma (aparihāniyadhamma): ‚podmínky prospěchu‘ (doslova ‚podmínky ne-úpadku‘) týkající se státu. Sedm takových podmínek je zmíněno v *Mahápárinibbána-suttě* (D. 16). Po nich následuje pět skupin sedmi a jedna skupina šesti podmínek, které přispívají k prospěchu společenství mnichů (*sangha*). Stejný text je v A. VII, 20–25. Tento termín je třeba odlišovat od předchozího (srov. *aparihána-dhamma*).

apája (apāya): čtyři ‚nižší světy‘, tj. svět zvířat, duchů, démonů a peklo. Viz Vism. XIII, 92 a násl.

ápó-dhátu (āpo-dhātu): ‚prvek vody‘, → *dhátu*.

appamáda (appamāda): ‚horlivost‘ (důkladnost, píle, svědomitost), je považována za základ pokroku.

Tak jako se ztratí lidské šlépěje v šlépěji slona a šlépěj slona je považována za nejmohutnější mezi nimi, právě tak mají všechny záslužné kvality za svůj základ horlivost, která je považována za nejmohutnější z nich.

Srov. kapitolu o horlivosti (*Appamáda-vagga*) v *Dhammapadě* a Buddhovu poslední výzvu: „Všechny formace jsou pomíjivé. Usilujte pilně o dosažení cíle!“ (*appamádéna sampádétha*; D. 16). V komentářích je *appamáda* často vysvětlena jako přítomnost *sati* (*satijá avippavása*).

Appamánábha (appamāṇābha): druh božských bytostí, → *déva* II.

appamána-čétó-vimutti (appamāṇa-ceto-vimutti): ‚neomezené osvobození', → *čétó-vimutti*.

Appamána-subha (appamāṇa-subha): druh božských bytostí, → *déva* (II).

appamaňňá (appamaññā): čtyři ‚bezmezné stavy', totožné s → *brahma-vihára*.

appaná-samádhi (appanā-samādhi): ‚plné (pevné) soustředění' (*appéti* = upevnit), je soustředění přítomné v pohroužení (→ *džhána*), zatímco přístupové či sousedící soustředění (*upačára-samádhi*) se jen přibližuje prvnímu pohroužení, aniž by ho bylo dosaženo. → *samádhi*.

appanihita-vimokkha (appaṇihita-vimokkha): ‚osvobození prosté touhy', → *vimokkha*.

appanihitánupassaná (appaṇihitānupassanā): ‚nahlížení nežádoucnosti', → *vipassaná*.

appiččhatá (appicchatā): ‚spokojenost s málem', je jednou z nepostradatelných ctností mnicha. Srov. A. X. 181-190; → *arija-vamsa*.

apuňňábhisankhára (apuññābhisaṇkhāra): → *sankhára*.

arahat, arahatta-magga, arahatta-phala (arahat, arahattamagga, arahat-taphala): → *arija-puggala*.

árammana (ārammaṇa): ‚předmět'. Existuje šest předmětů: viditelný předmět, zvuk, pach, chuť, tělesně vnímatelný předmět a předmět mysli. Předmět mysli (*dhammárammana*) může být tělesný či mentální, minulý, současný či budoucí, skutečný či představovaný. Pět předmětů smyslů náleží do skupiny tělesnosti (*rúpakkhandha*; → *khandha*). Tvoří vnější základny smyslového vnímání, bez kterých nemůže vzniknout žádné smyslové vnímání nebo smyslové vědomí (vidění, slyšení atd.). Srov. *ájatana*, *paččaja*.

Zdrojová poznámka: Pojem *árammana* se nenalézá v tomto významu v nejstarší části *Suttapitaky*. → *paččaja* 2.

árammanádhipati, árammanupanissaja (ārammaṇādhipati, ārammaṇupanissaya): → *paččaja*.

áraňňikanga (āraññikaṅga): ‚přebývání v lese', je jedním ze třinácti asketických očistných cvičení; → *dhutanga*.

arija-iddhi (ariya-iddhi): → *iddhi*.

arija-puggala (ariya-puggala) nebo jen **arija**: ‚ušlechtilý', ušlechtilá bytost. Osm ušlechtilých osob jsou ti, kteří uskutečnili jeden z osmi stupňů svatosti, tj.

čtyři nadsvětské stezky (*magga*) a čtyři nadsvětské plody (*phala*) těchto stezek. Existují čtyři páry ušlechtilých osob:

A.

1. Ten, který uskutečnil stezku vstupu do proudu (*sótápatti-magga*).
2. Ten, který uskutečnil plod vstupu do proudu (*sótápatti-phala*).
3. Ten, který uskutečnil stezku jednoho návratu (*sakadágámí-magga*).
4. Ten, který uskutečnil plod jednoho návratu (*sakadágámí-phala*).
5. Ten, který uskutečnil stezku nenávratu (*anágámí-magga*).
6. Ten, který uskutečnil plod nenávratu (*anágámí-phala*).
7. Ten, který uskutečnil stezku svatosti (*arahatta-magga*).
8. Ten, který uskutečnil plod svatosti (*arahatta-phala*).

Souhrnem, existují čtyři ušlechtilé osoby (*arija-puggala*): ten, který vstoupil do proudu (*sótápanna*), ten, který se jednou vrátí (*sakadágámí*), ten, který se nevrátí (*anágámí*) a světec (*arahat*).

V A. VIII, 10 a A. IX, 16 se uvádí jako devátý ušlechtilý jedinec *gotrabhú* (→).

Podle abhidhammy znamená nadsvětská stezka, nebo jen stezka (*magga*), okamžik uskutečnění jednoho ze čtyř stupňů svatosti, kdy je předmětem mysli nibbána. K dosažení stezky dochází na základě prožitkového vhledu (→ *vipassaná*) do pomíjivosti, neuspokojivosti a neosobnosti existence. Probleskne na okamžik a natrvalo přemění život a povahu bytosti. Plodem (*phala*) se míní ty okamžiky vědomí, které následují bezprostředně poté jako výsledek stezky a které se za určitých okolností mohou během života bezpočtukrát opakovat.

I. Stezkou vstupu do proudu (*sótápatti-magga*) se bytost ‚stává' osvobozenou (zatímco v uskutečnění plodu ‚je' svobodná) od prvních tří pout (→ *samjódžana*), které vážou bytosti k existenci ve smyslovém světě. Tyto tři pouta jsou: 1. přesvědčení o ‚já' (*sakkája-ditthi*; → *ditthi*), 2. skeptická pochybovačnost (→ *vičikiččhá*), 3. ulpívání na pravidlech a rituálech (*sílabbata-parámása*; → *upádána*).

II. Stezkou jednoho návratu (*sakadágámí-magga*) se bytost stává téměř osvobozenou od čtvrtého a pátého pouta, kterými jsou: 4. smyslná žádostivost (*káma-rága*; → *rága*) a 5. zlovolnost (*vjápáda*, *dósa*; → *múla*).

III. Stezkou nenávratu (*anágámí-magga*) se bytost stává zcela osvobozenou od výše zmíněných pěti nižších pout.

IV. Stezkou svatosti (*arahatta-magga*) se bytost stává osvobozenou i od pěti vyšších pout, kterými jsou: 6. žádostivost po jemnohmotné existenci (*rúpa-rága*), 7. žádostivost po nehmotné existenci (*arúpa-rága*), 8. domýšlivost (→ *mána*), 9. neklid (→ *uddhačča*) a 10. nevědomost (→ *avidždžá*).

V suttách se obvykle vyskytuje následující text:

I. „Když zmizí tři pouta, vstoupí mnich do proudu (k nibbáně) a nezrodí se již v nižších světech. Je pevně zakotven a předurčený k plnému probuzení."

II. „Když zmizí tři pouta a je omezena chtivost, nenávist a zaslepenost, vrátí se pouze jednou. A poté, co se ještě jednou vrátí na tento svět, dosáhne konce utrpení."

III. „Když zmizí pět pout, objeví se ve vyšším světě a tam dosáhne nibbány, aniž by se kdy vrátil z onoho světa (do světa smyslů)."

IV. „Vyčištěním všech zákalů (*ásavakkhaja*) dosáhne již v tomto životě osvobození mysli pomocí moudrosti. Dosáhne osvobození, které je prosté zákalů a které sám individuálně poznal a uskutečnil."

Ohledně typologie těch, kteří vstoupili do proudu a kteří dosáhli nenávratu viz *sótápanna*, *anágámí*.

B.

Sedmeré členění ušlechtilých žáků je definováno a vysvětleno ve Vism. XXI, 73 následovně:

1. ‚Důvěryplný stoupenec' (*saddhánusárí*): „Ten, který je naplněn rozhodnutím (*adhimokkha*) a získá nahlížením pomíjivosti formací (*aničča*) schopnost důvěry, se nazývá v okamžiku vstupu do proudu ‚důvěryplný stoupenec'."

2. ‚Osvobozený důvěrou' (*saddhá-vimutta*): „Na sedmi vyšších stupních (A, 2–8) se nazývá ‚osvobozený důvěrou'."

3. ‚Tělesný svědek' (→ *kája-sakkhí*): „Ten, který je naplněn vyrovnaností a získá nahlížením strastiplnosti formací (*dukkha*) schopnost soustředění, je považován v každém ohledu za tělesného svědka."

4. ‚Osvobozený oběma způsoby' (→ *ubható-bhága-vimutta*): „Ale ten, který dosáhl nejvyššího plodu (svatosti) poté, co dosáhl pohroužení v jemnohmotné oblasti, se nazývá ‚osvobozený oběma způsoby'."

5. ‚Následovník dhammy' (*dhammánusárí*): „Ten, který je naplněn moudrostí a získá nahlížením neosobnosti formací (*anattá*) schopnost moudrosti, se nazývá v okamžiku vstupu do proudu ‚stoupenec dhammy'."

6. ‚Ten, který dosáhl pochopení' (*ditthippatta*): „Na šesti vyšších stupních (A, 2–7) se nazývá ‚ten, který dosáhl pochopení'."

7. ‚Osvobozený moudrostí' (→ *paňňá-vimutta*): „Na nejvyšším stupni (A, 8) se nazývá ‚osvobozený moudrostí'."

Dále srov. M. 70; A. IX, 44; S. XII, 70; Pts.M. II, str. 33 (PTS).

arija-saccca (ariya-sacca): čtyři ušlechtilé pravdy; → *saccca*.

arija-vamsa (ariya-vaṃsa): čtyři ‚ušlechtilé způsoby' mnicha; spokojenost s jakýmkoli rouchem, spokojenost s jakýmkoli darovaným jídlem, spokojenost

s jakýmkoli obydlím, potěšení z meditace a ustání žádostivosti. V *Arijavamsa-suttě* (A. IV, 28) a podobně v D. 33 se uvádí:

„Mnich je spokojen s jakýmkoli rouchem, s jakýmkoli darovaným jídlem, s jakýmkoli obydlím a nalézá potěšení a radost v meditaci a v ustání žádostivosti. Není kvůli tomu ale namyšlený a nedívá se na ostatní svrchu. O mnichovi, který je v tomto způsobilý a vytrvalý a který setrvává s jasným věděním a se *sati* (→), se říká, že je pevně zakotven ve starých ušlechtilých způsobech, které jsou známy jako ty nevznešenější." (Kompletní anglický překlad *Arijavamsa-sutty* viz Wheel 83/84.)

arija-vihára (ariya-vihāra): → *vihára*.

arúpa-bhava (arūpa-bhava): → *bhava*, *lóka*.

arúpa-dždžhána (arūpa-jjhāna): → *džhána*.

arúpa-kkhandha (arūpa-kkhandha): čtyři ‚jemnohmotné skupiny' existence jsou pociťování, vnímání, mentální formace a vědomí; → *khandha*.

arúpávačara (arūpāvacara): → *avačara*.

áruppa (āruppa): → *džhána*.

asankhára-parinibbájí (asaṅkhāra-parinibbāyī): ‚ten, který dosáhl nibbány bez námahy', náleží do jedné z pěti tříd ‚těch, kteří se nevrátí' (→ *anágámí*).

asankhárika-čitta (asaṅkhārika-citta): pojem označující v abhidhammě ‚spontánně vzniklý stav vědomí', tj. stav, který není navozený předchozím uvažováním či vyvolán druhými a který je proto označován jako ‚nenavozený'. Tento pojem a jeho opak (→ *sasankhárika-čitta*) se pravděpodobně vztahují k podobnému ranějšímu rozlišení v suttách (A. IV, 171; PtoD. 184). → Tab. I; příklady viz Vism. XIV, 84 a násl.

asankhata (asaṅkhata): ‚nezformovaná' (nesložená, nestvořená či nepodmíněná) je název pro nibbánu, která přesahuje vše, co vzniká a je podmíněné.

asaňňa-satta (asaññā-satta): ‚bytosti bez vědomí', představují třídu nebeských bytostí jemnohmotného světa; → *déva* II. „Existují, mniši, božské bytosti známé jako ‚bytosti bez vědomí'. Jakmile se ale u těchto bytostí objeví vědomí, zmizí tyto bytosti z onoho světa. Pak se může stát, mniši, že se nějaká z těch bytostí, když zmizí z onoho světa, znovuobjeví v tomto světě…" (D. 24). Další podrobnosti viz *Kathávatthu* a *Jamaka* (*Guide*, str. 68, 79, 96 a násl.).

ásava (āsava): ‚zákaly' (dosl. ‚zaplavení', též poskvrny). Existuje čtveré dělení: zákaly způsobené smyslnou touhou (*kámásava*), zákaly způsobené touhou

po (věčném) bytí (*bhavásava*), zákaly způsobené (nesprávnými) názory (*ditthásava*) a zákaly způsobené nevědomostí (*avidždžásava*). Trojí dělení vynechává zákaly způsobené názory a je asi starší a v suttách běžnější (například v M. 2; M. 9; D. 33; A. III, 59, 67; A. VI, 63). Ve *Vibhanze* (*Khuddakavatthu-vibhanga*) je zmiňováno jak trojí, tak čtveré dělení. Čtveré dělení se vyskytuje také pod názvem ‚záplavy' (*ógha*) a ‚pouta' (*jóga*).
Uskutečněním stezky vstupu do proudu jsou vyčištěny zákaly způsobené (nesprávnými) názory, uskutečněním stezky nenávratu jsou vyčištěny zákaly způsobené smyslnou touhou, uskutečněním stezky arahatství jsou vyčištěny zákaly způsobené touhou po bytí a zákaly způsobené nevědomostí. V M. 2 je ukázáno, jak lze tyto zákaly překonat – totiž vhledem, kontrolováním smyslů, zdrženlivostí, moudrým užíváním životních potřeb atd.
Komentářový výklad viz Asl.Tr. I, str. 63 a násl.; II, str. 475 a násl.

Khínásava – ‚ten, jehož zákaly jsou vyčištěny' či ‚ten, kdo je bez zákalů' – je označení arahata neboli světce. Stav arahatství je obvykle nazýván *ásavakkhaja*, ‚zničení zákalů'. Sutty, v nichž posluchači dosáhnou arahatství, jsou často zakončeny slovy: „Během této řeči se mysli mnichů osvobodily od zákalů díky neulpívání" (*anupádája ásavéhi čittáni vimuččimsú'ti*).

ásava-kkhaja (āsava-kkhaya): → *ásava*.

asékha (asekha): žák, který dokončil výcvik a který už se nemusí cvičit, neboli mistr. Je to označení pro arahata (→ *arija-puggala*), který se nemusí cvičit (→ *sékha*), protože již dosáhl dokonalosti ve vyšším etickém výcviku, ve vyšším výcviku mysli a ve vyšším výcviku moudrosti (→ *sikkhá*).

ásévana-paččaja (āsevana-paccaya): ‚podmínka opakování', je jednou z dvaceti čtyř podmínek (→ *paččaja*).

asmi-mána (asmi-māna): ‚domýšlivost' či ‚samolibost', může zahrnovat jak nejhrubší formy pýchy a egoismu, tak i jemné pocity výlučnosti nebo nadřazenosti, které přetrvávají jako osmé pouto (→ *samjódžana*), dokud není dosaženo arahatství či svatosti. Zakládá se na srovnávání se s druhými, a proto se může projevovat i jako pocit podřadnosti nebo rovnostářský nárok (→ *mána*). Je třeba ji odlišovat od ‚názorů o já' (→ *sakkája-ditthi*), které představují konkrétní názory (*ditthi*) týkající se předpokladu ‚já' nebo duše a které zmizí jakožto první pouto dosažením vstupu do proudu (*sótápatti*; → *arija-puggala*).

„I když u ušlechtilého žáka zmizelo pět nižších pout, stále je v něm přítomna, s ohledem na pět skupin lpění, malá míra nepřekonané domýšlivosti ‚já jsem', chtění ‚já jsem', sklonu ‚já jsem'" (S. XXII, 89). → *mána*.

asketická očistná cvičení: → *dhutanga*.

assása-passása (assāsa-passāsa): ‚nadechování a vydechování', jsou tělesné funkce či ‚formace' (*kája-sankhára*), zatímco myšlenkové pojímání a uvažování (*vitakka* a *vičára*) se nazývají verbální funkce (*vačí-sankhára*); → *sankhára* 2. Nadechování a vydechování tvoří jeden ze šesti aspektů prvku větru (→ *dhátu*). Srov. M. 62.

asubha (asubha): ‚nečistota', ošklivost. Ve Vism. VI se nazývají hřbitovní meditace (→ *sívathika*) ‚meditačními předměty nečistoty' (*asubha-kammatthána*; → *bhávaná*). V *Girimánanda-suttě* (A. X, 50) ale odkazuje vnímání nečistoty (*asubha-saññá*) ke sledování třiceti dvou částí těla (→ *kájagatá-sati*). Rozjímání o nečistotě těla je prostředkem proti překážce smyslové žádosti (→ *nívarana*) a proti zvrácenosti mysli (→ *vipallása*), kvůli které nahlížíme jako čisté a krásné to, co je ve skutečnosti nečisté.

Viz S. XLVI, 51; A. V, 36; Dhp. 7, 8; Sn. verš 193 a násl. Viz také *The Five Mental Hindrances* (Wheel 26), str. 5 a násl.

asura (asura): ‚démoni', titáni, zlí duchové. Jsou to bytosti obývající jeden z nižších světů (→ *apája*).

Atappa (atappa): ‚bezstarostní bohové'. Jsou třídou božských bytostí (→ *déva*) obývajících první z pěti čistých příbytků (→ *Suddhávása*), kde nalézají své poslední zrození; → *anágámí*.

atimána (atimāna): ‚domýšlivost ve formě nadřazenosti', → *mána*.

attá (attā): ‚já' (‚ego' či ‚osobnost'). V buddhismu se jedná o pouhý konvenční výraz (*vóhára-désaná*) a nikoli označení čehokoli skutečně existujícího; srov. *paramattha-désaná*, *anattá*, *puggala*, *satta*, *džíva*.

atta-ditthi (atta-diṭṭhi), **atta-váda** (atta-vāda): ‚názory o já' či ‚teorie o já', → *ditthi*.

atta-kilamatha (atta-kilamatha): ‚sebetrýznění', je jedním ze dvou extrémů, kterým je třeba se vyhnout. Druhým extrémem je oddávání se smyslovým radostem (*káma-sukha*). Ušlechtilá osmičlenná stezka naopak představuje ‚střední cestu' (→ *madždžhimá-patipadá*). Viz Buddhovu první řeč *O roztočení kola dhammy* (*Dhammačakkappavattana-sutta*).

atta-saññá (atta-saññā), **atta-čitta** (atta-citta), **atta-ditthi** (atta-diṭṭhi): ‚vnímání, vědomí, názor (o) já', představují jeden ze čtyř typů pokřivenosti (→ *vipallása*).

atta-vádupádána (atta-vādupādāna): ‚lpění na názoru o já', je jedním ze čtyř druhů lpění (→ *upádána*).

atthangika-magga (aṭṭhaṅgika-magga): ušlechtilá ‚osmičlenná stezka', → *magga*.

attha-patisambhidá (attha-paṭisambhidā): ‚analytické poznání významu', je jedním ze čtyř druhů analytického poznání (→ *patisambhidá*).

atthi-paččaja (atthi-paccaya): ‚podmínka přítomnosti', je jednou z dvaceti čtyř podmínek (→ *paččaja*).

avačara (avacara): ‚oblast' či ‚sféra'. Existují tři oblasti existence: oblast smyslů (*kámávačara*), jemnohmotná oblast či oblast tvarů (*rúpávačara*) a nehmotná oblast či oblast bez tvarů (*arúpávačara*).

„Co náleží do oblasti smyslů (*kámávačara*)? Je to vše, co existuje v rozsahu vymezeném zdola peklem *Avíči* a shora nebem *Paranimmitavasavatti* (→ *déva*), má tam svou oblast a je tam zahrnuto, tj. skupiny existence, prvky, základny, (→ *khandha*, *dhátu*, *ájatana*), tělesnost, pociťování, vnímání, mentální formace a vědomí."

„Co náleží do jemnohmotné oblasti (*rúpávačara*)? Je to vše, co existuje v rozsahu vymezeném zdola Brahmovým světem a shora světem *Akanittha* (→ *déva*), má tam svou oblast a je tam zahrnuto … a také vědomí a mentální faktory toho, kdo vstoupil do (jemnohmotného) pohroužení nebo kdo se v této oblasti zrodil nebo kdo už během svého života prodlévá ve štěstí (pohroužení)."

„Co náleží do nehmotné oblasti (a*rúpávačara*)? Vědomí a mentální faktory, které vznikají v rozsahu vymezeném zdola bytostmi zrozenými v oblasti nekonečného prostoru a shora bytostmi zrozenými v oblasti ani-vnímání-ani-nevnímání (→ *džhána* 5-8) a vědomí a mentální faktory toho, kdo vstoupil do (nehmotného) pohroužení nebo kdo se zrodil v této oblasti nebo kdo už během svého života žije ve štěstí (nehmotného pohroužení)." (Srov. Dhs. 1280, 1282, 1284; Vibh. XVIII).

Zdrojová poznámka: Pojem *kámávačara* se vyskytuje již v nejstarších suttách (například D. 1). Pojmy *rúpávačara* a *arúpávačara* se ale pravděpodobně poprvé vyskytují až v Pts.M. (I, 83 a násl.). V kánonu abhidhammy a v komentářích jsou všechny tři pojmy často používané a vysvětlené.

ávadždžana (āvajjana): ‚zaměření' mysli na předmět (počáteční zaznamenání předmětu) tvoří první stupeň procesu vědomí (→ *viňňána-kičča*). Když se jedná o předmět pěti tělesných smyslů, nazývá se to ‚zaměření na jedné z pěti bran' (*paňča-dvárávadždžana*). V případě předmětu mysli se jedná o ‚zaměření na bráně mysli' (*manó-dvárávadždžana*).

Zdrojová poznámka: Nenalézá se v této formě a významu v nejstarších částech *Sutta-pitaky*. → *čitta-víthi*.

Avíči (avīci): název pro jedno z nejhrůznějších pekel; → *niraja*.

avigata-paccaja (avigata-paccaya): ‚podmínka nezmizení', je jednou z dvaceti čtyř podmínek (→ *paccaja*).

Aviha (aviha): (snad odvozeno ze skr. *avrha*) název pro jeden z pěti čistých příbytků (→ *Suddhávása*) v jemnohmotné oblasti. Podrobnosti → *anágámí*.

avihimsá (avihiṃsā), (= ahimsá, avihésá): ‚neubližování' či ‚nezraňování'. ‚Myšlenka neubližování' (*avihimsá-vitakka*) je jedním ze tří aspektů správného úmyslu (*sammá-sankappa*), tj. druhého členu ušlechtilé osmičlenné stezky (→ *magga*). V několika výčtech prvků (*dhátu*) se vyskytuje také ‚prvek neubližování' (*avihésá-dhátu*) ve smyslu základní kvality ušlechtilého myšlení. Viz Dhp. 225, 261, 270, 300.

avidždžá (avijjā): ‚nevědomost' je synonymem zaslepenosti (*móha*; → *múla*). Je prvotním kořenem veškerého zla a utrpení ve světě, protože zastírá mentální zrak člověka a zabraňuje mu vidět skutečnou povahu věcí. Je to zaslepenost, která klame bytosti tím, že se jim život jeví jako stálý, šťastný, krásný a mající podstatu a zabraňuje jim vidět, že ve skutečnosti je vše pomíjivé, podléhající utrpení, bez „já" a „moje" a v základu nečisté (→ *vipallása*). Nevědomost je definována jako „neznalost čtyř pravd, totiž utrpení, jeho původu, jeho zániku a cesty vedoucí k jeho zániku" (S. XII, 4).

Protože je nevědomost základem veškerého konání, které přitakává životu, a všeho zla a utrpení, stojí na prvním místě ve formulaci podmíněného vznikání (→ *patičča-samuppáda*). Ale jak se říká ve Vism. (XVII, 36 a násl.), nevědomost proto nemá být považována za „základní příčinu světa, která je sama bez příčiny… Není bez příčiny. Neboť její příčina je stanovena takto: ‚S vyvstáním zákalů (→ *ásava*) vyvstává nevědomost' (M. 9). Existuje ale i přenesený způsob, podle kterého ji lze pojímat jako základní příčinu, totiž když má sloužit jako východisko pro výklad koloběhu existence… Jak se říká: ‚Mniši, nelze vidět žádný počátek nevědomosti před nímž nevědomost neexistovala a po němž vyvstala. Ale lze vidět, že nevědomost má své charakteristické podmínky (*idappaccaja*)' (A. X, 61)." To samé se říká (A. X, 62) o touze po bytí (*bhava-tanhá*; → *tanhá*). Touha po bytí a nevědomost se nazývají „významné příčiny karmy, jež vedou k nešťastným a šťastným výsledkům" (Vism. XVII, 38).

Jelikož nevědomost existuje stále – byť i ve velmi jemných formách, dokud není dosaženo arahatství nebo svatosti – je považována za poslední z deseti pout (→ *samjódžana*), která vážou bytosti v koloběhu znovuzrozování. Protože v nevědomosti koření i první dva kořeny zlého, chtivost a nenávist (→ *múla*), jsou s ní neoddělitelně spjaty vlastně veškeré neprospěšné stavy mysli. Nevědomost je nejzarytějším ze tří kořenů zla.

Nevědomost je jedním ze zákalů (→ *ásava*) a sklonů (→ *anusaja*). Často je označována jako překážka (*nívarana*; například S. XV, 3; A. X, 61), ale neobjevuje se spolu s obvyklým výčtem pěti překážek (→ *nívarana*).

avikkhépa (avikkhepa): ‚nerozrušenost', je synonymem pro soustředění (→ *samádhi*), jednobodovost mysli (*čittékaggatá*) a klid (→ *samatha*; → *samatha-vipassaná*).

avjákata (avyākata): doslova ‚neurčené' – tj. neurčené ani jako karmicky prospěšné ani jako neprospěšné. Jsou to karmicky neutrální stavy vědomí a mentální faktory. Buď jsou to pouhé karmické následky (→ *vipáka*), jako například všechny smyslové vjemy a s nimi spojené mentální faktory, nebo jsou to karmicky nezávislé funkce (*kirija-čitta*), tj. ani karmické příčiny ani důsledky karmy. → Tab. I.

Zdrojová poznámka: Pojem *avjákata* se ve významu ‚eticky indiferentní' či ‚karmicky neutrální' nevyskytuje ve starých suttách, ale nalézá se v Pts.M. (například I, 79 a násl.). Hraje důležitou roli v kánonu abhidhammy (například Dhs.) a ve filosofických komentářích.

avjápáda (avyāpāda): ‚nepřítomnost zlovolnosti', je jedním ze tří typů správného úmyslu (*sammá-sankappa*; → *saťča*, IV. 2) nebo prospěšných myšlenek (→ *vitakka*). Je devátým z deseti prospěšných způsobů jednání (→ *kamma-patha* II). Nečastěji používaná synonyma jsou ‚nepřítomnost nenávisti' (*adósa*; → *múla*) a dobrotivost či laskavost (*mettá*; → *brahma-vihára*).

B

bahula-kamma (bahula-kamma): ‚zvyková karma', → *karma*.

bala (bala): ‚síly' či ‚mohutnosti'. Mezi různými skupinami mohutností se v textech nejčastěji setkáváme s následujícími pěti: 1. důvěra (→ *saddhá*), 2. úsilí či energie (→ *virija*), 3. *sati* (→), 4. soustředění (→ *samádhi*), 5. moudrost (→ *paňňá*).

Jejich zvláštní charakteristika, která je odlišuje od odpovídajících pěti řídících schopností mysli (→ *indrija*), spočívá v tom, že jimi nemohou otřást jejich protiklady: 1. nedůvěra neotřese silou důvěry, 2. lenivost silou úsilí, 3. nedbalá pozornost silou *sati*, 4. roztěkanost silou soustředění a 5. nevědomost silou moudrosti (viz Pts.M., *Ňána-kathá*). Tyto síly tedy mají vzhledem ke schopnostem mysli aspekt pevnosti.

Podle A. V, 15 se projevuje 1. síla důvěry ve čtyřech kvalitách toho, který vstoupil do proudu (→ *sótápannassa angáni*), 2. síla energie ve čtyřech způsobech správného úsilí (→ *padhána*), 3. síla *sati* ve čtyřech podkladech *sati* (→ *satipatthána*), 4. síla soustředění ve čtyřech pohroužení (→ *džhána*), 5. síla moudrosti v plném pochopení čtyř ušlechtilých pravd (→ *saččа*). Srov. S. XLVIII, 43; S. L (*Bala-samjutta*).

Vedle výše zmíněných pěti sil uvádí A. VII, 3 také sílu morálního studu (→ *hiri*) a morální bázně (*ottappa*). V textech se zmiňuje několik dalších skupin po dvou, čtyřech, pěti a více silách. Ohledně deseti sil Buddhy → *dasabala*.

bdělá pozornost (všímavost, uvědomění, duchapřítomnost, pamětlivost): → *sati*, *satipatthána*. Správná *sati* → *saččа*, *magga*.

bezprostřední podmínka: *samanantara-paččaja*, je jednou z dvaceti čtyř podmínek; → *paččaja*.

bezprostřední soustředění: → *ánantarija*.

bhangánupassaná-ňána (bhaṅgānupassanā-ñāṇa): ‚poznání spočívající v nahlížení rozpadání' (veškerých existujících forem), je jedním druhem vhledu ; → *visuddhi* VI, 2.

bhava (bhava): ‚nastávání' či ‚proces existence'. Odehrává se na třech úrovních: smyslové existence (*káma-bhava*), jemnohmotné existence (*rúpa-bhava*) a nehmotné existence (*arúpa-bhava*); srov. *lóka*. Celý proces existence může být rozdělen na dvě části:

1. Karmický proces či nastávání karmy (*kamma-bhava*), tj. karmicky aktivní část existence, je příčinou znovuzrozování a spočívá v prospěšném a neprospěšném volním jednání; → *karma*, *patičča-samuppáda* IX.

2. Zrození na základě karmy či proces vznikání (*upapatti-bhava*) představuje karmicky pasivní část existence, která spočívá ve vznikání a rozvoji mentálních a tělesných jevů vytvořených na základě karmy, a proto eticky neutrálních. Srov. Tab. I, III.

Zdrojová poznámka: Rozdělení na *kamma* a *upapatti* se patrně poprvé objevuje v kánonu abhidhammy (Vibh.), nicméně zcela odpovídá původní nauce obsažené v suttách.

bháva (bhāva): (ženská a mužská) ‚přirozenost', odkazuje k pohlavním charakteristikám těla a náleží do skupiny tělesnosti (→ *khandha*). Jedná se o komentářový pojem pro „schopnosti" ženskosti a mužskosti (→ *indrija* 7, 8).

Zdrojová poznámka: Pojem *bháva* se objevuje jako samostatný pojem označující tělesnou povahu či ‚schopnost' pohlaví jen v komentářích. Ve starých suttách se často vyskytují výrazy jako *itthibháva* či *purisabháva* ve významu „být ženou" či „být mužem" nebo ve spojitosti se slovem *ňatvá*, jako například *tassá itthibhávam ňatvá* (= vědět, že je ženou).

bhava-ditthi (bhava-diṭṭhi): ‚přesvědčení o existenci' (věčného já); → *sassata-ditthi*, *ditthi*.

bhávaná (bhāvanā): ‚mentální rozvoj' (dosl. ‚umožnění nastat' či ‚vytváření') označuje to, co se obecně, ale spíše vágně, nazývá meditací. Je třeba rozlišovat dva druhy: 1. rozvíjení klidu (*samatha-bhávaná*), tj. soustředění (*samádhi*), a 2. rozvíjení vhledu (*vipassaná-bhávaná*), tj. moudrosti (*paňňá*).

Tyto dva důležité pojmy, klid a vhled (→ *samatha-vipassaná*), se často vyskytují a jsou vysvětleny v suttách i v abhidhammě.

Klid (*samatha*) je soustředěný, neochvějný, pokojný, a proto neznečištěný stav mysli, zatímco vhled (*vipassaná*) je prožitkovým poznáním pomíjivosti, neuspokojivosti a neosobnosti (*aničča*, *dukkha*, *anattá*; → *ti-lakkhana*) všech existujících tělesných a mentálních jevů obsažených v pěti skupinách existence (tj. v tělesnosti, pociťování, vnímání, mentálních formacích a vědomí; → *khandha*).

Klid či soustředění mysli skýtá podle *Sankhépavannany* (komentář k *Abhidhammattha-sangaha*) trojí dobrodiní: příznivé znovuzrození, šťastný život zde a nyní a čistotu mysli, která je podmínkou vhledu. Soustředění (*samádhi*) je nezbytným základem a předpokladem vhledu tím, že očišťuje mysl od pěti mentálních nečistot či překážek (→ *nívarana*), zatímco vhled (*vipassaná*) vede ke čtyřem nadsvětským stavům svatosti a k osvobození mysli. Buddha proto pravil: „Kéž, mniši, rozvinete soustředění mysli. Neboť kdo má soustředěnou mysl, vidí věci ve shodě se skutečností" (S. XXII, 5). V *Otázkách krále Milindy* (*Milinda-paňha*) se uvádí: „Jako když někdo přinese rozsvícenou lampu do temné

místnosti a záře lampy vymýtí tmu a rozline se světlo, právě tak vhled, který jednou vyvstal, zničí temnotu nevědomosti a zažehne světlo poznání."

Visuddhimagga (kap. III–XI) uvádí podrobný popis, jak dosáhnout plného soustředění a pohroužení (→ *džhána*) pomocí následujících čtyřiceti meditačních předmětů (*kammatthána*), jež tvoří:

Deset cvičení s kasinami (→ *kasina*), pomocí nichž lze dosáhnout čtyř pohroužení.

Deset nečistých předmětů (→ *asubha*), pomocí nichž lze dosáhnout prvního pohroužení.

Deset rozjímání (→ *anussati*): rozjímání o Buddhovi (*buddhánussati*), rozjímání o nauce (*dhammánussati*), rozjímání o sangze (*sanghánussati*), rozjímání o etice, rozjímání o štědrosti, rozjímání o nebeských bytostech, rozjímání o smrti (→ *marana-sati*), sledování těla (→ *kájagatá-sati*), sledování nádechu a výdechu (→ *ánápána-sati*) a rozjímání o klidu a míru (nibbány) (→ *upasamánussati*). Sledováním nádechu a výdechu lze dosáhnout všech čtyř pohroužení, sledováním těla prvního pohroužení a ostatními pouze přístupového soustředění (*upačára-samádhi*; → *samádhi*).

Čtyři božská dlení (→ *brahma-vihára*): dobrotivost, soucit, sdílená radost a vyrovnanost (*mettá*, *karuná*, *muditá*, *upekkhá*). Pomocí dobrotivosti, soucitu a sdílené radosti lze dosáhnout tří pohroužení, zatímco pomocí vyrovnanosti pouze čtvrtého pohroužení.*

Čtyři nehmotné oblasti (*arúpájatana*; → *džhána*): oblast nekonečného prostoru, oblast nekonečného vědomí, oblast nicoty, oblast ani-vnímání-ani-nevnímání. Mají za základ čtvrté pohroužení.

Rozjímání o odpornosti potravy (*áháré patikkúla-saňňá*), pomocí něhož lze dosáhnout přístupového soustředění.

Rozlišování čtyř prvků (*čatu-dhátu-vavatthána*; → *dhátu-vavatthána*), pomocí něhož lze dosáhnout přístupového soustředění.

Rozvíjení mysli tvoří jeden ze tří druhů záslužného jednání (→ *puňňa-kirija-vatthu*). Potěšení z meditace (*bhávaná-rámatá*) je jedním z ušlechtilých způsobů (→ *arija-vamsa*).

bhávaná-bala (bhāvanā-bala): → *patisankhána-bala*.

bhávaná-maja-paňňá (bhāvanā-maya-paññā): ‚moudrost založená na rozvoji mysli', → *paňňá*.

---

* Pozn. překladatele: V německém vydání *Buddhistického slovníku* (Verlag Christiani, Kostnice 1989) a ve starším anglickém vydání se uvádí, že pomocí vyrovnanosti lze dosáhnout všech čtyř pohroužení. Srov. též Abh.S. (kap. II, §18), podporující tvrzení zde přeloženého nového anglického vydání.

bhavanga-santána (bhavaṅga-santāna): ‚kontinuita podvědomí', → *santána*.

bhavanga-sóta (bhavaṅga-sota) a **bhavanga-čitta** (bhavaṅga-čitta): první pojem může být pracovně překládán jako ‚spodní proud tvořící podmínku existence', druhý jako ‚podvědomí'. Jak ale bude zřejmé z následujícího, pojem ‚podvědomí' zde má v několika ohledech jiný význam než v západní psychologii. *Bhavanga* (*bhava-anga*), zmiňovaná v rámci kanonické literatury dvakrát či třikrát v *Pattháně*, je vysvětlena v komentářích abhidhammy jako základna nebo podmínka (*kárana*) existence (*bhava*), bez které není život a která má povahu procesu či doslova proudu (*sóta*). Zde jsou od nepaměti hromaděny všechny vjemy a zkušenosti nebo, lépe řečeno, zde působí. Plnému vědomí zůstávají skryté, ale příležitostně se vynoří jako podvědomé jevy a překročí práh plného vědomí nebo se tímto překročením stanou zcela uvědomované. Pomocí tohoto tzv. ‚podvědomého proudu života' mohou být vysvětleny schopnost paměti, paranormální psychické jevy, mentální a fyzický růst, karma a znovuzrozování atd. Dalším alternativním překladem je ‚životní kontinuum'.

Je třeba poznamenat, že *bhavanga-čitta* je stav vědomí vzniklý v důsledku karmy (→ *vipáka*) a že v případech lidského zrození a zrození ve vyšších formách existence je to vždy důsledek dobré či prospěšné karmy (*kusala-kamma-vipáka*), ačkoli s různým stupněm účinnosti (→ *patisandhi*). To samé platí o ‚vědomí znovuzrození' (*patisandhi*) a ‚vědomí smrti' (*čuti*), které jsou jen zvláštními projevy podvědomí. Ve Vism. XIV se uvádí:

„Jakmile ‚vědomí znovuzrození' (v zárodku v okamžiku početí) zaniklo, vyvstane podobné podvědomí, které má přesně tentýž předmět, následuje bezprostředně po ‚vědomí znovuzrození' a je důsledkem té či oné karmy (tj. volního jednání učiněného v předchozím životě, které je předmětem vzpomínky v okamžiku před smrtí). A pak znovu vyvstane další podobný stav podvědomí. A dokud nevyvstane jiné vědomí, které přeruší ‚kontinuum proudu života', bude tento životní proud, jako tok či řeka, vyvstávat znovu a znovu stejným způsobem, i během bezesného spánku a jindy. Tímto způsobem je třeba chápat neustálé vyvstávání oněch stavů vědomí v proudu života." Srov. *viňňána-kičča*.

Zdrojová poznámka: Tyto dva složené pojmy náleží výhradně do komentářové literatury, zatímco pojem *bhavanga* je několikrát zmíněn v *Pattháně*, sedmé knize *Abhidhamma-pitaky*, stručně a bez vysvětlení, jakoby byl v té době již známý.

bhava-tanhá (bhava-tanhā): ‚touha po (věčném) bytí', → *tanhá*.

bhavásava (bhavāsava): ‚zákal (způsobený touhou po věčném) bytí', → *ásava*.

bhajatupatthána-ňána (bhayatupaṭṭhāna-ñāṇa): ‚poznání spočívající v uvědomění si strachu', je jedním z těch druhů poznání vhledem, které tvoří ‚očištění poznáním a zřením pokroku na stezce' (→ *visuddhi*, VI).

bhikkhu (bhikkhu): plně ordinovaný Buddhův žák. Nejbližším ekvivalentem pro překlad může být ‚žebravý mnich'. Doslova znamená ‚ten, který žebrá', ale mniši nežebrají v obvyklém smyslu toho slova. Tiše stojí u domovních dveří a čekají na obdarování jídlem. Žijí z toho, co jim podporovatelé spontánně darují. Není knězem, protože to není žádný prostředník mezi Bohem a člověkem. Nemá v životě žádné závazky, ale je vázán pravidly, která na sebe bere. Dobrovolně vede život v chudobě a celibátu. Když není schopen žít svatý život, může kdykoli odložit roucho.

bhódžané mattaňňutá (bhojane mattaññutā): ‚znalost míry v jídle' (střídmost).

„Nyní, mniši, mnich moudře uvažuje o darovaném jídle, které nepřijímá ani pro zábavu, ani pro požitek, ani aby byl krásný, ale pouze kvůli udržování a podpoře tohoto těla, aby neonemocněl a mohl vést svatý život s vědomím: ‚Tímto způsobem zaženu bolest (z hladu apod.), žádnou novou bolest nenechám vyvstat a budu žít dlouhý život, bezúhonně a v pohodě.' Toto znamená mniši střídmost v jídle." (A. III, 16) „Jakpak by mohl, mniši, vést Nanda zcela čistý svatý život, kdyby nestřežil své smysly a neznal střídmost v jídle?" (A. VII, 9).

blahodárný (prospěšný): → *kusala*.

bódhi (bodhi): probuzení, nejvyšší poznání; (*bódhi* pochází ze slovního kořene *budh-*; *bódhati* = probudit se, bdít, procitnout, poznávat). „(Díky *bódhi*) dochází k probuzení ze spánku a klamů zapříčiněných nečistotami (→ *kilésa*) a k pochopení čtyř ušlechtilých pravd (→ *sačča*)" (Komentář k M. 10).

Buddhovo probuzení se nazývá ‚dokonalé probuzení' (→ *sammá-sambódhi*). Důvěra (→ *saddhá*) Buddhových laických stoupenců je popisována jako „…věří v probuzení Dokonalého" (*saddahati Tathágatassa bódhim*; M. 53; A. III, 2).

V textech jsou uváděny faktory a kvality mysli, které vedou k probuzení a jsou přítomny při jeho dosažení. Je to sedm členů probuzení (→ *bodždžhanga*; = *bódhi-anga*) a třicet sedm ‚jevů náležejících k probuzení' (→ *bódhipakkhijadhammá*). *Buddhavamsa*, jedna z pozdějších knih *Sutta-pitaky*, zmiňuje deset kvalit vedoucích k dozrávání dokonalého probuzení (*bódhipáčana-dhammá*). Jedná se o deset dokonalostí (→ *páramí*).

Existují tři druhy probuzení: 1. probuzení ušlechtilého žáka (→ *sávakabódhi*), tj. arahata, 2. probuzení toho, kdo dosáhl tohoto cíle samostatně (→ *paččéka-bódhi*), a 3. probuzení dokonale probuzeného, tj. buddhy (*sammá-sambódhi*). Toto trojí dělení je nicméně pozdějšího původu a v této formě se nevyskytuje ani v kanonických textech ani v komentářích ke starším suttám. Nejbližší vyjádření nalézáme v *Nidhikkanda-suttě* (*Rozprava o pokladnici*, zařazená do *Khuddakapáthy*), veršované suttě pocházející pravděpodobně z poměrně pozdního období, v níž se ve verši 15 zmiňují tři následující

pojmy: *sávaka-páramí*, *paččéka-bódhi*, *buddha-bhúmi* (viz Khp.Tr., str. 247 a násl.).

Komentáře (například k *Madždžhima-nikáji*, *Buddhavamse*, *Čarijá-pitace*) obecně poskytují čtveré vysvětlení slova *bódhi*: 1. strom probuzení, 2. stezka svatosti (*arija-magga*), 3. nibbána a 4. (Buddhova) vševědoucnost (*sabbaňňutá-ňána*). Ohledně stezky svatosti citují komentáře *Čúla-niddésu*, kde je *bódhi* definováno jako poznání čtyř stezek (vstupu do proudu atd.; *čatúsu maggésu ňána*).

Ani v kanonických textech ani ve starých komentářích se neříká, že Buddhův následovník si může zvolit mezi třemi druhy probuzení a usilovat o to, aby se stal buď buddhou nebo paččéka-buddhou nebo arahatem. Takové pojetí volby mezi těmito třemi aspiracemi je ale běžné v dnešních théravádových zemích, například na Srí Lance.

bódhipakkhija-dhammá (bodhipakkhiya-dhammā): třicet sedm ‚jevů náležejících k probuzení' či třicet sedm ‚náležitostí probuzení' zahrnuje celé Buddhovo učení. Patří sem:

čtyři podklady *sati* (→ *satipatthána*)
čtyři správná úsilí (→ *padhána*)
čtyři cesty k magickým schopnostem (→ *iddhi-páda*)
pět schopností mysli (*indrija*; → *bala*)
pět sil mysli (→ *bala*)
sedm členů probuzení (→ *bodždžhanga*)
ušlechtilá osmičlenná stezka (→ *magga*)

V M. 77 je uvedeno a vysvětleno všech třicet sedm *bódhipakkhija-dhammá*, ačkoli ne pod tímto názvem. Jejich podrobné vysvětlení podává *Visuddhimagga* (kap. XXII). *Samjutta-nikája* (XLVII, 51, 67) uvádí pod pojmem *bódhipakkhija-dhammá* pouze pět schopností mysli (*indrija*) a *Džhána-vibhanga* pouze sedm článků probuzení (*bodždžhanga*).

Literatura: Ledi Sayadaw: *The Requisities of Enlightenment* (Wheel 169/172).

bódhisatta (bodhisatta): ‚bytost směřující k probuzení', je bytost předurčená k buddhovství, budoucí buddha. Tradice se domnívá, že předtím než dosáhne bódhisatta svého posledního zrození na této zemi coby buddha, pobývá v nebi blaženosti (*Tusita*; → *déva*). Srov. A. IV, 127; A. VIII, 70.

Označení ‚Bódhisatta' je v pálijském kánonu a komentářích vyhrazeno jen princi Siddhatthovi před jeho probuzením a v jeho předchozích zrozeních. Buddha sám používá tento termín, když mluví o svém životě před probuzením (např. M. 4 a M. 26). Bódhisattovství není v pálijských textech zmiňováno ani doporučováno jako vyšší nebo alternativní ideál k arahatství. Ne-

existuje zde ani žádný záznam o žákovi, který by prohlašoval, že o něj usiluje; → *bódhi*.

bodždžhanga (bojjhaṅga): ‚člen probuzení' (či ‚faktor probuzení'). Sedm členů probuzení (*satta-sambodždžhanga*) tvoří: *sati* (*sati-sambodždžhanga*; → *sati*), rozeznávání jevů (*dhamma-vičaja-sambodždžhanga*), energie (úsilí, vůle) (*virija-sambodždžhanga*; → *virija*, *padhána*), nadšení (radost) (→ *píti-sambodždžhanga*), klid (→ *passaddhi-sambodždžhanga*), soustředění (→ *samádhi-sambodždžhanga*) a vyrovnanost (→ *upekkhá-sambodždžhanga*). „Protože vedou k probuzení, nazývají se ‚členy probuzení'" (S. XLVI, 5).

Přestože většina překladatelů považuje slovo *dhamma* v druhém členu, *dhamma-vičaja*, za označení buddhistické nauky, odkazuje tento výraz pravděpodobně k tělesným a mentálním jevům (*náma-rúpa-dhammá*), jak jsou zaznamenávány zkoumající myslí pomocí prvního členu, *sati*. Při této interpretaci lze překládat výraz *dhamma-vičaja* jako ‚rozeznávání jevů'.

V A. X, 102 se o sedmi členech říká, že jsou prostředkem k dosažení trojího vědění (→ *té-vidždžá*).

Lze jich dosáhnout prostřednictvím čtyř podkladů *sati* (→ *satipatthána*), jak je řečeno v S. XLVI, 1 a vysvětleno v M. 118:

1. „Mniši, když mnich spočívá v nahlížení těla (*kája*), pociťování (*védaná*), mysli (*čitta*) a předmětů mysli (*dhammá*) – vytrvale, s jasnou myslí a pozorně, poté co překonal světskou chtivost a zármutek – v té době je jeho *sati* přítomná a neporušená. V době, kdy je jeho *sati* přítomná a neporušená, získává a rozvíjí *sati* jakožto člen probuzení (*sati-sambodždžhanga*), který je takto dále rozvíjen do úplné dokonalosti."

2. „Když takto pozorně spočívá, moudře rozeznává a zkoumá jevy … v té době získává a rozvíjí rozeznávání jevů jakožto člen probuzení (*dhamma-vičaja-sambodždžhanga*)…"

3. „Když takto moudře rozeznává a zkoumá jevy, jeho úsilí je pevné a neochvějné … v té době získává a rozvíjí úsilí jakožto člen probuzení (*virija-sambodždžhanga*)…"

4. „Když je jeho úsilí takto pevné, vyvstane v něm nadsmyslná radost … v té době získává a rozvíjí nadšení jakožto člen probuzení (*píti-sambodždžhanga*)…"

5. „Když je mysl nadšená, jeho tělo a mysl se zklidní… v té době získává a rozvíjí klid jakožto člen probuzení (*passaddhi-sambodždžhanga*)…"

6. „Když jsou jeho tělo a mysl zklidněné, jeho mysl se soustředí … v té době získává a rozvíjí soustředění jakožto člen probuzení (*samádhi-sambodždžhanga*)…"

7. „Když takto soustředěný sleduje zcela vyrovnaně svou mysl … v té době získává a rozvíjí vyrovnanost jakožto člen probuzení (*upekkhá-sambodžžhanga*)…“

Literatura: *Bodžžhanga-samjutta* (S. XLVI); *Bodžžhanga-vibhanga*. Ohledně podmínek vedoucích k vyvstání jednotlivých členů viz komentář k *Satipatthána-suttě* – Soma Thera: *Way of Mindfilness* (3. vydání, 1967, BPS). Dále Piyadassi Thera: *The Seven Factors of Enlightenment* (Wheel 1).

bolest: → *védaná*.

božská dlení: *brahma-vihára*; → *vihára*.

božský sluch a zrak: *dibba-čakkhu* a *dibba-sóta*; → *abhiňňá*.

božský posel: → *déva-dúta*.

brahma-čarija (brahma-cariya): ‚čistý‘ či ‚svatý život‘ je označení života mnicha nebo laického stoupence, který dodržuje osm etických předsevzetí (→ *sikkhá-pada*) a přijímá jako třetí předsevzetí slib čistoty ve smyslu úplného zdržování se sexuálních vztahů. Nejvyšším cílem a účelem svatého života je podle M. 29 ‚neotřesitelné osvobození mysli‘ (*akuppá čétó-vimutti*).

Brahma-kájika-déva (brahma-kāyika-deva): ‚nebeské bytosti Brahmova světa‘ obývají první tři nebeské oblasti jemnohmotného světa (*rúpa-lóka*), které odpovídají prvnímu pohroužení (→ *džhána*). Jejich nejvyšší vládce se nazývá Velký Brahma (*Mahá-brahma*). S jízlivým humorem se o něm říká (D. 11), že předstírá: „Já jsem Brahma, Velký Brahma, nejvyšší, nepřemožitelný, vševědoucí, vládce, pán, stvořitel, tvůrce, dokonalý, ochránce, mocný, otec všeho, co bylo a bude.“ Srov. *déva* II, 1–3.

brahma-lóka (brahma-loka): ‚svět brahmů‘, v nejširším smyslu je to název pro jemnohmotný svět (*rúpa-lóka*) a nehmotný svět (*arúpa-lóka*). V užším smyslu se tak nazývají pouze první tři nebeské oblasti jemnohmotného světa. Srov. *Brahma-kájika-déva*.

brahma-vihára (brahma-vihāra): čtyři ‚vznešená dlení‘ nebo ‚božské příbytky‘, nazývané též čtyřmi bezmeznými či neomezenými stavy (*appamaňňá*). Jsou to dobrotivost (*mettá*), soucit (*karuná*), sdílená radost (*muditá*) a vyrovnanost (*upekkhá*). V suttách se často setkáváme s následujícím textem, který popisuje, jak rozvíjet tato vznešená dlení (*brahma-vihára-bhávaná*; → *bhávaná*):

„Tu, mniši, prostupuje mnich myslí naplněnou dobrotivostí nejprve jeden směr, pak druhý, pak třetí, pak čtvrtý, právě tak nahoru, jako dolů a všechno kolem. Všude se ztotožňuje se vším a prostupuje celý svět myslí plnou dobrotivosti, myslí širou, rozvinutou, neohraničenou, prostou nená-

visti a zlovůle.“ Poté následuje tentýž postup se soucitem, sdílenou radostí a vyrovnaností.

Literatura: podrobné vysvětlení se nalézá ve Vism. IX; PtoD. 97 a násl.; Ñāṇamoli Thera: *The Practice of Loving Kindness* (Wheel 7); Nyanaponika Thera: *The Four Sublime States* (Wheel 6); Narada Thera: *Brahma Vihāra* (Vajirarama Colombo, 1962).

brány osvobození: tři brány osvobození (*vimokkha-dvára*) → *vimokkha* I, *visuddhi* VI, 8.

Buddha (Buddha): → *sammá-sambódhi*.

Buddhovo učení: → *dhamma*, *sásana*.

buddhánussati (buddhānussati): ‚rozjímání o Buddhovi‘, → *anussati*.

Buddha-sásana (buddhasāsana): → *sásana*.

bytí (existence): → *bhava*. Pět skupin existence → *khandha*. Čtyři základy existence → *upadhi*. Směřování existence → *gati*. Koloběh existence → *samsára*. Touha po bytí (*bhava-tanhá*) → *tanhá*. Tři charakteristiky existence → *ti-lakkhana*.

bytost: → *sattá*, *puggala*. Ohledně názoru o věčné existenci (*bhava-ditthi*) osobnosti či duše → *sassata-ditthi*, *ditthi*.

bytosti bez vědomí: → *asaññá-satta*.

C

cítění (pociťování): → *védaná*; dále → *khandha*. Nahlížení pocitů (*védanánupassaná*) → *satipatthána*.

ctnost (etika, disciplína): → *síla*.

Č

čága (cāga): ‚štědrost' (dosl. ‚vzdání se' či ‚zanechání'), je jedním z dobrodiní (→ *sampadá*), základů (→ *adhitthána*), rozjímání (→ *anussati*) a pokladů (→ *dhana*).

čakka (cakka): ‚kolo', je jedním ze sedmi klenotů (*ratana*) správného vládce světa (*čakkavati-rádža*: ‚král, který vlastní kolo', srov. D 26) symbolizující vítězný postup a narůstající svrchovanost. Z toho je odvozen metaforický výraz *dhamma-čakkam pavattéti* ‚roztočil kolo dhammy' a název Buddhovy první rozpravy, *Dhamma-čakka-ppavattana-sutta* (→ *dhamma-čakka*). Dalším metaforickým významem slova *čakka* je ‚dobrodiní'. Existují čtyři taková příznivá dobrodiní: život na vhodném místě, společnost dobrých lidí, záslužné skutky učiněné v minulosti a správné záměry (A. IV, 31). *Bhava-čakka*, kruh existence či života, je název pro podmíněné vznikání (→ *patičča-samuppáda*).

Literatura: T. B. Karunaratne: *The Buddhist Wheel Symbol* (Wheel 137/138); Bhikkhu Khantipalo: *The Wheel of Birth and Death* (Wheel 147/149).

čakkhu-ájatana (cakkh'āyatana): ‚zrakový orgán jakožto základna', → *ájatana*.

čakkhu (cakkhu): ‚oko' (→ *ájatana*). Následujících pět druhů ‚zraku' je zmíněno a vysvětleno v *Čúla-niddése* (PTS, str. 235; první tři také v *Itivuttace* 52): 1. tělesný zrak (oko; *mamsa-čakkhu*), 2. božský zrak (→ *dibba-čakkhu*; → *abhiňňá*), 3. zrak moudrosti (*paňňá-čakkhu*), 4. zrak Buddhy (*Buddha-čakkhu*), 5. zrak všezahrnujícího vědění (*samanta-čakkhu*, časté označení pro Buddhu).

čakkhu-dhátu (cakkhu-dhātu): ‚prvek zrakového orgánu', → *dhátu*.

čakkhu-viňňána (cakkhu-viññāna): ‚zrakové vědomí', → *viňňána*.

čarana (caraṇa): → *vidždžá-čarana*.

čarita (carita): ‚povaha'. Ve Vism. III je vysvětleno šest lidských typů: žádostivá povaha (*rága-čarita*), zlostná povaha (*dósa-čarita*), hloupá povaha (*móha-čarita*), důvěřivá povaha (*saddhá-čarita*), moudrá povaha (*buddhi-čarita*) a přemýšlivá povaha (*vitakka-čarita*).

Zdrojová poznámka: Pojmy *čarita*, *rága-čarita*, *dósa-čarita*, *buddhi-čarita* atd. se vyskytují pouze v komentářích a ve Vism.

čáritta-síla a váritta-síla (cāritta-sīla, vāritta-sīla): ‚etika spočívající ve vykonávání' a ‚etika spočívající ve zdržování se', což znamená: „dodržování těch etických pravidel, o nichž Vznešený řekl, že mají být následována a zdržování se těch věcí, které Vznešený odmítl jako nehodné následování." (Vism. III).

Zdrojová poznámka: Tyto pojmy se vyskytují jen v komentářích a ve Vism., ale učení, k němuž odkazují, je často zmiňováno i ve starých suttách, jako například *karaníja* a *akaraníja* (například A. II, 16).

čatu-dhátu-vavatthána (catu-dhātu-vavatthāna): ‚analýza čtyř prvků', → *dhátu-vavatthána*.

Čatu-maháródžika-déva (catu-mahārājika-deva): třída nebeských bytostí smyslové oblasti; → *déva*.

čatu-párisuddhi-síla (catu-pārisuddhi-sīla): → *síla*.

čatu-vókára-bhava (catu-vokāra-bhava): ‚existence ve čtyřech skupinách', je existence v nehmotném světě (*arúpa-lóka*; → *lóka*), neboť se zde vyskytují pouze čtyři mentální skupiny (pociťování, vnímání, mentální formace a vědomí; → *khandha*) a skupina tělesnosti zde chybí. Srov. *paňča-vókára-bhava*, *éka-vókára-bhava*, *vókára*.

čétaná (cetanā): ‚vůle' či ‚záměr', je jedním ze sedmi faktorů mysli (→ *čétasika*), které jsou neoddělitelně spjaty s každým vědomím. Konkrétně to jsou smyslový nebo mentální kontakt (*phassa*), pociťování (*védaná*), vnímání (*saňňá*), záměr (*čétaná*), soustředění (*samádhi*), životní energie (*džívita*) a pozornost (*manasikára*). Srov. Tab. II, III.

O karmických záměrech (tj. prospěšné či neprospěšné karmě) se v A. VI, 13 říká: „Záměr je čin (*karma*), tak pravím, mniši. Protože jakmile vyvstane záměr, vytváří se čin (*karma*), ať už jde o tělo, řeč nebo mysl." Podrobnosti → *patičča-samuppáda* 10, *karma*.

čétasika (cetasika): ‚mentální faktory' či ‚faktory mysli', jsou ty mentální jevy, které jsou svázány se zároveň vznikajícím vědomím (*čitta* = *viňňána*) a jsou podmíněné jeho přítomností. Zatímco v suttách jsou všechny existující jevy shrnuty do pěti skupin (tělesnost, pociťování, vnímání, mentální formace a vědomí; → *khandha*), abhidhamma je obvykle rozděluje více filosoficky do třech oblastí: vědomí, mentální faktory a tělesnost (*čitta*, *čétasika*, *rúpa*). Z tohoto hlediska pak mentální faktory (*čétasika*) zahrnují pociťování, vnímání a padesát mentálních formací, dohromady tedy padesát dva mentálních jevů, z nichž má dvacet pět faktorů ušlechtilou kvalitu (buď jsou karmicky prospěšné, nebo neutrální), čtrnáct je karmicky neprospěšných a třináct je samo o sobě karmicky neutrálních, přičemž jejich výsledná kvalita závisí na spojení s prospěšným, neprospěšným a neutrálním vědomím. Podrobnosti → Tab. II, III. Srov. *čétaná*.

Zdrojová poznámka: Pojem *čétasika* se vyskytuje často ve starých suttách, ale pouze jako adjektivum (například *čétasikam sukham*) nebo místy jako podstatné jméno středního rodu jed-

notného čísla (například D. 1, str. 213; PTS). Termín *čétasika-dhamma* se často vyskytuje v Dhs. (§ 1189, 1512) jakožto označení mentálních faktorů nebo jevů spojených s vědomím (*čitta-sampajuttá dhammá*). Ve Vism., Abh.S. a dalších se používá termín *čétasika* také jako podstatné jméno středního rodu ve smyslu mentálního jevu.

čétasó vinibandhá (cetaso vinibandhā): ‚připoutání mysli', pět připoutání zabraňujících mysli ve správném úsilí. Konkrétně to jsou 1. žádost po smyslových předmětech, 2. žádost po těle, 3. žádost po předmětech vidění, 4. žádost po jídle a spánku a 5. vedení mnišského života za účelem zrození v nebi. Podrobnosti viz A. V, 205; X, 14; D. 33; M. 16. Srov. *čétó-khila*.

čétó-khila (ceto-khila): ‚zatvrzelost mysli', pět zatvrzelostí zabraňujících mysli ve správném úsilí. Konkrétně to jsou 1. pochybnosti o Učiteli, 2. dhammě, 3. sangze, 4. výcviku a 5. zlost na ostatní mnichy. Podrobnosti viz A. V, 206; A. X, 14; D. 33; M. 16. Srov. *čétasó vinibandha*.

čétó-parija-ňána (ceto-pariya-ñāṇa): ‚pronikavé poznání mysli (druhých)', je jednou ze šesti vyšších schopností (→ *abhiññá* 3).

čétó-vimutti (ceto-vimutti): ‚osvobození mysli'. V nejvyšším smyslu znamená plod arahatství (→ *arija-puggala*) a zejména soustředění s ním spojené. Je často spojeno s ‚osvobozením moudrostí' (→ *paňňá-vimutti*), například v případě deseti sil Dokonalého (→ *dasa-bala*). → *vimokkha* I.

Nazývá se také ‚neotřesitelné osvobození mysli' (*akuppa-čétó-vimutti*), ‚neomezené osvobození mysli' (*appamána-čétó-vimutti*), ‚osvobození mysli od podmínek bytí' či ‚znaků prosté osvobození mysli' (*animitta-čétó-vimutti*) nebo ‚osvobození mysli od přívěsků' (*ákiňčaňňa-čétó-vimutti*), protože tento stav mysli je osvobozen od tří pout, podmínek a přívěsků, tj. od chtivosti, nenávisti a nevědomosti. Protože je takový stav mysli v tomto ohledu prázdný, nazývá se ‚osvobozením mysli skrze prázdnotu' (*suňňatá-čétó-vimutti*).
V užším smyslu označuje ‚neomezené osvobození mysli' čtyři bezmezné stavy, tj. dobrotivost, soucit, sdílenou radost a vyrovnanost (→ *brahma-vihára*); ‚osvobození mysli od přívěsků' označuje ‚oblast nicoty' (*akiňčaňňájatana*; → *džhána* 7); ‚osvobození od podmínek bytí' označuje osvobození mysli skrze nepřipoutanost k podmínkám existence; ‚osvobození mysli skrze prázdnotu' označuje osvobození mysli na základě rozjímání o prázdnotě ‚já'. Další podrobnosti viz M. 43.

čhal-abhiňňá (chaḷ-abhiññā): ‚šest vyšších sil' či ‚šest vyšších schopností', → *abhiňňá*.

čhal-abhiňňó (chaḷ-abhiññō): arahat, který ovládl ‚šest vyšších schopností', → *abhiňňá*.

čhanda (chanda): ‚přání' (záměr, vůle) či ‚chtění'

1. Jakožto eticky neutrální psychologický pojem ve smyslu ‚záměru' je jedním z těch obecných mentálních faktorů (→ *čétasika*, Tab. II), o nichž abhidhamma učí, že je jejich morální kvalita určována povahou vůle (→ *čétaná*), která se s ním pojí. Komentář to vysvětluje jako ‚přání (něco) udělat' (*kattukamjatá-čhanda*). Když zesílí, vystupuje také jako ‚převažující podmínka' (→ *paččaja* 3).

2. Ve smyslu špatné kvality má význam ‚chtění' a je často spojeno se smyslností, chtivostí atd. Například smyslné chtění (*káma-ččhanda*) jakožto jedna z překážek (→ *nívarana*) či smyslná žádostivost (*čhanda-rága*; → *káma*). Je jednou ze čtyř špatných cest (→ *agati*).

3. Ve smyslu dobré kvality je to správná vůle či horlivost (*dhamma-ččhanda*) a objevuje se například ve formulaci čtyř správných úsilí (→ *padhána*): „Mnich probouzí svou vůli (*čhandam džanéti*)…". Když zesílí, je jednou ze čtyř cest k magickým schopnostem (→ *iddhi-páda*).

čichový orgán: → *ájatana*.

čintámaja-paňňá (cintāmaya-paññā): ‚moudrost (či poznání) založená na přemýšlení', → *paňňá*.

Čistá obydlí: → *suddhávása*.

čistota: prvky úsilí o čistotu → *párisuddhi-padhánijanga*.

čitta (citta): ‚mysl', ‚vědomí' či ‚stavy mysli', je synonymem k pojmům *manó* (→) a *viňňána* (→ *viňňána*, *khandha*; Tab. I). Dhs. rozděluje všechny jevy na vědomí (*čitta*), mentální faktory (*čétasika*) a tělesnost (*rúpa*).

Pojem *adhičitta* (‚vyspělá mysl') označuje soustředěnou, zklidněnou mysl a je jedním ze tří cvičení (→ *sikkhá*). Soustředění (či intenzifikace) mysli je jednou ze čtyř cest k magickým schopnostem (→ *iddhi-páda*).

čitta-dža-rúpa (citta-ja-rūpa): ‚tělesnost zrozená z mysli', → *samutthána*.

čitta-ékaggatá (citt'ekaggatā): ‚jednobodovost mysli' (či sjednocení mysli), je synonymem soustředění (→ *samádhi*).

čitta-kammaňňatá (citta-kammaññatā), **čitta-lahutá** (citta-lahutā), **čitta-mudutá** (citta-mudutā), **čitta-páguňňatá** (citta-paguññatā), **čitta-passaddhi** (citta-passaddhi), **čitta-udžukatá** (citta-ujukatā): → Tab. II.

Zdrojová poznámka: Tyto pojmy se nevyskytují, alespoň ne v této formě a významu, v nejstarších částech *Sutta-pitaky*; → *lahutá*.

čitta-kkhana (citta-kkhaṇa): ‚okamžik vědomí', je doba trvání jednotlivého stadia vědomí v průběhu procesu vnímání či procesu poznávání (*čitta-víthi*; → *viññána-kičča*). Tento okamžik se dál dělí na okamžik vznikání (*uppáda*), trvání (*thiti*) a rozpadání (*bhanga*). V komentářích se říká, že jeden takový okamžik trvá nepředstavitelně krátce, ne déle než jednu bilióntinu záblesku. Ať je to jakkoli, ze zkušenosti sami víme, že je možné snít během jediné vteřiny o nespočetně mnoha věcech a událostech. V A. I, 10 se říká: „Není, mniši, nic, co by se měnilo tak rychle jako vědomí. Sotva je možné najít něco, co by se dalo srovnat s tímto tak rychle se měnícím vědomím." → *khandha*.

čittánupassaná (cittānupassanā): ‚nahlížení vědomí', je jedním z podkladů *sati* (→ *satipatthána*).

čitta-samutthána-rúpa (citta-samuṭṭhāna-rūpa): ‚z mysli zrozená tělesnost', → *samutthána*.

čitta-sankhára (citta-saṅkhāra): → *sankhára*.

čitta-santána (citta-santāna): ‚kontinuita vědomí', → *santána*.

čittassa-ékaggatá (cittass'ekaggatā): ‚jednobodovost mysli' (sjednocení mysli), je synonymem soustředění (→ *samádhi*).

čitta-vipallása (citta-vipallāsa): ‚pokřivenost vědomí', → *vipallása*.

čitta-visuddhi (citta-visuddhi): ‚očištění mysli', je druhým ze sedmi stadií očištění; → *visuddhi* II.

čitta-víthi (citta-vīthi): ‚proces vědomí', → *viññána-kičča*.

Zdrojová poznámka: Pojem *čitta-víthi* ani ostatní pojmy označující různé funkce v procesu vědomí (*ávadždžana-čitta*, *sampaticčhana*, *santírana*, *votthapana*, *džavana*, *tadárammana*, *bhavanga* nebo *čuti*) se nevyskytují nikde v *Sutta-pitace*. Výjimkou je pojem *džavana* nalézající se v Pts.M. Dokonce i v *Abhidhamma-pitace* (například v *Patthánė*) jsou pouze dvakrát či třikrát stručně zmíněny *džavana* a *bhavanga*. Tato stadia procesu vnímání ale musela být více či méně známá. Srov. například Patth.: „*Čakkhu viññána tam sampajuttaká ča dhammá* (= *čétasiká*) *manó-dhátujá* (představující funkci *sampaticčhana*), *tam sampajuttakánaň ča dhammánam* (*čétasikánam*) *anantara-paččajéna paččajó. Manó-dhátu…manóviňňána-dhátujá* (představující funkce *santírana* a *votthapana*)… *Purimá purimá kusalá dhammá* (*džavaná*) *paťčhimánam paťčhimánam kusalánam dhammánam* (*džavanačittánam*) *anantara-paťčajéna paťčajó … avjákatánam dhammánam* (*tadárammana* a *bhavanga-čittánam*…)."

čitta-ékaggatá (citt'ekaggatā): ‚jednobodovost mysli' (= *čittassa-ékaggatá*), je synonymem soustředění (→ *samádhi*).

čtyři podklady *sati*: → *satipatthána*.

čtyři správná úsilí: → *padhána*.

čuti-čitta (cuti-citta): ‚vědomí smrti' (doslova ‚vědomí umírání') je jednou ze čtrnácti funkcí vědomí; → *viňňána-kičča*.

Zdrojová poznámka: Nenalézá se, alespoň ne v této formě a významu, v nejstarších částech *Sutta-pitaky*; → *čitta-víthi*.

čutúpapáta-ñána (cutūpapāta-ñāṇa): ‚poznání mizení a znovu-objevování se' (bytostí), je totožné s božským zrakem; → *abhiňňá*.

D

dána (dāna): ‚obdarování' (štědrost, dávání). „Ten, kdo daruje jídlo, poskytuje čtveré dobrodiní: napomáhá dlouhému životu, dobrému vzhledu, štěstí a síle. Proto budou dlouhý život, dobrý vzhled, štěstí a síla i jeho údělem, ať už mezi nebeskými bytostmi nebo mezi lidmi." (A. IV, 57).
„Pět dobrodiní se dostává tomu, kdo obdarovává: náklonnost mnoha bytostí, ušlechtilá společnost, dobrá pověst, sebedůvěra a zrození v nebi." (A. V, 34). Dalších sedm dobrodiní se uvádí v A. VII, 54.

Štědrost, zejména ve formě darování roucha, jídla atd. mnichům, je vysoce ceněna ve všech buddhistických zemích jižní Asie jakožto základní hodnota a prostředek k překonání vrozené lidské chtivosti a egoismu. Ale stejně jako v případě jiného dobrého či špatného jednání, i při obdarovávání jde o ušlechtilý záměr a vůli, které vskutku utvářejí povahu jednání, ne o pouhý vnější akt.

Obdarování či štědrost (*dána*) tvoří první druh záslužného jednání, přičemž druhé dva jsou etika (→ *síla*) a rozvoj mysli (*bhávaná*); → *puňňa-kirija-vatthu*. Štědrost (*čága*) je jedním z deseti předmětů rozjímání (→ *anussati*) a obdarování jednou z deseti dokonalostí (→ *páramí*).

danost: → *nijama*, *tathatá*, *dhammatthiti-ňána*.

dasa-(tathágata-)bala (dasa-bala): ‚deset sil' (Dokonalého); nebo ‚ten, který je těmito silami obdařen', tj. Buddha. O něm se praví (například v M. 12, A. X, 21):

„Tu, mniši, Dokonalý chápe ve shodě se skutečností možné jako možné a nemožné jako nemožné … následky minulého, současného a budoucího jednání … cestu vedoucí k blaženosti všech … svět s jeho mnoha různými prvky … různé sklony bytostí … nižší a vyšší schopnosti bytostí … znečištění, čistotu a vznikání s ohledem na pohroužení, osvobození, soustředění a dosažení … vzpomíná si na mnoho minulých zrození … vnímá božským zrakem, jak bytosti mizí a znovu se objevují podle svých činů (karmy) … dosáhl zničením všech zákalů ‚svobody mysli' a ‚osvobození moudrostí'…"

dasaka-kalápa (dasaka-kalāpa): → *rúpa-kalápa*.

dasa-páramí (dasa-pāramī): → *páramí*.

dasa-puňňa-kirija-vatthu (dasa-puñña-kiriya-vatthu): → *puňňa-kirija-vatthu*.

dávání (obdarování): → *dána*.

definování (určení, vymezení) **skutečnosti**: → *vavatthána*.

démoni: říše démonů → *asura-nikája*; → *apája*.

désaná (desanā): ‚přednes' či ‚výklad' učení. Může se jednat o výklad pravdivý v nejvyšším smyslu (*paramattha-désaná*), nebo o výklad, který není pravdivý v nejvyšším smyslu, ale pouze v konvenčním smyslu (*vóhára-désaná*). → *paramattha*, *vóhára*.

destruktivní karma: *upaghátaka-kamma*; → *karma*.

déva (deva): (doslovně ‚zářící', vztah k latinskému *deus*). Dévové, nebeské bytosti či božstva jsou bytosti žijící v šťastných světech, obvykle neviditelné lidským okem. Podléhají ale podobně jako lidé či jiné bytosti stále se opakujícímu znovuzrozování, stárnutí a smrti, a nejsou tudíž osvobozeny z koloběhu existence a utrpení. Existuje mnoho tříd nebeských bytostí:

I. Šest tříd nebeských bytostí smyslové oblasti (*kámávačara* či *káma-lóka*; → *avačara*, *lóka*): *Čátummahárádžika-déva*, *Távatimsa*, *Jama*, *Tusita* (→ *bódhisatta*), *Nimmána-rati* a *Paranimmita-vasavatti*. Srov. *anussati* 6.

II. Nebeské bytosti jemnohmotné oblasti (*rúpávačara* či *rúpa-lóka*):

1. *Brahma-párisadždža*, *Brahma-puróhita*, *Mahá-brahmána* (→ *Brahma-kájika-déva*). V těchto oblastech se zrodí ti, kteří prožili slabě, středně či plně první pohroužení.

2. *Parittábha*, *Appamánábha*, *Subha-kinna* (či *-kinha*). V těchto oblastech se zrodí ti, kteří prožili druhé pohroužení.

3. *Paritta-subha*, *Appamána-subha*, *Ábhassara*. V těchto oblastech se zrodí ti, kteří prožili třetí pohroužení.

4. *Véhapphala*, *Asaňňa-satta* (→), *Suddhávása* (→ *anágámí*). V prvních dvou oblastech se zrodí ti, kteří prožili čtvrté pohroužení, ve třetí však pouze *anágámí*.

III. Čtyři třídy nebeských bytostí nehmotné oblasti (*arúpávačara* či *arúpa-lóka*): nebeské bytosti oblasti nekonečného prostoru (*ákásánaňčájatanúpaga-déva*), nebeské bytosti oblasti nekonečného vědomí (*viňňánaňčájatanúpaga-déva*), nebeské bytosti oblasti nicoty (*akiňčaňňájatanúpaga-déva*), nebeské bytosti oblasti ani-vnímání-ani-nevnímání (*névasaňňá-násaňňájatanúpaga-déva*). Zde se zrodí ti, kteří prožili čtyři nehmotné oblasti (*arúpájatana*; → *džhána* 5–8).

Literatura: Francis Story: *Gods and the Universe* (Wheel 180/181).

déva-dúta (deva-dūta): ‚božský posel', je symbolickým označením stáří, nemoci a smrti, neboť tyto věci upomínají člověka na to, co ho čeká, a motivují ho k opravdovému úsilí. A. III, 35 uvádí:

„Nikdy jsi, člověče, neviděl na světě muže či ženu, kterým bylo osmdesát, devadesát nebo sto let, slabé, zkřivené, ohnuté, opírající se o berle, s vratkou chůzí, nemohoucí, mládí dávno pryč, s vylámanými zuby, prořídlými šedinami či plešaté, vrásčité, se skvrnami na rukou a nohou? A nikdy tě nenapadlo, že i ty podléháš stáří a že mu nemůžeš uniknout?“

„Neviděl jsi nikdy na světě muže či ženu, kteří byli choří, trpící, těžce nemocní, váleli se ve vlastních výkalech a někteří lidé je zvedali a jiní pokládali? A nenapadlo tě nikdy, že i ty podléháš nemocem a že jim nemůžeš uniknout?“

„Neviděl jsi nikdy na světě tělo muže či ženy, jeden, dva nebo tři dny po smrti, nateklé, modročerné a rozkládající se? A nenapadlo tě nikdy, že i ty podléháš smrti a že jí nemůžeš uniknout?“ (viz také M. 130).

dévatánussati (devatānussati): ‚rozjímání o nebeských bytostech‘, → *anussati*.

devatero (forem) **učení**: → *sásana*

devět obydlí bytostí: → *sattávása*.

dhamma (dhamma): doslova ‚to, co nese či drží‘; ustavení či povaha věcí, zákon, nauka; spravedlnost, správnost; kvalita, věc, předmět mysli (→ *ájatana*), jev. Se slovem *dhamma* se v textech setkáváme ve všech těchto významech. Komentář k *Dígha-nikáji* uvádí čtyři použití tohoto pojmu: *guna* (kvalita, ctnost), *désaná* (přednes, instrukce), *parijatti* (text), *nidždžívatá* (‚neživotnost‘ ve smyslu neosobnosti, například „všechny jevy (*dhammá*) jsou neosobní“). Komentář k Dhs. uvádí *hétu* (podmínka, příčina) namísto *désaná*. Takto je pak analytické poznání zákona (→ *patisambhidá*) vysvětleno ve Vism. XIV. a ve Vibh. jako *hétumhi-ňána*, poznání podmínek.

Dhamma jakožto osvobozující nauka objevená a hlásaná Buddhou je shrnuta ve čtyřech ušlechtilých pravdách (→ *saččа*). Je jedním ze tří klenotů (→ *tiratana*) a jedním z deseti rozjímání (→ *anussati*).

Dhamma jakožto předmět mysli (*dhammájatana*; → *ájatana*) může být jakákoli věc minulá, přítomná či budoucí, tělesná či mentální, podmíněná či nepodmíněná (srov. *sankhára* 4), skutečná nebo představovaná.

dhamma-čakka (dhamma-cakka): ‚kolo dhammy‘, je název pro učení, které Buddha ‚roztočil‘ (znovu objevil a začal učit) a které je shrnuto ve čtyřech ušlechtilých pravdách (→ *saččа*).

„Dokonalý, mniši, Svatý, Plně probuzený roztočil v Gazelím háji v Isipataně poblíž Váránasí nepřekonatelné kolo dhammy“ (M. 141). Srov. *čakka*.

dhamma-désaná (dhamma-desanā): ‚výklad dhammy‘ (nauky); → *désaná*.

dhamma-dhátu (dhamma-dhātu): předmět mysli jakožto prvek (→ *dhátu*).

dhammánupassaná (dhammānupassanā): ‚nahlížení předmětů mysli', je posledním ze čtyř podkladů *sati* (→ *satipatthána*).

dhammánusárí (dhamānusārī): ‚stoupenec dhammy', je jedním ze sedmi ušlechtilých žáků (→ *arija-puggala*).

dhammánussati (dhammānussati): ‚rozjímání o dhammě', je jedním z deseti rozjímání (→ *anussati*).

dhamma-patisambhidá (dhamma-paṭisambhidā): ‚analytické poznání jevů', je jedním ze čtyř druhů analytického poznání (→ *patisambhidá*).

dhammatthiti-ňána (dhammaṭṭhiti-ñāṇa): ‚poznání platnosti dhammy' je označení vhledu vedoucího k uskutečnění jedné ze čtyř nadsvětských stezek (→ *vutthána-gáminí-vipassaná*). V *Susima-suttě* (S. XII, 70) je tento vhled (vedoucí nibbáně) nazýván ‚poznáním zákonitostí dhammy': „Nejprve, Susimo, přichází ‚poznání platnosti dhammy', poté poznání nibbány." (Vism. XXI).

dhamma-vičaja-sambodždžhanga (dhamma-vicaya-sambojjhaṅga): ‚rozeznávání jevů jako člen probuzení', je jedním ze sedmi členů probuzení (→ *bodždžhanga*).

dhammájatana (dhammāyatana): ‚předmět mysli jako základna' (→ *ájatana*).

dhana (dhana): ‚poklad', je označením následujících sedmi kvalit: důvěra, etika, morální stud, morální bázeň, učenlivost, štědrost a moudrost. Srov. A. VII, 5-6. Dále viz Soma Thera: *Treasures of the Noble* (Bodhi Leaves B. 27, BPS).

dhátu (dhátu): ‚prvky' či ‚elementy', jsou základními složkami věcí.

I. Čtyři tělesné prvky (*dhátu* či *mahá-bhúta*), běžně označované jako země, voda, oheň a vítr, je třeba chápat jako primární kvality tělesnosti. V pálijštině se nazývají: *pathaví-dhátu*, *ápó-dhátu*, *tédžó-dhátu* a *vájó-dhátu*. Ve Vism. XI, 2 jsou čtyři prvky definovány takto: „Cokoli má charakter tvrdosti (*thaddha-lakkhana*) je země neboli prvek pevnosti. Cokoli má charakter koheze (spojitosti, přilnavosti, soudržnosti; *ábandhana*) nebo tekutosti je prvek vody. Cokoli má charakter tepla (*paripáčana*) je oheň neboli prvek tepla. Cokoli má charakter zesilování, podpírání nebo rozpínání (*vitthambhana*) je vítr neboli prvek pohybu. Všechny čtyři prvky jsou přítomné v každém hmotném předmětu, ale v různé míře. Když převažuje například prvek země, nazývá se hmotný předmět pevným atd. Analýza čtyř prvků → *dhátu-vavatthána*.

II. Osmnáct tělesných a mentálních prvků, které tvoří podmínky nebo základny procesu vnímání, jsou následující:

1. zrakový orgán (oko)	6. předmět zraku	11. zrakové vědomí
2. sluchový orgán (ucho)	7. zvuk	12. sluchové vědomí
3. čichový orgán (nos)	8. pach	13. vědomí čichu
4. chuťový orgán (jazyk)	9. chuť	14. vědomí chuti
5. taktilní orgán (tělo)	10. tělesné vjemy	15. taktilní vědomí
16. mysl jakožto prvek (*manó-dhátu*)	17. předmět mysli (*dhamma-dhátu*)	18. vědomí mysli (*manó-viňňána-dhátu*)

1–10 jsou tělesné prvky; 11–16 a 18 jsou mentální prvky; 17 může být buďto tělesný nebo mentální; 16 zajišťuje funkci zaměření mysli (*ávadždžana*) na předmět na začátku procesu smyslového uvědomování. Dále zajišťuje funkci přijímání (*sampatiččhana*) smyslového předmětu. 18 zajišťuje funkci zkoumání (*santírana*), určení (*votthapana*) a zaznamenání (*tadárammana*). Další funkce viz Tab. I. Čtrnáct funkcí vědomí → *viňňána-kičča*. Srov. M. 115; S. XIV; obzvláště Vibh. II (*Guide*, str. 28 a násl.); Vism. XV, 17 a násl.

Mezi mnoha dalšími uskupeními prvků (vyjmenovanými v M. 115) jsou nejznámější skupina tří světových prvků, kterou tvoří smyslový svět (*káma-dhátu*), jemnohmotný svět (*rúpa-dhátu*) a nehmotný svět (*arúpa-dhátu*), a skupina šesti prvků (uváděná v M. 140), kterou tvoří pevnost, tekutost, teplo, pohyb, prostor a vědomí (*pathaví*, *ápó*, *tédžó*, *vájó*, *ákása* a *viňňána*). Viz také M. 112.

dhátu-vavatthána (dhātuvavatthāna): ‚analýza (či rozlišování) čtyř prvků', je popsána ve Vism. XI, 2 jako poslední ze čtyřiceti cvičení mysli (*bhávaná*). Ve zkrácené formě je toto cvičení zaznamenáno v D.22 a M.10 (→ *satipatthána*), ale podrobně je vysvětleno v M. 28, 62, 140.

Podobenství o řezníkovi v M. 10 („Právě tak, mniši, jako se má šikovný řezník nebo řeznický učeň, který porazil krávu a rozporcoval ji na jednotlivé části, posadit na křižovatce čtyř hlavních cest, právě tak má žák uvažovat o svém těle s ohledem na prvky.") se vysvětluje ve Vism. XI takto: „Řezník, který chová krávu, přivede ji na jatka, uváže ji, porazí ji nebo se pak dívá na poraženou a mrtvou krávu, má stále představu krávy, a to až do chvíle, než ji rozpárá a rozporcuje na kusy. Jakmile se ale posadí, poté co krávu rozsekal a rozporcoval na kusy, jeho představa krávy zmizí a vyvstane v něm představa masa. A neuvažuje takto: ‚prodávám krávu' či ‚kupují krávu'. Právě tak, když byl dříve mnich ještě nevědoucím světským člověkem, laikem či v bezdomoví, neopouštěla ho představa živé bytosti, člověka nebo jednotlivce, dokud nerozdělil své tělo na jednotlivé části, v jakékoli pozici či směru, a dokud ho část po části nerozebral. Jakmile ale tělo rozebral na jednotlivé prvky,

zmizela u něj představa živé bytosti a jeho mysl spočinula v nahlížení čtyř prvků."

Zdrojová poznámka: Tento pojem se používá poprvé v Pts.M., ale jeho obsah je často pojednáván ve starých suttách (například M. 28, 62, 140 atd.). Srov. *sammasana*.

dhutanga (dhutaṅga): ‚očistný prostředek' (doslovně ‚prostředek k odstranění nečistot'), označuje asketická cvičení. Jsou to přísná pravidla, která doporučoval Buddha mnichům jako pomůcku pro rozvíjení spokojenosti, zdrženlivosti, úsilí apod. Některá tato cvičení mohou být provozována krátkodobě či dlouhodobě.

„Mnich, který se cvičí v etice, má použít očistné prostředky, aby získal ty ctnosti, díky nimž bude očištění etiky dovršeno. Patří k nim skromnost, spokojenost, střízlivost, nepřipoutanost, energie, umírněnost atd." (Vism. II).
Vism. II popisuje následujících třináct pravidel *dhutangy*:

1. nosit roucho sešité z posbíraných hadrů (*pamsukúlikanga*)
2. vlastnit jen tři roucha (*téčívarikanga*)
3. chodit pro almužní jídlo (*pindapátikanga*)
4. nevynechat žádný dům při pochůzce za jídlem (*sapadánikanga*)
5. jíst pouze na jednom místě a nevstávat od jídla (*ékásanikanga*)
6. jíst jen z mnišské mísy (*pattapindikanga*)
7. odmítat veškeré další jídlo (*khalu-paččhábhattikanga*)
8. přebývat v lese (*áraññikanga*)
9. přebývat pod stromem (*rukkha-múlikanga*)
10. přebývat pod širým nebem (*abbhókásikanga*)
11. přebývat na hřbitově (*susánikanga*)
12. být spokojen s jakýmkoli příbytkem (*jathá-santhatikanga*)
13. spát v sedě (a nikdy si nelehnout) (*nésadždžikanga*)

Všech těchto třináct cvičení je zmíněno ve starých suttách (například M. 5, 113, A. V, 181-190), ale nikdy na jednom a tomtéž místě.

„Bezpochyby, mniši, je velkou výhodou žít v lese jako poustevník, chodit pro darované jídlo, vyrobit si roucho z posbíraných hadrů a být spokojen se třemi rouchy."

Například pravidlo č. 1 je přijímáno následovně: „Zříkám se rouch, která mi nabídnou hospodáři" nebo „přijímám předsevzetí nosit jen roucho ušité z posbíraných hadrů". Některá z těchto cvičení mohou provozovat i laičtí stoupenci.

Zde je možné zmínit, že každý nově ordinovaný mnich je bezprostředně po přijetí do řádu nabádán, aby byl spokojený s jakýmkoli rouchem, darovaným jídlem, přístřeškem a léky, kterými bude obdarován: „Mnišský život závisí

na obdarování coby zdroji jídla … na kořeni stromu coby obydlí … na rouchu ušitém z posbíraných hadrů … na zkvašené kravské moči jako léku. Cvičte se v tom po celý svůj život."

Protože morální kvalita jakéhokoli jednání závisí zcela na záměru či vůli, které jsou s ním spojeny, je tomu tak i v případě asketických cvičení, jak se výslovně uvádí ve Vism. To znamená, že opravdové cvičení nespočívá v jeho pouhém vnějším provádění, jak se říká v Pug. (275–284): „Někdo může jít pro darované jídlo atd. z hlouposti nebo se zlým záměrem a plný žádostí či kvůli duševní poruše a vyšinutosti nebo proto, že toto cvičení oceňovaly ušlechtilé osoby…" Tato cvičení jsou ale následována řádně, „když jsou podstoupena jen kvůli skromnosti, spokojenosti, čistotě atd."

Literatura: O cvičeních *dhutangy* v současném Thajsku viz Bhikkhu Khantipalo: *With Robes and Bowl* (Wheel 82/83).

Zdrojová poznámka: Tento složený pojem je používán jen v komentářích. Jediné místo v suttách, kde je zmíněna první část, *dhuta*, ve výše zmíněném smyslu, se nalézá v S. XIV. V suttách se ale roztroušeně na různých místech objevují všechna označení těch, kteří provozují některá z těchto třinácti asketických cvičení, například *pamsukúlika*, *áraňňika*, *pindapátika*, *ékásanika*, *téčívarika*, *sapádánačárí*, *sósánika*, *abbhókásika*, *nésadždžika*, *jathásanthatika* (M. 5, 113; A. V, 181–190 atd.); *rukkhamúlika*, *khalupaččhábhattika* a *pattapindika* (A. V, 189 a násl.)

dibba-čakkhu (dibba-cakkhu): ‚božský zrak' (dosl. ‚božské oko'), je jednou ze šesti vyšších schopností (→ *abhiňňá*) a jedním ze tří druhů vědění (→ *tévidždžá*).

dibba-lóka (dibba-loka): nebeský svět; → *déva*.

dibba-sóta (dibba-sota): ‚božský sluch', je jednou z šesti vyšších schopností (→ *abhiňňá*).

dibba-vihára (dibba-vihāra): → *vihára*.

disciplína (etika): → *síla*.

dittha-dhamma-védaníja-kamma (diṭṭha-dhamma-vedanīya-kamma): karma, která přináší plody ještě v tomto životě; → *karma*.

ditthi (diṭṭhi): ‚názor' či ‚přesvědčení' (dosl. ‚vidění', od kořene *dis* – ‚vidět'). Když není ve spojení s výrazem *sammá* (správný), odkazuje většinou k nesprávnému či neprospěšnému názoru a jen v několika málo případech ke správnému názoru, pochopení či vhledu (například → *ditthippatta*; *ditthi-visuddhi* – očištění názoru; *ditthi-sampanna* – obdařený vhledem).

Neprospěšné či nesprávné názory (*ditthi* či *miččhá-ditthi*) jsou prohlášeny za zcela zavrženíhodné, neboť jsou zdrojem špatných cílů a jednání a mo-

hou člověka časem zavést do nejhlubších propastí mravní zkázy, jak se uvádí v A. I, 22:

„Mniši, jsou to především nesprávné názory, kvůli kterým vznikají v takovém rozsahu dosud nevzniklé neprospěšné věci a již vzniklé neprospěšné věci sílí a naplňují se. Jsou to především nesprávné názory, kvůli kterým je v takovém rozsahu zabraňováno vzniku dosud nevzniklých prospěšných věcí a již vzniklé prospěšné věci mizí. Jsou to především nesprávné názory, kvůli kterým lidské bytosti po rozpadu těla, po smrti, nastupují v takovém rozsahu cestu utrpení, cestu do světa bídy a do pekla.“ Dále se uvádí v A. I, 23: „Cokoli člověk s nesprávným názorem dělá či podstupuje nebo ať má jakékoli záměry, cíle, touhy či sklony, všechny tyto věci ho vedou k nežádoucím, nepříjemným a nepříznivým stavům, k bídě a utrpení.“

Z abhidhammy (Dhs.) lze vyvodit, že nesprávné názory, ať vznikají kdekoli, jsou vždy spojeny s chtivostí (→ Tab. I, 22–23, 26–27).

V suttách je uvedeno mnoho spekulativních názorů a teorií, které vždy ovlivňovaly a stále ovlivňují lidstvo. Mezi nimi je to ale především nesprávné přesvědčení o osobnosti, názor o ‚já‘, který lidi vždy a všude zaváděl a pletl nejvíce. Toto přesvědčení o osobnosti (*sakkája-ditthi*) či názor o ‚já‘ (*atta-ditthi*) je dvojího druhu – přesvědčení o věčném trvání a přesvědčení o zániku.

Názor o věčném trvání čili eternalismus (*sassata-ditthi*) je přesvědčením o existenci ‚já‘, duše či osobnosti jakožto přetrvávající entity, která existuje nezávisle na tělesných a mentálních procesech utvářejících život a která pokračuje i po smrti.

Názor o zničení (*uccchéda-ditthi*) je na druhé straně přesvědčení o existenci ‚já‘ či osobnosti jakožto entity, která je víceméně totožná s oněmi tělesnými a mentálními procesy a která proto zanikne rozpadem při smrti. Dvacet druhů názorů o osobnosti → *sakkája-ditthi*.

Buddha neučil ani o osobnosti, která přetrvává po smrti, ani o osobnosti, která zanikne smrtí, ale ukazoval, že osobnost, ego, jednotlivec, člověk atd. nejsou nic jiného než pouhé konvenční výrazy (*vóhára-vačana*) a že v absolutním smyslu (→ *paramattha-sačča*) existuje pouze sebe-stravující proces tělesných a mentálních jevů, které stále znovu vznikají a hned zase mizí. Další podrobnosti → *anattá*, *khandha*, *patičča-samuppáda*.

„Dokonalý je osvobozen od všech názorů (*ditthi-gata*), protože prohlédl, co je tělesnost a jak vzniká a zaniká. Prohlédl, co jsou pociťování … vnímání … mentální formace … vědomí … a jak vznikají a zanikají. Proto říkám, že Dokonalý dosáhl úplného osvobození díky ustání, zanechání, vymizení, odmítnutí a zapuzení všech představ a domněnek, všech sklonů k marné slávě ‚já‘ a ‚mého‘“ (M. 72).

Odmítnutí spekulativních názorů a teorií je ústředním tématem kapitoly *Atthaka-vagga* ze *Sutta-nipáty*.

Tzv. ‚nesprávné názory s nezvratnými následky' (*nijata-miccha-ditthi*), tvořící poslední z deseti neprospěšných způsobů jednání (→ *kamma-patha*), jsou tyto tři:

1. Fatalistické ‚přesvědčení o bezpříčinnosti' existence (*ahétuka-ditthi*) hlásané Buddhovým současníkem, Makkhalim Gósálou, který odmítal veškeré příčiny zkaženosti a čistoty bytostí a tvrdil, že vše je zcela předurčeno osudem.

2. ‚Přesvědčení o neúčinnosti jednání' (*akirija-ditthi*) hlásané dalším Buddhovým současníkem, Púranou Kassapou, který popíral veškeré karmické účinky dobrého a špatného jednání: „Tomu, kdo zabíjí, krade, loupí atd., se nic zlého nestane. Za štědrost, sebeovládání a pravdivost nelze očekávat žádnou odměnu."

3. Nihilismus (*natthika-ditthi*) hlásaný třetím Buddhovým současníkem, Adžitou Késakambalim, který tvrdil, že každé přesvědčení o dobrém jednání a jeho odměně je jen klamem, že po smrti není žádný další život a že se člověk po smrti rozpadne na prvky atd.

Další podrobnosti o těchto třech názorech viz D. 2; M. 60; komentářový výklad ve Wheel 98/99, str. 23.

Často se také uvádí deset antinomií (= protichůdných názorů; *antagáhiká miccha-ditthi*), například: „svět je konečný" a „svět je nekonečný" … „tělo a duše jsou totožné" a „tělo a duše jsou odlišné" (například M. 63).

V *Brahmadžála-suttě* (D.1) je roztříděno a popsáno šedesát dva nesprávných názorů, které shrnují všechny možné nesprávné názory a spekulace o člověku a světě. Viz Bhikkhu Bodhi: *The All-Embracing Net of Views* (*Brahmadžála-sutta* a komentář), BPS. Dále viz D. 15, 23, 24, 28; M. 11–12, 25, 60, 63, 72, 76, 101–102, 110; A. II, 16; A. X, 93; S. XXI, XXIV; Pts.M. (*Ditthi-kathá*) atd.

Nesprávné názory jsou jedním ze sklonů (→ *anusaja*), zákalů (→ *ásava*), lpění (→ *upádána*) a jedním ze čtyř způsobů zvrácenosti (→ *vipallása*). Neprospěšné vědomí (*akusala-čitta*) kořenící v žádosti může být buď doprovázeno nesprávnými názory, anebo být bez nich (*ditthigata-sampajutta* či *ditthigata-vippajutta*); viz Dhs.; → Tab I.

Ohledně správného názoru (*sammá-ditthi*) viz *magga* a M. 9 (anglický překlad s komentářem v Soma Thera: *Right Understanding*, BPS).

ditthi-nissita-síla (diṭṭhi-nissita-sīla): ‚etika založená na nesprávném názoru', → *nissaja*.

ditthippata (diṭṭhippatta): ‚ten, který dosáhl pochopení', představuje jednu ze sedmi ušlechtilých osob (→ *arija-puggala*).

ditthi-vipallása (diṭṭhi-vipallāsa): ‚pokřivenost názorů', → *vipallása*.

ditthi-visuddhi (diṭṭhi-visuddhi): ‚očištění názoru' je třetím ze sedmi stupňů očišťování (→ *visuddhi* III).

ditthi-upádána (diṭṭh'upádána): ‚lpění na názorech', je jedním ze čtyřech druhů lpění.

dlení, obydlí: → *vihára*. Čtyři božská dlení → *brahma vihára*. Devět obydlí bytostí → *sattávása*.

dobrá a špatná společnost: → *samséva*.

dobrotivost: *mettá*; → *brahma-vihára*.

dogmatická učení: → *titthájatana*.

dokonalosti: deset dokonalostí → *páramí*.

Dokonalý: → *Tathágata*.

dómanassa (domanassa): ‚smutek' či ‚hoře' (doslovně ‚trudomyslnost'), je bolestným pociťováním na úrovni mysli (*čétasika-védaná*). Tvoří jeden z pěti typů pociťování (→ *védaná*) a jednu z dvaceti dvou schopností (→ *indrija*). Podle abhidhammy je smutek vždy spojen s odporem a záští a je tudíž karmicky neprospěšný (→ *akusala*). Srov. Tab. I, 30-31.

dómanassúpavičára (domanassūpavicāra): ‚setrvávání ve smutku', → *manópavičára*.

domýšlivost: → *mána*; *samjódžana*.

dósa (dosa): ‚nenávist' (či zlost), je jedním ze tří neprospěšných kořenů (→ *múla*). *Dósa-čitta* = nenávistná mysl; → Tab. I, 30–31.

dósa-čarita (dosa-carita): ‚zlostná povaha' či ‚nenávistná povaha', → *čarita*.

dosažení: osm dosažení → *samápatti*.

dotek (smyslový či mentální kontakt): → *phassa*.

dovedný (prospěšný): → *kusala*.

dozrání: → *gotrabhú*.

duccarira (duccarita): ‚špatné jednání', existuje trojí: tělem, slovy a myšlenkami; → *kamma-patha* I.

duggati (duggati): ‚strastné směřování' existence; → *gati*.

duchapřítomnost (všímavost, bdělá pozornost, uvědomění, pamětlivost): → *sati*, *satipatthána*. Správná *sati* → *sacca*, *magga*.

duchové: → *péta*, *jakkha*; dále → *lóka*.

důkladnost: → *appamáda*.

dukkha (dukkha): 1. ‚bolest' či nepříjemné pociťování, které může být tělesné a mentální (→ *védaná*).

2. ‚Utrpení' (strast, strastiplnost, trápení, neuspokojivost, nemoc). Význam výrazu *dukkha*, který označuje první ze čtyř ušlechtilých pravd (→ *sacca*) a druhou ze tří charakteristik existence (→ *ti-lakkhana*), se nevztahuje pouze na bolestné prožitky (1). Odkazuje také k neuspokojivé povaze a obecné nejistotě spojené s veškerými podmíněnými jevy, které bez výjimky podléhají utrpení kvůli své pomíjivosti, což se týká i příjemných prožitků. Proto je vhodnějším překladem slova *dukkha* ‚neuspokojivost' či ‚náchylnost k utrpení'. První ušlechtilá pravda tedy nepopírá existenci příjemných prožitků, jak je to někdy nesprávně chápáno. To ilustruje následující text:

„Hledal jsem, mniši, na své cestě uspokojení ve světě a našel jsem veškeré uspokojení, které lze na světě najít. Moudrostí jsem jasně prohlédl, kam až sahá uspokojení světa. Hledal jsem, mniši, na své cestě utrpení ve světě a našel jsem veškeré utrpení, které lze na světě najít. Moudrostí jsem jasně prohlédl, kam až sahá utrpení světa. Hledal jsem, mniši, na své cestě únik ze světa a ten únik ze světa jsem našel. A moudrostí jsem jasně prohlédl, kam až tento únik ze světa sahá." (A. III, 101).

„Kdyby na světě neexistovalo žádné uspokojení, nebyly by bytosti ke světu připoutané… Kdyby na světě neexistovalo žádné utrpení, nebyly by bytosti v odporu ke světu… Kdyby neexistoval únik ze světa, nemohly by odtud bytosti uniknout…" (A. III, 102). Dále → *dukkhatá*.

Literatura: Nyanatiloka: *The Word of the Buddha* (BPS); *Three Basic Facts of Existence II. – Suffering* (Wheel 191/193).

dukkhánupassaná (dukkhānupassanā): → *vipassaná*.

dukkhatá (dukkhatā): stav utrpení, strastiplnosti, nepříjemnosti či neuspokojivosti existence; (abstraktum od pojmu *dukkha*). „Existují tři druhy utrpení: 1. utrpení ve formě bolesti (*dukkha-dukkhatá*), 2. utrpení vlastní formacím (*sankhára-dukkhatá*), 3. utrpení ze změny (*viparináma-dukkhatá*)" (S XLV, 165; D. 33).

1. Utrpení ve formě bolesti (*dukkha-dukkhatá*) zahrnuje tělesné či mentální pociťování bolesti, jak je skutečně prožívána. 2. Utrpení vlastní formacím (*sankhára-dukkhatá*) odkazuje k neuspokojivé povaze všech existujících jevů (tj. všech podmíněných jevů), která vychází z jejich neustálého vznikání a zanikání. Patří sem i prožitky spojené s neutrálním pociťováním. 3. Utrpení ze změny (*viparináma-dukkhatá*) odkazuje k příjemným tělesným a mentálním pocitům, „protože jsou příčinou vzniku utrpení, když dochází k jejich změně" (Vism. XIV, 34 a násl.).

dukkha-patipadá (dukkha-paṭipadā): ‚strastiplný postup', → *patipadá*.

duše zemřelých: → *péta*.

důvěra: → *saddhá*.

důvěryplný stoupenec: *saddhánusárí*; → *arija-puggala* B, 1.

důvěřivá povaha: *saddhá-čarita*; → *čarita*.

dvi-hétuka-patisandhi (dvi-hetuka-paṭisandhi): → *patisandhi*.

dvojitý zázrak: → *jamaka-pátihárija*.

džanaka-kamma (janaka-kamma): ‚reprodukční karma', → *karma*.

džará (jarā) : ‚stárnutí" (stáří, chátrání), je jedním ze tří božských poslů (→ *déva-dúta*). Jeho podmínkou je zrození; → *patičča-samuppáda* 11.

džáti (jāti): ‚zrození', zahrnuje celý embryonální proces od početí až do porodu.

„Zrození bytostí náležejících do toho či onoho řádu bytostí, jejich porod, jejich početí (*okkanti*) a vstup do existence, projevení se skupin existence (tělesnosti, pociťování, vnímání, mentálních formací a vědomí; → *khandha*), získání smyslových orgánů – toto se nazývá zrození" (D. 22). Podmiňování prenatálním karmickým procesem (*kamma-bhava*; → *bhava*) viz *patičča-samuppáda* 9,10, *patisandhi*.

džavana (javana): (od *džavati* = pohánět) ‚impulzy', jsou fází plného rozpoznání předmětu v procesu poznávání nebo vnímání (*čitta-víthi*; → *viňňána-kičča*), která tvoří jeho vrchol, je-li příslušný předmět (dostatečně) velký a zřetelný. Právě v této fázi dochází k vytváření karmy, tj. prospěšného či neprospěšného záměru (chtění či rozhodnutí) ohledně vnímání, které bylo předmětem předchozích fází tohoto procesu vědomí. Obvykle nastává sedm impulzů. V případě světského vědomí (→ *lókija*) může vyvstat v této fázi kterýkoli ze sedmnácti karmicky prospěšných typů vědomí (→ Tab. I, 1–17) nebo kterýkoli z dvanácti karmicky

neprospěšných typů vědomí (→ Tab. I, 22–33). V případě arahata již ale nemají impulzy karmickou funkci (tzn. nevytvářejí podmínky pro další zrození), ale jsou karmicky neutrálními funkcemi vědomí (→ *kirija*; Tab. I, 72–89). Dále existuje osm nadsvětských impulzů (Tab. I, 18–21, 66–69).

Čtyři impulzy, které bezprostředně předcházejí vstupu do pohroužení (→ *džhána*) nebo uskutečnění jedné z nadsvětských stezek (*magga*; → *arija-puggala*), jsou tyto: přípravný okamžik (*parikamma*), přístupový okamžik (*upačára*), okamžik přizpůsobení (*anulóma*) a okamžik dozrání (→ *gotrabhú*). Ve Vism. IV jsou impulzy vysvětleny ve spojitosti se vstupem do pohroužení pomocí kasiny země (→ *kasina*) následovně: „Když dojde k přerušení podvědomého proudu existence (→ *bhavanga-sóta*), vyvstane na bráně mysli okamžik zaměření (*manó-dvárá-vadždžana*; → *viňňána-kičča*), který má za předmět kasinu země a je doprovázený myšlenkou ‚země, země!'. Poté vyvstanou čtyři nebo pět impulzů, z nichž poslední (okamžik dozrání) patří do jemnohmotné oblasti (*rúpávačara*), zatímco ostatní do oblasti smyslů (*kámávačara*; → *avačara*). Přesto je ten poslední spojen se silnějším myšlenkovým pojímáním (*vitakka*), uvažováním (*vičára*), nadšením (*píti*), štěstím (*sukha*) a soustředěním (*samádhi*; → *džhána*), než jsou předcházející stavy vědomí náležející do oblasti smyslů. Tyto čtyři impulzy se též nazývají 1. ‚přípravné soustředění' (*parikamma-samádhi*), neboť je přípravou na plné soustředění (*appaná-samádhi*), 2. ‚přístupové soustředění' (*upačára-samádhi*), neboť má blízko k plnému soustředění a pohybuje se na jeho hranici; 3. ‚přizpůsobení' (*anulóma*), neboť se přizpůsobí předchozím přípravným stavům a následnému plnému soustředění. 4. Poslední z těchto čtyř stavů se nazývá ‚dozrání' (*gotrabhú*)." Podobným způsobem jsou popisovány ve Vism. XIII, 1 impulzy předcházející dosažení božského sluchu. Srov. *karma*.

Zdrojová poznámka: V *Sutta-pitace* je tento termín zmíněn pouze v Pts.M. II, 73: *kusala-kammassa džavana-khané* (= v okamžiku impulzu prospěšné karmy). V *Abhidhamma-pitace* je stručně zmíněn v *Pattháně*, ale není uvedeno vysvětlení, jakoby šlo o již známý pojem. Nauka o probleskнutí čtyř impulzů (tj. *parikamma*, *upačára*, *anulóma* a *gotrabhú*) před vstupem do pohroužení (*džhána*) nebo nadsvětské stezky (*lókuttara-magga*) je bezpochyby výsledkem pozdějšího vývoje v komentářové literatuře.

džhána (jhāna): ‚pohroužení' (meditace), označuje především čtyři meditační pohroužení v jemnohmotné oblasti (*rúpa-džhána* či *rúpávačara-džhána*; → *avačara*). Jsou dosaženy získáním plného soustředění (*appaná-samádhi*; → *samádhi*), během něhož dochází k úplnému, i když pouze dočasnému, pozastavení činnosti pěti smyslů a překonání pěti překážek (→ *nívarana*). Tento stav vědomí je nicméně naprosto bdělý a jasný. Tohoto vysokého stupně soustředění se obecně dosahuje cvičením zaměřeným na jeden ze čtyřiceti předmětů meditace klidu (*samatha-kammatthána*; → *bhávaná*). Také čtyři nehmotné oblasti (*arúpájatana*) se často označují jako pohroužení v nehmotné oblasti (*arúpa-*

ddždžhána či *arúpávačara-ddždžhána*). Obvyklý text, s nímž se často setkáváme v suttách, zní následovně:

1. „Odpoutaný od smyslových předmětů, mniši, odpoutaný od neprospěšného vědomí, spojený s mentální pojímáním (*vitakka*) a uvažováním (*vičára*), zrozený z odloučení (*vivékadža*) a naplněn radostným nadšením (*píti*) a štěstím (*sukha*), vstupuje do prvního pohroužení."

2. „S ustáním myšlenkového pojímání (*vitakka*) a uvažování (*vičára*) a s dosažením vnitřního klidu a jednoty mysli, vstupuje do stavu osvobozeného od myšlenkového pojímání a uvažování, do druhého pohroužení, které je zrozeno ze soustředění (*samádhi*) a naplněno nadšením (*píti*) a štěstím (*sukha*)."

3. „S utišením nadšení (*píti*) spočívá vyrovnaně, pozorně a s jasným uvědoměním. Osobně zažívá pocit, o němž ušlechtilí říkají: ‚Šťastně žije ten, kdo má vyrovnanou a bdělou mysl.' Tak vstupuje do třetího pohroužení."

4. „Poté co zanechal potěšení a bolesti a když ustalo předchozí štěstí a smutek, vstupuje do stavu, který překračuje potěšení a bolest, do čtvrtého pohroužení, které je očištěno díky vyrovnanosti (*upekkhá*) a *sati* (→)."

5. „Úplným překonáním vnímání hmotných forem, ustáním smyslových reakcí, nevěnováním pozornosti vnímání různorodosti a s myšlenkou ‚prostor je nekonečný' dosahuje oblast nekonečného prostoru (*ákásánaňčájatana*) a pobývá v ní.

„Vnímáním hmotných forem (*rúpa-saňňá*) jsou míněna pohroužení v jemnohmotné oblasti, stejně jako tyto předměty samy…" (Vism. X. 1).

„Vnímáním smyslových reakcí (*patigha-saňňá*) je míněno vnímání způsobené smyslovými orgány (okem atd.) a předměty smyslů (zrakovým předmětem atd.). Označuje se tak vnímání předmětů zraku atd., jak uvádí *Džhána-vibhanga*: ‚Co je nyní vnímání smyslových reakcí? Je to vnímání zrakových předmětů, zvuků atd.' K tomuto vnímání zajisté nedochází ani u toho, kdo vstoupil do prvního pohroužení atd., neboť již tehdy nefunguje vědomí pěti smyslů. Nicméně zde je toto tvrzení třeba chápat tak, že se vyzdvihují přednosti tohoto nehmotného pohroužení, aby se podnítila snaha o jejich dosažení" (Vism. X, 16).

„Vnímáním různorodosti (*nánatta-saňňá*) je míněno vnímání, které vzniká v různých oblastech, nebo rozličné vjemy" (Vism. X, 20). Tím se podle Vism. míní různé vjemy mimo pohroužení.

6. „Úplným překonáním oblasti nekonečného prostoru a s myšlenkou ‚vědomí je nekonečné' dosahuje oblasti nekonečného vědomí (*viňňánaňčájatana*) a pobývá v ní."

7. „Úplným překonáním oblasti nekonečného vědomí a s myšlenkou ‚nicota je zde' dosahuje oblasti nicoty (*ákiňčaňňájatana*) a pobývá v ní."

8. „Úplným překonáním oblasti nicoty dosahuje oblasti ani-vnímání-ani-nevnímání (*névasaňňá-násaňňájatana*) a pobývá v ní."

„První pohroužení je oproštěné od pěti věcí (tj. od pěti překážek; → *nívarana*) a pět věcí je v něm přítomno (tj. faktory pohroužení, *džhánanga*). Když vstoupí mnich do prvního pohroužení, zmizí smyslné chtění (*kámaččhanda*), zlovolnost (*vjápáda*), strnulost a malátnost (*thína-middha*), neklid a obavy (*uddhačča-kukkučča*) a pochybovačnost (→ *vičikiččhá*). Jsou zde přítomny: myšlenkové pojímání (*vitakka*), uvažování (*vičára*), nadšení či radostné zaujetí (*píti*), štěstí (*sukha*) a soustředění (*samádhi*). V druhém pohroužení jsou přítomny nadšení, štěstí a soustředění. Ve třetím pohroužení jsou přítomny štěstí a soustředění. Ve čtvrtém pohroužení jsou přítomny vyrovnanost (*upekkhá*) a soustředění“ (Vism. IV).

Čtyři pohroužení v nehmotné oblasti (viz výše 5–8) náleží v určitém ohledu také do čtvrtého pohroužení, neboť spočívají na dvou stejných faktorech. Čtvrté pohroužení je také východiskem (→ *pádaka-džhána*) pro získání vyšších schopností (→ *abhiňňá*).

V abhidhammě se obecně používá pateré členění jemnohmotných pohroužení namísto čtverého: druhé pohroužení obsahuje stále uvažování (ale nikoli myšlenkové pojímání), zatímco třetí, čtvrté a páté pohroužení odpovídají druhému, třetímu a čtvrtému pohroužení podle čtverého členění (→ Tab. I, 9–13). Pateré členění se opírá např. o text sutty A. VIII, 63.

Osm pohroužení jakožto předměty rozvoje vhledu (*vipassaná*) → *samatha-vipassaná*. Podrobné vysvětlení je podáno ve Vism. IV–X.

Džhána v nejširším smyslu (tj. jakožto jedna z dvaceti čtyř podmínek; → *paččaja* 17) označuje jakékoli – i okamžikové či slabé – pohroužení mysli, když je zaměřena na jediný předmět.

džhánanga (jhānaṅga): ‚faktory pohroužení‘, → *džhána*.

džhána-paččaja (jhāna-paccaya): ‚podmínka pohroužení‘, je jednou z dvaceti čtyř podmínek (→ *paččaja*).

džíva (jīva): život, životní princip, individuální duše. Často citované nesprávné názory, že „duše (život) a tělo jsou totožné“ a „duše a tělo jsou rozdílné“, spadají pod dva druhy názorů o já (*sakkája-ditthi*; → *ditthi*). První spadá pod názor o zničení (*uččhéda-ditthi*) a druhý pod názor o věčném trvání (*sassata-ditthi*).

„Zastává-li někdo názor, že duše (život) a tělo jsou totožné, pak vskutku není možný svatý život. Nebo zastává-li někdo názor, že je duše (život) něco zcela rozdílného, pak je také svatý život nemožný. Dokonalý se vyvaroval obou těchto krajností a ukázal učení střední cesty, které praví: ‚Na nevědomosti závisí karmické formace, na karmických formacích závisí vědomí…‘“ (S. XII, 35).

džívita (jīvita), **džívitindrija** (jīvitindriya): ‚životní energie' (‚vitalita' či ‚život'), může mít buď tělesnou povahu (*rúpa-džívitindrija*), nebo mentální povahu (*náma-džívitindrija*). Druhá schopnost je jedním z mentálních faktorů neoddělitelně spjatých s každým vědomím; srov. *náma*, *čétaná*, *phassa*.

džívita-navaka-kalápa (jīvita-navaka-kalāpa): ‚živé devítičlenné uskupení', → *rúpa-kalápa*.

E

ego (já): → *attá*.

éka-bídží (eka-bījī): ‚ten, který vzklíčí již jen jednou', je označení jednoho ze tří typů těch, kteří vstoupili do proudu. → *sótápanna*.

ékásanikanga (ekāsanik'aṅga): jedno z asketických očistných cvičení spočívající v tom, že se jídlo sní na jednom místě a nevstává se od něj; → *dhutanga*.

éka-vókára-bhava (eka-vokāra-bhava): ‚existence v jedné skupině', je existence ‚bytostí bez vědomí' (→ *asaññña-satta*), protože jsou utvářeny pouze skupinou tělesnosti. Srov. *čatu-vókára-bhava*, *paňča-vókára-bhava*.

elementy (prvky): → *dhátu*. Analýza čtyř prvků → *dhátu-vavatthána*.

emoce (pocity naléhavosti): osm zdrojů naléhavých pocitů → *samvéga-vatthu*. Čtyři místa vyvolávající pocity naléhavosti → *samvédžaníja-thána*.

energie (úsilí): → *virija*; dále → *bodždžhanga*, *bala*, *páramí*.

eternalismus: *sassata-ditthi*; → *ditthi*.

etická pravidla: pět, osm nebo deset etických pravidel (předsevzetí) → *sikkhápada*.

etický výcvik: vyšší etický výcvik (*adhisíla-sikkhá*) → *sikkhá*.

etika: → *síla*. Rozjímání o etice → *anussati* 4.

existence (= bytí): → *bhava*. Pět skupin existence → *khandha*. Čtyři základy existence → *upadhi*. Směřování existence → *gati*. Koloběh existence → *samsára*. Touha po bytí (*bhava-tanhá*; → *tanhá*). Tři charakteristiky existence → *ti-lakkhana*. Existence v pěti skupinách → *paňča-vókára-bhava*. Existence ve čtyřech skupinách → *čatu-vókára-bhava*. Existence v jedné skupině → *éka-vóhára-bhava*.

extrémy: dva extrémy a střední cesta → *madždžhimá patipadá*.

eón: → *kappa*.

F

faktory mysli: → *četasika*.

faktory pohroužení: *džhánanga*; → *džhána*.

faktory probuzení: → *bodždžhanga*.

fatalismus: víra v osud → *ditthi*.

formace: → *sankhára*.

funkce vědomí: → *viňňána-kičča*.

funkční vědomí: *kirija-čitta*, je vědomí fungující nezávisle na karmě; → *kirija-čitta*, *viňňána-kičča*.

G

gantha (gantha): ‚pouto'. „Existují čtyři pouta: tělesné pouto (*kája-ghanta*) chamtivosti (*abhidždžhá*), zlovolnost (*vjápáda*), lpění na pravidlech a rituálech (*sílabbata-parámása*) a pouto dogmatismu (*idamsaččábhinivésa*)" (D. 33). „Tyto věci jsou pouta, neboť svazují mentální a hmotné tělo" (Vism. XXII, 54).

garuka-kamma (garuka-kamma): závažná karma; → *karma*.

gati (gati): (doslovně ‚chůze'), ‚směřování existence' (také ‚osud' či ‚určení'). „Existuje pět oblastí, kam může existence směřovat: peklo, zvířecí říše, říše duchů, lidský svět a nebeský svět" (D. 33; A. XI, 68). První tři směřování jsou strastná (*duggati*; → *apája*), poslední dvě šťastná (*sugati*).

gotrabhú (gotrabhū): doslovně ‚ten, který se stal členem rodu' (ušlechtilých bytostí), tj. duchovně vyspělá osoba.

I. ‚Okamžik dozrání' (*gotrabhú-čitta*) je posledním ze čtyř impulzů (→ *džavana*; srov. *viňňána-kičča*), které bezprostředně předchází vstupu do pohroužení (→ *džhána*) nebo uskutečnění jedn*é* z nadsvětských stezek (→ *arija-puggala* A). Srov. *visuddhi* VII.

II. ‚Vyspělá osoba'. „Vyspělou osobou se nazývá ten, kdo je vybaven věcmi, po nichž bezprostředně následuje uskutečnění ušlechtilé stezky (*arija-magga*)." (Pug. 10). V komentáři k této pasáži se říká: „Vyspělou se nazývá taková bytost, která uzřením nibbány opustí řady, společenství, okruh a určení obyčejných světských lidí (→ *puthudždžana*) a vstoupí do řad, společenství a okruhu ušlechtilých osob a získá jejich určení." Tímto stavem vědomí se míní kratičké přechodové stadium mezi stavem obyčejného světského člověka a stavem *sótápanny* (→ *arija-puggala*). V tomto smyslu, tj. jako devátá ušlechtilá osoba (→ *arija-puggala*), je *gotrabhú* zmiňován v A. IX, 10; X, 16.

Zdrojová poznámka: Nenalézá se v této formě a významu v nejstarších částech *Sutta-pitaky*. Dále → *džavana*.

gotrabhú-ñána (gotrabhū-ñāṇa): ‚poznání dozrání' či ‚zralé poznání', → *gotrabhú*, *visuddhi* VII.

H

hadaja-vatthu (hadaya-vatthu): ‚srdce jakožto tělesná základna' mentálního života. Podle komentářů i obecné buddhistické tradice tvoří srdce tělesnou základnu vědomí. V kanonických textech ani v *Abhidhamma-pitace* není ale žádná taková základna nikdy lokalizována, což je skutečnost, kterou patrně poprvé objevil Shwe Zan Aung (*Compendium of Philosophy*, str. 277 a další). V Patth. nalézáme opakovaně pouze následující pasáž: „Ta hmotná věc, na jejímž základě fungují prvek mysli a prvek mentálního vědomí" (*jam rúpam nissája manódhátu ča manóviňňána-dhátu ča vattanti, tam rúpam*).

hána-bhágija-síla, -samádhi, -paňňá (hāna-bhāgiya-sīla, -samādhi, -paññā): etika, soustředění či moudrost spojené s úpadkem. Další tři stupně jsou: etika, soustředění či moudrost spojené se stagnací (*thiti-bhágija-síla*, *-samádhi*, *-paňňá*), etika, soustředění či moudrost spojené s rozvojem (*visésa-bhágija-síla*, *-samádhi*, *-paňňá*), etika, soustředění či moudrost spojené s proniknutím (*nibbédha-bhágija-síla*, *-samádhi*, *-paňňá*). Srov. A. IV, 179; VI, X, 71.

„Úpadek (*hána*) je třeba chápat ve smyslu vzniku opačných kvalit, stagnaci (*thiti*) ve smyslu stagnace odpovídající pozornosti, rozvoj (*visésa*) ve smyslu vyšší znamenitosti a proniknutí (*nibbédha*) ve smyslu vzniku vnímání a reflexe, které jsou spojeny s odvrácením (od existence)" (Vism. III). Srov. *vódána* 2.

hasituppáda-čitta (hasituppāda-citta): doslovně ‚vědomí vyvolávající úsměv'. V *Abhidhammattha-sangaze* se tak nazývá prvek radostného mentálního vědomí (*manóviňňána-dhátu*; → Tab. I, 72), které vyvstává pouze u arahata jakožto karmicky nezávislé funkční vědomí (*kirija-čitta*).

Zdrojová poznámka: V Abh.S. se tento pojem používá pro typ vědomí uváděný v Tab. I, 72. V suttách je tento typ vědomí (tzv. ‚buddhovský úsměv') často implikován.

hétu (hetu): ‚příčina', podmínka či důvod; v abhidhammě označuje podmínku kořene. V suttách se používá téměř ve stejném smyslu jako *paččaja* (podmínka) a často se vyskytují společně (*kó hétu kó paččajó*?).

V abhidhammě označuje *hétu* prospěšné a neprospěšné kořeny (→ *múla*). Ve smyslu podmínky kořene (*hétu-paččaja*; → *paččaja*), se uvádí v úvodu k *Pattháně* (viz *Guide*, str. 117) jako první z dvaceti čtyř podmínek. Dhs. (1052–1082) a *Patthána* (*Duka-patth.*; *Guide*, str. 144) obsahují oddíl o příčinách (*hétu*). Tento pojem se také používá (a) při klasifikaci vědomí: vědomí s doprovázející podmínkou kořene a bez doprovázející podmínky kořene (*sahétuka* a *ahétuka*) a (b) při členění na ‚vědomí zrození' bez podmínky kořene (*ahétuka*), se dvě-

ma podmínkami kořene (*dvihétuka*) a se třemi podmínkami kořene (*tihétuka*; → *patisandhi*).

Ahétuka-ditthi, nesprávný názor týkající se bezpříčinnosti existence, → *ditthi*.

hiri-ottappa (hiri-ottappa): ‚morální stud a morální bázeň', jsou spojeny se všemi typy karmicky prospěšného vědomí (→ Tab. II).

„Stydět se za to, za co se má člověk stydět, stydět se za provádění zlých a neprospěšných věcí – to se nazývá morálním studem. Obávat se toho, čeho se má člověk obávat, obávat se provádění zlých a neprospěšných věcí – to se nazývá morální bázní." (Pug. 79, 80).

„Dvě jasné věci, mniši, ochraňují svět: morální stud a morální bázeň. Kdyby tyto dvě věci nechránily svět, pak by člověk nerespektoval ani svou matku, ani sestru své matky, ani bratra své ženy, ani ženu svého učitele…" (A. II, 7). Srov. *ahirika*. Viz Asl.Tr. I, str. 164 a násl.

hloupá povaha: *móha-čarita*; → *čarita*.

hmota: → *khandha*, *rúpa-kalápa*.

hmotné tělo: → *rúpa-kája*.

hromadění (karmy): → *ájúhana*.

hrůza: ‚poznání hrůzyplnosti' či ‚poznání strachu' (*bhajatúpatthána-ňána*), je jedním z poznání vhledem; → *visuddhi* VI, 3.

hřbitovní meditace: → *sívathiká*.

CH

chamtivost: → *abhidždžhá*; dále → *kamma-patha* 1.

chaos: srov. *kappa*.

charakteristiky existence: tři charakteristiky existence → *ti-lakkhana*.

chtění (přání): → *čhanda*.

chtíč: → *rága*.

chtivá mysl: → Tab. I, III (22–29).

chtivost: *lóbha* (→ *múla*), srov. *tanhá* (touha), *rága* (žádostivost, chtíč).

chuťový orgán: → *ájatana*.

I

iddhi (iddhi): ‚nadpřirozené síly' či ‚magické schopnosti'. Magické schopnosti představují jeden ze šesti druhů vyšších schopností (→ *abhiññá*). Rozlišuje se mnoho druhů magických schopností: ‚schopnost rozhodnutí' (*adhitthána-iddhi*), tj. schopnost stávat se mnohými; ‚schopnost přeměny' (*vikubbana-iddhi*), tj. schopnost brát na sebe různé formy; ‚schopnost tvoření myslí' (*manó-majá-iddhi*), tj. schopnost nechat vzniknout z tohoto těla jiné mentálně vytvářené tělo; ‚schopnost pronikavého vědění' (*ňána-vipphára-iddhi*), tj. schopnost přímého poznání, jak zůstat nezraněn v nebezpečí, a ‚schopnost pronikavého soustředění' (*samádhi-vipphára-iddhi*) přinášející stejný výsledek. Magické schopnosti jsou podrobně rozebrány ve Vism. XII, Pts.M. a Vibh. Nejsou nutnou podmínkou konečného osvobození.

‚Ušlechtilá schopnost' (*arija-iddhi*) je schopnost ovládat své myšlenky natolik, že je dotyčný schopen uvažovat o neodpudivých věcech jako o odpudivých a o odpudivých věcech jako o neodpudivých a zůstat přitom klidný a zcela vyrovnaný. Ačkoli je toto cvičení mysli v suttách zmiňováno často (například M. 152, A. V, 144), výrazem *arija-iddhi* je označováno jen jednou (D. 28). Další podrobnosti viz Pts.M. (*Iddhi-kathá*) a Vism. XII.

Zdrojová poznámka: Většina z deseti pojmů, nebo snad všechny, které jsou vyjmenované ve Vism. XII (jako *adhitthána* atd.) se nevyskytuje ve starších suttách. V Pts.M. (II, 205-214) jsou nicméně vyjmenovány v náležitém pořadí a podrobně vysvětleny. Magické schopnosti, k nimž uváděné termíny odkazují, jsou ale povětšinou výslovně popsány již ve starších suttách. Srov. D. 34; M. 3; A. III, 99 atd.

iddhi-páda (iddhi-pāda): ‚cesty k nadpřirozeným silám' (cesty k magickým schopnostem či cesty k dosažení) sestávají z následujících čtyř kvalit:

„Protože jako průvodci vyznačují cestu k silám, které jsou s nimi spojeny; a protože jako příprava vytvářejí cesty k silám, které vedou k dosažení plodu stezky" (Vism. XII). Jsou to: „(1) soustředění záměru (*čhanda-samádhi*) doprovázené úsilím vůle (*padhána-sankhára-samannágata*); (2) soustředění energie (*virija-samádhi*) doprovázené úsilím vůle; (3) soustředění vědomí (*čitta-samádhi*) doprovázené úsilím vůle a (4) soustředění zkoumání (*vímamsa-samádhi*) doprovázené úsilím vůle."

Když jsou čtyři cesty k nadpřirozeným silám spojeny s dosažením stezky a jejího plodu (→ *arija-puggala*), jsou nadsvětské (*lókuttara*). Ale jakožto určující faktory (*adhipati*; → *paččaja* 3) jsou světské (→ *lókija*). O nich se říká: „Soustředění, kterého mnich dosáhl pomocí záměru jakožto určujícího faktoru, se nazývá soustředění záměru (*čhanda-samádhi*) atd." (Vism XII).

„Tyto čtyři cesty k nadpřirozeným silám vedou k dosažení a osvojení si magických schopností, ke schopnosti magického přetváření, k vyvolání nadpřirozených sil a k dovednostem a mistrovstvím v těchto věcech“ (Pts.M. II, 205, PTS). Podrobné vysvětlení viz Vism. XII.

„Když mnich rozvinul a často procvičoval čtyři cesty k nadpřirozeným silám, je obdařen různými magickými schopnostmi … slyší božským sluchem nebeské a lidské zvuky … vnímá svou myslí mysl jiných bytostí … rozpomíná se na mnoho svých předchozích životů … vidí božským zrakem, jak bytosti umírají a znovu se zrozují … po zničení zákalů dosáhne osvobození mysli a osvobození moudrostí, prosté zákalů…“ (S. LI, 2). Podrobné vysvětlení těchto šesti vyšších schopností → *abhiññá*.

„Kdokoli, mniši, minul čtyři cesty k nadpřirozeným silám, ten minul správnou cestu vedoucí k zániku utrpení. Kdokoli ale dosáhl čtyř cest k nadpřirozeným silám, ten dosáhl správné cesty vedoucí k zániku utrpení“ (S. LI, 2).

Literatura: Viz kapitolu *Iddhipáda* v Ledi Sayadaw: *The Requisites of Enlightenment* (Wheel 169/172).

impulzy: → *džavana*.

indrija (indriya): ‚schopnost‘. Schopnostmi se označuje dvacet dva tělesných či mentálních jevů, o kterých se často pojednává v suttách i abhidhammě. Jsou to:

Šest základen (→ *ájatana*)	1. oko (*čakkhu*)
	2. ucho (*sóta*)
	3. nos (*ghána*)
	4. jazyk (*dživhá*)
	5. tělo (*kája*)
	6. mysl (*mana*)
Přirozenost (→ *bháva*)	7. ženskost (*itthi*)
	8. mužskost (*purisa*)
	9. vitalita/životní energie (*džívita*)
Pět pociťování (→ *védaná*)	10. příjemné tělesné pociťování (*sukha*)
	11. nepříjemné tělesné pociťování (*dukkha*)
	12. radost (*sómanassa*)
	13. smutek (*dómanassa*)
	14. neutrální pociťování / vyrovnanost (*upekkhá*)

Pět řídících schopností mysli (→ *bala*)	15. důvěra (*saddhá*)
	16. úsilí (*virija*)
	17. *sati* (→ *sati*)
	18. soustředění (*samádhi*)
	19. moudrost (*paňňá*)
Tři nadsvětské schopnosti	20. jistota: „Poznám, co jsem dosud neznal!“ (*anaňňátaňňassámítindrija*)
	21. schopnost nejvyššího poznání (*aňňindrija*)
	22. schopnost toho, kdo ví (*aňňátávindrija*)

1–5 a 7–8 představují tělesné schopnosti, 9 je buďto tělesná nebo mentální. Všechny zbývající jsou mentální. 14 zde označuje pouze neutrální pociťování (*adukkha-m-asukhá védaná*, tj. ani nepříjemné a ani příjemné pociťování) a není totožná s vysoce etickým stavem vyrovnanosti (*tatramadždžhattatá*, tj. ‚vyrovnanost vůči všem jevům‘), který se také nazývá *upekkhá* a náleží do skupiny mentálních formací (*sankhára-kkhandha*; → Tab. II). 20 vyvstává s uskutečněním stezky vstupu do proudu (*sótápatti-magga*), 21 vyvstává s dosažením plodu vstupu do proudu (*sótápatti-phala*) a 22 s dosažením plodu arahatství (*arahatta-phala*). Poslední tři schopnosti → *arija-puggala*.

Schopnosti, s výjimkou 7 a 8, tvoří jednu z dvaceti čtyř podmínek (→ *paccaja* 16).

V pátém oddíle *Vibhangy* jsou tyto schopnosti pojednány ve výše uvedeném pořadí, zatímco S. XLVIII je vyjmenovává a vysvětluje s ohledem na výše uvedené skupiny a schopnosti 20–22 ponechává bez vysvětlení. Viz Vism. XVI; PtoD. 138 a násl. Pět schopností mysli (15–19) viz *The Way of Wisdom* (Wheel 65/66).

indrija-paccaja (indriya-paccaya): ‚podmínka schopnosti‘, je jednou z dvaceti čtyř podmínek; → *paccaja* 16.

indrija-samatta (indriya-samatta): ‚vyváženost schopností‘ (či ‚harmonie schopností‘) se týká pěti řídících schopností mysli: důvěry, úsilí, *sati* (→), soustředění a moudrosti (→ *indrija* 15–19). Mezi nimi existují dva páry schopností, jejichž členy se vzájemně vyvažují. Na jedné straně je to důvěra a moudrost (→ *saddhá*, *paňňá*) a na druhé straně úsilí a soustředění (→ *virija*, *samádhi*). Přehnaná důvěra, která není dostatečně vyvážena moudrostí, vede k slepé víře, zatímco moudrost, která není dostatečně vyvážena důvěrou, může sklouznout do chytračení a spekulací. Přemíra úsilí a slabé soustředění zase vedou k neklidu, zatímco silné soustředění a nedostatečné úsilí ve-

dou k lenivosti a malátnosti. Je žádoucí, aby byly schopnosti v obou párech co do intenzity ve vzájemné rovnováze, zatímco *sati* má být rozvinuta v nejvyšší možné míře. Srov. Vism. III.

Zdrojová poznámka: Tento výraz se pravděpodobně poprvé objevuje v komentářích, především ve Vism. IV. Základy tohoto učení se ale objevují již ve starých suttách (například A. III, 100).

indrija-samvara-síla (indriya-saṃvara-sīla): ‚etika spočívající ve smyslové zdrženlivosti', → *síla*.

indrijésu-gutta-dváratá (indriyesu-gutta-dvāratā): ‚střežení smyslových bran', je totožné s ovládáním smyslů (*indrija-samvara*; → *síla*).

irijá-patha (iriyā-patha): ‚tělesné pozice', tj. chůze, stání, sezení a ležení. V *Satipatthána-suttě* (→ *satipatthána*) jsou meditačním předmětem a podkladem pro rozvíjení *sati* (→). V komentáři se uvádí:

„Když mnich jde, stojí, sedí či leží, tak ví: ‚jdu, stojím, sedím, ležím'. Uvědomuje si všechny tělesné pozice."

„Žák chápe, že neexistuje žádná žijící bytost či skutečné já, které jde, stojí atd., ale že výrazy jako ‚já jdu' či ‚já stojím' apod. jsou pouhými jazykovými vyjádřeními."

issá (issā): závist, je karmicky neprospěšný (*akusala*) mentální faktor, který někdy doprovází vědomí kořenící v nenávisti (→ Tab. I, 30-31). Vysvětlení viz Pug. 55.

itthindrija (itthindriya): ženskost; → *bháva*.

J

já (ego): → *attá*.

jakkha (yakkha): podle lidového přesvědčení je to král duchů, skřítků či strašidel.

Jama-déva (yama-deva): druh nebeských bytostí smyslového světa; → *déva*.

jamaka-pátihárija (yamaka-pāṭihāriya): ‚dvojitý zázrak'. „Tu provedl Dokonalý dvojitý zázrak, kterého nebyl nikdo z žáků schopen: z horní části jeho těla šlehaly plameny a ze spodní části proudila voda…" (Pts.M. I, 125 a násl.).
Zdrojová poznámka: Tento pojem se objevuje pravděpodobně poprvé v Pts.M.

jařmo (pouto): → *jóga*.

jasné uvědomění: → *sampadžaňňa*.

jasné vědění: → *sampadžaňňa*. Při vhledu → *sammasana*. Jako alternativní výraz pro úplné pochopení → *pariňňá*.

jathá-bhúta-ňána-dassana (yathā-bhūta-ñāṇa-dassana): ‚poznání a zření ve shodě se skutečností', představuje jeden z osmnácti hlavních druhů vhledu (→ *vipassaná*).

jathá-kammúpaga-ňána (yathā-kammūpaga-ñāṇa): ‚poznání zrození na základě vlastních činů', → *abhiňňá* 4.

jathá-santhatikanga (yathā-santhatik'aṅga): ‚spokojenost s jakýmkoli obydlím', je jedním z asketických očistných cvičení; → *dhutanga*.

jedení masa: stejně jako v případě karmické (tj. etické) hodnoty jakéhokoli jednání, rozhoduje i zde povaha příslušného záměru (*čétaná*). Žádné jednání nelze prohlásit za karmicky prospěšné či neprospěšné nezávisle na záměru. To platí také o pouhém vnějším aktu jedení masa, který je sám o sobě karmicky neutrální (*avjákata*).

„Existují tři případy, kdy má být maso odmítnuto: Když mnich viděl, slyšel či má podezření, že zvíře bylo zabito vyloženě kvůli němu" (M. 55). Protože kdyby v takovém případě maso snědl, jakoby tím zabití zvířete schvaloval a toho, kdo zvíře zabil, v takových činech povzbuzoval. Z mnoha míst v suttách je ale zřejmé, že kromě těchto případů Buddha jedení masa za běžných okolností neodmítal (viz například A. V, 44; VIII, 12; M. 55 atd.). To také vyplývá z vinaji, kde Buddha jednoznačně odmítl Dévadattův návrh, aby bylo mnichům

jedení masa zakázáno. Pouze z vnějších důvodů bylo mnichům zakázáno deset druhů masa, konkrétně sloní, tygří, hadí atd.

Literatura: *Ámagandha-sutta* (Sn.); I.B. Horner: *Early Buddhism and the Taking of Life* (Wheel 104).

jednání: → *karma*. Správné jednání tělem (*sammá-kammanta*) → *sačča* IV, 4. Etika spočívající ve správném jednání → *abhisamáčárika-síla*.

jednání myslí: *manó-kamma*; → *karma*.

jednání slovy: *vačí-kamma*; → *karma*.

jednotka (uskupení): → *kalápa*, *rúpa-kalápa*.

jednovrcholovost mysli: *čitta-ékaggatá*, je označením pro sjednocení a soustředění mysli (→ *samádhi*).

jemnohmotná oblast, jemnohmotný svět: *rúpávačara*, *rúpa-lóka*; → *avačara*, *lóka*. Pohroužení v jemnohmotné oblasti (*rúpa-džhána*) → *džhána*.

jídlo (potrava): materiální potrava je jedním ze čtyř typů potravy (→ *áhára*). Tělesnost zrozená z potravy → *samutthána*. Odmítnutí jakéhokoli dalšího jídla → *dhutanga*. Vnímání odpornosti potravy → *áháré patikkúla-saňňá*.

jóga (yoga): ‚pouta' či ‚jařma', je jiné označení čtyř zákalů (→ *ásava*).

jógávačara (yogāvacara) resp. **jógi** (yogi): ‚ten, kdo se mentálně cvičí" čili ‚meditující', je ve Vism. obvyklým označením toho, kdo se věnuje rozvoji soustředění.

Zdrojová poznámka: Tyto dva pojmy náleží do komentářové literatury, ale pojem *jógávačara* se vyskytuje také v *Milinda-paňha*.

jóni (yoni): ‚způsoby početí'. Existují čtyři způsoby početí: z vejce, z matčina lůna, z vlhkosti a spontánní zrození (→ *ópapátika*) v nebi, v pekle apod. To je vysvětleno v M. 12.

jónisó-manasikára (yoniso-manasikāra): ‚moudrá pozornost' či ‚důkladné uvážení', → *manasikára*.

juganaddha (yuganaddha): ‚společné rozvíjení klidu a vhledu' (*samatha-vipassaná-juganaddha*) → *samatha-vipassaná*.

K

kabalinkáráhára (kabaliṅkārāhāra): ‚jídlo uhnětené do kuličky', tj. jídlo zpracované jako sousto k pozření (podle indického zvyku). Označuje se tak tělesná potrava, která náleží spolu s mentální potravou do skupiny čtveré potravy (→ *áhára*).

kája (kāya): ‚skupina' či ‚tělo' (doslova ‚nahromadění'), může odkazovat buď k ‚fyzickému tělu' (*rúpa-kája*) nebo k ‚mentálnímu tělu' (*náma-kája*). V druhém případě se jedná buď o souhrnné označení mentálních skupin (pociťování, vnímání, mentální formace a vědomí; → *khandha*), nebo pouze o označení pociťování, vnímání a několika mentálních formací (→ *náma*), jako v případě *kája-lahutá* apod. (srov. Tab. II). Právě takový význam má *kája* i v obvyklém popisu třetího pohroužení (→ *džhána*): „… prožívá radost ve své mysli či ve svém mentálním uskupení (*kája*)" nebo v popisu dosažení osmi osvobození (→ *vimokkha*) (například v Pug. 1–8): „… když dosáhl osmi osvobození ve své mysli nebo v rámci své osoby (*kája*)". *Kája* je také pátým smyslovým orgánem, tj. tělesným orgánem (→ *ájatana*, *dhátu*, *indrija*).

kája-gatá-sati (kāya-gatā-sati): ‚*sati* zaměřená na tělo' (‚meditace sledování těla'). V některých případech (například Vism. VIII, 2) odkazuje tento výraz pouze ke kontemplaci třiceti dvou částí těla. Jindy (například M. 119) označuje všechny meditace spadající pod ‚nahlížení těla' (*kájánupassaná*), které tvoří první ze čtyř podkladů *sati* (→ *satipatthána*) a které spočívají částečně v rozvíjení soustředění (*samádhi*) a částečně v rozvíjení vhledu (*vipassaná*). Na druhé straně jsou hřbitovní meditace (*sívathiká*) zmíněné v *Satipatthána-suttě* (M. 10) téměř stejné jako deset kontemplací nečistoty (→ *asubha-bhávaná*) uváděných ve Vism. VI, zatímco jinde se nazývá kontemplace třiceti dvou částí těla ‚vnímáním odpornosti' (*patikkúla-saňňá*).

V textech, jako je následující, se odkazuje ke všem cvičením zmíněným v rámci první *satipatthány*: „Jedna věc, mniši, když je rozvíjená a opakovaně procvičovaná, vede k dosažení moudrosti. Je jí pozorování těla." (A. I)

Ve Vism. VIII, 2 se uvádí podrobný popis a vysvětlení metody, jak rozvíjet kontemplaci třiceti dvou částí těla. Toto cvičení může vést pouze k prvnímu pohroužení (→ *džhána*). Obvyklý text uváděný v *Satipatthána-suttě* a na jiných místech – ale s vynecháním mozku – zní následovně: „Dále mnich pozoruje tělo od chodidel nohou nahoru a od konečků vlasů dolů, jak je obaleno kůží a plné různých nečistot. Toto tělo se skládá z vlasů, chlupů, nehtů, zubů, kůže, masa, šlach, kostí, morku, ledvin, srdce, jater, bránice, sleziny, plic, tlustého a tenkého střeva, žaludku, výkalů, žluči, hlenů, hnisu,

krve, potu, tuku, slz, kožního mazu, slin, nosního hlenu, kloubního mazu a moči.“

Ve Vism. VIII, 2 se praví: „Opakováním slov tohoto cvičení si člověk osvojí tento text, mysl nebude těkat sem a tam, jednotlivé části se stanou dobře rozlišitelné a objeví se jako řada prstů nebo latěk v plotě. A právě tak, jak člověk opakuje cvičení odříkáváním slov, měl by to dělat i v mysli. Opakování v mysli vytváří podmínku pro pochopení charakteristických znaků… Kdo takto prozkoumával části těla s ohledem na barvu, tvar, oblast, umístění a ohraničení a postupně o nich uvažoval, aniž by příliš pospíchal, jako o něčem ošklivém, tomu se budou jevit tyto věci při pozorování těla jasně zřetelné. A také v případě, kdy zůstane pozornost zaměřena ven (tj. na těla jiných bytostí) a kdy se budou jevit všechny části zřetelně, přestanou se všichni lidé a zvířata pohybující se okolo jevit jako žijící bytosti a budou se jevit jako hromady mnoha různých věcí. A vypadá to, jakoby všechno jídlo a pití, které pozřeli, bylo přimícháno do této hromady. Když pak člověk stále znovu a znovu uvažuje: ‚Nechutné! Nechutné!‘ – vynechávaje v pravý čas některé části – dosáhne postupně plného soustředění (*appaná-samádhi*, tj. soustředění na úrovni *džhány*). Objevení se forem je v tomto spojení nazýváno získaným obrazem (*uggaha-nimitta*) a vyvstání ošklivosti (či nechutnosti) odpovídajícím obrazem (*patibhága-nimitta*).“

kája-kamma (kāya-kamma): ‚tělesné jednání‘, → *karma*, *kamma-patha*.

kája-kammaññatá (kāya-kammaññatā), **-mudutá**, **-páguňňatá**, **-passaddhi**, **-udžukatá**: → *lahutá* a Tab II.

kája-lahutá (kāya-lahutā): čilost či lehkost mentálních faktorů (→ *lahutá*).

Zdrojová poznámka: Nenalézá se, alespoň ne v této formě a významu, v nejstarších částech *Sutta-pitaky*.

kájánupassaná (kāyā-nupassanā): ‚nahlížení těla‘ (pozorování, sledování, kontemplace, uvědomování si), je jedním ze čtyř podkladů *sati*; → *satipatthána*.

kája-passaddhi (kāya-passaddhi): ‚klid či zklidnění smyslů‘ (P.E.D.); → *bodždžhanga*.

kája-sakkhí (kāya-sakkhī): ‚tělesný svědek‘, je jeden ze sedmi ušlechtilých žáků (→ *arija-puggala* B). Je to ten, který „ve svém vlastním těle dosáhl osmi osvobození (→ *vimokkha*), a když moudře porozuměl jevům, zákaly částečně zanikly“ (Pug.32). V A. IX, 44 se praví: „Mnich, přátelé, dosáhl prvního pohroužení (→ *džhána*), a nakolik do této oblasti pronikl, natolik ji uskutečnil ve svém vlastním těle. V tomto smyslu nazývá Vznešený takovou osobu ‚tělesným svědkem v určitém ohledu‘. (Totéž se opakuje ohledně

sedmi vyšších pohroužení). A dále, přátelé, mnich dosáhne ‚ustání vnímání a pociťování' (→ *niródha-samápatti*) a když moudře porozumí jevům, všechny zákaly zaniknou. V tomto smyslu, bratři, nazývá Vznešený takovou osobu ‚tělesným svědkem v každém ohledu'."

kája-viňňatti (kāya-viññatti): ‚tělesný výraz', → *viňňatti*.

kalápa (kalāpa): uskupení, jednotka. 1. ‚tělesné uskupení' → *rúpa-kalápa*.

2. V kontextu pojmu *kalápa-sammasana* (→ *sammasana*), tzn. ‚pochopení podle skupin', se výraz *kalápa* používá ve významu ‚skupina existence' (*khandha*). *Kalápa-sammasana* je případ ‚induktivního (metodického) vhledu' (*najavipassaná*), pomocí kterého je chápáno pět skupin existence (*khandha*) jako nestálé, strastné a bez já. Jedná se o proces induktivního shrnutí či zobecnění vycházející z vlastní meditační zkušenosti, který je použit na každou z pěti skupin. Ty jsou nahlíženy jako minulé, přítomné a budoucí, vnitřní a vnější atd. Ve Vism. XX, kde se rozebírá ‚pochopení podle skupin' podrobně, se uvádí, že se jedná o ‚počátek vhledu', neboť vede k ‚poznání vznikání a zanikání', které je prvním z osmi poznání vhledem (→ *visuddhi* VI). Je nezbytné pro dokončení pátého očištění (→ *visuddhi* V; Vism. XX, 2, 6 a násl.).

Zdrojová poznámka: Tento pojem, stejně jako nauka o různých tělesných jednotkách či skupinách, jako jsou *suddhatthaka-kalápa*, *džívitanavaka-kalápa*, *čakkhudasaka-kalápa* atd. (→ Vism. XVIII), náleží do pozdějšího vývoje výkladové literatury (například Vism.).

kalpa (skr. kalpa): → *kappa*.

kaljána-mitta (kalyāṇa-mitta): ‚ušlechtilý přítel', je označením staršího mnicha, který je rádcem a přítelem svému žákovi, přeje si jeho dobro, stará se o jeho rozvoj a vede ho v meditaci. Především je to označení pro meditačního učitele (*kammatthánáčarija*). Podrobnosti viz Vism. III, 28, 57 a násl.

Buddha řekl, že „ušlechtilé přátelství je celý svatý život" (S. III, 18; XLV, 2) a on sám je ušlechtilým přítelem par excellence: „Ánando, živé bytosti podléhající zrození jsou osvobozeny od (dalšího) zrození díky tomu, že jsem jejich ušlechtilý přítel." (S. III, 18).

káma (kāma): může označovat 1. ‚subjektivní smyslovost' čili ‚smyslnou touhu' nebo 2. ‚objektivní smyslovost' čili ‚předměty pěti smyslů'.

1. ‚Subjektivní smyslovost' se vztahuje na všech pět smyslových předmětů. Je synonymem ‚smyslného chtění' (*káma-čchanda*), které je jednou z pěti překážek (→ *nívarana*), synonymem ‚smyslné žádostivosti' (*káma-rága*), která je jedním z deseti pout (→ *samjódžana*), synonymem ‚smyslové touhy' (*káma-tanhá*), která je jedním ze tří typů touhy (→ *tanhá*) a synonymem ‚smyslných myšlenek' (*káma-vitakka*), které jsou jedním ze tří druhů nesprávného úmyslu

(*miččhá-sankappa*; → *vitakka*). Smyslná touha je také jedním ze zákalů (→ *ásava*) a jedním z druhů lpění (→ *upádána*).

2. ‚Objektivní smyslovost' je v kanonických textech většinou nazývána *káma-guna* (‚prameny' či ‚vlákna' smyslovosti).

„Existuje pět ‚pramenů' smyslovosti: zrakové předměty, rozpoznatelné zrakovým vědomím, které jsou žádoucí, opatrované, příjemné, milé, smyslné, lákavé; zvuky… pachy… chutě… tělesné (taktilní) předměty, které jsou rozpoznatelné tělesným vědomím, žádoucí…" (D. 33; M. 13, 26, 59, 66).

Tyto dva druhy smyslovosti (*káma*) jsou nazývány 1. *kilésa-káma*, tj. smyslovost jako znečištění mysli, a 2. *vatthu-káma*, tj. smyslovost jako předmětná základna. Poprvé se tato označení používají v M.Nid. (I, str. 1) a často v komentářích.

Smyslná touha je definitivně odstraněna na stupni nenávratu (*anágámí*; → *arija-puggala*, *samjódžana*).

V textech se často popisují nebezpečí a trápení spojené se smyslnou touhou, například v zneklidňujících přirovnáních v M. 22, 54 a v ‚postupných návodech' (→ *ánupubbí-kathá*). Dále viz M. 13, 45, 75; Sn. verš 766 a násl.; Dhp. 186, 215.

Texty často zdůrazňují skutečnost, že člověka nevážou k smyslovému světu smyslové orgány ani smyslové předměty, ale smyslná žádostivost (*čhanda-rága*). K tomu viz A. VI, 63; S. XXXV, 122, 191.

Zdrojová poznámka: Pojmy *vatthu-káma* a *kilésa-káma* se vyskytují pravděpodobně poprvé v M.Nid. I. Ve starších suttách (například A. VI, 68) jim odpovídají pojmy *paňča káma-guná* (*čakku-viňňejjá rúpá* atd.) a *káma-rága*.

káma-bhava (kāma-bhava): ‚smyslová existence', → *bhava*.

káma-čchanda (kāma-cchanda): ‚smyslné chtění', → *nívarana*, *čhanda*.

káma-guna (kāma-guṇa): → *káma*.

káma-lóka (kāma-loka): ‚smyslový svět', → *lóka*.

káma-rága (kāma-rāga): ‚smyslná žádostivost', je jedním z deseti pout (→ *samjódžana*).

kámásava (kāmāsava): ‚zákaly smyslnou touhou', → *ásava*.

káma-sukhallikánujóga (kāma-sukhallikānuyoga): ‚připoutanost ke smyslovým radostem', je jedna ze dvou krajností, které má mnich zanechat; → *madždžhimá-patipadá*.

káma-tanhá (kāma-taṇhā): ‚smyslná touha', → *tanhá*.

kámávačara (kāmāvacara): ‚smyslová oblast', → *avačara*.

kámésu-miččháčára (kāmesu-micchācāra): doslova ‚špatné či nesprávné jednání spojené se smyslovostí'. Špatné sexuálně motivované jednání zahrnuje především cizoložství a styk s nezletilými či nesvéprávnými osobami. Zdržování se takového nezákonného jednání je jedním z pěti etických pravidel (→ *sikkhápada*), která spojují všechny buddhisty. Jiným sexuálně motivovaným jednáním se člověk nedopouští výše zmíněných přestupků, které jsou považované za vážné přečiny. Mnich ale musí dodržovat úplný celibát.

V mnoha suttách (například A. X, 176) nalézáme následující vysvětlení: „Vyhýbá se nesprávnému sexuálnímu jednání, zdržuje se ho. Nemá sexuální styk s dívkami, které jsou ještě pod ochranou otce či matky, bratra, sestry nebo příbuzných, ani s vdanými ženami, ani s odsouzenými ženami a konečně ani se zasnoubenými dívkami."

kamma (kamma): prospěšné či neprospěšné jednání; → *karma*.

Zdrojová poznámka: *Ahósi-kamma*, *džanaka-kamma*, *garuka-kamma*, *bahula-kamma*, *upatthambhaka-kamma*, *upaghátaka-kamma*, *upapílaka-kamma*, *maranásanna-kamma*, *upaččhédaka-kamma* – žádný z těchto výrazů se nevyskytuje v suttách ani kánonu abhidhammy. Byly zavedeny komentátory (například v Abh.S. a Vism.) za účelem systematického seskupení různých aspektů a funkcí karmy. Výraz *katattá* se nicméně opakovaně vyskytuje v kánonu abhidhammy ve spojeních jako: „*jasmim samajé… kusalassa kammassa katattá… čakkhuviňňánam hóti…*" (Dhs. § 431). Nebo: „*katattá ča rúpánam*" (Patth.) atd.

kamma-bhava (kamma-bhava): → *bhava*, *patičča-samuppáda*.

kammadža-rúpa (kammaja-rūpa): ‚tělesnost zrozená z karmy', → *samutthána*.

kammaňňatá (kammaññatā): ‚přizpůsobivost' či ‚tvárnost', tj. přizpůsobivost těla (*rúpassa-kammaňňatá*; → *khandha* – shrnutí I), mentálních faktorů (*kájakammaňňatá*) a vědomí (*čitta-kammaňňatá*). Srov. Tab. II.

Zdrojová poznámka. Nenalézá se, alespoň ne v této formě a významu, v nejstarší části *Suttapitaky*; → *lahutá*.

kammanta (kammanta): *sammá-kammanta*: ‚správné jednání', → *magga*.

kamma-paččaja (kamma-paccaya): ‚karma jako podmínka', → *paččaja* 13.

kamma-patha (kamma-patha): ‚způsoby jednání' je označení pro skupinu deseti druhů buďto prospěšného, anebo neprospěšného jednání.

I. Deset neprospěšných způsobů jednání (*akusala-kamma-patha*):
trojí jednání tělem: zabíjení, kradení a špatné sexuální jednání;
čtveré jednání řečí: lhaní, pomlouvání, hrubá mluva a prázdné tlachání;
trojí jednání myslí: chtivost, zlovůle a nesprávné názory.

Neprospěšné způsoby jednání myslí zahrnují jen vyhraněné formy nečistých myšlenek: chamtivé přání přivlastnit si cizí majetek, nenávistná myšlenka zranit druhé a zhoubné názory.

II. Deset prospěšných způsobů jednání (*kusala-kamma-patha*):
trojí jednání tělem: zdržování se zabíjení, kradení a špatného sexuálního jednání;
čtveré jednání řečí: zdržování se lhaní, pomlouvání, hrubé mluvy a prázdného tlachání, tj. pravdivá, smířlivá, mírná a moudrá mluva;
trojí jednání myslí: štědrost, dobrá vůle a správné názory.

Oba výčty se v textech objevují opakovaně: například v A. X, 28, 176; M. 9. Podrobně jsou vysvětlené v M. 114 a v komentáři k M. 9 (R.Und. str. 14), Asl. Tr. I, 126 a násl.

kamma-samutthána-rúpa (kamma-sumuṭṭhāna-rūpa): ‚tělesnost karmického původu', → *samutthána*.

kammatthána (kammaṭṭhāna): doslova ‚pracoviště' resp. ‚meditační pracoviště', je výraz používaný v komentářích pro meditační předmět; → *bhávaná*.

Zdrojová poznámka: Tento výraz se vyskytuje v kontextu meditace (*bhávaná*) pouze v komentářích. V suttách se používá pouze ve významu ‚předmět činnosti či práce' jako například zemědělství, obchod apod.

kamma-vatta (kamma-vaṭṭa): ‚koloběh karmy', → *vatta*.

kammájúhana (kammāyūhana): ‚karmické hromadění', → *ájúhana*.

kámupádána (kāmupādāna): ‚smyslové lpění', je jedním ze čtyřech druhů lpění (→ *upádána*).

kankhá (kaṅkhā): ‚pochybnost'. Jedná se buď o intelektuální a kritickou pochybnost nebo o pochybnost, která je eticky a psychologicky škodlivá. V druhém případě to může být přetrvávající negativistický skepticismus nebo váhavá nerozhodnost. Jako karmicky neprospěšné je třeba odmítnout pouze škodlivé pochybnosti (totožné s pochybovačností; → *vičikiccchá*), neboť ochromují myšlení a zabraňují vnitřnímu rozvoji člověka. Důvodné, kritické pochybování o nejasných věcech je v pořádku.

V suttách (například M. 2) bývá uváděno následujících šestnáct neprospěšných pochybností: „Existoval jsem v minulosti? Nebo jsem neexistoval v minulosti? Co jsem byl v minulosti? Jaký jsem byl v minulosti? Z jakého stavu do jakého stavu jsem se změnil v minulosti? Budu existovat v budoucnosti? Nebo nebudu existovat v budoucnosti? Co budu v budoucnosti? Jaký budu v budoucnosti? Z jakého stavu do jakého stavu se změním

v budoucnosti? Jsem? Nejsem? Co jsem? Jaký jsem? Odkud přišla tato bytost? Kam půjde?“

kankhá-vitarana-visuddhi (kaṅkhā-vitaraṇa-visuddhi): ‚očištění překonáním pochybností‘, je čtvrtým ze sedmi stupňů očištění (→ *visuddhi*).

kappa (kappa): (skr. *kalpa*) ‚období světa‘, eón. *Kappa* se dále dělí na čtyři periodická období: rozpadání se světa (*samvatta-kappa*), trvání chaosu či světa v rozkladu (*samvatta-thájí*), utváření se světa (*vivatta-kappa*) a trvání utvořeného světa (*vivatta-thájí*).

„Jak dlouho potrvá rozpadání světa, jak dlouho chaos, jak dlouho utváření a jak dlouho trvání utvořeného světa? Je těžké, mniši, odhadnout, kolik to bude let, kolik století, kolik tisíciletí nebo kolik statisíciletí“ (A. IV, 156). Podrobné vysvětlení čtyř světových period je podáno ve strhující rozpravě o všezahrnující nestálosti v A. VII, 62.

Na tomto místě může být zmíněno krásné podobenství ze S. XV, 5: „Představte si, mniši, horu tvořenou jedním kusem kamene, která je jednu míli dlouhá, jednu míli široká a jednu míli vysoká, která nemá trhlinu ani není jinak poškozená. A vždy jednou za sto let by přišel nějaký člověk a otřel ji hedvábnou látkou. Pak by tato obrovská skála zmizela rychleji než jedno období světa. A takových období světa, mniši, proběhlo již mnoho, mnoho set, mnoho tisíců, mnoho statisíců. Jak je to možné? Nepředstavitelná je *samsára*, mniši, neodhalitelný je jakýkoli první počátek bytostí, které jsou v zajetí nevědomosti, podléhají utrpení, spěchají a jsou poháněny v koloběhu znovuzrozování.“

Srovnejte zde německou pohádku bratří Grimmů o malém pasáčkovi: „V daleké Pommeránii existuje diamantová hora, která je hodinu vysoká, hodinu široká a hodinu hluboká. Každých sto let na ní přiletí ptáček, aby si nabrousil zobáček. A když je celá hora srovnaná se zemí, uplynula první vteřina věčnosti.“

karma (skr.; páli: *kamma*): ‚jednání‘. Přesněji řečeno, tento výraz označuje prospěšné a neprospěšné záměry (*kusala* a *akusala čétaná*) a doprovodné mentální faktory, které zapříčiňují znovuzrození a utvářejí jeho kvalitu. Tyto karmické záměry (*kamma-čétaná*) se projevují jako prospěšné či neprospěšné jednání tělem (*kája-kamma*), řečí (*vačí-kamma*) a myslí (*manó-kamma*). Buddhistický pojem *karma* tedy v žádném případě neoznačuje následky jednání a už vůbec ne osud člověka nebo dokonce osud celého národa (tzv. ‚hromadnou karmu‘). To jsou mylné představy, které se rozšířily na Západě pod vlivem theosofie.

„Záměr (*čétaná*) je to, co nazývám karmou, mniši (*čétanáham bhikkhavé kammam vadámi*), neboť skrze záměr dochází k jednání tělem, řečí a myslí… Existuje, mniši, karma (jednání), která dozrává v pekle … karma, která dozrává ve zvířecím světě … karma, která dozrává v lidském světě … karma, která

dozrává v nebeském světě … Existují tři druhy karmických plodů: ty, které dozrávají ještě za tohoto života (*dittha-dhamma-védanídja-kamma*), ty, které dozrávají v následujícím životě (*upapaddždža-védanídja-kamma*) a ty, které dozrávají v pozdějších zrozeních (*aparáparija-védanídja-kamma*)…“ (A. VI, 63).

Třemi podmínkami či kořeny neprospěšné karmy (neprospěšného jednání) jsou chtivost, nenávist a zaslepenost (*lóbha*, *dósa* a *móha*; → *múla*). Podmínkami či kořeny prospěšné karmy jsou opak chtivosti neboli štědrost (*alóbha*), opak nenávisti neboli dobrotivost (*adósa* neboli *mettá*) a nezaslepenost neboli moudrost (*amóha* neboli *paňňá*).

„Chtivost, mniši, je podmínkou vzniku karmy… nenávist je podmínkou vzniku karmy… zaslepenost je podmínkou vzniku karmy…“ (A. III, 109).

„Neprospěšné činy jsou trojího druhu: podmíněné chtivostí, podmíněné nenávistí nebo podmíněné zaslepeností“.

„Je-li prováděno, provozováno a často rozvíjeno zabíjení … kradení … nesprávné sexuální jednání … lhaní … pomlouvání … hrubá mluva … a prázdné tlachání, vede to ke zrození v pekle, mezi zvířaty nebo mezi duchy“ (A. III, 40). „Ten, kdo zabíjí nebo je krutý, přijde do pekla nebo, je-li zrozen mezi lidmi, bude žít krátce. Ten, kdo způsobuje utrpení druhým, bude postižen nemocemi. Zlostný člověk bude ošklivý, závistivý nebude mít autoritu, lakomec bude chudý, umíněný bude nízkého původu, lhostejný bude hloupý. V opačném případě bude člověk znovuzrozen v nebi nebo jako člověk, bude žít dlouho, bude krásný, vlivný, vznešeného původu a nadán poznáním.“ (srov. M. 135).

Desatero prospěšných a neprospěšných činů → *kamma-patha*. Pět ohavných činů s jistým dopadem → *ánantarika-kamma*.

„Bytosti jsou vlastníky své karmy, dědici své karmy. Jejich karma je jejich lůno, z něhož jsou zrozeny, jejich karma je jejich přítel, jejich útočiště. Jakou karmu vykonají, dobrou, či špatnou, té budou dědici.“ (M. 135).

S ohledem na čas, kdy nastanou karmické účinky (*vipáka*), se rozlišují, jak bylo zmíněno výše, tři druhy karmy:

1. karma dozrávající ještě za tohoto života (*dittha-dhamma-védanídja-kamma*);
2. karma dozrávající v následujícím životě (*upapaddždža-védanídja-kamma*);
3. karma dozrávající v pozdějších zrozeních (*aparáparija-védanídja-kamma*).

V případě prvních dvou druhů karmy nemusí karmické důsledky (*vipáka*) nastat, pokud nejsou přítomny okolnosti potřebné pro jejich vznik. Nebo nenastanou, pokud nejsou karmické činy schopny přinést nějaký výsledek v důsledku převažující protichůdné karmy nebo protože jsou příliš slabé. V tomto případě se jedná o tzv. ‚neúčinnou karmu‘ (*ahósi-kamma*).

Nicméně třetí typ karmy, která dozrává v pozdějších zrozeních, přinese karmické důsledky, kdykoli a kdekoli se vyskytne příležitost. Dokud nedozrají její

důsledky, nikdy se nestane neúčinnou, pokud bude životní proces udržován v chodu žádostivostí a nevědomostí.

Podle komentářů (například Vism. XIX) je považován první ze sedmi karmických impulzů (*kamma-džavana*; → *džavana*) za ‚karmu dozrávající v tomto životě', sedmý impulz za ‚karmu dozrávající v následujícím životě' a zbývajících pět impulzů za ‚karmu dozrávající v pozdějších zrozeních'.

Z hlediska karmických funkcí se karma rozděluje následovně:

1. reproduktivní karma (*džanaka-kamma*), vytváří pět skupin existence (tělesnost, pociťování, vnímání, mentální formace a vědomí) při znovuzrození i během života;
2. podpůrná karma (*upatthambhaka-kamma*), nevytváří karmické následky, ale je schopná pouze zachovávat již vzniklé karmické následky;
3. opačně působící karma (*upapílaka-kamma*), působí proti karmickým následkům nebo je potlačuje;
4. destruktivní karma (*upaghátaka-kamma* či *upaccchédaka-kamma*), zabraňuje vlivu slabší karmy a vytváří jen své vlastní následky.

Z hlediska priority účinku se karma rozděluje takto:

1. závažná karma (*garuka-kamma*)
2. zvyková karma (*áčinnaka-kamma* či *bahula-kamma*)
3. karma, která je nejblíže smrti (*maranásanna-kamma*)
4. nahromaděná karma (*katattá-kamma*)

Závažná karma (*garuka-kamma*) a zvyková karma (*bahula-kamma*), ať prospěšné, či neprospěšné, dozrávají dříve než karma, které nemá velkou závažnost nebo není vytvářena tak často. Karma, která je nejblíže smrti (*maranásanna-kamma*), označuje prospěšné či neprospěšné záměry přítomné bezprostředně před smrtí, jež mohou být často odrazem předchozího prospěšného či neprospěšného jednání nebo odrazem jeho představy (*kamma-nimitta*), nebo odrazem představy budoucí existence (*gati-nimitta*). Tato karma určuje příští zrození. Pokud není v okamžiku smrti účinný některý z předchozích typů karmy, určuje příští zrození nahromaděná karma (*katattá-kamma*).

Opravdové a v nejvyšším smyslu pravdivé porozumění buddhistické nauce o karmě je možné jen na základě hlubokého vhledu do neosobnosti (→ *anattá*) a podmíněnosti (→ *patičča-samuppáda*, *paččaja*) všech existujících jevů. „Kdekoli, ve všech formách existence … vidí taková bytost pouhé mentální a tělesné jevy pokračující podle zákonitostí příčin a následků."

„Za činy nevidí nikoho, kdo je koná, za karmickými plody nikoho, kdo je sklízí. S plným porozuměním jasně chápe, že moudří používají pouhé konvenč-

ní výrazy, když s ohledem na nějaké jednání hovoří o konajícím nebo o příjemci vzniklých karmických plodů. Proto staří mistři říkali:

‚Není zde nikoho, kdo koná činy,
nikoho, kdo sklízí jejich plody,
jen prázdné jevy se řinou:
Tento pohled sám je správný a pravdivý.'

‚A zatímco se řinou činy a jejich následky,
všechny založené na podmínkách,
není možné dohlédnout žádného počátku,
právě tak jako u semene a stromu.'" (Vism. XIX)

Podmínka karmy (*kamma-paccaja*) je jednou z dvaceti čtyř podmínek (→ *paccaja*; *kamma* – zdrojová poznámka).

Literatura: Nyanatiloka: *Karma and Rebirth* (Wheel 9); K.N. Jayatilleke: *Survival and Karma in Buddhist Perspective* (Wheel 141/143); *Kamma and its Fruit* (Wheel 221/224).

karma před smrtí: *maranásanna-kamma*; → *karma*.

karmické formace: *sankhára*, tj. prospěšné a neprospěšné záměry (*čétaná*) projevující se jako jednání tělem, řečí a myslí, tvoří druhý člen podmíněného vznikání (→ *patičča-samuppáda*).

karmický koloběh: *kamma-vatta*; → *vatta*.

karmický následek: → *vipáka*.

karmicky neutrální: → *avjákata*.

karmicky neutrální vědomí: → *kirija-čitta*.

karmický proces: *kamma-bhava*; → *bhava*, *patičča-samuppáda*.

karmicky prospěšný, neprospěšný a neutrální: → *kusala*, *akusala*, *avjákata*; srov. Tab. I.

karmicky získaná tělesnost: → *upádinna-rúpa*.

karuná (karuṇā): ‚soucit', je jedním ze čtyř božských dlení; → *brahma-vihára*.

kasina (kasiṇa): (snad příbuzné sanskrtskému *krtsna* – všechen, úplný, celý); je to název čistě vnějšího prostředku, který slouží k dosažení a rozvoji soustředění mysli a k dosažení čtyř pohroužení (→ *džhána*). Cvičení s kasinami spočívá v soustředění plné a nerozrušené pozornosti na visuální předmět, který je ‚přípravným obrazem' (*parikamma-nimitta*). Může jím být například barevný či hliněný kotouč, vodní nádrž v určité vzdálenosti atd. Po nějaké době bude

meditující schopen vnímat i se zavřenýma očima mentální obraz původního předmětu, který se nazývá ‚získaný (naučený) obraz' (*uggaha-nimitta*). Věnuje-li pak nadále pozornost tomuto obrazu, může vyvstat odpovídající jednotný a neměnící se obraz (*patibhága-nimitta*) a spolu s ním je dosaženo přístupového (sousedícího) soustředění. Když pak stále setrvává v soustředění na tento předmět, dosáhne nakonec stavu mysli, v němž je pozastavena smyslová aktivita a v němž není přítomno vidění, slyšení, tělesné vnímání ani pociťování, tj. stavu prvního pohroužení (→ *džhána*).

Deset kasin, které se zmiňují v suttách, jsou: kasina země, vody, ohně a větru; modrá, žlutá, červená a bílá kasina; kasina prostoru a vědomí. „Existuje deset kasinových oblastí: někdo vidí kasinu země – nahoře, dole, ve všech směrech, nerozrušenou, neohraničenou … někdo vidí kasinu vody – nahoře, dole…" (M. 77, D. 33). Srov. *abhibhájatana*, *bhávaná*; dále viz Fund. IV.

Ve Vism. V je nazývána kasina prostoru ‚kasinou omezeného prostoru' (*paričchinnákása-kasina*) a kasina vědomí ‚kasinou světla' (*álóka-kasina*). Úplný popis obsahuje Vism. IV–V; také Asl.Tr. I, 248.

katattá-kamma (kaṭattā-kamma): ‚nahromaděná karma', → *karma*.

Zdrojová poznámka: Nenalézá se, alespoň ne v této formě a významu, v nejstarších částech *Sutta-pitaky*; → *kamma* (zdrojová poznámka).

khajánupassaná (khayānupassanā): ‚nahlížení rozkladu', je jedním z osmnácti hlavních druhů vhledu (→ *vipassaná*).

khalu-paččhá-bhattikanga (khalu-pacchā-bhattik'aṅga): ‚odmítání veškerého dalšího jídla', je jedním ze třinácti asketických očistných cvičení; → *dhutanga*.

khana (khaṇa): ‚okamžik', → *čitta-khana*.

Zdrojová poznámka: Tři fáze jednoho okamžiku vědomí (tj. *uppáda*, *thiti* a *bhanga*) jsou pravděpodobně poprvé zmíněny v komentářích. Ve dvou suttách ale existuje paralela, která možná byla zdrojem nauky o třífázovém okamžiku vědomí:

„Existují tři charakteristiky podmíněných věcí (*sankhatassa lakkhaná*): vznikání (*uppádó*) je zjevné, zanikání (*vajó*) je zjevné a změna na trvajícím (*thitassa aňňathattam*; tj. podle komentáře stárnutí) je zjevná" (A. III, 47). Tytéž tři fáze jsou zmíněné v S. XXII, 37, kde jsou aplikovány na každou z pěti skupin existence (*khandha*).

khandha (khandha): pět ‚skupin existence' nebo pět ‚skupin lpění' (*upádána-kkhandha*). Jedná se o pět skupin, do nichž Buddha shrnul veškeré existující tělesné a mentální jevy a které se jeví nevědoucímu člověku jako jeho ‚já' či osoba. Jmenovitě to jsou:

1. skupina tělesnosti (*rúpa-kkhandha*)
2. skupina pociťování (*védaná-kkhandha*)

3. skupina vnímání (*saññá-kkhandha*)
4. skupina mentálních formací (*sankhára-kkhandha*)
5. skupina vědomí (*viññána-kkhandha*)

„Veškeré existující tělesné jevy, ať minulé, přítomné či budoucí, vlastní či vnější, hrubé či jemné, vznešené či nízké, vzdálené či blízké, náleží do skupiny tělesnosti. Veškeré existující pociťování … náleží do skupiny pociťování. Veškeré existující vnímání … náleží do skupiny vnímání. Veškeré existující mentální formace … náležejí do skupiny mentálních formací. Veškeré existující vědomí … náleží do skupiny vědomí" (S. XXII, 48). Jiné dělení je do dvou skupin: mysl (2-5) a tělesnost (1), tj. *náma-rúpa*. *Dhamma-sanganí*, první kniha *Abhidhamma-pitaky*, rozděluje jevy do tří skupin: vědomí (5), mentální formace (2-4) a tělesnost (1), v páli *čitta*, *čétasika* a *rúpa*. Srov. *Guide* I.

To, co se nazývá existencí jednotlivce, není ve skutečnosti nic jiného než pouhý proces těchto mentálních a tělesných jevů – proces, který trvá od nepaměti a který bude pokračovat po nepředstavitelně dlouhou dobu i po smrti. Těchto pět skupin ale netvoří jednotlivě ani společně žádné nezávislé skutečné ‚já' či osobu (*attá*) a ani mimo ně nelze nic takového nalézt. Proto se ukazuje přesvědčení o takovém ‚já', které má být skutečné v absolutním smyslu, jako pouhá iluze.

„Jsou-li pohromadě všechny součásti,
používáme označení vůz.
Právě tak, když je pohromadě pět skupin,
mluvíme o živé bytosti" (S. V, 10).

Je třeba zdůraznit skutečnost, že pět skupin existence je, správně řečeno, pouhá abstraktní klasifikace vytvořená Buddhou, ale skupiny samy o sobě, jakožto pět celků, nemají žádnou skutečnou existenci. Neboť jsou to pouze jednotlivé, změnám podléhající jevy náležející do těchto skupin, které mohou vyvstat v nějakém stavu vědomí. Například s jednou jednotkou vědomí může být spojen jen jeden druh pociťování, řekněme buďto radost nebo zármutek, a nikdy více než jeden. Podobně nemohou vyvstat v jednom okamžiku dva druhy vnímání. Také v případě různých druhů smyslového poznání či vědomí může být v určitém okamžiku přítomný pouze jeden – například vidění, slyšení, vnitřní vědomí atd. Každý stav vědomí je ale vždy doprovázen menším či větším počtem z padesáti mentálních formací, jak uvidíme později (→ Tab. III).

Někteří autoři píšící o buddhismu nepochopili, že pět skupin (*khandha*) má pouze klasifikační funkci, a považovali je za kompaktní entity (jakési svazky). Jak ale bylo uvedeno výše, tyto skupiny ve skutečnosti samy o sobě vůbec neexistují, tj. jejich jednotlivé složky se nikdy nevyskytují všechny zároveň. Také

jednotlivé prvky skupin, přítomné v libovolném tělesném a mentálním procesu, mají nestálou povahu, stejně jako jejich měnící se kombinace. Pociťování, vnímání a mentální formace jsou jen odlišnými aspekty a funkcemi jedné jednotky vědomí. Mají se k vědomí asi jako červenost, měkkost či sladkost k jablku a jejich samostatná existence není o nic větší než samostatná existence vlastností jablka.

V S. XXII, 56 se vyskytuje následující krátká definice pěti skupin existence:

„Co je to, mniši, skupina tělesnosti? Skupinou tělesnosti se nazývají čtyři základní prvky (*mahá-bhúta* či *dhátu*) a na nich závislá tělesnost…"

„Co je to, mniši, skupina pociťování? Existuje šest druhů pociťování: pociťování zrozené ze zrakového kontaktu (*čakkhu-samphassadžá védaná*), ze sluchového kontaktu (*sóta-samphassadžá védaná*), z čichového kontaktu (*ghána-samphassadžá védaná*), z chuťového kontaktu (*dživhá-samphassadžá védaná*), z tělesného kontaktu (*kája-samphassadžá védaná*) a z mentálního kontaktu (*manó-samphassadžá védaná*)..."

„Co je to, mniši, skupina vnímání? Existuje šest druhů vnímání: vnímání zrakových předmětů, zvuků, pachů, chutí, tělesných doteků a mentálních předmětů…"

„Co je to, mniši, skupina mentálních formací? Existuje šest druhů volních záměrů (*čétaná*): záměry spojené se zrakovými předměty, se zvuky, s pachy, s chutěmi, s tělesnými doteky a s mentálními předměty…"

„Co je to, mniši, skupina vědomí? Existuje šest druhů vědomí: zrakové vědomí, sluchové vědomí, čichové vědomí, chuťové vědomí, vědomí těla a vědomí mysli…"

O neoddělitelnosti skupin se praví:

„Ať už, příteli, existuje jakékoli pociťování, vnímání či vědomí, tyto jevy jsou spojené, nikoli rozdělené, a nelze je od sebe oddělit a ukázat tak jejich rozdíl. Protože cokoli člověk pociťuje, to vnímá, a cokoli vnímá, toho si je vědom" (M. 43).

A dále: „Není možné, aby kdokoli vysvětlil odchod z jedné existence a vstup do nové existence nebo růst, rozšiřování a rozvoj vědomí nezávisle na tělesnosti, pociťování, vnímání a mentálních formacích" (S. XII, 53).

Ohledně neoddělitelnosti a vzájemné podmíněnosti čtyř mentálních skupin existence → *paččaja* 6, 7.

Ohledně neosobnosti (*anattá*) a prázdnoty (*suňňatá*) pěti skupin existence S. XXII, 49 praví:

„Jakékoli tělesné jevy, pociťování, vnímání, mentální formace a vědomí, ať už minulé, přítomné či budoucí, vlastní či cizí, hrubé či jemné, vznešené či nízké, je třeba chápat na základě skutečnosti a opravdové moudrosti takto:

‚Toto není moje, to nejsem já, to není mé já'." Dále se praví v S. XXII, 95: „Předpokládejme, že nějaký člověk, který není slepý, má pozorovat a pečlivě zkoumat množství bublin, které okolo něj plují po řece Ganze. Když je pečlivě prozkoumá, budou se mu jevit prázdné, neskutečné a bez podstaty. Přesně stejným způsobem mnich nahlíží na tělesné jevy … pociťování … vnímání … mentální formace … a stavy vědomí, ať jsou minulé, přítomné či budoucí … vzdálené či blízké. Pozoruje je a pečlivě zkoumá, a když je pečlivě prozkoumá, jeví se mu prázdné, neskutečné a bez podstaty."

Pět skupin je postupně přirovnáváno k chomáči pěny, bublině, přeludu, banánovému kmeni bez pevného jádra či kouzelnickému triku (S. XXII, 95). Viz *Khandha-samjutta* (S. XXII) a Vism. XIV.

PŘEHLED PĚTI SKUPIN EXISTENCE

I. Skupina tělesnosti (*rúpa-kkhandha*)

A. Neodvozená (*nó-upádá*) tělesnost – čtyři prvky:
pevnost, prvek země (*pathaví-dhátu*)
tekutost, prvek vody (*ápó-dhátu*)
teplo, prvek ohně (*tédžó-dhátu*)
pohyb, prvek větru (*vájó-dhátu*)

B. Odvozená (*upádá*) tělesnost – dvacet čtyři odvozených jevů:
tělesné smyslové orgány zraku, sluchu, čichu, chuti a hmatu
tělesné předměty smyslů: tvary, zvuky, pachy, chutě, (tělesné doteky)

Tělesné doteky (*photthabba*) bývají v tomto výčtu obvykle vynechány, neboť tělesné předměty vnímatelné smysly jsou totožné s výše zmíněnými prvky pevnosti, teploty a pohybu. Proto by jejich uvedení ve skupině odvozené tělesnosti znamenalo určité zdvojení.

ženskost	(*itthindrija*)
mužskost	(*purisindrija*)
tělesná základna (srdce) mysli	(→ *hadaja-vatthu*)
tělesné výrazy	(*kája-viňňatti*; → *viňňatti*)
slovní výrazy	(*vačí-viňňatti*)
tělesný život	(*rúpa-džívita*; → *džívita*)
prvek prostoru	(→ *ákása-dhátu*)
tělesná lehkost	(*rúpassa lahutá*)
tělesná pružnost (jemnost)	(*rúpassa mudutá*)
tělesná přizpůsobivost (tvárnost)	(*rúpassa kammaňňatá*)
tělesný růst	(*rúpassa upačaja*)
tělesná kontinuita	(*rúpassa santati*; → *santána*)

rozklad, stárnutí	(→ *džará*)
pomíjivost	(*aniččatá*)
potrava	(→ *áhára*)

II. Skupina pociťování (*védaná-kkhandha*)

Veškeré pociťování může být podle své povahy rozděleno na pět druhů:

příjemné tělesné pociťování	(*sukha = kájiká sukhá védaná*)
nepříjemné tělesné pociťování	(*dukkha = kájiká dukkhá védaná*)
příjemné mentální pociťování	(*sómanassa = čétasiká sukhá védaná*)
nepříjemné mentální pociťování	(*dómanassa = čétasiká dukkhá védaná*)
neutrální pociťování	(*upekkhá = adukkha-m-asukhá védaná*)

III. Skupina vnímání (*saňňá-kkhandha*)

Veškeré vnímání se dělí do šesti tříd: vnímání tvarů, zvuků, pachů, chutí, tělesných (taktilních) předmětů a mentálních předmětů.

IV. Skupina mentálních formací (*sankhára-kkhandha*)

Tato skupina zahrnuje padesát mentálních jevů, z nichž jedenáct tvoří obecné mentální faktory, dvacet pět vznešené (*sóbhana*) kvality a čtrnáct karmicky neprospěšné kvality. Srov. Tab. II.

V. Skupina vědomí (*viňňána-kkhandha*)

V suttách je vědomí rozděleno podle jednotlivých smyslů do šesti tříd: zrakové vědomí, sluchové vědomí, čichové vědomí, chuťové vědomí, tělesné vědomí a vědomí (předmětů) mysli.

Abhidhamma a komentáře ale rozlišují z karmického či etického hlediska osmdesát devět tříd vědomí; → *viňňána* a Tab. I. Etická kvalita pociťování, vnímání a vědomí je určovaná mentálními formacemi.

khandha-parinibbána (khandha-parinibbāna): ‚úplné zaniknutí skupin existence', → *nibbána*.

khandha-santána (khandhasantāna): ‚kontinuita skupin existence', → *santána*.

khanti (khanti): ‚trpělivost' či ‚snášenlivost', je jednou z deseti dokonalostí (→ *páramí*).

Khidda-padósiká dévá (khiḍḍa-padosikā devā): ‚Nebeské bytosti zkažené radovánkami', jsou druhem nebeských bytostí (→ *déva*) smyslové sféry. Marní svůj čas veselím, hrami a zábavou, čímž se stanou nedbalými, a kvůli své nedbalosti zmizí z tohoto světa (D. 1, 24).

khínásava (khīnāsava): ‚ten, jehož zákaly byly odstraněny', je označením arahata neboli světce; → *ásava*.

kičča (kicca): ‚funkce'. Čtrnáct funkcí vědomí → *viňňána-kičča*.

kilésa (kilesa): ‚nečistoty', jsou znečišťující, neprospěšné kvality mysli. Ve Vism. XXII, 49, 65 se praví: „Existuje deset nečistot, které se tak nazývají, protože jsou jednak samy nečisté a jednak znečišťují mentální faktory s nimi spojené. Jsou to: 1. chtivost (*lóbha*), 2. nenávist (*dósa*), 3. zaslepenost (*móha*), 4. domýšlivost (*mána*), 5. spekulativní názor (*ditthi*), 6. pochybovačnost (*vičikičchá*), 7. strnulost (*thína*), 8. neklid (*uddhačča*), 9. nedostatek morálního studu čili nestydatost (*ahirika*) a 10. nedostatek morální bázně či ohleduplnosti (*anottappa*). Ohledně 1.–3. → *múla*, 4. → *mána*, 5. → *ditthi*, 6.–8. → *nívarana*, 9.–10. → *ahirika-anottappa*.

Těchto deset nečistot je vysvětleno v Dhs. odst. 1229 a násl. a vyjmenováno ve Vibh. XII. V suttách se žádná klasifikace neuvádí, ale jednotlivé pojmy se v nich vyskytují celkem často. Ohledně příbuzného pojmu → *upakkilésa* (znečištění) se uvádí jiná klasifikace.

Zdrojová poznámka: Deset nečistot je pravděpodobně poprvé uváděno a vysvětleno v Dhs. (odst. 1229–1239), kde se nazývají *kilésa-vatthu*. Označení *dasa-kilésa-vatthu* je zmíněno již v Pts. I, 130, jednotlivé nečistoty tam však nejsou ani vyjmenovány ani vysvětleny.

kilésa-káma (kilesa-kāma): ‚smyslnost jako nečistota' (→ *kilésa*) může být označením ‚subjektivní smyslovosti' v protikladu k ‚objektivní smyslovosti' (*vatthu-káma*), tj. ke smyslovým předmětům (*káma-guna*). Srov. *káma*.

kilésa-parinibbána (kilesa-parinibbāna): ‚úplné zaniknutí zákalů', → *nibbána*.

kiňčana (kiñcana): ‚něco' ve významu ‚něco povahově zlého', ‚zlý přívěsek'; je to označení tří neprospěšných kořenů (*múla*). „Existují tři přívěsky: chtivost (*lóbha*) je přívěsek, nenávist (*dósa*) je přívěsek a zaslepenost (*móha*) je přívěsek" (D. 33). ‚Osvobozený od přívěsků' (*akiňčana*) se nazývá dokonalý světec (arahat).

kirija-čitta (kiriya-citta): (= krija-čitta), ‚funkční vědomí' či ‚karmicky neúčinné vědomí', je označením těch stavů vědomí, které nejsou karmicky prospěšné (*kusala*) ani neprospěšné (*akusala*), ani nejsou karmickými následky (*vipáka*); tzn. že fungují nezávisle na karmě. Takto se také označují všechny světské mentální stavy arahata doprovázené dvěma nebo třemi ušlechtilými kořeny (opakem chtivosti čili štědrostí, opakem nenávisti čili laskavostí a opakem zaslepenosti čili nezaslepeností), které jsou v případě světce karmicky neutrální a odpovídají karmicky prospěšným stavům u toho, kdo arahatem není (→ Tab. I, 1–8 a 73–89). Dále se tak označuje také prvek vědomí mysli, vyvolávající úsměv arahata (*hasituppáda*; → Tab. I, 72), jakož i ten prvek mysli (*manó-dhátu*), který zajišťuje funkci zaměření mysli (*ávadždžana*) na smyslový předmět (→ Tab. I, 72), a ten prvek vědomí mysli (*manó-*

viññána-dhátu), který zajišťuje funkci určení (*votthapana*) a zaměření mysli na mentální předmět (→ Tab. I, 71). Tyto dva posledně zmíněné prvky se samozřejmě vyskytují u všech bytostí. Společně s vědomím karmických následků (*vipáka*) náleží do skupiny ‚karmicky neutrálního vědomí' (*avjákata*); → Tab. I (poslední kolonka).

Zdrojová poznámka: Tento pojem se používá poprvé v kánonu abhidhammy (například Dhs. odst. 566–582). Zaujímá důležité místo v postkanonické literatuře, například ve Vism XIV.

klenoty: tři klenoty → *ti-ratana*.

klid: → *samatha*; srov. *samatha-vipassaná*, *bhávaná*, *bodždžhanga*. ‚Ten, kdo použil klid jako prostředek' → *samatha-jánika*.

kólankóla (kolaṅkola): ‚ten, kdo putuje z jedné vznešené rodiny do druhé', je označení jednoho typu *sótápanny* (→).

kolo dhammy: → *dhamma-čakka*.

koloběh existence (znovuzrozování): → *samsára*, *vatta*.

kontakt (smyslový či mentální dotek): → *phassa*.

kontemplace (nahlížení, sledování, nazírání, pozorování): → *anupassaná*.

konvenční pravda: srov. *puggala*, *paramattha-sačča*, *désaná*, *anattá*, *satta*.

kontemplace (rozjímání): → *anussati*.

kontinuita (těla, podvědomí, vědomí či skupin existence): → *santána*.

konvenční vyjádření či konvenční pravda: → *désaná*.

kosmogonie: → *kappa*.

krajnosti: dvě krajnosti a střední cesta → *madždžhimá-patipadá*.

krásná (vznešená) **mysl**: *sóbhana-čitta*; → *sóbhana*.

krásné: osvobození vnímáním krásného → *vimokkha* II, 3. Považovat za krásné nebo čisté (*subha*) to, co je ve skutečnosti ošklivé či nečisté (*asubha*), je jednou ze čtyř zvráceností (→ *vipallása*).

krásný (vznešený): → *sóbhana*.

krija-čitta (kriya-citta): ‚funkční vědomí', → *kirija*.

kukkučča (kukkucca): obavy, starostlivost, výčitky, zábrany, úzkostlivost mysli. Jedná se o jeden z neprospěšných (*akusala*) faktorů mysli (→ Tab. II), který se pojí, kdekoli vyvstane, s nenávistným (nespokojeným) stavem vědomí (→ Tab.

I a III, 30, 31). Je to „lítost nad učiněnými špatnými činy a zanedbanými dobrými činy“ (komentář k A. I). Neklid a obavy (*uddhaćča-kukkućča*) jsou považovány za jednu z překážek mysli (→ *nívarana*).

kuppa-dhamma (kuppa-dhamma): ‚podléhající vyrušení‘, je označení pro toho, kdo nedosáhl plného mistrovství v pohrouženích. V Pug. 3 se říká: „Která osoba podléhá vyrušení? Taková osoba, která sice dosáhne pohroužení v jemnohmotné či nehmotné oblasti (*avačara*), ale nevstupuje do nich podle svého přání ani bez námahy a potíží. A nedokáže do těchto oblastí libovolně vstupovat a vystupovat z nich s ohledem na místo, předmět a trvání. V případě takové osoby se tedy může snadno stát, že kvůli nedbalosti budou pohroužení rozrušená. Taková osoba podléhá vyrušení.“

kusala (kusala): karmicky ‚prospěšný‘ (blahodárný, příznivý); eticky dobrý, dovedný. Tento pojem se podle Asl. pojí s následujícími konotacemi: (být) dobrého zdraví, bezúhonný, vytvářející prospěšné karmické následky, dovedný. Stojí za zmínku, že komentáře vylučují význam ‚dovedný‘, je-li termín používán v souvislosti se stavy vědomí.

V M. 9 je tento pojem definován jakožto deset správných způsobů jednání (*kamma-patha*). S ohledem na mysl označuje pojem ‚karmicky prospěšný‘ (*kusala*) všechny karmické záměry (*kamma-čétaná*) a s nimi spojené vědomí a mentální formace, které jsou doprovázeny dvěma nebo třemi prospěšnými kořeny (→ *múla*), tj. nechtivostí (*alóbha*) čili štědrostí, opakem nenávisti (*adósa*) čili laskavostí a v některých případech také nezaslepeností (*amóha*) čili moudrostí nebo porozuměním. Takové stavy vědomí jsou považovány za karmicky prospěšné, neboť jsou příčinami příznivých karmických následků a obsahují zárodky šťastného určení a zrození. Na základě tohoto vysvětlení si je třeba povšimnout dvou skutečností: 1. je to volní záměr (*čétaná*), co činí příslušný stav mysli nebo jednání ‚dobrým‘ či ‚zlým‘; 2. v buddhismu je etickým kritériem přítomnost nebo nepřítomnost třech prospěšných či eticky dobrých kořenů (→ *múla*).

Výše zmíněné vysvětlení se týká světského (→ *lókija*) prospěšného vědomí. Nadsvětské prospěšné (*lókuttara-kusala*) stavy, tj. čtyři stezky svatosti (→ *arija-puggala*), mají za svůj následek pouze odpovídající čtyři plody. Nevytvářejí karmu ani nevedou ke znovuzrození; totéž platí o dobrých činech arahata (→ Tab. I, 73–80) a jeho meditačních stavech (→ Tab. I, 81–89), které jsou všechny karmicky neúčinné (= funkční; → *kirija*).

Abhidhamma (Dhs.) rozděluje veškeré stavy mysli (vědomí) na prospěšné (*kusala*), neprospěšné (*akusala*) a karmicky neutrální (*avjákata*), což tvoří první triádu (*tika*) abhidhammických matic (*mátiká*). → *Guide*, str. 4 a násl., str. 12 a násl.; Vism. XIV, 83 a násl.

kusala-kamma-patha (kusala-kamma-patha): ‚prospěšné způsoby jednání', → *kamma-patha*.

kusala-múla (kusala-mūla): ‚prospěšné kořeny' či ‚kořeny dobrého jednání', jsou ne-chtivost (*alóbha*) neboli štědrost, opak nenávisti (*adósa*) neboli laskavost a nezaslepenost (*amóha*) neboli moudrost; → *múla*. Jsou totožné s *kusala-hétu*; → *paččaja* 1.

kusala-vipáka (kusala-vipāka): ‚důsledky prospěšné karmy', → *karma*.

L

lahutá (lahutā): ‚lehkost' či ‚čilost' může být trojího druhu: tělesná lehkost (*rúpassa lahutá*; → *khandha* I), lehkost mentálních faktorů (*kája-lahutá*) a lehkost mysli (*čitta-lahutá*). Srov. Tab. II.

Zdrojová poznámka: Termíny *rúpassa-lahutá*, *kája-lahutá* a *čitta-lahutá* apod. se objevují poprvé v kánonu abhidhammy, obzvláště v Dhs. S výjimkou pojmu *páguňňatá* ale vycházejí všechny ze *Sutta-pitaky*, například „*čitté mudu-bhúté kammaníjé*" (M. 4); „*lahu-saňňaň ča kájé okkamitvá*" (S. LI, 22); „*čittam udžukam akamsu*" (S. I, 26; PTS). Pojmy *kája-passaddhi* a *čitta-passaddhi* jsou ale v tomto spojení dobře známé i ze starých sutt.

laický stoupenec: → *upásaka*.

lakkhana (lakkhaṇa): ‚charakteristiky'. Tři charakteristiky existence → *tilakkhana*.

lakota: → *maččharija*; srov. Tab. II.

laskavost (dobrotivost): *mettá*; → *brahma-vihára*. Čtyři způsoby laskavého jednání → *sangaha-vatthu*.

lehkost (těla, mentálních faktorů či vědomí): → *lahutá*.

lidský svět: srov. *lóka*, *gati*.

lóbha (lobha): ‚chtivost', je jedním ze tří neprospěšných kořenů (→ *múla*). Je synonymem žádostivosti (→ *rága*) a touhy (→ *tanhá*).

lóbha-čarita (lobha-carita): ‚žádostivá povaha', → *čarita*.

lóhita-kasina (lohita-kasiṇa): ‚červená kasina', → *kasina*.

lóka (loka): ‚svět', označuje tři oblasti existence zahrnující celé univerzum, tj. 1. smyslový svět (*káma-lóka*) neboli svět pěti smyslů; 2. jemnohmotný svět (*rúpa-lóka*) neboli svět tvarů, který odpovídá čtyřem jemnohmotným pohroužením (→ *džhána* 1–4); 3. nehmotný svět (*arúpa-lóka*) neboli svět bez tvarů, který odpovídá čtyřem nehmotným pohroužením (→ *džhána* 5–8).

Svět smyslů zahrnuje peklo (*niraja*), zvířecí říši (*tiraččhána-jóni*), říši duchů (*péta-lóka*), svět démonů (*asura-nikája*), lidský svět (*manussa-lóka*) a šest nižších nebeských světů (→ *déva* I). V jemnohmotném světě (→ *déva* II) stále existují schopnosti zraku a sluchu, které jsou spolu s ostatními smyslovými schopnostmi dočasně pozastaveny ve čtyřech pohrouženích. V nehmotném světě (→ *déva* III) není vůbec žádná tělesnost a vyskytují se zde jen čtyři mentální skupiny (→ *khandha*).

Ačkoli se v suttách nepoužívá s ohledem na tyto tři světy výraz *lóka*, nýbrž výraz *bhava* – ‚existence' (například M. 43), není pochyb o tom, že učení o třech světech patří do nejranějšího období buddhistických textů, tj. do období sutt, jak dokládá mnoho příslušných pasáží.

lóka-dhamma (loka-dhamma): ‚světské podmínky'. „Osm věcí je nazýváno světskými podmínkami, neboť vznikají ve spojitosti se světským životem, jmenovitě: zisk a ztráta, čest a hanba, štěstí a neštěstí, chvála a hana" (Vism. XXII). Srov. též A. VIII, 5.

lókija (lokiya): ‚světské' jsou všechny stavy vědomí a mentální formace (vznikající u obyčejného světského člověka, jakož i u ušlechtilé osoby), které nejsou spojeny s nadsvětskou (*lókuttara*) stezkou a plodem (vstupu do proudu, jednoho návratu atd.); → *arija-puggala* A.

lókuttara (lokuttara): ‚nadsvětské', je výraz pro čtyři stezky, čtyři plody (vstupu do proudu, jednoho návratu, nenávratu a arahatství; → *arija-puggala*) a pro nibbánu. Proto se hovoří o ‚devíti nadsvětských věcech' (*nava-lókuttara-dhamma*). Srov. *lókija*.

lpění: → *upádána*.

M

maccharija (macchariya): ‚lakota'. „Existuje pět druhů lakoty, mniši: lakota týkající se obydlí, rodiny, zisku, uznání a mentálních věcí" (A. IX, 49; Pug. 56).

mada (mada): ‚opojení' či ‚poblouznění'. „Opojení je trojího druhu: opojení mládím, opojení zdravím a opojení životem" (D. 33). „Opojen mládím, opojen zdravím a opojen životem jedná nevědoucí světský člověk špatným způsobem na úrovni těla, řeči či mysli. Proto se po rozpadu těla, po smrti, zrodí v nižším světě, v bědných stavech existence, ve stavech utrpení či v pekle" (A. III, 39).

magga (magga): ‚stezka' či ‚cesta'.

1. Ohledně čtyř nadsvětských stezek (*lókuttara-magga*) viz *arija-puggala*.

2. Osmičlenná stezka (*atthangika-magga*) je stezkou vedoucí k překonání utrpení. Představuje poslední ze čtyř ušlechtilých pravd (→ *saccá*). Je tvořena následujícími osmi členy:

1. správný názor (*sammá-ditthi*)	moudrost (*paňňá*)
2. správný úmysl (*sammá-sankappa*)	
3. správné mluvení (*sammá-váčá*)	etika (*síla*)
4. správné jednání (*sammá-kammanta*)	
5. správné živobytí (*sammá-ádžíva*)	
6. správné úsilí (*sammá-vájáma*)	soustředění (*samádhi*)
7. správná *sati* (*sammá-sati*; → *sati*)	
8. správné soustředění (*sammá-samádhi*)	

1. Správný názor resp. správné pochopení (*sammá-ditthi*) spočívá v pochopení čtyř ušlechtilých pravd: pravdy o univerzalitě strasti (neuspokojivosti), jejím původu, jejím zániku a o cestě vedoucí k jejímu zániku. Viz *Rozprava o správném názoru* (M. 9).

2. Správný úmysl (*sammá-sankappa*) je tvořen myšlenkami oproštěnými od smyslné žádostivosti, zlé vůle a krutosti.

3. Správné mluvení (*sammá-váčá*) spočívá ve zdržování se lhaní, pomlouvání, hrubých výrazů a hloupého tlachání.

4. Správné tělesné jednání (*sammá-kammanta*) spočívá ve zdržování se zabíjení, kradení a sexuálních nepravostí (především nezákonného sexuálního jednání).

5. Správné živobytí (*sammá-ádžíva*) spočívá ve vyhnutí se takovým zaměstnáním, která vedou k ubližování jiným bytostem. Patří sem například obchod

se zbraněmi, živými bytostmi, omamnými látkami a jedem, rybolov, vojenská služba, podvádění, zrazování, věštění, švindlování, lichvářství apod.

6. Správné úsilí (*sammá-vájáma*) spočívá v úsilí vyhnout se nebo překonat zlé, neprospěšné věci a v úsilí rozvinout a zachovat prospěšné věci (→ *padhána*).

7. Správná *sati* (*sammá-sati*) je *sati* zaměřená na tělo, pociťování, mysl a předměty mysli (→ *sati*, *satipatthána*).

8. Správné soustředění (*sammá-samádhi*) je soustředění mysli, které je spojeno s prospěšnými (*kusala*) stavy vědomí a které případně vede k pohroužení (→ *džhána*). Srov. *samádhi*.

Je třeba rozlišovat dva druhy soustředění – světské (*lókija*) a nadsvětské (*lókuttara*). Nadsvětské soustředění se pojí se stavy vědomí, které jsou označovány jako čtyři nadsvětské stezky a jejich plody (→ *arija-puggala*). V M. 117 se praví:

„Říkám vám, mniši, že existují dva druhy správného pochopení (*sammá-ditthi*): (1) je prospěšné dávat almužny a dary a (2) dobré i zlé činy přinesou své plody a následky… I když může být toto pochopení stále spojeno se zákaly, je záslužné a přináší světské plody a dobré následky. Ale tam, kde je moudrost, vhled a správné pochopení spojené se stezkou – kde je uskutečňována stezka svatosti, tam se jedná o nadsvětské správné pochopení (*lókuttara-sammá-ditthi*), které není světské, nýbrž nadsvětské a spojené se stezkou."

Podobným způsobem je třeba chápat zbývající členy ušlechtilé osmičlenné stezky.

Protože mnoho lidí píšících o ušlechtilé osmičlenné stezce nepochopilo správně její skutečnou povahu, je vhodné, abychom zde připojili několik vysvětlujících poznámek, neboť je základem pro pochopení a praxi Buddhova učení.

Zaprvé, obrazné vyjádření ‚stezka' nemá být chápáno tak, že má člověk postupovat krok za krokem v pořadí jednotlivých členů, aby postupně prošel všemi osmi až k nibbáně. Kdyby tomu tak skutečně bylo, musel by člověk nejdříve dosáhnout správného názoru a pochopení čtyř ušlechtilých pravd, aby mohl teprve následně přistoupit ke správnému úmyslu a správnému mluvení. A obdobně by bylo naplnění každého dalšího členu nutnou podmínkou uskutečnění následujících členů. Ve skutečnosti ale mají být nejprve kultivovány členy představující etický výcvik (*síla*; č. 3–5), poté členy představující výcvik mysli (*samádhi*; č. 6–8) a až nakonec správný názor a správný úmysl, které utvářejí moudrost (*paňňá*).

Nicméně je pravda, že skutečně neotřesitelný a jistý základ osmičlenné stezky je možný jen díky správnému názoru, který se postupně vyvíjí z malého zárodku důvěry a poznání v pronikavý vhled (*vipassaná*) a tvoří tak bezprostřední podmínku pro uskutečnění čtyř nadsvětských stezek, plodů svatosti a dosažení

nibbány. Jedině s ohledem na nejvyšší formy nadsvětského vhledu můžeme vskutku říci, že všechny ostatní členy osmičlenné stezky jsou pouhými důsledky a průvodními jevy správného názoru.

V případě světské (*lókija*) osmičlenné stezky ale mohou vyvstávat jednotlivé členy bez správného názoru jakožto prvního členu.

Je třeba také zdůraznit, že jednotlivé členy stezky nejenže nejsou uskutečňovány v nějaké posloupnosti, jak již bylo řečeno, ale vyvstávají naopak v některých případech zároveň, jako neoddělitelně spojené mentální faktory v jednom a tomtéž stavu vědomí. Tak například alespoň čtyři členy (jmenovitě: správný úmysl, správné úsilí, správná *sati* a správné soustředění) jsou za všech okolností neoddělitelně spojeny s každým karmicky prospěšným stavem vědomí (M. 117), takže jakmile se objeví kterýkoli z těchto členů, objeví se i ony tři ostatní. Na druhou stranu nemusí být v každém prospěšném stavu vědomí přítomný správný názor.

Magga-paččaja je jednou z dvaceti čtyř podmínek; → *paččaja*.

Literatura: Ledi Sayadaw: *The Noble Eightfold Path and its Factors Explained* (Wheel 245/247). Piyadassi Thera: *The Buddha's Ancient Path* (BPS), Bhikkhu Bodhi: *The Noble Eightfold Path* (Wheel 308/311).

maggámagga-ňána-dassana-visuddhi (maggāmagga-ñāṇa-dassana-visuddhi): ‚očištění poznáním a zřením, co je a co není stezka', je jedním ze sedmi stupňů očištění (→ *visuddhi* V).

magga-paččaja (magga-paccaya): ‚podmínka stezky', je jednou z dvaceti čtyř podmínek; → *paččaja*.

magické schopnosti: → *iddhi*, *abhiňňá*.

mahá-bhúta (mahābhūta): čtyři ‚velké prvky' je jiné označení pro čtyři prvky (*dhátu*) tvořící veškerou tělesnost; → *dhátu*.

mahá-brahmána (mahā-brāhmaṇa): ‚Velcí bohové', jsou třídou nebeských bytostí jemnohmotného světa; → *déva* II.

mahaggata (mahaggata): ‚vzrostlý', tj. ‚rozvinutý' (či nadpřirozený). Pojem *mahaggata-čitta* označuje stav ‚rozvinuté mysli' dosažený při jemnohmotném a nehmotném pohroužení (→ *džhána*). Je zmiňován v *Satipatthána-suttě* (M. 10) v rámci nahlížení mysli. Pojem *mahaggatárammana* označuje ‚rozvinutý předmět mysli' přítomný v těchto pohrouženích. Tento pojem je zmiňován v abhidhammické ‚triádě předmětů' a v Dhs. (→ *Guide*, str. 6).

mahá-purisa-vitakka (mahā-purisa-vitakka): osm ‚myšlenek velkého muže', je popsáno v A. VIII, 30 a D. 34.

mahá-vipassaná (mahā-vipassanā): osm ‚hlavních druhů vhledu', → *vipassaná*.

madždžhimá-patipadá (majjhimā-paṭipadā): ‚střední cesta', označuje ušlechtilou osmičlennou stezku, která se vyhýbá extrémům smyslné žádostivosti a sebetrýznění a vede k probuzení a svobodě od utrpení.

„Je třeba zanechat oddávání se smyslovým radostem (*káma-sukha*), které jsou nízké, hrubé, sprosté, neušlechtilé a neprospěšné, a také sebetrýznění (*atta-kilamatha*), které je strastné, neušlechtilé a neprospěšné. Vznešený odmítl oba tyto extrémy a nalezl ‚střední cestu' (→ *magga*), která vede k vhledu, poznání, míru, prohlédnutí, probuzení a nibbáně. Je to ušlechtilá osmičlenná stezka vedoucí k překonání strasti, totiž: správný názor (pochopení), správný úmysl, správné mluvení, správné jednání, správné živobytí, správné úsilí, správná *sati* a správné soustředění" (S. LVI, 11).

mala (mala): ‚poskvrny', je označením tří karmicky neprospěšných kořenů (*akusala-múla*): chtivosti, nenávisti a zaslepenosti (*lóbha*, *dósa*, *móha*).

malátnost: *middha*; → *nívarana*.

mána (māna): ‚domýšlivost' (pýcha či namyšlenost), je jedním z deseti pout, která váží bytosti k existenci (→ *samjódžana*). Je úplně vykořeněna až při dosažení arahatství či svatosti (srov. *asmimána*). Dále je to jeden ze sklonů (→ *anusaja*) a jedna z nečistot (→ *kilésa*).

„Domýšlivost ve smyslu samolibosti (*mána*), domýšlivost ve smyslu vlastní podřadnosti (*ómána*) a namyšlenost ve smyslu vlastní nadřazenosti (*atimána*) jsou tři druhy domýšlivosti, které je třeba překonat. Neboť překoná-li mnich tuto trojí domýšlivost jejím úplným proniknutím, říká se o něm, že učinil konec utrpení" (A. VI, 49).

„Asketové a bráhmanští kněží, kteří spoléhají na tuto nestálou, strastiplnou a pomíjivou povahu tělesnosti, pociťování, vnímání, mentálních formací a vědomí, uvažují takto: ‚já jsem lepší' nebo ‚já jsem na stejné úrovni' nebo ‚já jsem horší'. A toto si myslí, protože neporozuměli skutečnosti" (S. XXII, 49). Ve skutečnosti žádné ‚já' neexistuje (srov. *anattá*).

manasikára (manasikāra): ‚pozornost', ‚obrácení mysli k předmětu' či ‚uvážení'.

1. Z hlediska klasifikace mentálních jevů náleží pozornost do skupiny formací (*sankhára-kkhandha*; → Tab. II) a je jedním ze sedmi mentálních faktorů (*čétasika*), které jsou neoddělitelně spojeny se všemi stavy vědomí (→ *čétaná*). V M. 9 je pozornost uváděna jako jeden z faktorů představujících mysl (*náma*). Pozornost zajišťuje první setkání mysli s předmětem a váže k němu ostatní přítomné mentální faktory. Je proto hlavním činitelem ve dvou specifických ty-

pech vědomí, kterými jsou zaměření mysli (→ *ávadždžana*) na pěti smyslových branách (Tab. I, 70) a zaměření mysli na bráně mysli (Tab. I, 71). Tyto dva stavy vědomí přerušují proud podvědomí (*bhavanga*) a tvoří první fázi procesu vnímání (*čitta-víthi*; → *viňňána-kičča*). Viz Vism. XIV, 152.

2. V obecnějším smyslu se tento pojem často vyskytuje v suttách ve spojení *jónisó-manasikára* (moudré či důkladné uvážení, moudrá pozornost). ‚Moudré uvážení' (*jónisó-manasikára*) odstraňuje zákaly (→ *ásava*; M. 2), je podmínkou vzniku správného názoru (M. 43), podmínkou vstupu do proudu (→ *sótápattijanga*) a podmínkou vzniku členů probuzení (S. XLVI, 2.49, 2.51). ‚Nemoudré uvážení' (*ajónisó-manasikára*) vede naopak ke vzniku zákalů (M. 2) a pěti překážek (S. XLVI, 2.51).

manájatana (manāyatana): ‚základna mysli', je obecným výrazem pro všechny rozličné stavy vědomí; → *ájatana*.

mangala (maṅgala): znamená obecně cokoli, co je považováno za příznivé, přinášející štěstí, dobrodiní či požehnání. Oproti pověrčivým pojetím svých současníků vyložil Buddha v *Mahámangala-suttě* (Sn. verš 258 a násl.) třicet šest ‚dobrodiní', která jsou vskutku příznivá a přispívají ke štěstí, počínaje vyhýbáním se špatné společnosti a konče klidnou myslí. V buddhistických zemích je *Mangala-sutta* jednou z nejpopulárnějších rozprav a představuje základní text o buddhistické etice pro laiky.

Literatura: Anglický překlad *Mangala-sutty* se nalézá v *Everyman's Ethics* (Wheel 14). Viz R. L. Soni: *Life's Highest Blessings* (Wheel 254/256).

mana (mana): ‚mysl', v abhidhammě se používá jako synonymum k pojmu *viňňána* (vědomí) a *čitta* (stav vědomí, mysl). Podle komentářů k Vism. označuje někdy podvědomí (→ *bhavanga-sóta*).

manó-dhátu (mano-dhātu): ‚prvek mysli' je jedním z osmnácti prvků (→ *dhátu* II). Tento výraz se na rozdíl od pojmu *manájatana* (→) nevztahuje na celé vědomí, ale označuje pouze zvláštní prvek vědomí, jehož funkcí je zaprvé zaměření mysli na smyslový předmět (→ *ávadždžana*; Tab. I, 70) na začátku procesu smyslového vnímání a zadruhé přijetí předmětu myslí (*sampatičchana*; Tab. I, 39, 55), k němuž dochází po dvojím uvědomění předmětu. → *viňňána-kičča*.

manó-dvárávadždžana (mano-dvārāvajjana): ‚zaměření na bráně mysli', → *čitta-víthi*.

Zdrojová poznámka: Nenalézá se, alespoň ne v této formě a významu, v nejstarších částech *Sutta-pitaky*.

manó-kamma (mano-kamma): ‚jednání myslí', → *karma*, *kamma-patha*.

manó-majáiddhi (mano-mayā iddhi): ‚schopnost tvoření mysli', → *iddhi*.

Manó-padósika-déva (manopadosikadeva): ‚nebeské bytosti podléhající hněvu', jsou třídou nebeských bytostí (→ *déva*) smyslové oblasti. „Časem začnou být jeden druhým otráveni, popadne je hněv, a když se tím tělesně a mentálně vyčerpají, opustí onen svět" (D. 1, 24).

manópavičára (manopavicāra): ‚setrvávání mysli' či ‚zabývání se'. Je zmiňováno osmnáct způsobů setrvávání: šesteré setrvávání v radostných stavech (*sómanassúpavičára*), šesteré setrvávání v žalostných stavech (*dómanassúpavičára*) a šesteré setrvávání ve stavech spojených s neutrálním pociťováním (*upekkhá*). „Když člověk vnímá zrakem viditelný tvar … sluchem zvuk… když si je v mysli vědom nějakého předmětu, setrvává u předmětů působících potěšení, u předmětů působících trápení a u předmětů působících vyrovnanost…" (M. 137; A. III, 61). V komentáři k A. se říká, že *upavičára* je totéž co *vitakka-vičára* (→).

manó-saňčétaná (mano-sañcetanā): ‚mentální záměr' či ‚vůle', → *áhára*.

manó-viňňána-dhátu (mano-viññāṇa-dhātu): ‚prvek vědomí mysli', je jedním z osmnácti prvků (→ *dhátu* II). Tento termín se obecně užívá pro označení toho prvku vědomí, který zajišťuje funkce zkoumání (*santírana*), určení (*votthapana*), zaznamenání (*tadárammana*) atd. → Tab. I, 40–41, 56, 71–72.

Mára (māra): dosl. ‚zabiják', představuje v buddhismu postavu ‚pokušitele'. Často je nazýván ‚Mára-Zlý' (*pápimá mára*) nebo *Namuči* (‚Ničitel', tj. ten, který brání osvobození). V textech se objevuje jednak jako skutečná osoba (tj. jako božstvo) a jednak jako personifikace zla a vášní, totality světské existence a smrti. Pozdní pálijská literatura hovoří často o ‚paterém Márovi' (*paňča-mára*): 1. Mára jako božstvo (*dévaputta-mára*), 2. Mára nečistot (*kilésa-mára*), 3. Mára složek existence (*khandha-mára*), 4. Mára karmických formací (*kamma-mára*) a 5. Mára jako smrt (*maččú-mára*).

Mára je jakožto skutečná osoba považován za božstvo vládnoucí nejvyššímu nebi ve smyslové oblasti (*kámávačara*), kde žijí dévové *Paranimmita-vasavatti*, „božstva mající moc nad tvorbou druhých bytostí" (komentář k M. 1). Tradice praví, že když seděl Bódhisatta pod ‚stromem probuzení', pokoušel se Mára marně zabránit jeho probuzení – nejprve tak, že se ho pokoušel zastrašit armádou démonů atd. a nakonec svody svých tří dcer. Tato příhoda se nazývá ‚Márova bitva' (*mára-juddha*). Sedm let (šest let před probuzením a jeden rok po něm) pronásledoval Mára Buddhu a hledal nějakou jeho slabost (Sn. verš 446). Také se snažil přimět Buddhu, aby neučil dhammu a odešel do parinibbány, a když pak doba Buddhova odchodu do parinibbány nastala, tak ho pobízel. Ale Buddha jednal v obou případech podle vlastního uvážení (viz D. 16).

Ohledně Máry jakožto složky existence viz S. XXIII, 1, 11, 12, 23. Dále viz *Padhána-sutta* (Sn. verš 425 a násl.) a *Mára-samjutta* (S. IV).

marana (maraṇa): ‚smrt', znamená v běžném smyslu zmizení životní síly, jež je omezena obdobím jednoho života a vázána na psychofyzický životní proces, který se konvenčně nazývá „člověk", „zvíře", „osobnost", „já" apod. V přesném smyslu je ale smrt neustále se opakujícím rozpadáním se a mizením všech prchavých psychofyzických kombinací, k němuž dochází v každém okamžiku. O této prchavosti existence se ve Vism. VIII praví:

„V absolutním smyslu žijí bytosti pouze po kratičký okamžik, který trvá právě tak dlouho jako jeden okamžik vědomí. Tak jako spočívá kolo vozu, ať už se točí, či stojí, pokaždé na jednom jediném místě svého obvodu, právě tak trvá život živých bytostí pouze po dobu trvání jednoho okamžiku vědomí. Jakmile tento okamžik zmizí, zmizí i tato bytost. Proto se praví: ‚Bytost minulého okamžiku vědomí žila v minulosti, ale nyní již nežije a nebude žít ani v budoucnu. Bytost budoucího okamžiku ještě nežila a nežije ani nyní, ale bude žít v budoucnu. Bytost přítomného okamžiku nežila v minulosti, žije nyní, ale nebude žít v budoucnu.'"

V jiném smyslu lze hovořit o definitivní smrti v případě ukončení psychofyzického životního procesu arahata či dokonalého světce v okamžiku jeho skonání, neboť v tomto okamžiku ustane přecházení tohoto psychofyzického procesu z jednoho života do druhého.

Smrt v běžném smyslu tvoří spolu se stárnutím dvanáctý člen podmíněného vznikání (→ *patičča-samuppáda*). Smrt je jedním z meditačních předmětů (→ *maranánussati*) a tvoří též specifický typ vědomí (→ *viňňána-kičča*).

maranásanna-kamma (maraṇāsanna-kamma): ‚karma před smrtí', → *karma*.

maranánussati (maraṇānussati): ‚rozjímání o smrti', je jedním z deseti rozjímání, která jsou podrobně rozebrána ve Vism. VIII:

„Rozjímání o smrti, je-li rozvíjeno a prováděno často, přináší velkou odměnu a dobrodiní, neboť jeho účelem a předmětem je nesmrtelnost. A jak lze toto rozjímání rozvíjet?"

„Na sklonku dne nebo na sklonku noci, když nastává nový den, uvažuje mnich takto: ‚Vskutku existuje mnoho způsobů, jak mohu zemřít: může mě uštknout had nebo štípnout štír či stonožka a tak mohu přijít o život. A to by pro mě bylo překážkou. Můžu klopýtnout a upadnout na zem, můžu sníst něco, po čem onemocním, může mě zlobit žluč, hleny a pronikající tělesné plyny nebo mě mohou napadnout lidé či duchové a tak mohu přijít o život. A to by pro mě bylo překážkou.' Pak má mnich uvažovat takto: ‚Jsou v mé mysli ještě přítomny nepřekonané zlé a neprospěšné věci, které mi mohou

způsobit utrpení, kdybych dnes zemřel?‘ A pokud shledá, že je tomu tak, měl by vynaložit veškerou rozhodnost, energii, úsilí, námahu, vytrvalost, být pozorný a mít jasnou mysl, aby tyto zlé, neprospěšné věci překonal“ (A. VIII, 74).

Ve Vism. VIII se praví: „Ten, kdo si přeje rozvíjet tuto meditaci, má vyhledat samotu a odloučení a tam takto moudře uvažovat: ‚Smrt přijde! Životní síla vyhasne!‘ Nebo: ‚Smrt! Smrt!‘ Toho, kdo takto moudře neuvažuje, totiž může zachvátit zármutek nad představou smrti milované osoby, tak jako když matka přemýšlí o smrti svého milovaného dítěte. Nebo u něj může vyvstat radost při myšlence na smrt osoby, kterou nemá rád, tak jak je tomu u nepřátel, kteří přemýšlejí o smrti svých protivníků. Při přemýšlení o smrti neutrální osoby ale žádné emoce nevyvstanou, podobně jako je tomu u člověka, jehož práce spočívá v kremaci zemřelých, když se podívá na mrtvé tělo. A při uvažování o vlastní smrti může vyvstat strach … právě tak, jako je člověk naplněn hrůzou při pohledu na vraha s vytaseným mečem. Proto by měl člověk, kdykoli vidí někoho zabitého či nějakou mrtvou bytost, uvažovat o smrti toho zemřelého, který si dříve šťastně žil, a měl by probudit svou pozornost, pocity a poznání a takto uvažovat: ‚Smrt přijde…‘ Kdo takto uvažuje o smrti, překoná překážky (→ *nívarana*), upevní se jeho pozornost a dosáhne přístupového soustředění (*upačára-samádhi*).“

Podle Vism. VIII lze o smrti uvažovat také následujícími způsoby: lze o ní uvažovat jako o vrahovi s vytaseným mečem, který stojí před vámi; je možné mít na paměti, že veškeré štěstí skončí smrtí; že i ty nejmocnější bytosti na této zemi podléhají smrti; že musíme sdílet toto tělo se všemi těmi nespočetnými červy a jinými malinkými bytostmi, které ho obydlují; že život závisí na nadechování a vydechování a je s ním svázán; že život trvá jen tak dlouho, dokud prvky, potrava a dech plní správně své funkce; že nikdo neví, kdy, kde a za jakých okolností nastane smrt a co můžeme očekávat potom; že je život velmi krátký a omezený. Jak se praví: „Lidský život je vskutku krátký, omezený, prchavý, plný strastí a trápení. Je jako ranní rosa, která zmizí jakmile vyjde slunce; jako bublina na vodě; jako čára nakreslená na hladině; jako proud, jenž všechno strhává a nikdy se nezastaví; jako tele na porážce, které pohlédne každým okamžikem do tváře smrti“ (A. VII, 74).

„Mnich, který rozvíjí tyto úvahy o smrti je vždy neúnavný, je znechucen představou jakékoli formy existence, zříká se potěšení ze života, štítí se zlých věcí, nehromadí věci, je oproštěn od lakoty ohledně životních potřeb, důvěrně se obeznámí s myšlenku pomíjivosti (*aničča*), a když se jí dále zabývá, zpřítomní se mu myšlenka strastiplnosti (*dukkha*) a neosobnosti (*anattá*)… Zemře oproštěn od strachu a zmatku, a pokud nedosáhl nesmrtelnosti ještě během tohoto života, zrodí se po rozpadu těla ve šťastné existenci.“

Literatura: V. F. Gunaratana: *Buddhist Reflexion on Death* (Wheel 102/103); M.O.C. Walshe: *Buddhism and Death* (Wheel 260).

materiální potrava: → *kabalinkáráhára*.

meditace: → *bhávaná*, *džhána*, *samádhi*.

mentální faktory: → *četasika*.

mentální faktory přítomné v každém stavu vědomí: → *četaná*, *phassa*, *náma*.

mentální formace: → *sankhára*; → Tab. II.

mentální funkce: *čitta-sankhára*; → *sankhára* 2.

mentální obraz, představa: → *nimitta*, *kasina*, *samádhi*.

mentální rozvoj (rozvíjení mysli): → *bhávaná*. Úsilí rozvinout → *padhána*. Moudrost založená na rozvíjení mysli → *paňňá*. Postupné rozvíjení ušlechtilé osmičlenné stezky viz heslo ‚postup žáka na stezce'.

mentální tělo: → *náma-kája*.

metoda: *ňája* (správná metoda), je název pro ušlechtilou osmičlennou stezku (*magga*).

mettá (mettā): ‚dobrotivost' či ‚laskavost', je jedním ze čtyř božských dlení (→ *brahma-vihára*).

miččhá (micchā): ‚nesprávný' (špatný, mylný). Nesprávný názor (*miččhá-ditthi*), nesprávný úmysl (*miččhá-sankappa*), nesprávné mluvení (*miččhá-váčá*) atd. → *miččhá-magga*.

miččhá-magga (micchā-magga): osmičlenná ‚špatná stezka' (*atthangika-miččhá-magga*). Tvoří ji 1. špatný názor resp. špatné pochopení (*miččhá-ditthi*); 2. špatný úmysl (*miččhá-sankappa*); 3. špatné mluvení (*miččhá-váčá*); 4. špatné jednání (*miččhá-kammanta*); 5. špatné živobytí (*miččhá-ádžíva*); 6. špatné úsilí (*miččhá-vájáma*); 7. špatná *sati* (*miččhá-sati*); 8. špatné soustředění (*miččhá-samádhi*). Stejně jako v případě správné stezky (*sammá-magga*), náleží i zde jednotlivé členy do skupiny mentálních formací (*sankhára-kkhandha*; → *khandha*). Členy 2, 6, 7, 8 jsou neoddělitelně spojeny s každým karmicky neprospěšným stavem vědomí.

miččhatta (micchatta): ‚nepravost', → *miččhá-magga*.

miččhá-váčá (micchā-vācā): ‚nesprávné mluvení', zahrnuje lhaní (*musá-vádá*), pomlouvání (*pisuna-váčá*), hrubé či urážlivé mluvení (*pharusá-váčá*) a plané tlachání či žvanění (*samphappalápa*).

middha (middha): ‚malátnost'. V kombinaci se strnulostí (*thína*) tvoří jednu z pěti překážek (→ *nívarana*). Obě vlastnosti mohou být spojeny se žádostivou myslí (→ Tab. III a I, 23, 25, 27, 29).

mistrovství: mistrovství v pohroužení → *vasí*. Osm stupňů mistrovství → *abhibhájatana*.

mizení: ‚nahlížení mizení' (*vajánupassaná*) je jedním z osmnácti hlavních druhů vhledu (→ *vipassaná*).

mizení a znovuobjevování se: ‚poznání mizení a znovu-objevování se bytostí v závislosti na jejich karmě' je totožné s ‚božským zrakem' (*dibba-čakkhu*; → *abhiññá* 5).

móha (moha): ‚zaslepenost' je jedním ze tří neprospěšných kořenů (→ *múla*). Nejznámějším synonymem je ‚nevědomost' (→ *avidždžá*).

móha-čarita (moha-carita): hloupá povaha; → *čarita*.

morální bázeň (ohleduplnost): *ottappa*; → *hiri-ottappa*.

moudrá povaha: *buddhi-čarita*; → čarita.

moudrost (poznání): → *paňňá*; srov. *vidždžá*, *ňána*, *abhiňňá*, *vipassaná*.

mravnost (etika, disciplína): → *síla*.

mnišská obec: → *sangha*. Dále → *pabbadždžá*; postup žáka.

muččitu-kamjatá-ňána (muccitu-kamyatā-ñāṇa): ‚poznání spočívající v touze po osvobození', → *visuddhi* VI, 6.

muditá (muditā): ‚spoluradost' či ‚sdílená radost', je jedním ze čtyř božských dlení (→ *brahma-vihára*).

mudutá (mudutā): ‚pružnost' (jemnost), tj. pružnost těla (*rúpa-mudutá*), pružnost mentálních faktorů (*kája-mudutá*) a pružnost mysli (*čitta-mudutá*); → *khandha* I, Tab. II.

Zdrojová poznámka: Nenalézá se, alespoň ne v této formě a významu, v nejstarších částech *Sutta-pitaky*; → *lahutá*.

múla (mūla): ‚kořeny', nazývané také *hétu* (→ *hétu*, *paččaja* 1), jsou podmínky, které svou přítomností určují skutečnou morální kvalitu volního aktu (*čétaná*) a s ním spojeného vědomí a mentálních faktorů. Řečeno jinými slovy, kořeny určují povahu karmy (→ *karma*). Existuje šest takových kořenů. Tři jsou prospěšné – opak chtivosti neboli štědrost, opak nenávisti neboli laskavost a opak

zaslepenosti neboli moudrost (*alóbha*, *adósa*, *amóha*), a tři neprospěšné – chtivost, nenávist a zaslepenost (*lóbha*, *dósa*, *móha*).

V A. III, 68 se praví, že chtivost vzniká kvůli nemoudrému uvážení přitažlivého předmětu a nenávist kvůli nemoudrému uvážení odpudivého předmětu. Chtivost či žádostivost (*lóbha* či *rága*) tedy zahrnuje celou škálu ‚náklonností' k předmětu od nejjemnějších projevů toužení až po nejhrubší formy egoismu. Nenávist (*dósa*) zase zahrnuje celou škálu odporu od nejjemnějších projevů otrávenosti až po nejhrubší formy nenávisti a zlosti.

Tři prospěšné (*kusala*) kořeny (= kořeny dobrého), tj. nepřítomnost chtivosti, nenávisti a zaslepenosti, mají svůj pozitivní aspekt ve štědrosti (*čága*), laskavosti či dobrotivosti (*mettá*) a moudrosti (*paňňá*).

„Kvůli překonání chtivosti (smyslné žádostivosti), má být rozvíjeno vnímání nečistot (těla), kvůli překonání nenávisti má být rozvíjena dobrotivost a kvůli překonání zaslepenosti moudrost" (A. VI, 107). „Zabíjení, kradení, nesprávné sexuální jednání, lhaní, pomlouvání, urážení, tlachání, dychtivost, zlovůle a špatné názory (→ *kamma-patha*) vznikají kvůli chtivosti, nenávisti nebo zaslepenosti" (A. X, 174).

„Uchvácen žádostivostí, rozlícen nenávistí, zaslepen nevědomostí, přemožen a s polapenou myslí směřuje člověk ke své vlastní zkáze, ke zkáze druhých, ke zkáze obou a zažívá trápení a zármutek. Jedná nesprávně tělem, slovy i myšlenkami… Skutečně neví, co je jeho štěstí, co je štěstí druhých a co je štěstí obou. Ony věci ho činí slepým a nevědoucím, brání jeho poznání, jsou strastné a nepřinesou mu klid a mír."

Přítomnost nebo nepřítomnost tří neprospěšných kořenů je předmětem nahlížení mysli, které je popsáno v *Satipatthána-suttě* (M. 10). Používají se též při klasifikaci neprospěšných stavů vědomí (→ Tab. I).

Literatura: Nyanaponika Thera: *The Roots of Good and Evil* (Wheel 251/253); český překlad: *Kořeny dobrého a zlého* (DharmaGaia, 2000).

mužskost: → *bháva*.

mysl: → *mana*; srov. *náma*, *čitta*, *viňňána*.

mysl a tělo: → *náma-rúpa*.

myšlení, myšlenkové pojímání: → *vitakka*; srov. *vitakka-vičára*, *sankappa*, *paňňá*.

N

nadechování a vydechování: sledování nádechu a výdechu → *ánápána-sati*.

nadpřirozené schopnosti: → *iddhi*, *abhiññá*. Nadpřirozeně rozvinutá mysl → *mahaggata*.

nadřazenost: pocit nadřazenosti → *mána*.

nadsvětský: → *lókuttara*. Nadsvětské schopnosti → *indrija* 20-22.

nadšení (radost): → *píti*.

nahlížení (sledování, kontemplace, pozorování, nazírání): → *anupassaná*; srov. *vipassaná*.

nahlížení odvrácení: *vivattánupassaná*; → *vipassaná*.

nahlížení strastiplnosti: *dukkhánupassaná*; → *ti-lakkhana*, *vipassaná*.

nahlížení změny: *viparinámánupassaná*; → *vipassaná*.

nahromaděná karma: *katattá-kamma*; → *karma*.

naja-vipassaná (naya-vipassanā): → *kalápa* 2.

ňája (ñāya): ‚správná metoda', je často označením pro ušlechtilou osmičlennou stezku (→ *magga*), například v *Satipatthána-suttě* (M.10; D. 22).

náma (nāma): ‚mysl' (doslova ‚jméno'). Tento pojem se obecně používá jako souhrnné označení pro čtyři mentální skupiny (*arúpinó khandhá*), tj. pociťování (*védaná*), vnímání (*saňňá*), mentální formace (*sankhára*) a vědomí (*viňňána*). V rámci čtvrtého členu (*náma-rúpa*) podmíněného vznikání (*patičča-samuppáda*) se ale pojem *náma* vztahuje pouze na karmicky zapříčiněné (*vipáka*) pociťování a vnímání a na některé karmicky zapříčiněné mentální formace, jež jsou přítomné v každém stavu vědomí. Jak se praví v M. 9, D. 15 a S. XII, 2: „Pociťování (*védaná*), vnímání (*saňňá*), záměr (*čétaná*), kontakt (*phassa*), zaměření na předmět resp. pozornost (*manasikára*): toto se, přátelé, nazývá mysl (*náma*)." *Abhidhammattha-sangaha* uvádí, že se těchto pět mentálních faktorů spolu s dalšími dvěma, životní energií (*džívita*) a soustředěním (*samádhi*), vyskytuje neoddělitelně v každém stavu vědomí.

Kompletní seznam všech padesáti mentálních faktorů tvořících skupinu mentálních formací (*sankhára-kkhandha*), která neobsahuje pociťování a vnímání, se uvádí v Tab. II.

náma-kája (nāma-kāya): ‚mentální tělo', v protikladu k ‚hmotnému tělu' (*rúpa-kája*), zahrnuje čtyři nehmotné stavy existence (*arúpinó khandhá*; → *khandha*). Toto rozdělení, které se často vyskytuje v komentářích, se poprvé objevuje v D. 15 a také v Pts.M. I, 183. Samotný pojem *náma-kája* je zmíněn v Sn. 1074.

náma-rúpa (nāma-rūpa): ‚mysl a tělo' (doslova ‚jméno a tvar'). Jakožto čtvrtý člen podmíněného vznikání (→ *patičča-samuppáda* 3, 4) je podmíněn vědomím a podmiňuje šest smyslových základen. Ve dvou suttách (D. 14, 15) obsahujících varianty podmíněného vznikání se popisuje vzájemná podmíněnost vědomí a ‚mysli a těla' (viz také S. XII, 67) a ‚mysl a tělo' jsou uváděny jako podmínka smyslového kontaktu (*phassa*). Viz také Sn. 872.

Očištění názoru, třetí ze sedmi očištění (→ *visuddhi*), je definováno ve Vism. XVIII jako správné nazírání ‚mysli a těla'. Uvádí se tam i různé metody vedoucí k rozlišování mysli a těla pomocí meditace vhledu (→ *vipassaná*).V tomto kontextu zahrnuje ‚mysl' (→ *náma*) všechny čtyři mentální skupiny včetně vědomí.

V rámci existence v pěti skupinách (→ *paňča-vókára-bhava*) jsou mysl a tělo neoddělitelné a vzájemně podmíněné. To je ilustrováno přirovnáním ke dvěma snopům rákosu, které se vzájemně podpírají a spadne-li jeden, spadne i druhý. Další přirovnání hovoří o statném slepci, který nese na zádech mrzáka s dobrým zrakem. Pouze díky vzájemné pomoci jsou schopni se efektivně pohybovat (Vism. XVIII, 32 a násl.). Ohledně vzájemné podmíněnosti mysli a těla viz též *patičča-samuppáda* 3.

Ohledně neosobnosti a podmíněné povahy mysli a těla se praví: „Zvuk není něčím, co sídlí v lastuře a občas z ní vychází ven. Zvuk vzniká jak díky lastuře, tak díky člověku, který do ní fouká. Stejně tak může tělo vykonávat funkce chození, stání, sezení a ležení díky přítomnosti životní síly, tepla a vědomí. Díky těmto věcem může vykonávat své specifické funkce také pět smyslových orgánů a mysl" (D. 23).

„Dřevěná loutka je sice bez vlastní podstaty, bez života a bez aktivity, ale pomocí natažených provázků se může pohybovat, vstávat a působit velmi živě a aktivně. Právě tak je to s myslí a tělem, které jsou samy o sobě prázdné, neživé a neaktivní, ale svým vzájemným působením se může toto spojení mysli a těla pohybovat, vstávat a působit velmi živě a aktivně."

námaha (úsilí): → *padhána*, *virija*, *magga* 6. Ohledně namáhavého či snadného způsobu dosažení nibbány → *anágámí*.

namyšlenost: → *mána*.

ňána (ñāṇa): ‚poznání' (pochopení či vhled); srov. *paňňá*, *vipassaná*.

Zdrojová poznámka: Z devíti druhů poznání vhledem, které tvoří *patipadá-ňána-dassana-visuddhi* (viz Vism. XXI), je následujících šest poprvé uvedeno a vysvětleno v Pts.M.: *udajabba-*

jánupassaná-ňána (I. 54–57), *bhangánupassaná-ňána* (I. 57 a násl.), *bhajatupatthána-ňána* (I. 59 a násl.), *muččitu-kamjatá-ňána*, *patisankhá-ňána*, *sankhárúpekkhá-ňána* (I. 60–65). Pojmy *udajabbaja* a *bhanga* se ale vyskytují často ve spojitosti s pěti skupinami existence již ve starých suttách. Ze zbývajících tří typů poznání se ve starých suttách často vyskytují *ádínaványupassaná* a *nibbidánupassaná*. *Anulóma-ňána*, ačkoli je jen stručně zmíněno v kánonu abhidhammy, hraje důležitou roli ve výkladové literatuře.

ňána-dassana-visuddhi (ñāṇa-dassana-visuddhi): ‚očištění poznáním a zřením', je posledním ze sedmi očištění a znamená poznání stezky (*magga-ňána*), tj. uskutečnění stezky vstupu do proudu, jednoho návratu, nenávratu či arahatství; → *visuddhi* VII. Podrobné vysvětlení k tomu poskytuje Vism. XXII.

V A. IV, 41 znamená pojem *ňána-dassana* zjevně ‚božský zrak' (*dibba-čakkhu*; → *abhiňňá*), vytvořený soustředěním mysli na světlo.

nánatta-saňňá (nānatta-saññā): ‚vnímání různorodosti'; → *džhána*.

ňána-vipphárá iddhi (ñāṇa-vipphārā iddhi): ‚schopnost pronikavého vědění', je jednou z magických schopností (→ *iddhi*).

ňáta-pariňňá (ñāta-pariññā): ‚úplné pochopení poznávaného', je jedním ze tří druhů úplného pochopení; → *pariňňá*.

natthika-ditthi (natthika-diṭṭhi): ‚nihilistický názor', tj. učení, že všechny hodnoty jsou neopodstatněné, že se nic nedá poznat nebo sdělit a že život sám nemá smysl; → *ditthi*.

natthi-paččaja (natthi-paccaya): ‚podmínka nepřítomnosti', je jednou z dvaceti čtyř podmínek; → *paččaja*.

Zdrojová poznámka: Nenalézá se, alespoň ne v této formě a významu, v nejstarších částech *Sutta-pitaky*.

nauka: → *dhamma*, *sásana*.

navanga-buddha-sásana (navaṅga-buddha-sāsana): ‚devět forem Buddhova poselství' (= *satthu-sásana*); → *sásana*.

nava-sattávása (nava-sattāvāsa): devět ‚obydlí bytostí', → *sattávása*.

názor: → *ditthi*.

názory o já: → *ditthi*, *sakkája-ditthi*; srov. *vipallása*.

nazírání (nahlížení, sledování, kontemplace, pozorování): → *anupassaná*.

nebeská dlení či **nebeské příbytky**: → *brahma-vihára*.

nebeské bytosti podléhající hněvu: → *Manó-padósika-déva*.

neblahodárný (neprospěšný): → *akusala*.

nebytí: *vibhava*; touha po nebytí (*vibhava-tanhá*) → *tanhá*.

nečistoty těla: kontemplace nečistot těla → *asubha*, *sívathiká*, *kájagatá-sati*.

něco: → *kiňčana*.

nehmotná oblast: *arúpávačara*; → *avačara*, *džhána* 5-8, Tab. I.

nehmotný svět: *arúpa-lóka*; → *lóka*.

ne-já: → *anattá*.

nejja (neyya): ‚ten, který je vedený', je označení osoby, „která postupně dosáhne pochopení pravdy díky radám a dotazování se, díky moudrému uvažování a díky ušlechtilým přátelům, s nimiž se druží" (Pug. 162). Srov. *ugghatitaňňú*.

nejjattha-dhamma (neyyattha-dhamma): ‚učení, jehož význam je implicitní', tzn. má být odvozen. Jeho protikladem je ‚učení, jehož význam je explicitní či zřejmý' (*nítattha-dhamma*).

V A. I, 60 (PTS) se praví: „Kdo tvrdí, že má sutta s implicitním významem význam explicitní (a naopak), neříká pravdu vzhledem k tomu, co pravil Vznešený". Viz též *paramattha*.

nejvyšší poznání: → *aňňá*, *indrija* 21.

neklid: → *uddhačča*.

nekkhamma (nekkhamma): ‚svoboda od smyslné žádostivosti' či ‚zdržování se smyslnosti'. Toto slovo pochází patrně z *nir* + *kram-*, (odejít; jako například když mnich odchází do bezdomoví), ale v pálijských textech se používá v protikladu slova *káma* (smyslovost, smyslnost), jakoby bylo odvozeno z jeho základu. *Nekkhamma* je jednou z dokonalostí (→ *páramí*). ‚Myšlenka prostá smyslnosti' či ‚zdrženlivá myšlenka' (*nekkhamma-sankappa*) je jedním ze tří typů správného úmyslu (*sammá-sankappa*), druhého členu ušlechtilé osmičlenné stezky (→ *magga* 2), a protikladem ‚smyslné myšlenky' (*káma-sankappa*).

nemoc: jeden z božských poslů; → *déva-dúta*.

nenávist: *dósa*; → *múla*. Nenávist a stav bez nenávisti (*dósa* a *adósa*) jsou dva ze šesti karmických kořenů (*múla*) či kořenových podmínek (*hétu*; → *paččaja* 1).

nenávistná mysl: → Tab. I, 30–31.

nenávistná (zlostná) **povaha**: *dósa-čarita*; → *čarita*.

nenavozený stav mysli: → *asankhárika-čitta*.

neosobnost existence (nejáství): → *anattá*. Nahlížení ‚ne-já' (*anattánupassaná*) → *vipassaná* 3.

neotřesitelné osvobození: *akuppa-čétó-vimutti*; → *čétó-vimutti*.

neotřesitelný: → *akuppa-dhamma*.

nepochopení: → *parámása*.

nepodmíněné: → *asankhata*. Nahlížení nepodmíněného (= *animitta*) → *vipassaná*.

nepravost: → *miččhatta*.

neprospěšný: → *akusala*.

nepřítomnost: podmínka nepřítomnosti (*natthi-paččaja*) je jednou z dvaceti čtyř podmínek; → *paččaja*.

nésadždžikanga (nesajjikaṅga): ‚spaní v sedě', je jedním ze třinácti asketických očistných cvičení; → *dhutanga*.

nesmrtelnost: → *amata*.

nesprávná stezka: → *miččhá-magga*.

nesprávné názory s nezvratnými následky: → *nijata-miččhá-ditthi*.

nestálost (pomíjivost): → *aničča*. Nahlížení pomíjivosti (*aniččánupassaná*) → *vipassaná* 1.

nestydatost (nepřítomnost morálního studu): → *ahirika*.

neubližování: → *avihimsá*.

neúčinná karma: → *karma*.

neuspokojivost světa: vnímání neuspokojivosti všeho na světě → *sabba-lóké anabhirati-saňňá*.

neutrální pociťování (ani příjemné, ani nepříjemné): → *upekkhá*, *védaná*.

névasaňňá-násaňňájatana (nevasaññā-nāsaññāyatana): ‚oblast ani-vnímání-ani-nevnímání' je název čtvrtého pohroužení v nehmotné oblasti (*arúpávačara*; → *džhána* 8). Jedná se o specifický stav vědomí, který je překonán pouze stavem úplného přerušení vědomí nazývaným ‚dosažení ustání' (→ *niródhasamápatti*).

névasékha-násékha (nevasekha-nāsekha): ‚ani ve výcviku ani po výcviku', tzn. ani žák, ani mistr. Takto se nazývá obyčejný světský člověk (→ *puthudždžana*), který nepodstupuje trojí výcvik (→ *sikkhá*) v rozvoji etiky, mentálních schopností a moudrosti na prvních třech stupních svatosti ani ho nedokončil dosažením arahatství. Srov. *sékha*.

Zdrojová poznámka: Zatímco pojmy *sékha* a *asékha* se často vyskytují ve starých suttách (například A. II, 4: *sékha ča asékha ča imasmim lóka… áhunéjjá* atd.), pojem *névaséhka-násékha* se objevuje patrně poprvé v kánonu abhidhammy (Pug.).

nevědomost (zaslepenost): → *avidždžá*, *móha*. Dále → *patičča-samuppáda* 1.

nevstávání od jídla: *ékásanikanga*, je jedno ze třinácti asketických očistných cvičení spočívající v tom, že mnich jí pouze na jednom místě a nevrací se ke svému jídlu, pokud už od něj jednou vstal; → *dhutanga*.

nevymyslitelné věci: čtyři ‚nevymyslitelné věci' → *ačintejja*.

nezávisle probuzený: → *paččéka-buddha*.

nezmizení: podmínka nezmizení (*avigata-paččaja*) je jednou z dvaceti čtyř podmínek; → *paččaja*.

nezraňování: → *avihimsá*.

nezvratné následky: názory s nezvratnými následky → *nijata-miččhá-ditthi*.

nibbána (nibbāna): (skr. *nirvána*), doslova znamená ‚vyvanutí' či ‚vyhasnutí' (*nir* + *vá-*, přestat vát, vyhasnout); podle komentářů znamená ‚svobodu od touhy' (*nir* + *vana*). Nibbána představuje nejvyšší a konečný cíl Buddhova učení , tj. úplné vyhasnutí vůle k životu, která se projevuje jako chtivost, nenávist a zaslepenost a jako křečovité lpění na existenci. Nibbána tedy znamená konečné a úplné osvobození od veškerého dalšího zrozování, stárnutí, nemocí a umírání, od veškerého utrpení a strasti. „Zánik chtivosti, zánik nenávisti a zánik zaslepenosti – to se nazývá nibbána" (S. XXXVIII, 1). Srov. *parinibbána*. Dvěma aspekty nibbány jsou:

1. Úplné zaniknutí zákalů (*kilésa-parinibbána*), nazývané též *sa-upádisésa-nibbána* (It. 41), tj. ‚nibbána při dočasném zachování skupin existence' (→ *upádi*). Nastává s dosažením arahatství či dokonalé svatosti (→ *arija-puggala*).

2. Úplné zaniknutí skupin existence (*khandha-parinibbána*), nazývané též *an-upádisésa-nibbána* (It. 41; A. IV, 118), tj. ‚nibbána bez zachování skupin existence'. Jinými slovy, jedná se o dosažení klidu či o konečné ustání všech tělesných a mentálních procesů. Nastává smrtí arahata či světce.

Někdy dochází k úplnému zániku zákalů a k úplnému zániku skupin existence v jednom a témže okamžiku, tj. při smrti arahata; → *sama-sísí*.

„Toto je, mniši, skutečný mír, toto je to nejvyšší – totiž ustání všech formací, opuštění všech podkladů zrození, vymizení žádostivosti, odpoutání, vyhasnutí, nibbána“ (A. III, 32).

„Uchvácen žádostivostí (*rága*), rozlícen nenávistí (*dósa*), zaslepen nevědomostí (*móha*), přemožen, s polapenou myslí směřuje člověk ke své vlastní zkáze, ke zkáze druhých, ke zkáze obou a zažívá trápení a zármutek. Když jsou ale žádostivost, nenávist a zaslepenost překonány, nesměřuje už člověk ani ke své vlastní zkáze, ani ke zkáze druhých, ani ke zkáze obou a nezažívá trápení a zármutek. Tak je nibbána viditelná již v tomto životě, bezprostřední, zvoucí, přitažlivá a pochopitelná moudrým“ (A. III, 55).

„Stejně jako nepohne vítr skálou z jednoho kusu kamene, právě tak nerozkolísají viditelné předměty, zvuky, pachy, chutě či tělesné vjemy, ať žádoucí či nežádoucí, toho, kdo dosáhl nibbány. Jeho mysl je pevná, osvobození bylo dosaženo“ (A. VI, 55).

„Opravdu existuje nezrozené, nepodmíněné, nestvořené a nezformované. Kdyby toto nezrozené, nepodmíněné, nestvořené a nezformované neexistovalo, nebylo by úniku ze světa zrozených, podmíněných, stvořených a zformovaných věcí“ (Ud. VIII, 3).

Je třeba znovu zdůraznit skutečnost, že nejen samotné uskutečnění nibbány, ale i její teoretické pochopení předpokládá nevyhnutelně úplné pochopení pravdy o ‚ne-já‘ čili bezpodstatnosti všech existujících věcí (→ *anattá*). Bez náležitého pochopení *anattá* si člověk vytváří o nibbáně zavádějící představu na základě svých materialistických či metafyzických sklonů. Chápe ji pak buď jako zničení ega, nebo jako stav věčné existence, do něhož ego vstupuje nebo s ním splývá. Proto se ve Vism. XVI praví:

„Je pouze utrpení, ale žádný trpící,
jsou činy, ale nikdo, kdo je koná,
je nibbána, ale nikdo, kdo do ní vstupuje,
je stezka, ale poutníka na ní vidno není.“

Literatura: ohledně textů o nibbáně viz PtoD. 36 a násl.; Vism. XVI, 64 a násl.; Nyanaponika Thera: *Anatta and Nibbāna* (Wheel 11); P. Vajiranana & F. Story: *The Buddhist Doctrine of Nibbāna* (Wheel 165/166).

Zdrojová poznámka: Pojmy *kilésa-parinibbána* a *khandha-*(*pari*)*nibbána* se vyskytují pouze v komentářích, ale jim odpovídající pojmy *sa-upádisésa-nibbána* a *anupádisésa-nibbána* jsou zmíněny a vysvětleny v It. 44.

nibbatti (nibbatti): ‚vznik‘ či ‚zrození‘, je synonymem pojmu *patisandhi* (→).

nibbédha-bhágija-síla, -samádhi, -paňňá (nibbedha-bhāgiya-sīla, -samādhi, -paññā): ‚etika, soustředění či moudrost spojené s proniknutím‘, → *hána-bhágija-síla*.

nibbidánupassaná-ňána (nibbidānupassanā-ñāṇa): ‚poznání zhnusení', je jedním z osmnácti hlavních druhů vhledu; → *vipassaná* 4, *samatha-vipassaná* 2, *visuddhi* VI, 5.

ničča-saňňá, -čitta, -ditthi (nicca-saññā, -citta, -diṭṭhi): ‚vnímání, vědomí či názor stálosti', je jedním ze čtyř způsobů pokřivení; → *vipallása*.

nihilistický názor: *natthika-ditthi*; → *ditthi*.

nijáma (niyāma): ‚zákonitost' vztahující se na všechny věci; srov. *tathatá*. *Paňča-nijáma* je komentářový pojem označují ‚paterou zákonitost' či ‚přirozený řád', kam patří: 1. teplota, roční období a jiné přírodní zákonitosti (*utu-nijáma*), 2. zákonitosti rostlinného života (*bídža-nijáma*), 3. karmické zákonitosti (*kamma-nijáma*), 4. zákonitosti mysli (*čitta-nijáma*), například zákonitá následnost funkcí vědomí (*viňňána-kičča*) v procesu poznávání, 5. některé události související s dhammou (*dhamma-nijáma*), například charakteristické události, které nastávají v životech buddhů.

Zdrojová poznámka: Složeniny *utu-nijáma*, *bídža-nijáma*, *kamma-nijáma*, *čitta-nijáma* a *dhamma-nijáma* se pravděpodobně vyskytují až v komentářích. Pojem *nijámatá* se nicméně často objevuje ve starých suttách, jako například „*thitá va sá dhátu dhammatthitatá dhamma-nijámatá*...“ (A. III, 134 atd.).

nijata-miččhá-ditthi (niyata-micchā-diṭṭhi): ‚nesprávné názory s nezvratnými následky (resp. s pevně daným určením)', jsou názory, že existence je bez příčiny (*ahétuka-ditthi*), že jednání nepřináší následky (*akirija-ditthi*) a nihilistické názory (*natthika-ditthi*). Podrobnosti → *ditthi*; M. 60 & komentář (Wheel 98/99).

Zdrojová poznámka: Tento pojem se zřejmě poprvé používá v abhidhammě, v Dhs. (například § 1028). Jakožto poslední z deseti neprospěšných způsobů jednání (*akusala-kamma-patha*) hraje významnou roli v komentářích.

nijata-puggala (niyata-puggala): ‚osoba s pevně daným určením', je buď ten, kdo spáchal některý z pěti ‚ohavných skutků s jistým dopadem' (→ *ánantarika-kamma*) nebo ten, kdo zastává ‚špatné názory s nezvratnými následky' (→ *nijata-miččhá-ditthi*) nebo ten, kdo dosáhl jednoho ze čtyř stupňů svatosti (→ *arija-puggala*). Ohledně třetího případu se v textech obvykle praví: „Ti žáci, u nichž zmizela ona tři pouta (přesvědčení o já, pochybovačnost a lpění na pravidlech a rituálech; → *samjódžana*), vstoupili do proudu a navždy unikli bědným stavům. Nezvratné je jejich určení (*nijata*) a jisté jejich konečné osvobození.“

níla-kasina (nīla-kasiṇa): ‚modrá kasina'. Cvičení s modrou kasinou → *kasina*.

nimitta (nimitta): znak; označení; obraz, představa; terč, předmět; příčina, podmínka. V těchto významech je používán pojem *nimitta* v závislosti na kontextu. V následujících odstavcích jsou vysvětleny jen ty doktrinální.

1. ‚Mentální obraz' vytvořený v meditaci. Objeví se v mysli v plné jasnosti při úspěšném provádění některých cvičení, která rozvíjejí soustředění. Obraz se pak jeví tak jasně a živě, jako by byl viděn okem. Předmět vnímaný při počátečním soustředění se nazývá přípravný obraz (*parikamma-nimitta*). Stále ještě neustálený a nejasný obraz, který vyvstane s rostoucím soustředěním, se nazývá ‚získaný (naučený) obraz' (*uggaha-nimitta*). Zcela jasný a stálý obraz, který vyvstane na vyšším stupni soustředění, je odpovídajícím obrazem (*patibhága-nimitta*). Jakmile vyvstane tento obraz, bylo dosaženo přístupového (sousedícího) soustředění (*upačára-samádhi*). Další podrobnosti → *kasina*, *samádhi*.

2. ‚Znamení (minulé) karmy' (*kamma-nimitta*) a ‚znamení (budoucího) určení' (*gati-nimitta*). Tato znamení vyvstávají jako mentální předměty posledního karmického vědomí před okamžikem smrti (*maranásanna-kamma*; → *karma* III, 3).

Tyto způsoby (1. a 2.) použití pojmu *nimitta* jsou vlastní komentářům. V suttách se tento výraz vyskytuje například ve významu:

3. ‚Vnější vzhled'. O tom, kdo má pod kontrolou smysly se říká, že „není uchvácen obecným vzhledem" věcí (*na nimittaggáhí*; M. 38, D. 2; vysvětlení ve Vism. I, 54 a násl.; → *síla*).

4. ‚Předmět'. Šest smyslových předmětů, jako například zrakový předmět (*rúpa-nimitta*; S. XXII, 3). Když se při výkladu ‚nepodmíněného osvobození mysli' (*animitta-čétó-vimutti*; → *čétó-vimutti*, *vimokkha*) říká „*sabba-nimittánam amanasikárá*", odkazuje se k šesti smyslovým předmětům (komentář k M. 43) a znamená to „nevěnovat pozornost žádnému smyslovému předmětu či představě". Příjemný či krásný předmět (→ *subha-nimitta*) je podmínkou pro vznik překážky ve formě smyslové žádostivosti; odpudivý předmět (*patigha-nimitta*) je podmínkou pro vznik překážky ve formě zlovůle. Rozjímání o nečistotě nějakého předmětu (*asubha-nimitta*; → *asubha*) je prostředkem proti smyslové žádostivosti.

5. V Pts.M. II se termín *nimitta* vyskytuje spolu s termíny *uppáda* (vznik existence) a *pavatta* (pokračování existence) a lze mu na tomto místě rozumět ve významu ‚podmínka existence'.

Zdrojová poznámka: Jakožto označení mentálního obrazu vzniklého při meditaci se termín *nimitta* vyskytuje, ať už samostatně, nebo ve spojení *parikamma-nimitta*, *uggaha-nimitta* či *patibhága-nimitta*, pouze v komentářích, ve Vism. apod. To samé platí o termínech *kamma-nimitta* a *gati-nimitta*.

Nimmána-rati (nimmāna-rati): třída nebeských bytostí smyslové oblasti; → *déva*.

nippapañča (nippapañca): opak samsárické mnohosti; → *papañča*.

nipphanna-rúpa (nipphanna-rūpa): ‚utvořená tělesnost', je totéž co ‚pravá tělesnost' (*rúpa-rúpa*), tj. hmotná či skutečná tělesnost. V protikladu k tomu stojí ‚neutvořená tělesnost' (*anipphanna-rúpa*), která sestává pouze z kvalit či charakteristik (například nestálost apod.) uváděných mezi dvaceti osmi jevy skupiny tělesnosti; → *khandha* (shrnutí I). Viz Vism. XIV, 73.

niraja (niraya): doslova ‚sestupná cesta', označuje nižší svět či peklo. Je jednou ze čtyř nižších forem existence (→ *apája*). Buddhisté jsou si dobře vědomi toho, že život v pekle, stejně jako život v nebi, nemůže trvat vzhledem k obecné platnosti pomíjivosti věčně a že po vyčerpání karmy, která zapříčiňuje příslušnou formu zrození, budou nevyhnutelně následovat nová smrt a nové zrození, závisející na nahromaděné karmě.

niródha (nirodha): ustání, zaniknutí, vyhasnutí; → *niródha-samápatti*, *anupubba-niródha*.

niródhánupassaná (nirodhānupassanā): ‚nahlížení zaniknutí', je jedním z osmnácti hlavních druhů vhledu (→ *vipassaná*); → *ánápána-sati* 15.

niródha-samápatti (nirodha-samāpatti): ‚dosažení ustání' (S. XIV, 11), nazývané též ‚ustání pociťování a vnímání' (*saññá-védajita-niródha*), spočívá v dočasném zastavení veškerého vědomí a mentální aktivity. Následuje bezprostředně po specifickém stavu vědomí nazývaném ‚oblast ani-vnímání-ani-nevnímání' (→ *džhána* 8). Uvádí se, že nutnými podmínkami pro dosažení *niródha-samápatti* jsou dokonalé zvládnutí všech osmi pohroužení (*džhána*) a předchozí dosažení nenávratu (*anágámí*) nebo arahatství (→ *arija-puggala*).

Visuddhi-magga (XXIII) uvádí následující postup, jak dosáhnout *niródha-samápatti*: pomocí mentálního zklidnění (*samatha*) a vhledu (*vipassaná*) je třeba postupně projít všech osm pohroužení až do oblasti ani-vnímání-ani-nevnímání a pak opustit i tento stav. Ve Vism. se totiž praví, že když žák (*anágámí* či arahat) projde pohroužením pouze pomocí klidu resp. soustředění, dosáhne jen oblasti ani-vnímání-ani-nevnímání a tím skončí. Když ale na druhé straně postupuje pouze pomocí vhledu, dosáhne plodu (*phala*) nenávratu nebo arahatství. Ale ten, kdo prošel jednotlivá pohroužení pomocí obou schopností, poté co vykonal nezbytné přípravy, opustí oblast ani-vnímání-ani-nevnímání a dosáhne ustání. Když žák prochází osmi pohroužením, vždy z každého dosaženého vystoupí a s vhledem nahlíží všechny mentální jevy, které pohroužení utvářely, jako pomíjivé, strastné a neosobní. Pak opět vstoupí do následujícího vyššího pohroužení. Když všechna pohroužení postupně podrobil vhledu, dosáhne nakonec oblasti ani-vnímání-ani-nevnímání a následně plného ustání.

Podle komentářů může tento stav trvat sedm dní i déle. Bezprostředně po vystoupení z tohoto stavu vyvstane u *anágámího* plod nenávratu (*anágámí-phala*) a u arahata plod arahatství (*arahatta-phala*).

Ohledně rozdílu mezi mnichem přebývajícím v tomto stavu ustání a mrtvou osobou se v M. 43 praví: „V případě toho, kdo zemřel a jehož život skončil, ustaly a utichly tělesné funkce (nadechování a vydechování), verbální funkce (myšlenkové pojímání a uvažování) a mentální funkce (→ *sankhára* 2), byl vyčerpán život, zmizelo životní teplo a zanikly schopnosti. Také v případě mnicha, který dosáhl ‚ustání vnímání a pociťování' (*saññá-védajita-niródha*), ustaly a utichly tělesné, verbální a mentální funkce, ale nebyl vyčerpán život, nezmizelo životní teplo a nezanikly schopnosti."

Podrobnosti viz Vism. XXIII; text viz PtoD. 206.

nirutti-patisambhidá (nirutti-paṭisambhidā): ‚analytické poznání jazyka', je jedním ze čtyř druhů analytického poznání; → *patisambhidá*.

nirvána (skr. nirvāṇa): → *nibbána*.

nissarana-pahána (nissaraṇa-pahāna): ‚překonání uniknutím', je jedním z pěti druhů překonání; → *pahána*.

Zdrojová poznámka: Nenalézá se, alespoň ne v této formě a významu, v nejstarších částech *Sutta-pitaky*.

nissaja (nissaya): ‚základ' (podklad, základna, podpora). Dvěma špatnými podklady etiky jsou touha (*tanhá-nissaja*) a názory (*ditthi-nissaja*). Na základě toho se rozlišují dva druhy špatné etiky: etika založená na touze (*tanhá-nissita-síla*) a etika založená na názorech (*ditthi-nissita-síla*).

„Etika založená na touze je ta, která vzniká v důsledku touhy po šťastné existenci, jako například: ‚Kéž bych se stal díky této etice božskou či nebeskou bytostí!'" (A. IX, 172).

„Etika založená na názorech je ta, která vzniká v důsledku názoru, že díky dodržování určitých pravidel může být dosaženo očištění" (Vism. I).

Zdrojová poznámka: Pojmy *tanhá-nissita-síla* a *ditthi-nissita-síla* se vyskytují pravděpodobně až v komentářové literatuře, například ve Vism. I.

nissaja-paččaja (nissaya-paccaya): ‚podmínka podpory', je jednou z dvaceti čtyř podmínek; → *paččaja* 8.

nítattha-dhamma (nītattha-dhamma): ‚učení, jehož význam je zřejmý'. V protikladu k tomu stojí učení, jehož význam je třeba odvodit (→ *nejjattha-dhamma*). Dále též → *paramattha*.

nívarana (nīvaraṇa): ‚překážky'. Jedná se o pět vlastností, které blokují mysl a zatemňují náš mentální zrak. Pokud jsou v mysli přítomné, nelze dosáhnout

přístupového soustředění (*upačára-samádhi*) a plného soustředění (*appaná-samádhi*), ani není možné jasně rozpoznat opravdovou povahu skutečnosti. Pět překážek tvoří:

1. smyslové chtění, resp. smyslná touha (*káma-čchanda*)
2. zlovolnost (*vjápáda*)
3. strnulost a malátnost (*thína-middha*)
4. neklid a obavy (*uddhačča-kukkučča*)
5. pochybovačnost (→ *vičikiččhá*).

V krásném podobenství (uvedeném v A. V, 193) je smyslná touha srovnávána s vodou smíchanou s množstvím barev, zlovůle s vroucí vodou, strnulost a malátnost s vodou porostlou žabincem, neklid a obavy s vodou zčeřenou větrem a pochybovačnost se zakalenou a bahnitou vodou. Tak jako nelze na hladině takové vody spatřit svůj obraz, není ani možné poznat v přítomnosti mentálních překážek prospěch svůj ani prospěch druhých ani prospěch obou.

V suttách (například A. IX, 40) zní obvyklý text týkající se dočasného potlačení pěti překážek při vstupu do prvního pohroužení následovně:

„Když překonal smyslovou žádostivost, spočívá se srdcem prostým smyslové žádostivosti a od žádostivosti očišťuje své srdce."

„Když překonal zlovolnost, spočívá se srdcem prostým zlovůle, chová v sobě lásku a soucit ke všem živým bytostem a od zlovolnosti očišťuje své srdce."

„Když překonal strnulost a malátnost, spočívá oproštěný od strnulosti a malátnosti, těší se ze světla a s bdělou myslí a s jasným vědomím očišťuje svou mysl od strnulosti a malátnosti."

„Když překonal neklid a obavy, spočívá se zklidněnou myslí a srdcem plným míru a očišťuje svou mysl od neklidu a obav."

„Když překonal pochybovačnost, spočívá oproštěný od pochybovačnosti, je naplněn důvěrou v dobro a očišťuje své srdce od pochybností."

„Když odstranil těchto pět překážek a poznal tato paralyzující znečištění mysli, jsa vzdálen smyslovým podnětům a neprospěšným věcem, vstupuje do prvního pohroužení…"

Jak již bylo zmíněno, překonání pěti překážek vstupem do pohroužení znamená pouze jejich dočasné potlačení, které se nazývá ‚překonání potlačením' (*vikkhambhana-pahána*). Definitivně jsou překážky odstraněny uskutečněním čtyř nadsvětských stezek (→ *arija-puggala*) – pochybovačnost je s konečnou platností odstraněna vstupem do proudu, smyslová žádostivost, zlovůle a obavy uskutečněním stezky jednoho návratu a neklid, strnulost a malátnost dosažením arahatství.

Ohledně původu pěti překážek a způsobu jejich překonání viz A. I, 2; VI, 21; S. XLVI, 51. Dále viz Nyanaponika Thera: *The Five Mental Hindrances* (Wheel 26).

nízká mluva: → *tiračchána-kathá*.

nižší pouta: pět nižších pout → *samjódžana*.

nižší světy: → *apája*.

nó-upádá-rúpa (no-upādā-rūpa): ‚neodvozená tělesnost', označuje čtyři základní prvky (*mahá-bhúta* resp. *dhátu*). Stojí v protikladu k ‚odvozené tělesnosti' (*upádá-rúpa*), kterou tvoří smyslové orgány apod. Srov. *khandha* I.

O

obavy: → *kukkučča*.

obdarování (jídlem či jinými mnišskými potřebami): → *dána*.

óbhása (obhāsa): ‚světelná záře' či ‚aura', která se někdy objevuje během hlubokého vhledu (*vipassaná*) a která se může stát ‚znečištěním vhledu' (*vipassanúpakkilésa*). Srov. *visuddhi* V.

objekt (předmět): → *árammana*. Předmět jakožto podmínka → *paččaja* 2.

oblast nekonečného prostoru a vědomí: → *džhána* 5, 6.

oblasti existence: tři oblasti existence → *avačara*. Čtyři nehmotné oblasti (*ájatana*) → *džhána* 5–8.

obraz: *nimitta*; → *nimitta*, *kasina*, *samádhi*.

obydlí (dlení, příbytek): → *vihára*. Čtyři božská dlení → *brahma vihára*. Devět obydlí bytostí → *sattávása*. Vhodné obydlí pro mnichy → *sénásana*. Spokojenost s jakýmkoli obydlím → *dhutanga*.

očištění: sedm stupňů očištění → *visuddhi*.

ódáta-kasina (odāta-kasiṇa): ‚bílá kasina'. Cvičení s bílou kasinou → *kasina*.

oddělenost: podmínka oddělenosti (*vippajutta-paččaja*) je jednou z dvaceti čtyř podmínek; → *paččaja*.

odchod do bezdomoví: → *pabbadždžá*. Srov. heslo ‚postup žáka na stezce'.

odchýlení se (od etiky či pochopení): → *vipatti*.

odloučení (ústraní): → *vivéka*.

odpor: → *patigha*.

odpovídání na otázky: čtyři způsoby odpovídání na otázky → *paňhavjákarana*.

odpudivost (těla): → *asubha*, *sívathiká*, *kájagatá-sati*.

odstranění zlého: překonání zlého či osvobození od zlého jeho odstraněním (dosl. zničením; *samuččhéda-pahána* či *samuččhéda-vimutti*) → *pahána*.

odvozená tělesnost: → *upádá-rúpa*; dále → *khandha* I, B.

odvozený význam: výrok, jehož význam se má dovodit → *nejjattha-dhamma*. Opakem je výrok, jehož význam je explicitně daný (*nítattha-dhamma*; → *nejjattha-dhamma*).

ódžá (ojā): ‚výživa' či ‚potrava' (synonymum pro → *áhára*) představuje jednu z osmi základních složek každé tělesnosti, kterými jsou pevnost, tekutost, teplota, pohyb; barva, vůně, chuť a výživa. Výživa je osmým členem ‚skupiny osmi' (*ódžatthamaka-kalápa*), která se také nazývá ‚čistě osmičlenným uskupením' (*suddhatthaka-kalápa*) a představuje nejjednodušší tělesnou sestavu. Další podrobnosti → *rúpa-kalápa*.

ógha (ogha): doslova ‚záplava' či ‚proud', je synonymem čtyř zákalů (→ *ásava*).

oheň (prvek): *tédžó-dhátu*; → *dhátu* I.

okkanti (okkanti): ‚početí', doslova ‚sestup' (do lůna), označuje objevení se zárodku v matčině lůně, tj. počátek procesu zrození (→ *džáti*). "Početí vzniká jako následek souběhu tří okolností – když došlo ke spojení matky a otce … a matka byla v plodném období a je přítomný ten, kdo se má zrodit (tj. ve formě karmické energie). Za těchto okolností dochází k početí" (M. 38).

oko (zrak): → *čakkhu*. Zrakový orgán → *ájatana*.

omamné látky (alkohol): zdržování se omamných látek vedoucích k nedbalosti → *suráméraja-madždža-pamádatthána*.

ómána (omāna): ‚domýšlivost ve formě méněcennosti', → *mána*.

opačně působící karma: *upapílaka-kamma*; → *karma*.

opadnutí žádostivosti: → *virága*.

opakování: podmínka opakování (*ásévana-paččaja*) je jednou z dvaceti čtyř podmínek; → *paččaja*.

ópapátika (opapātika): doslova ‚nahodilý' (odvozeno od *upapáta*, náhoda, nikoli od *upapatti*, jak uvádí PED); ‚spontánně narozený', tj. narozený bez prostřednictví rodičů. Takto se rodí všechny nebeské a pekelné bytosti. „Když odstranil (*anágámí* – ten, který se již nevrací) pět nižších pout (→ *samjódžana*), objeví se spontánně v božském světě (*ópapátika*)…"

opojení (mládím, zdravím a životem): → *mada*; srov. *móha* (→ *múla*), *avidždžá*.

órambhágija-samjódžana (orambhāgiya-saṃyojana): ‚nižší pouta'. Jedná se o pět pout, která vážou bytosti k nižším formám existence; → *samjódžana*.

osm myšlenek velkého muže: → *mahá-purisa-vitakka*.

osmičlenná ušlechtilá stezka: → *magga*.

osoba, osobnost: → *puggala*, *sakkája*. Ohledně osobnostních názorů viz *sakkája-ditthi*, *ditthi*, *attá*, *satta*, *puggala*, *vipallása*.

osoba s pevně daným určením: → *nijata-puggala*; srov. *gati*.

osvícení (probuzení): → *bódhi*. Sedm členů probuzení → *bodždžhanga*. Bytost směřující k probuzení → *bódhisatta*.

osvobození: → *vimutti*, *vimokkha*. Osm druhů osvobození → *vimokkha*. Osvobození mysli, osvobození skrze prázdnotu, neomezené osvobození atd. → *čétó-vimutti*. Touha po osvobození → *visuddhi* VI, 6. Osvobození moudrostí → *paňňá-vimutti*. Tři brány osvobození → *visuddhi* VI, 8.

osvobozený důvěrou: *saddhá-vimutta*; → *arija-puggala* B.

osvobozený oběma způsoby: → *ubható-bhága-vimutta*; → *arija-puggala* B.

otázky a odpovědi: → *paňha-vjákarana*.

ottappa (ottappa): ‚morální bázeň' či ‚ohleduplnost', → *hiri-ottappa*.

P

pabbadždžá (pabbajjā): ‚odchod' nebo přesněji ‚odchod do bezdomoví' (*agárasmá anagárijam pabbadždžá*), spočívá ve zřeknutí se rodinného života a ostatních sociálních vazeb a v oddání se čistému životu mnicha za účelem uskutečnění konečného osvobození, které učil Buddha. V tomto smyslu je *pabbadždžá* označením pro přijetí sámanéry (novice), který se uchází o plné členství v mnišském řádu (*bhikkhu-sangha*).

Literatura: Sumana Samanera: *Going Forth* (Wheel 27/28) a *Ordination in Theravāda Buddhism* (Wheel 56).

paččavekkhana-ňána (paccavekkhaṇa-ñāṇa): ‚reflektující poznání', označuje znovuvybavení si mentálního obrazu získaného soustředěním nebo zpřítomnění si či reflektování jakékoli minulé vnitřní zkušenosti, například pohroužení (*džhána*) nebo některé nadsvětské stezky či plodu apod. (→ *arija-puggala*). Ve Vism. XXII se uvádí: „Když ustane ‚vědomí plodu', klesne vědomí do podvědomého proudu existence (→ *bhavanga-sóta*). Pak je tento proud přerušen zaměřením na bráně mysli (*manó-dvárávadždžana*) za účelem reflektování (právě proběhlého) okamžiku stezky. Jakmile tento stav pomine, vyvstane v rychlém sledu sedm impulzů vědomí (*džavana-čitta*), kdy je reflektována stezka. Poté vědomí opět klesne do podvědomého proudu a následně znovu vyvstane okamžik zaměření mysli (*ávadždžana*) a ‚impulzy' (*džavana*) za účelem reflektování plodu stezky. Během těchto okamžiků mnich reflektuje stezku, plod, odstranění nečistot, zbývající nečistoty a nibbánu jakožto předmět následujícím způsobem: ‚tohoto dobrodiní bylo dosaženo' … ‚tato znečistění jsou ještě přítomna' … ‚tento předmět byl přítomen v mé mysli'."

paččavekkhana-suddhi (paccavekkhaṇa-suddhi): ‚čistota uvážení', označuje moudré uvážení ohledně způsobu použití čtyř základních mnišských potřeb, které tvoří roucha, jídlo, obydlí a léky; → *síla* 4.

paččaja (paccaya): ‚podmínka', je to, na čem je něco jiného (podmíněná věc) závislé a bez čehož nemůže podmíněná věc existovat. Existuje mnoho způsobů, jak může být nějaká věc či událost podmínkou jiné věci či události. V *Pattháně*, poslední knize *Abhidhamma-pitaky*, která obsahuje v thajské edici šest velkých svazků, je uvedeno a vysvětleno dvacet čtyři způsobů podmíněnosti. Tyto způsoby podmíněnosti jsou zde pak aplikovány na veškeré mentální a tělesné jevy a události, čímž je ukázána jejich podmíněná povaha.

První tři svazky *Patthány* přeložil do angličtiny barmský mnich U Nārada (Mūlapatthāna Sayadaw) a byly vydány pod názvem *Conditional Relations* (PTS, London 1969, 1981). Přehled podává *Guide* VII.

Dvacet čtyři způsobů podmíněnosti tvoří:

1. podmínka kořene (*hétu-paccaja*)
2. podmínka předmětu (*árammana-paccaja*)
3. převažující (určující) podmínka (*adhipati-paccaja*)
4. předcházející podmínka (*anantara-paccaja*)
5. bezprostřední podmínka (*samanantara-paccaja*)
6. podmínka spoluzrození (*sahadžáta-paccaja*)
7. podmínka vzájemnosti (*aññamaññ̌a-paccaja*)
8. podmínka podpory (*nissaja-paccaja*)
9. podmínka rozhodující podpory či podnětu (*upanissaja-paccaja*)
10. podmínka předchozího zrození (*purédžáta-paccaja*)
11. podmínka následujícího zrození (*paccchádžáta-paccaja*)
12. podmínka opakování (*ásévana-paccaja*)
13. podmínka karmy (*kamma-paccaja*)
14. podmínka karmického následku (*vipáka-paccaja*)
15. podmínka potravy (*áhára-paccaja*)
16. podmínka schopnosti (*indrija-paccaja*)
17. podmínka pohroužení (*džhána-paccaja*)
18. podmínka stezky (*magga-paccaja*)
19. podmínka propojenosti (*sampajutta-paccaja*)
20. podmínka oddělenosti (*vippajutta-paccaja*)
21. podmínka přítomnosti (*atthi-paccaja*)
22. podmínka nepřítomnosti (*natthi-paccaja*)
23. podmínka zmizení (*vigata-paccaja*)
24. podmínka nezmizení (*avigata-paccaja*).

1. ‚Podmínka kořene' (*hétu-paccaja*) je podmínkou podobající se kořeni stromu. Tak jako spočívá strom na svých kořenech a zůstává naživu, jen pokud nejsou jeho kořeny zničené, jsou podobně i všechny prospěšné a neprospěšné mentální stavy závislé na přítomnosti příslušných kořenů, tj. na chtivosti (*lóbha*), nenávisti (*dósa*) a zaslepenosti (*móha*) nebo na ne-chtivosti (*alóbha*), opaku nenávisti (*adósa)* a nezaslepenosti (*amóha*). Ohledně definice šesti kořenů → *múla*.

„Kořeny jsou podmínkou v tom smyslu, že představují kořeny mentálních jevů, které se s nimi pojí, a kořeny tělesných jevů, které jsou jimi vytvářeny (např. tělesné výrazy)" (Patth.).

2. ‚Podmínka předmětu' (*árammana-paččaja*) je to, co vytváří jakožto předmět podmínku vědomí a mentálních jevů. Tak je například tělesný předmět zraku vytvářený barvou a světlem (‚světelným vlněním') nutnou podmínkou (*sine qua non*) vzniku zrakového vědomí (*čakkhu-viññána*), zvuk (‚zvukové vlnění') je nutnou podmínkou sluchového vědomí (*sóta-viññána*) … a jakýkoli předmět přítomný v mysli je nutnou podmínkou mentálního vědomí (*manóviññána*). Předmětem mysli mohou být jakékoli tělesné i mentální věci, ať už minulé, přítomné či budoucí, skutečné či neskutečné.

3. ‚Převažující (určující) podmínka' (*adhipati-paččaja*) zahrnuje čtyři věci, na jejichž převaze a nadvládě závisí s ní spojené mentální jevy. Jsou to: soustředěný záměr (→ *čhanda*), energie či úsilí (→ *virija*), vědomí (*čitta*) a zkoumání (*vímamsá*). V jediném stavu vědomí, tj. v jednom určitém okamžiku, ale může být převažující pouze jeden z těchto jevů. „Kdykoli vyvstanou takové jevy jako vědomí a mentální faktory, které jsou spojeny s převahou některé z těchto čtyř věcí, je tento jev vzhledem k dalšímu jevu převažující podmínkou" (Patth.). Srov. *iddhi-páda*.

4.–5. ‚Předcházející podmínka' (*anantara-paččaja*) a ‚bezprostřední podmínka' (*samanantara-paččaja*) jsou totožné a odkazují k jakémukoli stavu vědomí a mentálním jevům s ním spojeným, které tvoří podmínku bezprostředně následujícího stavu v procesu vědomí. Například v procesu vidění tvoří zrakové vědomí bezprostřední podmínku bezprostředně následujícího ‚prvku mysli', který zajišťuje funkci přijetí zrakového předmětu. A prvek mysli je zase bezprostřední podmínkou následujícího ‚prvku vědomí mysli', zajišťujícího funkci zkoumání předmětu atd. Srov. *viññána-kičča*.

6. ‚Podmínka spoluzrození' (*sahadžáta-paččaja*) je podmínkou ve smyslu současného vzniku, tzn. že kdykoli vznikne nějaká věc jakožto podmínka spoluzrození, musí současně vzniknout i věc, jejíž je ta první věc podmínkou. Tak například v jednom a témže okamžiku je každá ze čtyř mentálních skupin (pociťování, vnímání, mentální formace a vědomí) podmínkou spoluzrození pro zbývající tři skupiny. Podobně tvoří každý ze čtyř tělesných prvků (pevnost, tekutost, teplo a pohyb) podmínku spoluzrození pro zbývající tři prvky. Tělesnost (tělesná základna mysli) tvoří podmínku spoluzrození pro čtyři mentální skupiny pouze v okamžiku početí v matčině lůně.

7. ‚Podmínka vzájemnosti' (*aññamaññ a-paččaja*). Všechny právě zmíněné spoluzrozené mentální jevy, stejně jako čtyři tělesné prvky, jsou samozřejmě zároveň vázány podmínkou vzájemnosti – „tak jako tři tyče podpírající se navzájem". Čtyři mentální skupiny si jsou navzájem podmínkou vzájemnosti. Tak je to i se vzájemnou podmíněností čtyř tělesných prvků a se vzájemnou podmíněností těla a mysli v okamžiku početí.

8. ‚Podmínka podpory' (*nissaja-paccaja*) označuje dříve nebo současně vzniklé jevy (→ 10, 6), které slouží jako podpora jiným jevům, podobně jako má strom za základnu zemi či jako olejová malba spočívá na plátně. Vznik pěti smyslových orgánů a tělesné základny mysli předchází v tomto smyslu vzniku příslušných šesti typů vědomí a vytváří jim podmínku podpory. Dále platí, že všechny spoluvzniklé jevy (→ 6) jsou vzájemně podmíněné (→ 7) na způsob podpory.

9. ‚Podmínka rozhodující podpory' či ‚podmínka podnětu' (*upanissaja-paccaja*) je trojí: (a) ‚předmětná podmínka podnětu' (*árammanúpanissaja-paccaja*), (b) ‚předcházející podmínka podnětu' (*anantarúpanissaja-paccaja*) a (c) ‚přirozená podmínka podnětu' (*pakati-upanissaja-paccaja*).

(a) Jako ‚předmětná podmínka podnětu', představující rozhodující spouštěč eticky prospěšného, neprospěšného či neutrálního stavu, může sloužit jakýkoli předmět vědomí, ať minulý, přítomný či budoucí, tělesný či mentální, skutečný či představovaný.

Zlé věci, jsou-li nesprávně uváženy, se stávají podnětem pro neetický život. Jsou-li uváženy správně, stávají se podnětem pro život etický. Dobré věci mohou působit jako podnět pro další dobré věci. Mohou však být i podnětem špatných věcí jako například domýšlivosti, marnivosti, závisti atd.

(b) ‚Předcházející podmínka podnětu' je totožná s ‚předcházející podmínkou' (*anantara-paccaja*; → 4).

(c) ‚Přirozenou podmínku podnětu' mohou představovat mentální kvality jako důvěra, ctnost apod. nebo vliv klimatu, potravy apod. na lidské tělo a mysl. Důvěra může být rozhodujícím a přirozeným podnětem k dobročinnosti, ctnost podnětem k výcviku mysli atd. Naopak chtivost může být rozhodujícím podnětem ke krádeži, nenávist k vraždě apod. Nevhodná strava může být přirozeným podnětem k podlomenému zdraví a přátelé zas podnětem k duchovnímu růstu či úpadku.

10. ‚Podmínka předchozího zrození' (*purédžáta-paccaja*) označuje to, co tvoří jakožto dříve vzniklé základnu něčeho, co má vzniknout později. Například pět tělesných smyslových orgánů a tělesná základna mysli, které vznikly při narození, jsou podmínkou později vzniklého vědomí a mentálních faktorů.

11. ‚Podmínka následujícího zrození' (*paccháhádžáta-paccaja*) označuje vědomí a s ním spojené mentální jevy, které jsou – tak jako pocit hladu – nutnou podmínkou pro zachování již vzniklého těla.

12. ‚Podmínka opakování' (*ásévana-paccaja*) označuje karmické vědomí, kde každý předchozí impulz (→ *džavana-čitta*) představuje vzhledem k následujícímu impulzu podmínku založenou na opakování a četnosti. Je to jako když se učíme něco nazpaměť a díky neustálému opakování se stává každé další odříkávání lehčí a lehčí.

13. ‚Podmínka karmy' (*kamma-paččaja*). Karma předcházejícího zrození – tj. karmický záměr (*kamma-čétaná*) předchozího zrození – je podmínkou (příčinou) vzniku pěti smyslových orgánů, pěti typů smyslového vědomí a ostatních karmicky zapříčiněných mentálních a tělesných jevů v následujícím zrození. Karmický záměr je také ‚karmickou podmínkou' zároveň vzniklých mentálních jevů, které jsou s ním spojeny, aniž by však byly tyto jevy karmickými důsledky.

14. ‚Podmínka karmického následku' (*vipáka-paččaja*). Pět typů smyslového vědomí vzniklého v důsledku karmy je ‚podmínkou karmického následku' pro zároveň vzniklé mentální a tělesné jevy.

15. ‚Podmínka potravy' (*áhára-paččaja*). Ohledně čtyř typů potravy → *áhára*.

16. ‚Podmínka schopnosti' (*indrija-paččaja*). Tato podmínka se vztahuje na dvacet schopností (→ *indrija*), přičemž z celkového výčtu dvaceti dvou schopností jsou vynechány schopnost mužskosti a ženskosti. Z těchto dvaceti schopností tvoří schopnosti pěti tělesných smyslových orgánů podmínku pro netělesné jevy (zrakové vědomí atd.), zatímco tělesná vitalita a všechny ostatní schopnosti tvoří podmínku zároveň vzniklých mentálních a tělesných jevů.

17. ‚Podmínka pohroužení' (*džhána-paččaja*) je označení pro sedm ‚faktorů pohroužení', neboť jsou podmínkou spolu s nimi vzniklých mentálních a tělesných jevů. Sedm faktorů pohroužení tvoří: 1. myšlenkové pojímání (*vitakka*), 2. uvažování (*vičára*), 3. nadšení (*píti*), 4. štěstí (*sukha*), 5. smutek (*dómanassa*), 6. vyrovnanost (*upekkhá*) a 7. soustředění (*samádhi*). (Ohledně definice jednotlivých faktorů viz příslušné pálijské termíny.)

Faktory 1, 2, 3, 4, 7 se vyskytují ve čtyřech typech žádostivé mysli (→ Tab. I, 22–25), faktory 1, 2, 5, 7 v nenávistné mysli (→ Tab. I, 30–31) a faktory 1, 2, 6, 7 v zaslepené mysli (→ Tab. I, 32–33). Tyto podmínky se nevztahují pouze na pohroužení (*džhána*), ale projevují se obecným zesilujícím dopadem těchto sedmi faktorů.

18. ‚Podmínka stezky' (*magga-paččaja*) odkazuje k dvanácti ‚faktorům stezky', neboť představují způsob, jak mohou karmicky prospěšné a neprospěšné mentální jevy spojené s těmito faktory uniknout z toho či onoho mentálního uskupení. Dvanáct ‚faktorů stezky' tvoří: 1. poznání (*paňňá* resp. *sammá-ditthi*, správné pochopení), 2. (správné či nesprávné) myšlenkové pojímání (*vitakka*), 3. správné mluvení (*sammá-váčá*), 4. správné jednání (*sammá-kammanta*), 5. správné živobytí (*sammá-ádžíva*), 6. (správné či nesprávné) úsilí (*virija*), 7. (správná či nesprávná) *sati* (→), 8. (správné či nesprávné) soustředění (*samádhi*), 9. nesprávné názory (*miččhá-ditthi*), 10. nesprávné mluvení (*miččhá-váčá*), 11. nesprávné tělesné jednání (*miččhá-kammanta*), 12. nesprávné živobytí (*miččhá-ádžíva*). Srov. *magga*.

19. ‚Podmínka propojenosti' (resp. spojenosti; *sampajutta-paččaja*) odkazuje ke čtyřem mentálním skupinám (→ *khandha*), které jsou podmíněny na způsob spoluzrození (→ 6) a vzájemnosti (→ 7), „neboť se navzájem podporují tím, že jsou spojeny, mají společnou tělesnou základnu, společný předmět a vznikají a zanikají zároveň." (komentář k Patth.).

20. ‚Podmínka oddělenosti' (*vippajutta-paččaja*) odkazuje k jevům, které podporují jiné jevy tím, že nemají stejnou základnu (například oko atd.) a předměty. Tak podmiňují tělesné jevy mentální jevy na způsob oddělenosti a naopak, ať už vznikly zároveň či nikoli.

21. ‚Podmínka přítomnosti' (*atthi-paččaja*) odkazuje k dříve či současně vzniklým jevům, které svou přítomností podmiňují jiné jevy. Tato podmínka zahrnuje podmínky č. 6, 7, 8, 10, 11.

22. ‚Podmínka nepřítomnosti' (*natthi-paččaja*) odkazuje k vědomí atd., které právě zaniklo, čímž vytvořilo nutnou podmínku pro vznik následujícího stavu vědomí, neboť zánikem předchozího stavu vznikla příležitost pro vznik následujícího.

23. ‚Podmínka zmizení' (*vigata-paččaja*) je totožná s ‚podmínkou nepřítomnosti' (→ 22).

24. ‚Podmínka nezmizení' (*avigata-paččaja*) je totožná s ‚podmínkou přítomnosti' (→ 21).

Těchto dvacet čtyři podmínek je třeba poznat kvůli důkladnému porozumění podmíněnému vznikání (→ *patičča-samuppáda*).

Literatura: Nyanatiloka Thera: *Fundamentals of Buddhism* III (BPS); *Guide through the Abhidhamma Pitaka* (BPS); *The Significance of Dependent Origination* (Wheel 140).

Zdrojová poznámka: Pojem *paččaja* se ve starých suttách vyskytuje často ve výrazech jako „*kó hétú, kó paččajó*", „*jam jad éva paččajam patičča uppaždždžati viňňánam*", nebo jako adverbium v ablativu „*avidždžá paččaja sankhára*" atd. Výčet všech dvaceti čtyř podmínek se poprvé objevuje v *Patthánė* v *Abhidhamma-pitace*, kde jsou tyto podmínky také vysvětleny a ukázány ve vztahu k existujícím jevům. Pět z těchto dvaceti čtyř podmínek je uvedeno již v Pts.M. (II, 49–54, 59 a násl., 72–77), totiž: *sahadžáta-paččaja*, *aňňamaňňa-paččaja*, *nissaja-paččaja*, *sampajutta-paččaja* a *vippajutta-paččaja*.

1. Pojem *hétu* je již ve starých suttách používán ve významu ‚podmínka' v obecném a blíže neurčeném smyslu jakožto synonymum pojmu *paččaja*. Ve smyslu prospěšných a neprospěšných kořenů (*kusala-* a *akusala-múla*; viz M. 9) se ale nalézá pouze v kánonu abhidhammy a v komentářích.

2. Pojem *árammana* má v suttách pouze význam ‚základ' či ‚závislý na', jako například v M. 21: „*tadárammanaňča sabbalókam mettásahagaténa čétasá pharitvá…*" či v D.33: „*viňňánam… rúpárammanam… védanárammanam…*". Jako pojem označující šest předmětů (*rúpárammana*, *saddárammana* atd.) se používá poprvé v kánonu abhidhammy, ačkoli nauka o závislosti šesti typů vědomí na šesti smyslových předmětech je nedílnou součástí sutt. Srov. například M. 38: „*čakkhuňča patičča rúpé ča uppaždždžati viňňánam sótaňča patičča saddé ča…*" atd.

3. Termín *adhipati* se vyskytuje jakožto filozofický pojem poprvé v kánonu abhidhammy (především v *Patthánė*). Čtyři *adhipati* se v suttách nazývají *iddhi-páda* (například S. LI, 11). Ve starých suttách se ale zmiňují tři *adhipatejja*: *atta-adhipatejja*, *lóka-adhipatejja* a *dhamma-adhipatejja* (A. III, 38).

4.–5. Pojmy *anantara-paččaja* a *samanantara-paččaja* se objevují jakožto podmínky, ve spojení s pojmem *paččaja*, poprvé v kánonu abhidhammy (hlavně v Patth.). V zastřené formě se ale vyskytují i v nejstarších suttách (například *Ratana-sutta* v Khp. a Sn.): „*samádhim ánantarikaññamáhu*“, tj. soustředění (spojené s *arahatta-magga*), které se nazývá ‚bezprostřední podmínkou‘ (pro *arahatta-phala*).

6.–7. Pojmy *sahadžáta-paččaja* a *aññamaññа-paččaja* se sice přímo ve starších suttách nevyskytují, nicméně nauka o podmíněnosti na způsob současného vzniku a vzájemnosti v případě čtyř mentálních skupin (*védaná*, *saññá*, *sankhára*, *viññána*) je obsažena již ve starých textech, například M. 28, 43; S. XXII atd.

8. Pojem *nissaja-paččaja* je zmiňován v Pts.M. (viz první odstavec této poznámky).

9. Pojem *upanissaja-paččaja* se sice v suttách nevyskytuje, nicméně se tam často setkáme s naukou, kterou vyjadřuje. Někdy se v suttách vyskytuje termín *upanisá* (zřejmě zkrácený tvar *upanissaja*), například v S. XII, 23: „*Yam pi'ssa tam bhikkhavé khajasmim khajé ňánam, tam sa-upanisam vadámi, nó anupanisam.*“ Pojmy *pakati-upanissaja*, *árammana-upanissaja* a *anantara-upanissaja* jsou dílem pozdějších abhidhammických komentářů.

Všechny zbývající pojmy se vyskytují pouze v abhidhammické literatuře, přestože se jejich předmětem snad ve všech případech zabývají již staré sutty.

paččaja-sannissita-síla (paccaya-sannissita-sīla): ‚etika spočívající v moudrém užívání mnišských potřeb‘, → *síla* 4.

paččéka-bódhi (pacceka-bodhi): ‚nezávislé probuzení‘ (či ‚samostatné probuzení‘); → *paččéka-buddha*, *bódhi*.

paččéka-buddha (pacceka-buddha): ‚samostatně probuzený‘ či ‚nezávisle probuzený‘, je označením světce, který dosáhl nibbány, aniž by slyšel Buddhovo učení. Pochopil čtyři ušlechtilé pravdy samostatně (či ‚individuálně‘ – *paččéka*) díky vlastnímu úsilí a nezávisle na jakémkoli učiteli. Nemá ale schopnosti, aby efektivně vyložil učení druhým, a nestává se tedy ‚učitelem bohů a lidí‘, tj. dokonalým či univerzálním buddhou (*sammá-sambuddha*). Paččéka-buddhové jsou popisováni jako málomluvní a samotu upřednostňující lidé. Tradičně se má za to, že se nerodí v době, kdy je známo učení dokonalých buddhů. Aby ale mohli po velkém úsilí dosáhnout svého cíle, musí předtím svůj záměr deklarovat v přítomnosti dokonalého buddhy.

Kanonických odkazů existuje málo: Pug. 29 uvádí definici; A. II, 56 a M. 116 uvádějí řadu jmen paččéka-buddhů; v D. 16 se říká, že jsou hodni pagody (*thúpa*); *Rozprava o pokladnici* (*Nidhikhandha-sutta*, Khp.) zmiňuje *paččéka-bódhi*; *Čúla-niddésa* připisuje paččéka-buddhům verše *Rozpravy o nosorožci* (*Khaggavisána-sutta*, Sn.). → *bódhi*.

paccchádžáta-paccaja (pacchājāta-paccaya): ‚podmínka následujícího zrození', je jednou z dvaceti čtyř podmínek; → *paccaja*.

pádaka-dždžhána (pādaka-jjhāna): ‚pohroužení tvořící základnu', je pohroužení, jež slouží jako základna či východisko vyšších psychických schopností (→ *abhiňňá*) nebo vhledu vedoucího k nadsvětské stezce (→*vipassaná*; *arija-puggala*). Jako základna vyšších psychických schopností slouží čtvrté pohroužení. Jako základna pro vhled se dá použít jakékoli pohroužení. Podrobnosti → *samatha-vipassaná*.

Zdrojová poznámka: Tento pojem se nenalézá v *Sutta-pitace* a zřejmě ani v kánonu abhidhammy, ale je velmi často používán ve výkladové literatuře. Myšlenka, kterou vyjadřuje, je ale implicitně obsažena v mnoha starých suttách, například v A. IX, 36, kde se ukazuje, jak mohou *džhány*, jedna po druhé, sloužit jako základny (jakožto předměty mysli) pro vhled (*vipassaná*). V mnoha starých suttách je také ukázáno, jak tvoří čtvrtá *džhána* základnu pro dosažení pěti vyšších psychických schopností (*abhiňňá*).

pada-parama (pada-parama): ‚ten, pro něhož jsou slova nejvyšším možným dosažením'. „Takto se nazývá ten, který se sice naučil mnoho věcí, mnoho diskutoval, zná mnohé nazpaměť a často přednášel, přesto však nepronikl pravdu" (Pug. 163).

padhána (padhāna): ‚úsilí'. Čtyři správná úsilí (*sammá-padhána*) tvořící šestý člen osmičlenné ušlechtilé stezky (tj. *sammá-vájáma*; → *magga*) jsou následující: 1. úsilí zdržovat se resp. předcházet (*samvara-padhána*), 2. úsilí překonat (*pahána-padhána*), 3. úsilí rozvinout (*bhávaná-padhána*), 4. úsilí zachovat (*anurakkhana-padhána*). Tzn. 1. úsilí o vyhnutí se neprospěšným (*akusala*) stavům, jako jsou zlé myšlenky atd., 2. úsilí překonávat neprospěšné stavy, 3. úsilí rozvíjet prospěšné (*kusala*) stavy, jako je sedm faktorů probuzení (→ *bodždžhanga*) atd., 4. úsilí zachovávat prospěšné stavy.

„Mnich napíná svou vůli, aby předešel vzniku dosud nevzniklých zlých, neprospěšných jevů … aby překonal již vzniklé zlé, neprospěšné jevy … aby rozvinul dosud nevzniklé dobré, prospěšné jevy … aby zachoval již vzniklé dobré, prospěšné jevy, aby je nenechal zmizet, ale rozvinul a přivedl ke zralosti a dokonalosti. Takto usiluje, vynakládá energii, namáhá svou mysl a snaží se" (A. IV, 13).

1. „Co je to, mniši, úsilí předcházet? Když mnich vnímá tvar, zvuk, pach, chuť nebo tělesný či mentální předmět, neulpívá ani na celku ani na jeho částech. A usiluje vyvarovat se takových věcí, kvůli nimž mohou nestřežením smyslů vzniknout zlé, neblahodárné jevy, jako jsou chtivost a zármutek. A proto střeží a chrání své smysly. To se nazývá úsilím předcházet."

2. „A co je to úsilí překonat? Zde mnich neprodlévá ve smyslné žádostivosti ani v jiných zlých, neprospěšných stavech, které již vznikly. Zanechá těchto věcí, rozptýlí je, zničí je či je nechá zmizet. To se nazývá úsilím překonat."

3. „A co je to úsilí rozvinout? Zde mnich rozvíjí faktory probuzení, které jsou spojeny s odloučením, se zmizením žádostivosti a s ustáním a vedou k osvobození. Jsou to jmenovitě: *sati* (→), rozeznávání jevů (*dhamma-vičaja*), energie resp. úsilí (*virija*), nadšení (*píti*), klid (*passaddhi*), soustředění (*samádhi*) a vyrovnanost (*upekkhá*). To se nazývá úsilím rozvinout."

4. „A co je to úsilí zachovat?" Zde mnich setrvává u vhodného předmětu soustředění, jakým je například představa kostry, mrtvola modročerné barvy prolezlá červy, hnijící mrtvola, rozpadající se mrtvola či nateklá mrtvola. To se nazývá úsilím zachovat" (A. IV, 14).

padhánijanga (padhāniyaṅga): ‚prvky úsilí' tvoří následujících pět kvalit: důvěra, zdraví, upřímnost, energie a moudrost (M. 85, 90; A. V, 53); → *párisuddhi-padhánijanga*.

páguňňatá (pāguññatā): ‚zdatnost' či ‚zběhlost'. Zdatnost mentálních formací (*kája-páguňňatá*) a zdatnost vědomí (*čitta-páguňňatá*) jsou dva mentální jevy spojené se všemi typy prospěšného vědomí. Srov. Tab. II.

Zdrojová poznámka: Nenalézá se, alespoň ne v této formě a významu, v nejstarších částech *Sutta-pitaky*. → *lahutá*.

pahána (pahāna): ‚překonání' či ‚zanechání'. Existuje pět způsobů překonání neprospěšných jevů: 1. překonání potlačením (*vikkhambhana-pahána*), například dočasné potlačení pěti překážek (→ *nívarana*) během pohroužení; 2. překonání opakem (*tadanga-pahána*); 3. překonání odstraněním (*samuččhéda-pahána*); 4. překonání zklidněním (*patipassaddhi-pahána*); 5. překonání uniknutím (*nissarana-pahána*).

1. „Mezi těmito věcmi znamená ‚překonání potlačením' potlačení neprospěšných jevů, jako například překážek mysli (*nívarana*), pomocí soustředění mysli (*samádhi*). Lze si to představit jako když hrnec hozený do žabincem porostlé vody odsune žabinec stranou…"

2. „‚Překonání opakem' znamená překonání nějakého neprospěšného jevu pomocí toho či onoho faktoru poznání náležejícího k vhledu (*vipassaná*), podobně jako rozptýlí rozsvícená lampa noční tmu. Tímto způsobem je názor o já (*sakkája-ditthi*; → *ditthi*) překonán poznáním mentálních a tělesných jevů … názor o bezpříčinnosti existence zkoumáním podmínek … představa stálosti nahlížením nestálosti… představa štěstí nahlížením utrpení…"

3. „Jestliže jsou poznáním ušlechtilé stezky (→ *arija-puggala*) odstraněna pouta a další zlé jevy, tak jako je zničen strom bleskem, pak se jedná o ‚překonání odstraněním'."

4. „Když poté, co pouta zmizí dosažením stezky, nastane okamžik uskutečnění plodu (*phala*) a pouta jsou navždy zničena a zklidněna, nazývá se to ‚překonání zklidněním'."

5. „‚Překonání uniknutím' je totožné se zánikem a nibbánou" (Pts.M. I, 27).

Zdrojová poznámka: Těchto pět pojmů (*vikkhambhana-pahána* atd.) se v této podobě nevyskytuje ve starých suttách, ale jsou uváděny a vysvětleny již v Pts.M. (II, 179 a násl.).

pahána-pariňňá (pahāna-pariññā): ‚úplné pochopení překonáním (zanecháním)', → *pariňňá*.

pakati-síla (pakatisīla): ‚přirozená etika', liší se od vnějších pravidel jednání, stanovených pro mnichy či laiky, která se nazývají ‚předepsanou etikou' (*paňňatti-síla*). Srov. *síla*.

pakati-upanissaja (pakati-upanissaya): ‚přirozený (přímý) podnět', → *paččaja*.

palibódha (palibodha): ‚překážky', je označení pro následující faktory, které mohou působit jako překážky v intenzivní meditační praxi mnicha: přelidněný klášter, cestování, příbuzní, družení se s laiky, dary, žáci, opravy v klášteře, nemoc, studium a magické schopnosti. Magické schopnosti se považují za překážku jen při rozvoji vhledu (→ *vipassaná*). Viz Vism. III, 29 a násl.

Zdrojová poznámka: Tato desetičlenná skupina je patrně poprvé zmíněna v komentáři ke Khp. a vysvětlena ve Vism.

pamětlivost (všímavost, bdělá pozornost, uvědomění, bdělost, duchapřítomnost): → *sati*, *satipatthána*. Správná *sati* → *sačča*, *magga*.

pamsukúlikanga (paṃsukūlik'aṅga): ‚nošení roucha sešitého z posbíraných hadrů', je jedním z asketických očistných cvičení; → *dhutanga*.

pánátipátá véramaní (pāṇātipātā veramaṇī): ‚zdržování se zabíjení živých bytostí', je prvním z pěti etických pravidel, která přijímají všichni buddhisté; → *sikkhá-pada*.

paňča-dvárávadždžana (pañca-dvārāvajjana): ‚zaměření mysli na pěti smyslových branách', → *viňňána-kičča*.

Zdrojová poznámka: Nenalézá se, alespoň ne v této formě a významu, v nejstarších částech *Sutta-pitaky*; → *ávadždžana*.

paňča-síla (pañcasīla): ‚pět etických pravidel' resp. ‚předsevzetí'; → *sikkhá-pada*.

paňča-vókára-bhava (pañca-vokāra-bhava): ‚existence v pěti skupinách', je označením pro existenci ve smyslové oblasti (*kámávačara*) či v jemnohmotné oblasti (*rúpávačara*; → *avačara*), neboť se v těchto oblastech nalézá všech pět skupin existence (→ *khandha*). V nehmotné oblasti (*arúpávačara*; → *avačara*) se však nalézají pouze čtyři mentální skupiny existence a ve světě bytostí bez vědomí (→ *asaňňa-satta*) pouze skupina tělesnosti. Srov. *éka-vókára-bhava*, *čatu-vókára-bhava*. Dále → *avačara, vókára*.

paňha-vjákarana (paňha-vyākaraṇa): ‚odpovídání na otázky'. „Existují mništi čtyři způsoby, jak odpovědět na otázku: 1 jsou otázky vyžadující přímou odpověď, 2 otázky vyžadující vysvětlení, 3 otázky, jež je třeba zodpovědět protiotázkami a 4 otázky, které mají být odmítnuty (jako špatně položené)." Viz D. 33; A. III, 68; A. IV, 42.

paňňá (paññā): ‚poznání' či ‚moudrost' (vhled, pochopení), je pojem s širokým rozsahem. Specifické buddhistické poznání či moudrost jakožto člen osvobozující osmičlenné ušlechtilé stezky (→ *magga*) má ale především povahu vhledu (→ *vipassaná*). To znamená, že se jedná o přímo prožité poznání, které vede k dosažení čtyř stupňů svatosti a k uskutečnění nibbány (→ *arija-puggala*) a které spočívá v proniknutí pomíjivosti (→ *aničča*), strastiplnosti (*dukkha*; → *sačča*) a bezpodstatnosti (→ *anattá*) všech existujících jevů. Další podrobnosti → *ti-lakkhana*.

S ohledem na podmínku vzniku se rozlišují tři druhy poznání: poznání založené na přemýšlení (*čintá-majá-paňňá*), poznání založené na učení se (*suta-majá-paňňá*) a poznání založené na rozvoji mysli (*bhávaná-majá-paňňá*); viz D. 33.

„Poznání založené na přemýšlení je poznání, kterého někdo dosáhl prostřednictvím vlastního myšlení, aniž by se danou věc naučil od někoho jiného. Poznání založené na učení se je poznání, které někdo slyšel od někoho jiného a osvojil si ho tak, že se to naučil. Poznání založené na rozvoji mysli je poznání, které si někdo osvojil díky tomu, že tím či oním způsobem rozvíjel mysl, a které dosáhlo stupně plného (→ *appaná*) soustředění" (Vism. XIV).

Moudrost představuje jednu z pěti řídících schopností mysli (→ *bala*), jeden ze tří druhů výcviku (→ *sikkhá*) a jednu z dokonalostí (→ *páramí*). Další podrobnosti → *vipassaná*. Podrobný výklad obsahuje Vism. XIV, 1–32.

paňňatti-síla (paññatti-sīla): ‚předepsaná etika', je označením pro mnišská či laická pravidla jednání stanovená Buddhou. Vedle ‚předepsané etiky' existuje ‚přirozená etika' (*pakati-síla*; → *síla*).

paňňá-vimutti (paññā-vimutti): ‚osvobození moudrostí' (resp. ‚poznáním'), označuje podle komentáře k A. V, 142 moudrost spojenou s plodem svatosti (*arahatta-phala*). V Pug. 31 a podobně v M. 70 se praví: „Mnich sice osobně nedosáhl osmi osvobození (= pohroužení; → *džhána*), ale překonal zákaly díky své moudrosti. Takový člověk se nazývá ‚osvobozený moudrostí' (*paňňá-vimutta*)." Komentář k Pug. praví: „Může být jednou z pěti osob, které buď provádí čistý vhled (→ *sukkha-vipassaka*), nebo dosáhnou svatosti po vystoupení z pohroužení." → S. XII, 70.

Pojem ‚osvobození moudrostí' (*paňňá-vimutti*) se často vyskytuje spolu s pojmem ‚osvobození mysli' (→ *čétó-vimutti*).

papaňča (papañca, skr. prapañca): v doktrinálním významu znamená ‚rozpínání', ‚rozlišování' či ‚mnohost' světa. Někdy může tento pojem odkazovat ke ‚světu jevů' jako celku nebo k světskému mentálnímu postoji k věcem. V A. IV, 173 se praví: „Kam až sahá oblast předmětů šesti smyslů, tam až sahá svět mnohosti (či svět jevů; *papaňčassa gati*). Kam až sahá svět mnohosti, tam až sahá oblast předmětů šesti smyslů. Úplným zmizením předmětů šesti smyslů dojde ke zmizení a zastavení světa mnohosti (*papaňča-niródha papaňčavupasama*)."

Protikladný pojem *nippapaňča* je označením pro nibbánu (S. LIII) ve smyslu ‚osvobození od samsárické mnohosti'. V Dhp. 254 se praví: „Obyčejní lidé nacházejí potěšení v mnohosti světa, dokonalí jsou od této mnohosti osvobozeni (*papaňčábhiratá padžá*, *nippapaňčá tathágatá*)". Osmou ‚myšlenkou velkého muže' (*mahá-purisa-vitakka*; A. VIII, 30) je: „Tato dhamma je určena těm, kteří nacházejí potěšení v ustání mnohosti (tj. v *nibbáně*), nikoli těm, kteří se těší z mnohosti světských věcí (tj. z *papaňči*)." Ohledně psychologického aspektu pojmu *papaňča* s významem ‚rozlišování' viz M. 18 (*Madhupindika-sutta*): „Cokoli člověk pojímá myslí (*vitakkéti*), to rozlišuje (*papaňčéti*). A když něco rozlišuje, vznikají v něm v důsledku toho rozličné představy a myšlenky (*papaňča-saňňá-sankhá*)."

Ohledně pojmu *papaňča* v tomto kontextu viz Dr. Kurt Schmidt v *German Buddhist Writers* (Wheel 74/75), str. 61 a násl. Dále viz D. 21.

Komentáře často zmiňují trojí klasifikaci: *tanhá-papaňča*, *ditthi-papaňča* a *mána-papaňča*. Tyto pojmy pravděpodobně označují světskou mnohost vytvořenou chtivostí, nesprávnými názory a domýšlivostí. → M. 123; A. IV, 173; A. VI, 14; Sn. 530, 874, 916.

Bhikkhu Ňánananda naznačuje ve své knize *Concept and Reality: An Essay on Papaňca and Papaňca-saňňā-sankhā* (BPS 1971), že pojem *papaňča* znamená lidský „sklon k bujení v pojmové oblasti" a navrhuje překlad ‚pojmové bujení'. To se zdá být přesvědčivé v psychologickém kontextu, například ve dvou výše zmíněných textech z A. IV, 173 a M. 18. Trojí klasifikaci *papaňči* na základě

chtivosti, nesprávných názorů a domýšlivosti vysvětluje autor jako tři aspekty či případy nejklamnějšího z pojmů, pojmu ega.

parámása (parāmāsa): ‚lpění' (‚připoutanost' či ‚nepochopení'), označuje podle Vism. XXII nesprávné názory. V tomto smyslu se vyskytuje tento pojem i v Dhs. §1174 a násl. Viz *sílabbata-parámása*.

paramattha-saccа, -vačana, -désaná (paramattha-sacca, -vacana, -desanā): ‚pravda (pojem či výklad) v nejvyšším či absolutním smyslu', stojí v protikladu ke ‚konvenční pravdě' (*vóhára-saccа*), též nazývané ‚běžně uznávaná pravda' (*sammuti-saccа*; skr. *samvrti-satja*). Buddha někdy používal při výkladu dhammy běžný jazyk a jindy zase filosofický způsob vyjadřování, který odpovídá nezakalenému poznání skutečnosti. V absolutním smyslu je existence pouhý proces tělesných a mentálních jevů, v nichž nebo za nimiž nelze najít žádné ‚já' či trvalou podstatu. Když se tedy v suttách hovoří o muži, ženě či osobě nebo o znovuzrození bytosti, nemá to být chápáno v absolutním smyslu, ale pouze jako konvenční způsob vyjádření (*vóhára-vačana*).

Jednou z hlavních charakteristik *Abhidhamma-pitaky* je to, že na rozdíl od *Sutta-pitaky* nepoužívá konvenční jazyk, ale zabývá se pouze absolutními pravdami či skutečnostmi v nejvyšším smyslu (*paramattha-dhammá*). Ale i v *Sutta-pitace* se vykytuje mnoho výkladů podaných v jazyce absolutní pravdy (*paramattha-désaná*) – konkrétně tam, kde se pojednává o skupinách existence (→ *khandha*), prvcích (→ *dhátu*) nebo smyslových základnách (→ *ájatana*) a jejich složkách a také kdykoli se hovoří o třech charakteristikách existence (→ *ti-lakkhana*). Většina sutt ale používá konvenční jazyk, který je vhodný v praktickém či etickém kontextu, neboť by nebylo vhodné říkat, že „skupiny existence (*khandha*) pociťují stud" apod.

Je ale třeba poznamenat, že i Buddhovy výroky formulované v konvenčním jazyce se nazývají pravdami (*vóhára-saccа*), neboť jsou správné ve svém kontextu a i přes konvenční formu vyjádření odkazují v absolutním smyslu k nestálým a neosobním procesům.

Výslovné rozlišení na absolutní a konvenční pravdy se nalézá pouze v komentářích, ale je naznačeno i v suttách rozlišením ‚explicitního významu' (→ *nítattha*) a ‚implicitního významu' (*nejjattha*). Buddha také opakovaně zmiňoval své výhrady, když používal konvenčního jazyka, například v D.9: „Toto jsou pouhé názvy, výrazy, slovní obraty a označení běžně užívané v tomto světě, které Tathágata používá, aniž by je nesprávně chápal." Viz také S. I. 25.

Mahájánová škola *mádhjamika* přikládala nauce o dvou pravdách obzvláštní význam.

Zdrojová poznámka: Pojem *paramattha* se nenalézá, alespoň ne v této formě a významu, v nejstarších částech *Sutta-pitaky*. Ve výše zmíněném smyslu se objevuje v prvním odstav-

ci *Kathávatthu*, v páté knize *Abhidhamma-pitaky* (→ *Guide*, str. 62); → *vóhára-désaná*. Komentářové diskuse ohledně tohoto pojmu (komentář k D. 9 a M. 5) ještě nebyly kompletně přeloženy (ani do angličtiny).

Literatura: K. N. Jayatilleke: *Early Buddhist Theory of Knowledge* (London 1963), str. 361 a násl.

páramí či páramitá (pāramī či pāramitā): ‚dokonalost'. Deseti dokonalostmi vedoucími k buddhovství jsou: 1. dokonalá štědrost (*dána-páramí*), 2. dokonalá etika (*síla-páramí*), 3. dokonalá zdrženlivost (*nekkhamma-páramí*), 4. dokonalé poznání či moudrost (*paňňá-páramí*), 5. dokonalá energie či úsilí (*virija-páramí*), 6. dokonalá trpělivost (*khanti-páramí*), 7. dokonalá pravdivost (*sačča-páramí*), 8. dokonalé rozhodnutí (*adhitthána-páramí*), 9. dokonalá dobrotivost (*mettá-páramí*) a 10. dokonalá vyrovnanost (*upekkhá-páramí*).

Tyto kvality dovedl Bódhisatta (Buddha před svým probuzením) k dokonalosti ve svých minulých životech. *Džátaky*, příběhy z Buddhových minulých životů, popisují ilustrativně způsob, jak tyto kvality pěstoval. Za kanonické jsou nicméně považovány pouze jejich verše. Kromě nich se o deseti dokonalostech zmiňují jen dva další kanonické zdroje – *Buddha-vamsa* (v příběhu o Sumédhovi) a *Čarijá-pitaka* – které však patrně nejsou původní.

Ve Vism. IX se uvádí, že je možné dosáhnout deseti dokonalostí rozvinutím čtyř božských dlení – dobrotivosti, soucitu, spoluradosti a vyrovnanosti (→ *brahma-vihára*):

„‚Velkým bytostem' (*mahá-satta*; synonymum pojmu → *bódhisatta*, které se často vyskytuje v mahájánových textech a označuje bytost směřující k buddhovství) záleží na štěstí ostatních živých bytostí, nejsou smířeny s jejich utrpením, přejí jim dlouhý život ve šťastných, vyšších stavech a jsou nestranné a spravedlivé ke všem. Proto (1) obdarovávají (→ *dána*) všechny bytosti, aby byly šťastné, a nezkoumají přitom, zda jsou toho tyto bytosti hodny, či nikoli. (2) Zdržují se jakéhokoli ubližování a žijí eticky (→ *síla*). (3) Aby dovedly svou etiku k dokonalosti, cvičí se v odříkání (*nekkhamma*). (4) Aby jasně pochopily, co je pro bytosti prospěšné a co neprospěšné, tříbí svou moudrost (*paňňá*). (5) Neustále vynakládají energii pro dobro a štěstí druhých. (6) Přestože se staly hrdiny díky své výjimečné energii, jsou naplněny snášenlivostí a trpělivostí (*khanti*) ke všem možným pochybením druhých. (7) Jestliže jednou slíbily něco darovat či udělat, neporuší své slovo (pravdomluvnost; *sačča*). (8) S neochvějným rozhodnutím (*adhitthána*) pracují pro blaho a štěstí druhých. (9) S neutuchající dobrotivostí (*mettá*) jsou nápomocny všem. (10) Díky své vyrovnanosti (*upekkhá*) za to neočekávají nic na oplátku" (Vism. IV, 24).

V mahájánových spisech, kde hrají *dokonalosti* (*páramitá*) mnohem větší roli než v théravádě, se uvádí částečně odlišný seznam šesti dokonalostí: štědrost, etika, trpělivost, energie, meditace a poznání.

Literatura: I. B. Horner: *Ten Jataka Stories* (London 1957, Luzac & Co.) vysvětluje deset dokonalostí; *Buddhavamsa* & *Čarijapitaka* v anglickém překladu I. B. Horner (*Minor Anthologies III*, *Sacred Boooks of the Buddhists*, PTS); Narada Thera: *The Buddha and His Teachings*, 41. kap., *Páramí* (BPS). Pojednání o dokonalostech z komentáře k *Čarijá-pitace* se nalézá v anglickém překladu Bhikkhu Bodhi: *The Discourse on the All-Embracing Net of Views* (*Brahmajāla-sutta* & komentář).

Zdrojová poznámka: Tímto tématem se zabývají vedle výše zmíněných apokryfických děl (*Buddhavamsa*, *Čarijapitaka* a *Džátaky*) pouze komentáře.

Paranimmita-vasavatti-déva (paranimmita-vasavatti-deva): ‚nebeské bytosti ovládající jednání druhých', tvoří třídu nebeských bytostí smyslového světa (*káma-lóka*). Říká se, že je jejich vládcem *Mára* (→). Srov. *lóka*, *déva* I.

parassa čétó-parija-ňána (parassa ceto-pariya-ñāṇa): ‚poznání myslí druhých', je jednou z vyšších schopností (→ *abhiňňá*).

pariččhinnákása-kasina (paricchinnākāsa-kasiṇa): ‚kasina omezeného prostoru' = kasina prostoru; → *kasina*.

Zdrojová poznámka: Tento pojem se používá v komentářích jako synonymum pojmu *ákása-kasina*, užívaného ve starších suttách.

parihána-dhamma (parihāna-dhamma): ‚podléhající úpadku'. „Řekněme, že nějaký mnich dosáhne pohroužení (→ *džhána*) v jemnohmotné či nehmotné oblasti (→ *avačara*). Ale není schopen ho dosáhnout libovolně podle svého přání, bez potíží a námahy; ani do něj podle libosti nedokáže vstupovat a vystupovat z něj s ohledem na místo, předmět a trvání. Proto se může snadno stát, že tento mnich díky nedbalosti toto dosažení ztratí. O takové osobě se říká, že podléhá úpadku" (Pug. 5).

parikamma (parikamma): ‚přípravný okamžik', → *džavana*.

parikamma-nimitta (parikamma-nimitta): ‚přípravný obraz', → *nimitta*, *kasina*.

parikamma-samádhi (parikamma-samādhi): ‚přípravné soustředění', je počáteční a dosud nerozvinuté soustředění mysli; → *samádhi*.

parinibbána (parinibbāna): ‚úplná nibbána', je synonymem pro nibbánu. Tento termín tedy není pouze označením zániku pěti skupin existence při smrti světce, ačkoli se tak často používá. Srov. *nibbána*.

pariňňá (pariññā): ‚úplné pochopení'. Existují tři druhy úplného pochopení na světské úrovni (*lókija-pariňňá*): ‚úplné pochopení poznávaného' (*ňáta-pariňňá*), ‚úplné pochopení zkoumáním' (*tírana-pariňňá*) a ‚úplné pochopení překonáním' (*pahána-pariňňá*). Ve Vism. XX, 3 a násl. se praví:

„Úplné pochopení poznávaného je poznání spočívající v rozlišování specifických vlastností různých jevů, například že vlastností tělesnosti je podléhat destruktivním vlivům, že vlastností pocitu je být pociťován atd.'"

„Úplné pochopení zkoumáním je poznání získané vhledem (*vipassaná-paňňá*; → *vipassaná*), které má za předmět tři obecné vlastnosti všech existujících jevů (pomíjivost, strastiplnost a ‚ne-já'). Toto poznání vyvstane, jsou-li tři obecné vlastnosti přisuzovány (tělesným a mentálním) jevům, jako například: ‚Tělesnost je pomíjivá, pocity jsou pomíjivé atd.'"

„Úplné pochopení překonáním (*pahána*) je poznání získané vhledem, jež má za předmět tři výše zmíněné obecné vlastnosti a vznikne překonáním myšlenky stálosti atd."

Zdrojová poznámka: Pojmy *pariňňá*, *ňáta-pariňňá*, *tírana-pariňňá* a *pahána-pariňňá* náležejí do výkladové literatury, jsou ale zmíněny již v Pts.M. I.87: „*Abhiňňápaňňá ňátatthé ňánam, pariňňápaňňá tíranatthé ňánam, pahánapaňňá pariccágatthé ňánam … jé jé dhammá abhiňňátá honti, té té dhammá ňátá honti … tíritá … pahíná.*"

párisuddhi-padhánijanga (pārisuddhi-padhāniyaṅga): čtyři ‚prvky úsilí o čistotu', spočívají v úsilí o čistotu etiky (*síla-párisuddhi-padhánijanga*), v úsilí o čistotu mysli (*čita-párisuddhi-padhánijanga*), v úsilí o čistotu názoru (*ditthi-párisuddhi-padhánijanga*) a v úsilí o čistotu osvobození (*vimutti-párisuddhi-padhánijanga*). Srov. A. IV, 194.

Jiných devět faktorů je uváděno v D. 34, jmenovitě ‚sedm stupňů očištění' (→ *visuddhi*), úsilí o čistotu (vyššího) poznání (*vidždžá-párisuddhi-padhánijanga*) a úsilí o čistotu osvobození (*vimutti-párisuddhi-padhánijanga*).

párisuddhi-síla (pārisuddhi-sīla): ‚etika spočívající v čistotě', je čtverá: dodržování mnišských řádových pravidel, smyslová střídmost, čistota živobytí a správné používání čtyř mnišských potřeb; → *síla*.

Parittábha a **Paritta-subha** (parittābha, paritta-subha): dvě třídy nebeských bytostí jemnohmotného světa; → *déva* II.

parijatti (pariyatti): ‚osvojení si znění nauky' či ‚teorie'. V postupu žáka se rozlišují tři stádia: teorie, praxe a dosažení, tj. 1. osvojení si znění nauky (*parijatti*), 2. praktické procvičování nauky (*patipatti*) a 3. proniknutí (*pativédha*) a uskutečnění cíle nauky.

Zdrojová poznámka: Pojem *parijatti* se vyskytuje spolu s pojmy *patipatti* a *pativédha* pouze v komentářové literatuře, ale význam, který nese, je často vyjádřen i v suttách, například „*dhammam parijápunáti suttam gejjam vejjákaranam…*". Pojmy *patipatti* a *pativédha* se vyskytují v suttách samostatně.

pasáda-rúpa (pasāda-rūpa): ‚vnímavá tělesnost', je označení pro pět tělesných smyslových orgánů reagujících na smyslové podněty. Srov. *ájatana*.

passaddhi-sambodždžhanga (passaddhi-sambojjhaṅga): ‚klid jako člen probuzení', spočívá ve zklidnění mentálních faktorů (*kája-passaddhi*) a vědomí (*čitta-passaddhi*). Srov. *bodždžhanga* a Tab. II.

pathaví-dhátu (paṭhavī-dhātu): ‚prvek země' či ‚prvek pevnosti'. Je rozpoznatelný vnímáním tvrdosti, doteku, chladu, tepla, bolesti atd. Ohledně čtyř prvků → *dhátu*, *khandha* I, A.

pathaví-kasina (paṭhavī-kasiṇa): ‚kasina země', → *kasina*.

patibhága-nimitta (paṭibhāga-nimitta): ‚odpovídající (mentální) obraz', → *nimitta*, *kasina*, *samádhi*.

patibhána-patisambhidá (paṭibhāna-paṭisambhidā): ‚analytické poznání důvtipnosti', → *patisambhidá*.

patičča-samuppáda (paṭičča-samuppāda): ‚podmíněné vznikání' (či ‚závislé vznikání'), je naukou o podmíněnosti všech tělesných a mentálních jevů. Spolu s naukou o ‚ne-já' představuje nezbytnou podmínku pro opravdové pochopení a uskutečnění Buddhova učení. Odhaluje podmíněnost a závislou povahu onoho nepřetržitého proudu různých tělesných a mentálních jevů existence, které se konvenčně nazývají ‚já', člověk, zvíře atd.

Zatímco nauka o neosobnosti (*anattá*) postupuje analyticky a rozebírá existující věci na nejzákladnější stavební jednotky, tvořené pouze prázdnými jevy a prvky bez vlastní trvalé podstaty, nauka o podmíněném vznikání postupuje synteticky a ukazuje, že jsou všechny tyto jevy tím či oním způsobem ve vztahu vzájemné podmíněnosti. *Abhidhamma-pitaka* jako celek nepojednává ve skutečnosti o ničem jiném než o těchto dvou naukách, tj. o neosobnosti a podmíněnosti veškeré existence. Analytická metoda vycházející z neosobnosti je použita v *Dhamma-sangani*, první knize *Abhidhamma-pitaky*, a syntetická metoda vycházející z podmíněnosti je použita v *Pattháně*, poslední knize *Abhidhamma-pitaky*. Ohledně shrnutí těchto dvou děl viz *Guide* I a VII.

Přestože bylo téma podmíněného vznikání vykládáno západními autory velmi často, většina z nich vůbec nepochopila správný význam a účel této nauky. Mnohokrát bylo nesprávně překládáno i jednotlivých dvanáct členů podmíněného vznikání.

Formulace podmíněného vznikání zní následovně:

Avidždžá-paččajá sankhárá: „Nevědomostí jsou podmíněny formace", tj. záměry vedoucí ke znovuzrození (*čétaná*) čili ‚karmické formace'.

Sankhára-paččajá viññánam: „Karmickými formacemi (minulého života) je podmíněno vědomí (v tomto životě)."

Viññána-paččajá náma-rúpam: „Vědomím jsou podmíněny mentální a tělesné jevy (*náma-rúpa*)“, tj. to, co utváří tak zvanou individuální existenci.

Náma-rúpa-paččajá salájatanam: „Mentálními a tělesnými jevy je podmíněno šest smyslových základen“, tj. pět tělesných smyslových orgánů a základna vědomí.

Salájatana-paččajá phassa: „Šesti smyslovými základnami je podmíněn kontakt (mysli s předmětem).“

Phassa-paččajá védaná: „Kontaktem je podmíněno pociťování.“

Védaná-paččajá tanhá: „Pociťováním je podmíněna touha.“

Tanhá-paččajá upádána: „Touhou je podmíněno lpění.“

Upádána-paččajá bhava: „Lpěním je podmíněno nastávání,“ tj. aktivní karmický proces (*kamma-bhava*) vedoucí ke znovuzrození a jeho následek, pasivní proces zrození (*upapatti-bhava*).

Bhava-paččajá džáti: „Nastáváním (které vede ke znovuzrození) je podmíněno zrození.“

Džáti-paččajá džarámaranam atd.: „Zrozením je podmíněno stárnutí a smrt (trápení, nářek, bolest, zármutek a zoufalství). Tak vzniká všechno to utrpení v budoucnosti znovu.“

Následující diagram ukazuje vztahy podmíněnosti v rámci tří po sobě jdoucích životů:

minulost	1. nevědomost (*avidždžá*) 2. karmické formace (*sankhára*)	karmický proces (*kamma-bhava*) pět příčin: 1, 2, 8, 9, 10
přítomnost	3. vědomí (*viññána*) 4. mysl a tělo (*náma-rúpa*) 5. šest základen (*salájatana*) 6. kontakt (*phassa*) 7. pociťování (*védaná*)	proces zrození (*upapatti-bhava*) pět následků: 3–7
	8. touha (*tanhá*) 9. lpění (*upádána*) 10. proces nastávání (*bhava*)	karmický proces (*kamma-bhava*) pět příčin: 1, 2, 8, 9, 10
budoucnost	11. zrození (*džáti*) 12. stárnutí a smrt (*džará-marana*)	proces zrození (*upapatti-bhava*) pět následků: 3–7

Doporučujeme čtenáři, aby si před následujícím výkladem důkladně prostudoval pojednání o dvaceti čtyřech podmínkách (→ *paččaja*). Důkladné porozumění podmíněnému vznikání totiž předpokládá obeznámenost s hlavními typy podmíněnosti, jako jsou podmínka podnětu, podmínka spoluzrození, podmínka předchozího zrození atd.

Ohledně dalšího studia tohoto tématu viz Vism. XVII; Fund. III; *Guide* VII; Piyadassi Thera: *Dependent Origination* (Wheel 15) a *The Significance of Dependent Origination* (Wheel 140).

1.

„Nevědomostí jsou podmíněny formace" (*avidždžá-paččajá sankhárá*) znamená, že veškeré prospěšné a neprospěšné jednání (→ *karma*) tělem, řečí i myslí je podmíněno nevědomostí. Karmickými formacemi se míní karmicky prospěšné a neprospěšné záměry či volní akty (*čétaná*), zkráceně karma (→ *karma*; viz Fund. II).

S ohledem na mnohá nepochopení, k nímž na Západě dochází, je třeba zopakovat, že karma (→ *karma*) jakožto technický pojem označuje pouze etické a neetické jednání, tj. výše zmíněné volní akty či karmické formace, způsobující následky v tomto či některém dalším životě. Karma jakožto filozofický pojem tedy nikdy neznamená následek jednání, jak to často chápou západní autoři.

Jak jsou nyní podmíněny karmické formace nevědomostí? Co se týče neprospěšných karmických formací spojených s chtivostí, nenávistí a zaslepeností (*lóbha*, *dósa* a *móha*), tyto jsou vždy a za všech okolností podmíněny nevědomostí, která je s nimi neoddělitelně spojena. Nevědomost tedy představuje vzhledem k neprospěšným karmickým formacím podmínku spoluzrození (*sahadžáta-paččaja*), podmínku propojenosti (*sampajutta-paččaja*), podmínku přítomnosti (*atthi-paččaja*) atd. Nevědomost zde také může představovat podmínku podnětu (*upanissaja-paččaja*), například pokud ve spojení s chtivostí přiměje člověka spáchat nějaký zlý čin jako zabití, krádež, špatné sexuální jednání apod. V těchto případech je proto nevědomost přirozenou neboli přímou podmínkou podnětu (*pakati-upanissaja-paččaja*). Jakožto předmět našeho myšlení ale může představovat i nepřímý podnět (*árammanúpanissaja-paččaja*). To se stane například tehdy, když si někdo zpřítomní dřívější stav nevědomosti spojený se smyslnou radostí a v důsledku toho vyvstanou karmicky neprospěšné stavy jako smyslná touha, zármutek apod.

V případě prospěšných karmických formací může nevědomost tvořit pouze podmínku podnětu (*upanissaja-paččaja*) a nikdy není podmínkou spoluzrození (*sahadžáta-paččaja*) atd., neboť samozřejmě není možné, aby bylo prospěšné vědomí v okamžiku svého trvání spojeno s neprospěšnými jevy, jako je například právě nevědomost. Přirozenou podmínku podnětu neboli přímým podnětem (*pakati-upanissaja-paččaja*) je nevědomost například tehdy, když někdo usiluje o dosažení pohroužení jsa motivován nevědomostí a domýšlivostí a díky vytrvalosti tohoto prospěšného stavu nakonec dosáhne. Nevědomost může být také předmětnou podmínkou podnětu (*árammanúpanissaja-paččaja*) prospěšných karmických formací, například když někdo přemítá o nevědomosti jakož-

to o kořeni všeho utrpení na světě a takto nakonec dosáhne vhledu a uskuteční jednu ze čtyř nadsvětských stezek svatosti.

Ohledně nevědomosti → *avidždžá*, ohledně karmických formací → *sankhára*.

2.

„Karmickými formacemi je podmíněno vědomí" (*sankhára-paččajá viňňánam*) – to znamená, že prospěšné a neprospěšné karmické formace jsou příčinami budoucího zrození v příslušné oblasti (*gati*). Karmické formace minulého života podmiňují zrození nového psychofyzického organismu v matčině lůně, jenž je tvořen pěti skupinami existence (→ *khandha*) reprezentovanými zde vědomím (*viňňána*). Všechny karmicky zapříčiněné (*vipáka*) typy vědomí (zrakové vědomí atd.) a s nimi spojené mentální jevy (pociťování atd.) jsou ale karmicky neutrální. Stojí za zmínku, že toto karmicky zapříčiněné vědomí funguje u zárodku od úplně prvního okamžiku početí v matčině lůně.

V protikladu k nesprávnému pojetí Dr. Paula Dahlkeho, který chápe podmíněné vznikání jako „jediný karmický okamžik osobní existence" a hovoří o „simultaneitě" jeho dvanácti členů, bych zde rád jasně uvedl toto: Zde uváděná interpretace zahrnující tři po sobě jdoucí životy odpovídá nejen výkladu všech různých buddhistických škol a všech starých komentářů, ale také je zcela totožná s vysvětleními uváděnými v kanonických suttách. Například v *Nidána-samjuttě* (S. XII, 51) se doslova praví: „Jakmile je zničena nevědomost (1) a lpění (9), nevznikají karmicky prospěšné, neprospěšné ani neutrální karmické formace (2=10) a nevznikne tedy již žádné vědomí (3=11) v novém mateřském lůně." Dále se uvádí: „Neboť kdyby nevzniklo vědomí v matčině lůně, cožpak by v takovém případě mohly vzniknout mysl a tělo (4)?" Srov. diagram výše.

Účelem Buddhova učení o podmíněném vznikání bylo ukázat trpícím lidem, jak v závislosti na nevědomosti a zaslepenosti vzniká tato přítomná existence, jak předejít dalšímu zrození zničením nevědomosti a s ní spojeného toužení a lpění a jak dosáhnout ustání procesu existence a tím i konce veškerého trápení.

3.

„Vědomím jsou podmíněny mysl a tělo" (*viňňána-paččajá náma-rúpam*) znamená, že bez vědomí nemůže existovat žádný mentální a tělesný proces existence. Myslí (*náma*) se zde rozumí karmicky zapříčiněné (*vipáka*) mentální formace, jako například pociťování (*védaná*), vnímání (*saňňá*), záměr (*čétaná*; zde se nejedná o karmický záměr), kontakt (*phassa*), pozornost (*manasikára*) (M. 9; S. XII, 2). Ohledně sedmi mentálních jevů spojených neoddělitelně s každým stavem vědomí → *náma*. Tělem či tělesností (*rúpa*) se míní čtyři tělesné prvky (→ *dhátu*) a z nich odvozená tělesnost (→ *khandha* I).

Mysl je vždy podmíněna vědomím, tzn. vědomí (*viňňána*) je vzhledem k mysli (*náma*) podmínkou spoluzrození (*sahadžáta-paččaja*), podmínkou vzájemnosti (*aňňamaňňa-paččaja*), podmínkou propojenosti (*sampajutta-paččaja*) atd., neboť všechny čtyři mentální skupiny tvoří vždy neoddělitelnou jednotku.

Vědomí (*viňňána*) je vzhledem k tělesnosti (*rúpa*) podmínkou spoluzrození pouze v okamžiku početí. Poté se stává podmínkou pozdějšího zrození (*pačchádžáta-paččaja*) a podmínkou potravy (*áhára-paččaja*), tj. jakožto podpora. Tak jako tvoří opakovaně vznikající hlad podmínku a podporu dříve vzniklému tělu, právě tak tvoří následně vzniklé vědomí podmínku a podporu pro zachování dříve vzniklého těla.

4.

„Myslí a tělem je podmíněno šest základen“ (*náma-rúpa-paččajá salájatanam*). Šest základen označuje pět tělesných smyslových orgánů a základnu mysli (→ *manájatana*), tj. vědomí.

Mysl (*náma*; viz předchozí 3. oddíl) je vzhledem k pěti tělesným základnám (*ájatana*) neboli smyslovým orgánům podmínkou pozdějšího zrození; (srov. závěr 3. oddílu). Vzhledem k vědomí jakožto šesté základně je mysl podmínkou spoluzrození atd., neboť jsou spolu vždy neoddělitelně spojeny.

Tělo (*rúpa*), představované zde čtyřmi prvky, je vzhledem k pěti tělesným základnám (*ájatana*) neboli smyslovým orgánům podmínkou podpory (*nissaja-paččaja*). Vzhledem k vědomí jakožto šesté základně je tělo (*rúpa*), představované zde pěti tělesnými smyslovými orgány, podmínkou podpory a předchozího zrození (*purédžáta-paččaja*).

5.

„Šesti základnami je podmíněn kontakt“ (*salájatana-paččajá phassa*) znamená, že bez pěti tělesných základen neboli bez smyslových orgánů nemůže nastat žádný smyslový kontakt (resp. smyslový vjem) a že bez šesté základny čili bez vědomí nemůže nastat žádný mentální kontakt (resp. mentální vjem).

Pět tělesných základen (oko, ucho atd.) je tedy vzhledem k příslušným pěti smyslovým kontaktům (zrakový vjem, sluchový vjem atd.) podmínkou podpory (*nissaja-paččaja*) a podmínkou předchozího zrození (*purédžáta-paččaja*), zatímco základna mysli (vědomí) představuje vzhledem k mentálním kontaktům (vjemům) podmínku spoluzrození, propojenosti, vzájemnosti atd.

6.

„Kontaktem je podmíněno pociťování“ (*phassa-paččajá védaná*) znamená, že smyslové a mentální kontakty (vjemy) jsou vzhledem k pociťování, které je s nimi spojené, podmínkou spoluzrození, propojenosti, vzájemnosti atd.

7.

„Pociťováním je podmíněna touha“ (*védaná-paččajá tanhá*). Jakékoli (karmicky zapříčiněné) pociťování, ať příjemné, nepříjemné či neutrální, tělesné či mentální, minulé či očekávané, se může stát vzhledem k touze předmětnou podmínkou podnětu (*árammanúpanissaja-paččaja*). Tuto podmínku mohou tvořit rovněž nepříjemné tělesné a mentální pocity, a to na základě touhy se jich zbavit.

8.

„Touhou je podmíněno lpění“ (*tanhá-paččajá upádána*). Lpění je vysvětleno jako zesílená forma touhy. Rozlišují se čtyři druhy lpění: 1. lpění na smyslových podnětech, 2. lpění na nesprávných názorech, 3. lpění na pravidlech a rituálech a 4. lpění na názorech o já. Smyslná touha představuje vzhledem ke lpění na smyslových podnětech přirozenou podmínku podnětu (*pakati-upanissaja-paččaja*). Vzhledem ke lpění na nesprávných názorech a na pravidlech a rituálech tvoří touha podmínku spoluzrození, vzájemnosti, kořene (*hétu-paččaja*) atd. Také zde může tvořit přirozenou podmínku podnětu. Například kvůli touze po zrození v nebeských oblastech mohou lidé často ulpívat na některých pravidlech a rituálech v naději, že jejich následováním a prováděním dosáhnou předmětu svých tužeb.

9.

„Lpěním je podmíněn proces nastávání“ (*upádána-paččajá bhava*), tj. prospěšný a neprospěšný karmicky aktivní proces nastávání (*kamma-bhava*) stejně jako pasivní proces karmických následků (*vipáka*), tzv. ‚proces znovuzrozování‘ (*upapatti-bhava*). Karmický proces (*kamma-bhava*) zahrnuje pět karmických příčin: nevědomost, karmické formace, touhu, lpění a nastávání (viz členy 1, 2, 8, 9, 10 v diagramu podmíněného vznikání). Proces znovuzrozování (*upapatti-bhava*) zahrnuje pět karmických následků: vědomí, mysl a tělo, šest základen, kontakt a pociťování (viz členy 3–7 v diagramu podmíněného vznikání).

Karmický proces je, správně řečeno, souhrnným označením pro generativní karmické záměry (*kamma-čétaná*) a všechny mentální jevy s nimi spojené, zatímco karmické formace jakožto druhý člen podmíněného vznikání označují pouze karmické záměry (→ *ájúhana*). Nicméně druhá i desátá věta podmíněného vznikání tvrdí v zásadě totéž, totiž že je karma příčinou znovuzrození, jak uvidíme v oddíle 10.

Lpění (*upádána*) může tvořit podmínku podnětu (*upanissaja-paččaja*) v mnoha případech karmicky prospěšného i neprospěšného jednání. Lpění na smyslových předmětech (*kámúpádána*) může být například přímým podnětem vraždy, krádeže, nezákonného sexuálního jednání, zlých slov a myšlenek apod. Lpění na pravidlech a rituálech (*sílabbatúpádána*) může vést k samolibosti, fanatismu,

krutosti apod. Lpění je také vzhledem k neprospěšné karmě, která je s ním spojena, podmínkou spoluzrození, propojenosti atd.

10.

„Nastáváním je podmíněno zrození“ (*bhava-paččajá džáti*) znamená, že prospěšný a neprospěšný karmický proces podmiňuje proces zrozování (*upapatti-bhava*). Jak již bylo zmíněno, druhá i desátá věta podmíněného vznikání tvrdí v zásadě totéž, totiž že karma je příčinou znovuzrození. Řečeno jinými slovy, karmický záměr (*čétaná*) je zárodkem, z něhož vzklíčí nový život, právě jako vyroste z mangového semene mangovník.

Proto tedy pět karmických příčin minulého života (nevědomost, formace, touha, lpění a nastávání) tvoří podmínku karmických následků v tomto životě a pět karmických příčin tohoto života tvoří podmínku pěti karmických následků příštího života. Ve Vism. XVII se uvádí:

„Pět příčin bylo v minulosti,
pěti plodů se nám dostává v tomto životě.
Pět příčin vytváříme nyní
a jejich plody sklidíme v životě příštím.“

Tak jako nelze nalézt v procesu neustále se měnících mentálních a tělesných jevů nic, co by přecházelo od jednoho okamžiku k druhému, právě tak neexistuje v procesu existence žádná přetrvávající entita, ‚já‘ či osobnost, která by přecházela z jednoho života do druhého (→ *náma-rúpa*, *anattá*, *patisandhi*, *khandha*). „Žádná bytost ani žádná živá duše nepřešla z minulého života do tohoto, a přeci by tento zárodek nemohl vzniknout bez předchozích podmínek“ (Vism. XVII). „Tato skutečnost může být ilustrována mnoha příklady, jako je ozvěna, světlo lampy, otisk pečeti nebo obraz v zrcadle“ (Vism. XVII).

„Komu není jasné podmíněné vznikání věcí a nechápe, že karma pochází z nevědomosti atd., ten si myslí, že to musí být jeho ‚já‘, které ví či neví, jedná a způsobuje jednání a které se znovuzrozuje. Nebo si myslí, že je jeho tělo utvořené z atomů či stvořitelem, za pomoci zárodečného procesu, nebo že je to ‚já‘ vybavené schopnostmi, které vnímá, pociťuje, touží, ulpívá, trvá a znovu se zrozuje v novém životě. Nebo si myslí, že se všechny bytosti zrodily díky osudu nebo náhodě“ (Vism. XVII).

Na základě buddhistické nauky o podmíněnosti všech existujících jevů by snad někdo mohl dospět k závěru, že buddhismus učí nějaký druh fatalismu a že člověk nemá svobodnou vůli nebo že vůle není svobodná. Buddhisté se ale problematikou „zda má člověk svobodnou vůli“ nezabývají, neboť vycházejí z toho, že vedle neustále se měnících tělesných a mentálních jevů neexistuje nic skutečného, co by odpovídalo pojmu „člověk“. Otázku „zda je vůle

svobodná“ je také třeba odmítnout, protože „vůle“, čili volní záměr, je mentální jev, který vyvstává jen na krátký okamžik, mimo nějž tento jev neexistuje. A o něčem, co neexistuje či ještě neexistuje, nejde tvrdit, že to je či není svobodné. Jedinou přijatelnou otázkou by bylo, zda je vznik „vůle“ závislý nebo nezávislý na podmínkách. Tato otázka by se ale právě tak týkala i všech ostatních mentálních i tělesných jevů. A odpověď by zněla, že vznik vůle, pocitu a vůbec každého mentálního či tělesného jevu, zkrátka vznik úplně všeho je závislý na podmínkách a že bez podmínek nemůže nic vzniknout nebo začít existovat.

Podle buddhismu se vše na mentální i tělesné rovině odehrává v souladu se zákonitostmi a podmínkami. Kdyby tomu bylo jinak, vládl by chaos a nahodilost. To je ale nemožné a odporuje to všem zákonům myšlení.

11.

„Zrozením jsou podmíněny stárnutí a smrt“ (*džáti-paččajá džará-maranam*) – to znamená, že bez zrození nemůže nastat stáří a smrt, utrpení a soužení. Zrození je tedy vzhledem ke stárnutí a smrti podmínkou podnětu (*upanissaja-paččaja*). Buddha pravil (D. 15):

„Hluboké je, Ánando, toto podmíněné vznikání a jako hluboké se jeví. Kvůli nepochopení a neproniknutí této zákonitosti se tento svět podobá zapletenému klubku nití, ptačímu hnízdu, spletenci trávy a rákosu a člověk nenalézá únik z bědných stavů, ze záhuby a strastí koloběhu znovuzrozování.“ Dále se uvádí (M. 28): „Kdo pochopil podmíněné vznikání, pochopil dhammu. Kdo pochopil dhammu, pochopil podmíněné vznikání.“

patigha (paṭigha): 1. v etickém smyslu znamená ‚odpor‘, hněv či zlost a je synonymem pojmů *vjápáda* (zlovolnost; → *nívarana*) a *dósa* (nenávist; → *múla*). Představuje jeden ze sklonů (→ *anusaja*).

2. ‚(smyslová) reakce‘. V tomto smyslu se pojem *patigha* týká paterého smyslového poznání a vyskytuje se v následujících kontextech:

(a) *Patigha-saññá* znamená ‚vnímání smyslových reakcí‘. O něm se uvádí, že není přítomno v nehmotných pohroužení (→ *džhána* 5). Alternativním překladem může být ‚vnímání odporu‘ či ‚reflexní vnímání‘.

(b) *Patigha-samphassa* znamená ‚mentální kontakt způsobený některou z pěti smyslových reakcí‘ (D. 15); → *phassa*.

(c) *Sappatigha-rúpa* a *appatigha-rúpa* znamenají ‚reagující tělesnost‘ a ‚nereagující tělesnost‘. Jsou to pojmy náležející do abhidhammické klasifikace tělesnosti (Dhs. 659, 1050). *Sappatigha* se nazývají tělesné smyslové orgány reagující na smyslové podněty a také tělesné předměty smyslů působící na smyslové orgány. Veškerá ostatní tělesnost je *appatigha*, nereagující a nevyvolávající reakce.

pátihárija (pāṭihāriya): ‚zázrak'. Buddhovi jsou připisovány tři druhy zázraků: nadpřirozené schopnosti (*iddhi-pátihárija*), čtení mysli druhých (*ádésaná-pátihárija*) a schopnost učit (*anusásaní-pátihárija*). V D. 11 Buddha říká, že v prvních dvou spatřuje nebezpečí, a varuje proto před nimi. V A. III, 61 se uvádí, že nejušlechtilejší a nejvznešenější zázrak spočívá ve schopnosti dokonale vyučovat. Ohledně *iddhi-pátihárija* viz D. 25. Viz též *jamaka-pátihárija*.

patikkúla-saňňá (paṭikkūla-saññā): ‚vnímání odpornosti', → *kájagatá-sati*.

pátimokkha (pātimokkha): ‚kodex řádových pravidel' mnišské obce, který je recitován o každém úplňku a novoluní na shromáždění plně ordinovaných mnichů (*bhikkhu*).

Literatura: Ñāṇamoli Thera: *The Patimokkha* (romanizovaný pálijský text s anglickým překladem; Bangkok 1966).

pátimokkha-samvara-síla (pātimokkha-saṃvara-sīla): ‚etika spočívající ve zdržování se určitého jednání na základě řádových pravidel', → *pátimokkha*, *síla*.

patinissaggánupassaná (paṭinissaggānupassanā): ‚nahlížení zanechání' je jedním z osmnácti hlavních druhů vhledu (→ *vipassaná*). Srov. šestnácté cvičení v rámci *ánápána-sati*.

patipadá (paṭipadā): I. ‚cesta', jako například ‚cesta vedoucí ke konci utrpení' (*dukkha-niródha-gáminí-patipadá*), tj. čtvrtá ušlechtilá pravda, či ‚střední cesta' (*madždžhimá-patipadá*).

II. ‚Postup' (viz též *patipadá-ňána-dassana-visuddhi*). Rozlišují se čtyři způsoby postupu k osvobození: 1. strastiplný postup s pomalým pochopením (*dukkhá patipadá dandhábhiňňá*), 2. strastiplný postup s rychlým pochopením, 3. hladký postup s pomalým pochopením a 4. hladký postup s rychlým pochopením. A. IV, 162 uvádí:

„Někdo má v povaze značnou chtivost, nenávist a zaslepenost, a proto často zažívá jimi zapříčiněnou bolest a trápení. Zároveň má chabé schopnosti mysli – důvěru, úsilí, *sati*, soustředění a moudrost (→ *indrija* 15–19), a proto dosáhne bezprostřední podmínky (→ *ánantarija*) pro odstranění zákalů pomalu."

„Někdo má v povaze značnou chtivost, nenávist a zaslepenost … má ale rozvinutých pět schopností mysli, a proto dosáhne bezprostřední podmínky pro odstranění zákalů rychle."

„Někdo nemá v povaze mnoho chtivosti, nenávisti a zaslepenosti … má ale chabých pět schopností mysli, a proto dosáhne bezprostřední podmínky pro odstranění zákalů pomalu."

„Někdo nemá v povaze mnoho chtivosti, nenávisti a zaslepenosti … a zároveň má rozvinutých pět schopností mysli, a proto dosáhne bezprostřední podmínky pro odstranění zákalů rychle."

Viz A. IV, 162-163, 166–169; Dhs. 176 a násl.; Asl.Tr. I, 243; II, 291, 317.

patipadá-ňána-dassana-visuddhi (paṭipadā-ñāṇa-dassana-visuddhi): ‚očištění poznáním a zřením pokroku na stezce', tvoří šestý stupeň očištění (→ *visuddhi*).

patipannaka (paṭipannaka): ‚ten, který dosáhl stezky', je označením toho, kdo dosáhl jedné ze čtyř stezek svatosti (→ *arija-puggala*).

Zdrojová poznámka: Vyskytuje se v Pug. 17.

patipassaddhi-pahána (patipassaddhi-pahāna): ‚překonání (nečistot) zklidněním', → *pahána*.

patipatti (paṭipatti): ‚praxe' či ‚praktická znalost nauky'. Odlišuje se od pouze teoretického poznání spočívajícího v osvojení si znění nauky (*parijatti*).

patisambhidá (paṭisambhidā): ‚analytické poznání' či ‚rozpoznávání'. Existují čtyři druhy: 1. analytické poznání významu (*attha-patisambhidá*), 2. analytické poznání zákonitostí jevů (*dhamma-patisambhidá*), 3. analytické poznání jazyka (*nirutti-patisambhidá*) a 4. analytické poznání důvtipnosti (*patibhána-patisambhidá*). Jako alternativní překlad pojmu *patibhána* navrhuje bhikkhu Ñāṇamoli termín ‚jasnost' (anglicky *perspicuity*; jakožto ‚jasnost ve vyjadřování a vědění'). *Abhidhamma* (*Vibhanga* XV) uvádí následující definice:

1. „Analytické poznání významu (*attha-patisambhidá*) je poznáním smyslu."
2. „Analytické poznání dhammy (*dhamma-patisambhidá*) je poznáním jevů a jejich zákonitostí."
3. „Analytické poznání jazyka (*nirutti-patisambhidá*) je poznáním jazyka ve vztahu k zákonitostem jevů a jejich významu."
4. „Analytické poznání důvtipnosti (*patibhána-patisambhidá*) je poznáním tří předchozích druhů poznání."

Visuddhi-magga (XIV) podává následující vysvětlení:

1. „*Attha* (skr. *artha*; výsledek, význam, účel, pravdivá podstata) zkrátka označuje plod (*phala*) příčiny (*hétu*). Protože plod vzniká v závislosti na příčině, která ho podmiňuje a ovlivňuje, nazývá se následkem (*attha*). Jmenovitě se označuje termínem *attha* následujících pět věcí: vše, co závisí na podmínkách, nibbána, význam slov, karmický následek a funkční vědomí. Když se někdo zabývá významy (či následky), je jakékoli jeho poznání spadající do této kategorie ‚analytickým poznáním významu'."

2. „*Dhamma* (skr. *dharma*; to, co nese, podmínka, řád, jev, věc) je, stručně řečeno, označením pro podmínku (*paččaja*)… Jmenovitě se označuje ter-

mínem *dhamma* pět věcí: každá příčina (*hétu*) vyvolávající následek, ušlechtilá stezka, mluvené slovo, karmická prospěšnost a karmická neprospěšnost. Když se někdo zabývá jevy a jejich zákonitostmi, je jakékoli jeho poznání spadající do této kategorie ‚analytickým poznáním zákonitostí jevů'."

Vibhanga dále uvádí: „Poznání utrpení je ‚analytickým poznáním významu' (*attha-patisambhidá*), poznání vzniku utrpení je ‚analytickým poznáním zákonitostí jevů' (*dhamma-patisambhidá*). Poznání příčiny je ‚analytickým poznáním zákonitostí jevů' a poznání následku příčiny je ‚analytickým poznáním významu'… Když zná mnich dhammu, sutty atd., nazývá se to ‚analytickým poznáním zákonitostí jevů', když ale chápe význam té či oné řeči … nazývá se to ‚analytickým poznáním významu'."

3. „‚Poznání jazyka ve vztahu k těmto věcem' znamená jazyk odpovídající skutečnosti a bezchybný způsob vyjadřování, který se týká skutečného významu a zákonitostí jevů."

4. „‚Poznání důvtipnosti' představuje vědění, které má za předmět všechna poznání a bere je v úvahu. ‚Analytické poznání důvtipnosti' (*patibhána-patisambhidá*) tedy znamená vědění o předchozích třech druzích poznání se všemi jejich podrobnostmi, předměty, funkcemi atd."

Ohledně sedmi kvalit vedoucích k dosažení čtyř analytických poznání viz A. VII, 37; Vism. XIV, 21 a násl.; Vibh. XV; Pts.M. (*Patisambhidá-kathá*).

patisandhi (paṭisandhi): dosl. ‚opětovné spojení' či ‚znovunavázání', tj. znovuzrození, je jednou ze čtrnácti funkcí vědomí (→ *viňňána-kičča*). Jedná se o karmicky zapříčiněnou formu vědomí, které vzniká v okamžiku početí, tj. při utváření nového života v mateřském lůně. Bezprostředně poté klesne vědomí do podvědomého proudu existence (→ *bhavanga-sóta*) a následně vznikají stále znovu a znovu jím podmíněné odpovídající stavy podvědomí. Takto tedy ‚vědomí znovuzrození' vskutku určuje latentní povahu osoby.

„Toto vědomí ani nepřechází z minulé existence do přítomné, ani nevzniká nezávisle na podmínkách, které představuje karma, karmické formace, sklony, předmět atd. Skutečnost, že toto vědomí nepřechází z minulého života do současného a přitom je zapříčiněno podmínkami z předchozího života jako je karma atd., lze ilustrovat různými příměry, jako je například ozvěna, světlo lampy, otisk pečeti či obraz v zrcadle. Neboť tak jako je zvuk ozvěny podmíněn původním zvukem atd., aniž by docházelo k jeho přesunu, má se to i s vědomím.

Dále se uvádí: ‚V tomto neustále se odvíjejícím procesu nelze odhalit žádnou totožnost ani jinakost.' Neboť kdyby existovala úplná totožnost (jednotlivých stadií procesu), tak by se nemohlo mléko změnit na tvaroh. A kdyby existovala úplná jinakost, nemohl by tvaroh nikdy vzniknout z mléka… Když vyvstane

během procesu života karmický následek, nenáleží ani jiné osobě, ani nepochází od někoho jiného, protože se zde nejedná o žádnou absolutní totožnost či absolutní jinakost“ (Vism. XVII, 164 a násl.).

V *Otázkách krále Milindy* (*Milinda-paňha*) se praví:

„Ctihodný Nágaséno, je ten, kdo se znovuzrodí, tentýž, kdo zemřel, či někdo jiný?“

„Ani tentýž, ani jiný (*na ča só na ča aňňó*).“

„Dej mi příklad.“

„Co myslíš, králi – jsi nyní jako dospělý muž stejný, jako když jsi byl malým a křehkým chlapcem?“

„Nikoli, ctihodný pane. Někým jiným byl ten malý a křehký chlapec a někým úplně jiným jsem nyní jako dospělý muž.“ …

„A je snad světlo hořící lampy během první hlídky noci jiné než to během prostřední hlídky a ještě jiné než to během poslední hlídky?“

„Nikoli, ctihodný pane, světlo je po celou noc závislé na téže lampě.“

„A právě takto, králi, je propojený řetězec jevů. Jeden jev vznikne, jiný zanikne, ale všechny jsou spolu propojené, jeden po druhém a bez přerušení. Tímto způsobem dosáhne člověk posledního stavu vědomí, aniž by byl stejnou osobou či někým jiným.“

V závislosti na povaze znovu se rodícího vědomí se bytosti dělí do následujících tří skupin:

1. *Ahétu-patisandhika*: ‚bytost zrozená bez podmínění kořeny‘ je bytost, v jejímž vědomí nebyl v okamžiku znovuzrození přítomen žádný ze tří ušlechtilých kořenů, kterými jsou ne-chtivost čili štědrost, ne-nenávist čili dobrotivost a ne-zaslepenost čili moudrost (→ *múla*). Tyto bytosti se rodí ve čtyřech nižších světech (→ *apája*). V tomto případě zajišťuje funkci zrození typ vědomí uvedený v Tab. I, 56. Když se ale tyto bytosti zrodí ve smyslovém světě jako lidé, budou tělesně postižení, slepí, hluší, mentálně zaostalí apod. ‚Vědomí znovuzrození‘ odpovídající tomuto případu je uvedeno v Tab. I, 41.

2. *Dvihétu* (či *duhétu*)*-patisandhika*: ‚bytost zrozená pouze se dvěma (ušlechtilými) podmínkami kořene‘, které tvoří ne-chtivost (čili štědrost) a ne-nenávist (čili dobrotivost). Tomuto případu odpovídající ‚vědomí znovuzrození‘ je uvedeno v Tab. I, 44–45, 48–49.

3. *Tihétu-patisandhika*: ‚bytost zrozená se třemi (ušlechtilými) podmínkami kořene‘. Tyto bytosti se rodí pouze mezi lidmi a nebeskými bytostmi. Tomuto případu odpovídající ‚vědomí znovuzrození‘ je uvedeno v Tab. I, 42–43, 46–47.

Ohledně těchto třech typů znovuzrození viz Asl.Tr. II, 354–379; → *patisandhika*.

V suttách se pro znovuzrození používají především termíny *punabbhava* (→), *abhinibbatti* (vznik) nebo jejich kombinace *punabbhavábhinibbatti*.

Literatura: Vism. XVII, 133 a násl., 164 a násl., 189 a násl., 289 a násl.; Vism. XIX, 22 a násl.; Nyanatiloka Thera: *Karma and Rebirth* (Wheel 9); Francis Story: *The Case for Rebirth* (Wheel 12/13); K. N. Jayatilleke: *Survival and Karma in Buddhist Perspective* (Wheel 141/143); V. F. Gunaratna: *Rebirth Explained* (Wheel 167/169).

Zdrojová poznámka: Pojem *patisandhi* se vyskytuje především v komentářích, ale několikrát ho uvádí i jedna z pozdějších knih *Sutta-pitaky*, *Patisambhidá-magga* (Pts.M. I, 11 a násl., 52, 59 a násl.; Pts. M. II, 72 a násl.). V suttách se obvykle používá pojem *punabbhava* (znovuzrození). Pojmy *ahétu-patisandhika*, *dvihétu-patisandhika* a *tihétu-patisandhika* se vyskytují pouze v komentářích. Ohledně *patisandhi-čitta* → *čitta-víthi*.

patisandhika (paṭisandhika): → *patisandhi*.

patisankhána-bala a **bhávaná-bala** (paṭisaṅkhāna-bala, bhāvanā-bala): ‚síla uvážení' a ‚síla mentálního rozvoje' (síla meditace). Ohledně těchto sil se v A. II, 10 praví:

„Co je to, mniši, síla uvážení? Když, mniši, někdo uvažuje, že špatné jednání tělem, slovy a myšlenkami vskutku přináší špatné plody, jak v tomto životě, tak i v příštím, a když v důsledku těchto úvah zanechá špatného jednání tělem, slovy a myšlenkami, jedná správně a udržuje své srdce čisté – to je, mniši, síla uvážení."

„Co je to, mniši, síla mentálního rozvoje? Když, mniši, někdo rozvíjí faktory probuzení, jmenovitě *sati*, rozeznávání jevů, úsilí, nadšení, klid, soustředění a vyrovnanost (→ *bodždžhanga*) a směřuje k odloučenosti, zanechání vášně, ustání a ke konečnému osvobození – to je, mniši, síla mentálního rozvoje."

patisankhánupassaná-ňána (paṭisaṅkhānupassanā-ñāṇa): ‚poznání znovu-sledováním', je jedním z devíti druhů poznání tvořících ‚očištění poznáním a zřením pokroku na stezce' (*patipadá-ňána-dassana-visuddhi*; → *visuddhi* VI) a jedním z osmnácti hlavních druhů vhledu (*mahá-vipassaná*; → *vipassaná*).

pativédha (paṭivedha): ‚proniknutí', označuje uskutečnění pravdy dhammy, na rozdíl od pouhé obeznámenosti s teorií (*parijatti*) či praxí (*patipatti*). Jinými slovy, jedná se o uskutečnění, oproti teorii a praxi. Srov. *parijatti*.

patta-pindikanga (pattapiṇḍik'aṅga): asketické očistné cvičení spočívající v tom, že mnich jí pouze z mnišské mísy a odmítá jakoukoli jinou nádobu.

patti-dána (patti-dāna): ‚sdílení zásluh'. Přestože je v suttách zmiňováno jen zřídka (například A. VII, 50), představuje v buddhistických zemích velmi rozšířený zvyk. Předpokládá se, že etické zásluhy, získané především obdarováváním mnichů, mohou být sdíleny s druhými. Účelem je podnítit u jiných bytostí, především u zesnulých příbuzných a přátel zrozených v oblasti duchů, šťastné

a eticky prospěšné stavy mysli. Sdílení zásluh (aniž by byl zmíněn pojem *patti-dána*) je obhajováno v *Tirókudda-suttě* (Khp. a *Péta-vatthu*) a jejích komentářích (Khp.Tr.). Je to jeden z deseti způsobů prospěšného jednání (→ *puňňakirija-vatthu*), nazývaný tam *pattánuppadána*.

Literatura: F. L. Woodward: *The Doctrine of Reversible Merit* (in *Buddhist Review* I, London 1914; str. 38).

peklo: → *niraja*.

péta (peta): (skr. preta), dosl. ‚zesnulý' (zemřelá duše, duch); → *lóka*.

petti-visaja (petti-visaya): ‚říše duchů', → *lóka*.

pevně dané určení: názory s nezvratnými následky (resp. názory s pevně daným určením či jasným dopadem) → *nijata-miččhá-ditthi*; osoba s pevně daným určením → *nijata-puggala*.

phala (phala): dosl. ‚plod', znamená 1. následek či účinek (často ve spojení s příčinou, *hétu*) a 2. prospěch (například *Sámaňňa-phala-sutta – Rozprava o prospěchu z odloučení*).

3. ‚Plod stezky' (*magga-phala*) označuje ty okamžiky nadsvětského vědomí, které následují bezprostředně po okamžiku dosažení stezky (→ *arija-puggala*) a které se mohou znovu bezpočtukrát objevovat během praxe vhledu (→ *vipassaná*) až do dosažení následující vyšší stezky. Když dochází k tomuto opakovanému výskytu, nazývá se to dosažením plodu (*phala-samápatti*), které je podrobně popsáno ve Vism. XXIII.

pharusá váčá (pharusā vācā): ‚hrubá či zraňující mluva', → *miččhá-váčá*.

phassa (phassa): (smyslový) ‚kontakt' či ‚dotek' (od slovesa *phusati*, dotýkat se). Pojem *samphassa* se používá ve složených výrazech jako například: „Existuje šest druhů smyslového kontaktu: zrakový kontakt (*čakkhu-samphassa*), sluchový kontakt, čichový kontakt, chuťový kontakt, tělesný kontakt a mentální kontakt" (M. 9). Následující rozdělení se vyskytuje v D. 15: ‚kontakt vyvolaný smyslovou reakcí' (*patigha-samphassa*; → *patigha*) a ‚verbální' resp. ‚pojmový kontakt' (*adhivačana-samphassa*), tj. mentální kontakt.

Pojem *phassa* neznamená tělesnou interakci, ale je jedním ze sedmi mentálních faktorů (*čétasika*) přítomných v každém vědomí a náleží do skupiny mentálních formací (*sankhára-kkhandha*). Ve výčtech obou těchto kategorií (například v Dhs. 1 či M. 9) je kvůli své zásadní roli v kognitivním procesu zmiňován obvykle na prvním místě. V M. 18 je pojem *phassa* definován následovně: „V závislosti na oku a tvarech vzniká zrakové vědomí. Setkání těchto tří jevů se nazývá smyslovým kontaktem." Podobně je tomu s ostatní-

mi pěti smysly včetně mysli. V podmíněném vznikání je kontakt podmiňován šesti smyslovými základnami a je podmiňujícím faktorem pociťování (→ *patičča-samuppáda* 5, 6). Vztah kontaktu (*phassa*) k mysli a tělu (*náma-rúpa*) je popsán v D. 15 a jeho vliv na pociťování a špatné názory v D. 1 (na konci). Je jedním ze čtyř druhů potravy (→ *áhára*) a prvním faktorem v pětici smyslového vnímání (*phassa-paňčamaka*), kterou dále tvoří pociťování, vnímání, záměr a vědomí (viz Nyanaponika Thera: *Abhidhamma Studies*, BPS; str. 47 a násl.).

Protože má smyslový kontakt (*phassa*) zásadní funkci v interakci mezi myslí a světem předmětů a tvoří potenciální zdroj nečistot, je důležitým předmětem rozjímání a meditace vhledu, jak je stručně uvedeno v mnoha verších *Suttanipáty* (736/7, 778, 851, 870/72, 923).

pindapátikanga (piṇḍapāṭik'aṅga): asketické očistné cvičení spočívající ve sbírání almužního jídla; → *dhutanga*.

pisuná-váčá (pisuṇā-vācā): ‚pomlouvání' či ‚klevetění', → *miččhá-váčá*.

píta-kasina (pīta-kasiṇa): ‚žlutá kasina'. Meditace na žlutou kasinu je jedním z kasinových cvičení; → *kasina*.

píti (pīti): ‚nadšení' či ‚radost' (radostný zájem), je jedním z mentálních faktorů (*čétasika*) a náleží do skupiny mentálních formací (*sankhárakkhandha*). Jelikož se termín *píti* vyskytuje v suttách často ve spojení s termíny ‚potěšení' (*pámoždža*) či ‚štěstí' (*sukha*), byl některými západními překladateli mylně považován za jejich synonymum. Pojem *píti* ale není pocitem a nenáleží tedy do skupiny pociťování (*védanákkhandha*). Psychologicky ho lze popsat jako ‚radostné zaujetí', které může být spojeno jak s prospěšnými, tak s neprospěšnými i neutrálními stavy vědomí.

Vysoký stupeň nadšení je charakteristický pro určitá stadia meditačního soustředění, ať už při meditaci vhledu (→ *vipassaná*) či v prvních dvou pohrouženích (→ *džhána*). V případě prvního a druhého pohroužení tvoří jeden z faktorů pohroužení (*džhánanga*; → *džhána*), přičemž je nejsilnější ve druhém pohroužení. Pět stupňů intenzity meditačního nadšení je popsáno ve Vism. IV, 94 a násl. Tvoří též jeden z faktorů probuzení (→ *bodždžhanga*).

plné (pevné) **soustředění**: → *appaná-samádhi*, *samádhi*.

plod: *phala*; → *arija-puggala* A.

plody mnišského života: → *sámaňňa-phala*.

poblouznění (mládím, zdravím a životem): → *mada*; srov. *móha* (→ *múla*), *avidždžá*.

pociťování, pocit: → *védaná*; dále → *khandha*. Nahlížení pocitů (*védanánupassaná*) → *satipatthána*.

početí v matčině lůně: → *okkanti*.

podklady existence: → *upadhi*.

podklady *sati*: → *satipatthána*.

podmíněné vznikání: → *patičča-samuppáda*.

podmínky: dvacet čtyři podmínek → *paččaja*.

podnět: podmínka podnětu (*upanissaja-paččaja*) je jednou z dvaceti čtyř podmínek; → *paččaja*.

podpora: podmínka podpory (*nissaja-paččaja*) je jednou z dvaceti čtyř podmínek; → *paččaja*.

podpůrná karma: *upatthambhaka-kamma*; → *karma*.

pochopení: → *ditthi*, *ňána*, *paňňá*, *pariňňá*. Správné pochopení (*sammá-ditthi*) → *magga* 1; *sačča* IV, 1.

pochybení (v etice či pochopení): → *vipatti*.

pochybovačnost: → *vičikičchá*; srov. *kankhá*.

pohlaví: → *bhava*.

pohlavní styk: nezákonný pohlavní styk → *kámésu miččháčára*.

pohroužení: → *džhána*.

poklad: sedm pokladů → *dhana*.

pokrok: → *patipadá*, *abhabbágamana*. Pokrok v etice atd. → *hána-bhágija*. Očištění poznáním a zřením pokroku na stezce → *visuddhi* VI. Dále viz heslo ‚postup žáka na stezce'.

pokřivení (zvrácenost): → *vipallása*.

pomíjivost: → *aničča*. Nahlížení pomíjivosti (*aniččánupassaná*) → *vipassaná* 1.

pónobbhava (ponobbhava): alternativní přepis termínu *punabbhava* (→).

porozumění (pochopení): → *ditthi*, *ňána*, *paňňá*, *pariňňá*. Správné pochopení (*sammá-ditthi*) → *magga* 1; *sačča* IV, 1.

posel: tři božští poslové → *déva-dúta*.

poselství: devět forem Buddhova poselství, resp. učení (*navanga-buddha-sásana*) → *sásana*.

poskvrny: tři poskvrny (chtivost, nenávist, zaslepenost) → *mala*.

posluchač (žák): → *sávaka*.

postup žáka na stezce: Ohledně rozvíjení ušlechtilé osmičlenné stezky a s tím souvisejícího postupu žáka se v mnoha suttách objevuje stejná pasáž, která popisuje postupný průběh žákova vývoje. Ukazuje, jak se žák rozvíjí postupně a v souladu s dhammou, počínaje prvním naslouchání nauce, získáním důvěry a nejasného pochopení až po konečné dosažení svobody.

„Poté, co uslyšel dhammu, je naplněn důvěrou a uvažuje: ‚Světský život je plný překážek a zmatků, ale život v bezdomoví (mnišský život) je jak širé nebe. Není snadné žít doma a zároveň dodržovat veškerá pravidla svatého života. Co kdybych si oholil vlasy a vousy, oblékl si žluté roucho a odešel do bezdomoví?' Zanedlouho poté, co se zřekne svého majetku a opustí své příbuzné, si ostříhá vlasy a vousy, oblékne žluté roucho a odejde do bezdomoví."

„Když opustí světský život, řídí se mnišskými pravidly. Odmítá zabíjení živých bytostí a zdržuje se ho. Bez hole a meče, svědomitě a plný soucitu si přeje dobro pro všechny bytosti. Zdržuje se kradení … smyslnosti … lhaní … klevetění … urážek … a planého tlachání."

„Zdržuje se ničení rostlin, jí jen ve správný čas, straní se tance, zpěvu, hudby a jiných představení, odmítá květinové ozdoby, voňavky a masti, jakož i další ozdoby a zkrášlující předměty. Nepoužívá vysoká a přepychová lože. Nepřijímá zlato ani stříbro … vyhýbá se nakupování a prodávání věcí…"

„Je spokojený se svým rouchem, chránícím jeho tělo, a s mnišskou mísou, na níž závisí jeho živobytí. Kamkoli jde, je vybaven těmito dvěma věcmi, jako je letící pták vybaven křídly."

„Tento ušlechtilý etický život (*síla*) naplňuje jeho srdce štěstím prostým výčitek."

Dále se popisuje, jak žák střeží svých pět smyslů a mysl a jak díky tomuto ušlechtilému střežení smyslů (*indrija-samvara*) pociťuje v srdci neposkvrněné štěstí; jak vykonává všechny činnosti pozorně (*sati*) a s jasným uvědoměním (*sati-sampadžaňňa*). Vybaven vznešenou etikou (*síla*), smyslovou zdrženlivostí (*indrija-samvara*), se *sati* a s jasným uvědoměním (*sati-sampadžaňňa*) se odebere na opuštěné místo, osvobodí mysl od pěti překážek (→ *nívarana*) a dosáhne plného soustředění (→ *samádhi*). Poté, co rozvine vhled (→ *vipassaná*) do pomíjivosti (*aničča*), strastiplnosti (*dukkha*) a neosobnosti (*anattá*) všech existujících jevů, dosáhne nakonec osvobození od všech zákalů a nečistot a vyvstane v něm jistota:

„Jsem navždy osvobozen,
toto je mé poslední zrození,
žádná další existence mě již nečeká."

Srov. D. 1, 2; M. 27, 38, 51, 60, 76; A, IV, 198; X, 99; Pug. 239 atd.

postupný návod: → *ánupubbí-kathá*.

potlačení: překonání potlačením (*vikkhambhana-pahána*) → *pahána*.

potrava (výživa): → *ódžá*, *áhára*. Potrava jako jedna z dvaceti čtyř podmínek → *paččaja*. Z potravy vzniklá tělesnost → *samutthána*.

pouta: deset pout, která váží bytosti k existenci → *samjódžana*. Čtyři pouta → *jóga*, *gantha*.

povaha: šest povahových typů člověka → *čarita*.

pozice těla: čtyři tělesné pozice → *irijá-patha*.

poznání: → *ňána*, *paňňá*; srov. *vipassaná* (vhled), *vidždžá* (vědění), *abhiňňá* (vyšší poznání).

poznání stezky: čtveré poznání stezky → *visuddhi* VII.

pozornost: → *manasikára*. Srov. *sati*.

pramen zásluh: → *puňňa-dhárá*.

pravda: čtyři ušlechtilé pravdy (*arija-sačča*) → *sačča*. Dva způsoby poznání pravdy → *sačča-ňána*.

pravidla a rituály: lpění na pravidlech a rituálech → *samjódžana*, *upádána*.

praxe: teorie, praxe a uskutečnění → *parijatti*.

prázdnota: → *suňňatá*. Nahlížení prázdnoty (*suňňatánupassaná*) → *vipassaná*. Prázdnota „já" vztahující se ke čtyřem ušlechtilým pravdám → *sačča*.

prchavost existence: → *marana*.

probuzení: → *bódhi*. Sedm členů probuzení → *bodždžhanga*. Bytost směřující k probuzení → *bódhisatta*.

Probuzený: *Buddha*; → *sammá-sambuddha*.

proces poznávání (proces vědomí): → *viňňána-kičča*.

proces zrozování: *upapatti-bhava*; → *bhava*. Srov. *patisandhi*, *džáti*.

prodlévání (spočívání, setrvávání, zabývání se): → *manópavičára*.

proměnlivost (změna): vnímání proměnlivosti (změn) → *viparinámánupassaná*, *vipassaná*.

proniknutí: → *pativédha*, *parijatti*. Schopnosti pronikavého (*vipphára*) poznání a soustředění → *iddhi*. Etika spojená s proniknutím (*nibbédha*) → *hána-bhágija-síla*. Proniknutí (*parija*) mysli druhých → *abhiññá*.

propojenost: podmínka propojenosti (*sampajutta-paččaja*), je jednou z dvaceti čtyř podmínek; → *paččaja*.

prospěšný (blahodárný, dobrý, dovedný): → *kusala*.

prostor: → *ákása*.

proud podvědomí: → *bhavanga-sóta*.

prostý vhled: ten, který získal ‚prostý vhled' → *sukkha-vipassaka*.

pružnost (těla, faktorů mysli, vědomí): *mudutá*; → *khandha* (I, B), Tab. II.

prvek mysli: → *manó-dhátu*.

prvek vědomí mysli: → *manó-viňňána-dhátu*.

prvky: čtyři základní prvky → *mahá-bhúta*, *dhátu*.

přání (chtění): → *čhanda*.

přebývání: přebývání na hřbitově (*susánikanga*), u kořene stromu (*rukkhamúlikanga*), pod širým nebem (*abbhókásikanga*) či v lese (*áraňňikanga*) představují čtyři ze třinácti asketických očistných cvičení; → *dhutanga*.

předepsaná etická pravidla: → *paňňatti-síla*.

předcházející podmínka: *anantara-paččaja*, je jednou z dvaceti čtyř podmínek; → *paččaja*.

předchozí zrození: podmínka předchozího zrození (*purédžáta-paččaja*) je jednou z dvaceti čtyř podmínek; → *paččaja*.

předmět: → *árammana*. Předmět jakožto podmínka → *paččaja* 2.

předmět mysli: → *ájatana*. Nahlížení předmětů mysli (*dhammánupassaná*) → *satipatthána* 4.

představa (obraz v mysli): → *nimitta*; → *samádhi*, *kasina*.

překážky: deset překážek v meditaci → *palibódha*. Pět překážek mysli → *nívarana*.

překonání: pět způsobů překonání → *pahána*. Úplné pochopení spočívající v překonání → *pariňňá*. Úsilí překonat → *padhána*. Očištění překonáním pochybností → *visuddhi* IV.

přeměna: schopnost přeměny (*vikubbana-iddhi*) → *iddhi*.

přemýšlení: poznání založené na přemýšlení (*čintá-majá-paňňá*) → *paňňá*.

přemýšlivá povaha: *vitakka-čarita*; → *čarita*.

přesvědčení o já (názory o já): → *ditthi*, *sakkája-ditthi*, *vipallása*.

převažující podmínka: *adhipati-paččaja*, je jednou z dvaceti čtyř podmínek; → *paččaja*.

příbytek (obydlí, dlení): → *vihára*. Čtyři božská dlení → *brahma vihára*. Devět obydlí bytostí → *sattávása*.

příčina: srov. *paččaja* 1. Pět příčin existence → *patičča-samuppáda* 10.

přijímající vědomí: *sampatičchana-čitta*; → *viňňána-kičča*.

přímost (napřímenost): → *udžukatá*.

připoutání mysli: pět připoutání mysli → *čétasa vinibandha*.

připoutanost (lpění, ulpívání): → *parámása*, *upádána*.

přípravné soustředění: *parikamma-samádhi*; → *samádhi*.

přípravný obraz: *parikamma-nimitta*; → *nimitta*.

přípravný okamžik: *parikamma*; → *džavana*.

přirozená etika: → *pakati-síla*.

přístupové soustředění: *upačára-samádhi*; → *samádhi*.

přístupový moment: *upačára*; → *džavana*.

přízemní mluva: → *tiračchána-kathá*.

přizpůsobení: poznání přizpůsobení → *anulóma-ňána*.

přizpůsobivost (těla, mentálních faktorů a vědomí): → *kammaňňatá*; srov. *khandha* a Tab. II.

pubbé-nivásánussati (pubbe-nivāsānussati): ‚upamatování se na minulá zrození', je jednou z vyšších schopností (→ *abhiňňá*) a náleží k trojímu vědění (→ *té-vidždžá*).

puggala (puggala): ‚osoba' či také osobnost, individuum, bytost (*satta*), já (*attá*) atd. Pojem *puggala* zahrnuje všechny termíny označující osobnostní entity včetně výrazů jako já, ty, on, člověk, bůh atd. Ve všech těchto případech se podle buddhismu jedná o pouhá konvenční označení různých kombinací tělesných a mentálních procesů, která nemají mimo rámec těchto procesů žádnou skutečnou existenci. Tyto výrazy je třeba chápat jako pouhé konvenční způsoby vyjádření (*vóhára-vačana*). Jsou často používané i v suttách, aniž by však byly pojímány nesprávně (viz citát z D. 9 pod heslem *paramattha*). To se týká i samotného pojmu *puggala*, který se v suttách často vyskytuje, aniž by byla jeho konvenční povaha explicitně zmiňována.

V konečném smyslu (→ *paramattha*) ale existují pouze stále se měnící tělesné a mentální jevy, vznikající a zanikající v každém okamžiku. V prvním oddíle *Kathávatthu* se rozebírá otázka, „zda lze v absolutním smyslu nalézt nějakou osobnost (*puggala*)" (viz *Guide*, str. 62 a násl.). → *paramattha*, *anattá*.

púdžá (pūjā): 1. úcta, poklona, pocta, čest; 2. uctění, vzdání pocty; někdy zahrnuje i rituál darování Buddhovi, popř. obdarování mnichů.

1. V *Mahámangala-suttě* (Sn. 259) se uvádí: „Uctívání těch, kteří jsou hodni úcty, přináší velké dobrodiní" (*púdžá ča púdžanijánam étam mangalam uttamam*). Viz Dhp. 195 a násl.

2. Buddha neměl valné mínění o pouhém vnějším uctívání: „Toto není, Ánando, nejlepší způsob, jak uctívat, uznávat, oceňovat a ctít Tathágatu. Nejlepším způsobem je Tathágata uctíván, uznáván a oceňován tehdy, když se nějaký mnich či mniška, laik či laička řídí učením (*dhamma*), žije čestně ve shodě s učením a následuje učení" (D. 16). „Existují dva způsoby uctívání: materiální uctívání (*ámisa-púdžá*) a uctívání následováním dhammy (*dhamma-púdžá*). Uctívání následováním dhammy je lepší z těchto dvou" (A. II).

punabbhava (punabbhava): ‚znovuzrození' (dosl. opětovná existence), je výraz používaný v suttách, zatímco v pozdější literatuře se většinou používá výraz *patisandhi* (→). Dosažení svatosti (*arahatta*), které znamená ukončení dalšího znovuzrozování, bývá často vyjádřeno slovy: „Toto je poslední zrození a žádné další již nenastane!" (*natthi'dáni punabbhavó*) (M. 26; D. 15; *Théragáthá* 87, 339; Sn. 502). Pojem *punabbhava* se často vyskytuje ve spojitosti s pojmem *abhinibbatti* (vznikání).

„Jak dochází, příteli, ke znovuzrození a opětovnému vznikání v budoucnu (*ájatim punabbhavábhinibbatti*)? Protože jsou bytosti omezeny nevědomostí

a spoutány žádostivostí, nalézají potěšení v tom či onom – a tak dochází, příteli, ke znovuzrození a opětovnému vznikání v budoucnu“ (M. 43). Viz také S. XII, 38. Někdy se pro vyjádření ‚znovuzrození‘ používá i samotný pojem *abhinibbatti*.

Srov. ve druhé ušlechtilé pravdě adjektivum *pónóbhavika* („vedoucí ke znovuzrození“). Viz také A. III, 76; Sn. 163, 273, 514, 733; S. VII, 12; S. X, 3.

puňňa (puñña): ‚zásluha‘ či ‚záslužný‘ se všeobecně používá jako ekvivalent pro prospěšné činy (*kusala-kamma*). Opak představují pojmy *apuňňa* (nezáslužný) či *pápa* (zlý, špatný). Hodnota záslužných činů je často zdůrazňována, například v *Rozpravě o pokladnici* (ze sbírky *Khuddaka-pátha*) či v *Dhammapadě* (verše 18, 118, 122). Společenství ušlechtilých mnichů (*arija-sangha*), představující třetí útočiště (→ *ti-sarana*), je považováno za „nesrovnatelné pole zásluh ve světě“ (*anuttaram puňňakkhettam lókassa*); → *anussati* 3. O arahatech se nicméně uvádí, že jejich jednání „přesáhlo rámec záslužného a nezáslužného“, neboť jejich činy už nepřináší žádné karmické následky (viz Sn. 520, 547, 636, 790). Srov. *puňňábhisankhára*, *puňňa-dhárá* a *puňňa-kirija-vatthu*.

puňňábhisankhára (puññābhisaṅkhāra): ‚záslužné karmické formace‘ smyslové a jemnohmotné oblasti; → *sankhára* I, 1.

puňňa-dhárá (puñña-dhārā): ‚pramen zásluh‘. Čtyři ‚prameny zásluh‘ vytváří ten, kdo obdarovává čtyřmi mnišskými potřebami (tj. rouchy, jídlem, obydlím a léky) mnicha, který dosáhl nepodmíněného osvobození mysli; a dále také ten, kdo je naplněn neotřesitelnou důvěrou v Buddhu, dhammu a sanghu a má dokonalou etiku (A. IV, 51-52). A. VIII, 39 uvádí další čtyři ‚prameny zásluh‘.

puňňa-kirija-vatthu (puñña-kiriya-vatthu): ‚základny záslužného jednání‘. V suttách jsou uváděny tři: dávání či štědrost (*dána-majá-puňňa-kirija-vatthu*), etika (*síla-majá-puňňa-kirija-vatthu*) a mentální rozvoj či meditace (*bhávaná-majá-puňňa-kirija-vatthu*). Viz D. 33; It. 60; vysvětlení viz A. VIII, 36.

Komentáře uvádějí seznam deseti způsobů záslužného jednání (*dasa-puňňa-kirija-vatthu*), který je velmi populární v buddhistických zemích: 1. štědrost (*dána*), 2. etika (*síla*), 3. meditace (*bhávaná*), 4. uctívání (*apačiti*), 5. plnění povinností (*vejjávačča*), 6. sdílení zásluh (*puňňánuppadána*), 7. radování se ze zásluh druhých (*abbhánumódana*), 8. šíření nauky (*désaná*), 9. naslouchání nauce (*savana*), 10. získávání správných názorů (resp. napravování nesprávných názorů; *ditthudžukamma*). Vysvětlení viz Asl.Tr. 209 a násl.

Literatura: Bhikkhu Khantipalo: *The Advantages of Merit* (Bodhi Leaves B. 38).

purédžáta-paččaja (purejāta-paccaya): podmínka předchozího zrození, je jednou z dvaceti čtyř podmínek; → *paččaja*.

purisindrija (purisindriya): ‚mužskost', → *bháva*, *khandha*.

puthudždžana (puthujjana): ‚obyčejný světský člověk', je jakýkoliv laik či mnich, který nedosáhl žádného ze čtyř stupňů svatosti (→ *arija-puggala*), a je tedy stále vázán všemi deseti pouty (→ *samjódžana*) v koloběhu znovuzrozování.

„Obyčejným světským člověkem se nazývá ten, kdo se neosvobodil od tří pout (tj. od přesvědčení o já, skeptických pochybností a připoutanosti k pouhým pravidlům a rituálům), ani není na cestě k jejich zpřetrhání."

‚Obyčejným světským člověkem' (*puthudždžana*) může být podle komentářů k M. 9 za prvé ten, kdo není buddhistou a nedosáhl ‚poznání přizpůsobení se pravdě' (*saččánulómika-ňána*), byť by zastával správný názor ohledně etické podmíněnosti, a za druhé obyčejný stoupenec Buddhova učení (*sásanika*). Obyčejný světský člověk hlásící se k buddhismu může být buď ‚zaslepeným světským člověkem' (*andha-puthudždžana*), který nemá poznání ani zájem o základy nauky (ušlechtilé pravdy, skupiny existence apod.), nebo ‚ušlechtilým světským člověkem' (*kaljána-puthudždžana*), který takové poznání má a vážně usiluje o pochopení a praktické zvládnutí nauky. Viz Asl.Tr. II, 451; komentář k M. 1 a D. 1.

původ tělesnosti: → *samutthána*.

R

radost: radostné zaujetí, nadšení → *píti*. Radost ve smyslu štěstí → *sómanassa*, *sukha*. Sdílená radost (*muditá*) → *brahma-vihára*. Setrvávání v radosti → *manópavičára*.

rága (rāga): ‚vášeň' či ‚žádostivost', je synonymem pojmů *lóbha* (chtivost; → *múla*), *tanhá* (touha; → *tanhá*) a *abhidždžhá* (chamtivost; → *kamma-patha*). Ohledně pojmů *káma-rága*, *rúpa-rága*, *arúpa-rága* → *samjódžana*.

rága-čarita (rāga-carita): ‚žádostivá povaha', → *čarita*.

reflektující poznání: → *paččavekkhana-ňána*.

relativní (konvenční) **pravda**: *vóhára-sačča*; srov. *puggala*, *paramattha-sačča*, *désaná*, *anattá*, *satta*.

reprodukční karma: *džanaka-kamma*; → *karma*.

rozhodnutí: → *adhimokkha*, *adhitthána*.

rozhodující podpora: podmínka rozhodující podpory či podnětu (*upanissaja-paččaja*) představuje jednu z dvaceti čtyř podmínek; → *paččaja*.

rozjímání (kontemplace): → *anussati*.

rozklad, rozpadání se: nahlížení rozkladu (*khajánupassaná*) je jedním z osmnácti hlavních druhů vhledu; → *vipassaná*.

rozvíjení mysli (mentální rozvoj, meditace): → *bhávaná*. Úsilí rozvinout → *padhána*. Moudrost založená na rozvíjení mysli → *paňňá*. Postupné rozvíjení ušlechtilé osmičlenné stezky → ‚postup žáka na stezce'.

rukkha-múlikanga (rukkha-mūlik'aṅga): asketické očistné cvičení spočívající v přebývání u kořene stromu; → *dhutanga*.

rúpa (rūpa): 1. tělesnost (→ *khandha*); 2. zrakový předmět či tvar (→ *ájatana*); 3. jemnohmotný (→ *avačara*, *džhána*).

Zdrojová poznámka: Pojmy *nipphanna-rúpa* a *rúpa-rúpa* se používají pouze v komentářích, zatímco *sappatigha* a *pasáda* se nalézají i v kánonu abhidhammy (například Dhs. §§ 585, 597 a násl.). Pojem *upádinna* se opakovaně objevuje ve starých suttách (například M. 28), zjevně ve významu náležejícím hlavní části tohoto díla. Srov. *upádá-rúpa*.

rúpa-dždžhána (rūpa-jjhāna): jemnohmotné pohroužení; → *džhána*.

rúpa-kalápa (rūpa-kalāpa): ‚tělesné uskupení' (tělesná jednotka), označuje kombinaci několika tělesných jevů tvořících dočasnou jednotu. Například tzv. ‚neživá hmota' představuje nejjednodušší uskupení tvořené pouze osmi tělesnými jevy, které se nazývá ‚čistě osmičlenné uskupení' (*suddhatthaka-kalápa*). Těchto osm tělesných jevů tvoří: čtyři základní prvky (pevnost, tekutost, teplota a pohyb), barva, pach, chuť a potrava (*pathaví*, *ápa*, *tédža*, *vája*, *vanna*, *gandha*, *rasa* a *ódža*). Ve Vism. i jinde se používá termín *ódžatthamaka-kalápa* (‚osmičlenné uskupení s potravou jako osmým faktorem').

Nejjednodušší formou ‚živé hmoty' je ‚devítičlenné živé uskupení' (*džívitanavaka-kalápa*), které tvoří předchozích osm jevů ve spojení s vitalitou. Sedm desetičlenných uskupení (*dasaka-kalápa*) se vytváří rozšířením devítičlenného uskupení o některý z následujících tělesných jevů: srdce (*hadaja*; tělesná základna mysli), pohlaví, oko, ucho, nos, jazyk či tělo. Viz Vism. XVIII, 4; *Compendium of Buddhist Philosophy* (PTS), str. 164, 250; Asl.Tr. II, 413 a násl.

rúpa-kája (rūpa-kāya): ‚hmotné tělo', v protikladu k ‚mentálnímu tělu' (→ *náma-kája*). → *náma-rúpa*.

rúpa-kkhandha (rūpa-kkhandha): ‚skupina tělesnosti', → *khandha* 1.

rúpa-lóka (rūpa-loka): ‚jemnohmotný svět', → *lóka*.

rúpárammana (rūpārammaṇa): ‚zrakový předmět', označuje vnější aspekt zrakového tělesného jevu (‚světelné vlnění') tvořící vnější základnu vědomí. Srov. *ájatana* 2.

rúpa-rúpa (rūpa-rūpa): ‚pravá tělesnost', → *nipphanna-rúpa*.

rúpávačara (rūpāvacara): ‚jemnohmotná oblast' či ‚oblast tvarů', → *avačara*.

rúpájatana (rūpāyatana): ‚zrakový předmět', → *ájatana* 2.

Ř

řádová pravidla: → *pátimokkha*.

řídící schopnosti mysli: → *indrija* 15-19; *indrija-samatta*; *bala*.

S

sabba-lóké anabhirati-saññá (sabba-loke anabhirati-saññā): ‚vnímání neuspokojivosti celého světa', je popisováno v A. X, 60 následovně: „Ánando, když se mnich vzdá tvrdošíjného lpění na světě, pevného uchopování světa, zákalů a sklonů mysli a když se odvrátí od těchto věcí a neulpívá na nich, nazývá se to vnímáním neuspokojivosti celého světa."

sabbúpadhi-patinissagga (sabbūpadhi-paṭinissagga): ‚opuštění podkladů existence', → *upadhi*.

saccа (sacca): ‚pravda'. 1. Ohledně dvou pravd, konvenční a absolutní, viz *paramattha*.

2. ‚Čtyři ušlechtilé pravdy' (*arija-saccа*) jsou nejstručnějším shrnujícím vyjádřením celého Buddhova učení, neboť jsou v nich bez výjimky zahrnuty všechny ostatní buddhistické nauky třídílného kánonu (*Ti-pitaka*). Čtyři ušlechtilé pravdy jsou: pravda utrpení, pravda vzniku utrpení, pravda zániku utrpení a pravda cesty vedoucí k zániku utrpení.

I. První pravda učí, stručně řečeno, že úplně všechny formy jakékoli existence jsou neuspokojivé a strastné (*dukkha*).

II. Druhá pravda učí, že veškeré utrpení, i všechno znovuzrozování, vzniká na základě touhy (*tanhá*).

III. Třetí pravda učí, že vykořenění touhy vede nutně k ustání znovuzrozování a zániku (*niródha*) utrpení, tedy k nibbáně (→).

IV. Čtvrtá pravda ušlechtilé osmičlenné cesty (*magga*) uvádí způsob, jakým lze dosáhnout zániku strasti.

Obvyklý text, který se opakovaně vyskytuje v *Sutta-pitace*, zní následovně:

I. „Co je, mniši, ušlechtilou pravdou utrpení? Narození je utrpením, nemoc je utrpením a smrt je utrpením. Žal, nářek, bolest, smutek a zoufalství jsou utrpením. Utrpením je zkrátka pět skupin existence spojených se lpěním (srov. *dukkha*, *dukkhatá*)."

II. „Co je, mniši, ušlechtilou pravdou původu utrpení? Je to touha, která vede k novému zrození a která ve spojení s vášní a chtivostí nalézá stále nová potěšení tam či onde. Je to smyslná touha (*káma-tanhá*), touha po bytí (*bhava-tanhá*) a touha po nebytí či sebezničení (*vibhava-tanhá*).

III. „Co je, mniši, ušlechtilou pravdou zániku utrpení? Je to úplné opadnutí vášně, zničení, opuštění a zřeknutí se žádostivosti, osvobození se a odpoutání se od ní."

IV. „Co je, mniši, ušlechtilou pravdou cesty vedoucí k zániku utrpení? Je to ušlechtilá osmičlenná stezka (*arija-atthangika-magga*) vedoucí k zániku utrpení, totiž:

1. správný názor (*sammá-ditthi*)	moudrost (*paňňá*)
2. správný úmysl (*sammá-sankappa*)	
3. správné mluvení (*sammá-váčá*)	etika (*síla*)
4. správné jednání (*sammá-kammanta*)	
5. správné živobytí (*sammá-ádžíva*)	
6. správné úsilí (*sammá-vájáma*)	soustředění (*samádhi*)
7. správná *sati* (*sammá-sati*; → *sati*)	
8. správné soustředění (*sammá-samádhi*)	

1. „Co je to, mniši, správný názor (či správné pochopení)? Je to pochopení utrpení, vzniku utrpení, zániku utrpení a cesty vedoucí k zániku utrpení.“

2. „Co je to, mniši, správný úmysl? Je to úmysl prostý smyslné žádostivosti, zlovůle a krutosti.“

3. „Co je to, mniši, správné mluvení? Zdržování se lhaní, pomlouvání, hrubého vyjadřování a prázdného tlachání“ (srov. *tiraččhána-kathá*).

4. „Co je to, mniši, správné jednání? Zdržování se ubližování živým bytostem, kradení a nesprávného sexuálního jednání“ (→ *kámésu-miččháčára*).

5. „Co je to mniši, správné živobytí? Když ušlechtilý žák odmítá špatné živobytí a živí se správným způsobem“ (→ *magga* 5).

6. „Co je to, mniši, správné úsilí? Když žák napíná svou vůli, aby předešel vzniku dosud nevzniklých zlých, neprospěšných věcí … když napíná vůli, aby překonal již vzniklé zlé, neprospěšné věci … když napíná vůli, aby rozvinul dosud nevzniklé dobré, prospěšné věci … když napíná vůli, aby zachoval již vzniklé dobré, prospěšné věci, aby je nenechal zmizet, ale rozvinul je a přivedl ke zralosti a dokonalosti. Takto usiluje, vynakládá energii, namáhá svou mysl a snaží se“ (→ *padhána*).

7. „Co je to, mniši, správná *sati*? Když žák prodlévá v nahlížení těla, pociťování, mysli a předmětů mysli, horlivě, s jasným uvědoměním a se *sati*, poté co opustil světskou chtivost a zármutek“ (→ *sati*, *satipatthána*).

8. „Co je to, mniši, správné soustředění? Když je žák odpoután od smyslových předmětů a neprospěšných stavů a vstupuje do prvního pohroužení … druhého pohroužení … třetího pohroužení … a čtvrtého pohroužení“ (→ *džhána*).

Buddha pravil ve své první rozpravě, *Dhammačakkappavattana-suttě*, že první pravda (utrpení) má být plně pochopena, druhá pravda (touha) má být opuštěna, třetí pravda (nibbána) má být uskutečněna a čtvrtá pravda (stezka) má být rozvíjena.

„Pravdu utrpení lze přirovnat k nemoci, pravdu vzniku utrpení k příčině nemoci, pravdu zániku utrpení k vyléčení nemoci a pravdu cesty k léku" (Vism. XVI).

„V absolutním smyslu je třeba považovat čtyři ušlechtilé pravdy ze neosobní (*anattá*), protože neexistuje žádné ‚já', které pociťuje, koná a osvobozuje se:

‚Je pouze utrpení, ale žádný trpící,
jsou činy, ale nikdo, kdo je koná,
je nibbána, ale nikdo, kdo do ní vstupuje,
je stezka, ale poutníka na ní vidno není.'

‚První a druhá pravda jsou prosté
trvalosti, štěstí, já a krásy.
Říše nesmrtelnosti je bez já
a stezka postrádá trvalost, štěstí a já.'" (Vism. XVI)

Je třeba zdůraznit, že první pravda neodkazuje pouze k aktuálnímu utrpení, tj. k přítomnému strastiplnému pociťování, ale vyjadřuje skutečnost, že v důsledku univerzálního zákona pomíjivosti podléhají všechny existující jevy, včetně těch nejjemnějších stavů bytí, změně a rozpadu a jsou tudíž principiálně strastné a neuspokojivé. V tomto smyslu pak obsahují všechny existující jevy zárodek utrpení. Srov. *Guide*, str. 101 a násl.
Ohledně povahy stezky → *magga*.

Literatura: *Dhammacakkappavattana Sutta* (Wheel 17 a Bodhi Leaves); M. 141; *Sacca Samjutta* (S. LVI); *Sacca Vibhanga*; Vism. XVI; Nyanatiloka: *The Word of Buddha* (BPS); Francis Story: *The Four Noble Truths* (Wheel 34/35); V. F. Gunaratna: *The Significance of the Four Noble Truths* (Wheel 123).

saccča-ñána (sacca-ñāṇa): ‚poznání pravdy' (→ *saccča*), může být dvojího druhu: jednak poznání spočívající v pochopení (*anubódha-ñána*) a jednak poznání spočívající v proniknutí (*pativédha-ñána*), resp. v uskutečnění či prožití. Srov. *parijatti*.

1. „Poznání spočívající v pochopení je světské (→ *lókija*) a s ohledem na ustání utrpení a stezku vzniká na základě slyšeného apod." (tzn. nikoli na základě vlastního uskutečnění nadsvětské stezky; → *arija-puggala*).

2. „Poznání spočívající v proniknutí je ale nadsvětské (*lókuttara*) a jeho předmětem je ustání utrpení (tj. nibbána). Svými funkcemi proniká v jediném okamžiku čtyři vznešené pravdy, jak se uvádí v S. LVI, 30: ‚Každý, kdo chápe

utrpení, mniši, chápe i původ utrpení, zánik utrpení a cestu vedoucí k zániku utrpení'" (Vism. XVI, 84). → *visuddhi* (na konci článku).

„V oblasti světského poznání je to poznání utrpení, díky němuž dochází k překonání různých předsudků a které narušuje ‚přesvědčení o já' (*sakkája-ditthi*; → *ditthi*). Poznání původu utrpení stojí v protikladu k ‚názoru o zničení' (*uččhéda-ditthi*; → *ditthi*), poznání zániku utrpení stojí v protikladu k ‚názoru o věčném trvání' (*sassata-ditthi*; → *ditthi*) a poznání cesty vedoucí k zániku utrpení stojí v protikladu k ‚názoru o neúčinnosti jednání' (*akirija-ditthi*; → *ditthi*)" (Vism. XVI, 85).

saccčánulómika-ňána (saccānulomika-ñāṇa): ‚poznání přizpůsobení se pravdě', → *anulóma-ňána*, *puthudždžana*.

saccčhikaranijá dhammá (sacchikaraṇīyā dhammā): ‚věci hodné uskutečnění'. Vybavení si minulých životů má být dosaženo pomocí rozpomenutí se (→ *abhiňňá* 4). Mizení a opětovné objevování se bytostí má být nahlédnuto božským zrakem (→ *abhiňňá* 5). Osm osvobození (→ *vimokkha*) má být dosaženo pomocí mentálních skupin (→ *kája*; zde pociťování, vnímání, mentální formace). Odstranění zákalů má být dosaženo vhledem (→ *vipassaná*).

saddhá (saddhā): ‚důvěra'. Důvěrou se míní především „důvěra v probuzení Dokonalého (Buddhy)" (M. 53; A. V, 2) nebo důvěra v trojí klenot (→ *ti-ratana*) projevovaná přijímáním trojího útočiště (→ *ti-sarana*). Důvěra však má být „odůvodněna a podložena poznáním" (*ákáravatí saddhá dassanamúliká*; M. 47). Buddha nabádal své žáky ke zkoumání a ověřování si toho, v co důvěřují (M. 47, 95). V buddhismu není důvěra v rozporu s přezkoumáváním. Ověřování si toho, co není evidentní, je žádoucí a podporované (A. II, 65; S. XLII, 13). Schopnost důvěry (*saddhindrija*) má být vyvažována schopností moudrosti (*paňňindrija*; → *indrija-samatta*). V S. XLVIII, 45 se uvádí: „Mnich ustavuje svou důvěru v souladu s poznáním, kterého dosáhl." Díky moudrosti a poznání se stává důvěra vnitřní jistotou a pevným přesvědčením založenými na vlastní zkušenosti.

Důvěra je označována za zárodek (Sn. v. 77) všech prospěšných stavů, neboť podle komentářových výkladů naplňuje mysl otevřeností, jasností (*ókappana*, *pasáda*) a rozhodností (*adhimokkha*), kterých je zapotřebí na cestě k překonání (*pakkhandhana*) oceánu samsáry (srov. M. 122).

Neotřesitelné důvěry je dosaženo uskutečněním prvního stupně svatosti čili ‚vstupem do proudu' (*sótápatti*; → *arija-puggala*), kdy je odstraně-no pouto po chybovačnosti (*vičikiččhá*; → *samjódžana*). Neotřesitelná důvěra (*aveččappasáda*) v trojí klenot, tj. v Buddhu, dhammu a sanghu, je jedním z charakteristických znaků toho, kdo vstoupil do proudu (→ *sótápannassa angáni*).

Důvěra je mentálním faktorem přítomným ve všech karmicky prospěšných a jim odpovídajících neutrálních stavech vědomí (→ Tab. II). Náleží mezi čtyři ‚prameny zásluh' (→ *puňňa-dhárá*), pět řídících schopností mysli (→ *indrija*), pět sil mysli (→ *bala*), pět prvků úsilí (→ *padhánijanga*) a sedm pokladů (→ *dhana*).

Literatura: Soma Thera: *Faith in the Buddha's Teaching* (Wheel 262); Ñāṇamoli Thera: *Does Saddha Mean Faith?* (in Wheel 52/53).

saddhánusárí (saddhānusārī) a **saddhá-vimutta** (saddhā-vimutta): ‚důvěryplný stoupenec' a ‚osvobozený důvěrou', jsou dva ze sedmi typů ušlechtilých osob (→ *arija-puggala* B).

sagga (sagga): ‚nebe', → *déva* (nebeské bytosti).

sahadžáta-paččaja (sahajāta-paccaya): ‚podmínka spoluzrození', je jednou z dvaceti čtyř podmínek; → *paččaja*.

sahétuka-čitta (sahetuka-citta): vědomí s doprovázející podmínkou kořene; → *hétu*.

sakadágámí (sakadāgāmī): ‚ten, který se vrátí jen jednou', → *arija-puggala* A.

Sakka (sakka): ‚král dévů' (*dévánam-inda*) je vládcem nebeských bytostí v ‚nebi třiceti tří' (*Távatimsa*; → *déva*).

sakkája (sakkāya): ‚existující uskupení'. Tento pojem se obvykle překládá jako ‚osobnost', ale podle komentářů odpovídá výrazu *sat-kája* (‚existující uskupení'), a nikoli tedy sanskrtskému *sva-kája* (‚vlastní uskupení' či ‚vlastní tělo'). V suttách (například M. 44) se uvádí, že jde o označení pěti skupin existence (*khandha*): „*Sakkája*, příteli Visákho, je podle Vznešeného označení pěti skupin lpění (*upádána-kkhandha*), jmenovitě tělesnosti, pociťování, vnímání, mentálních formací a vědomí". → *sakkája-ditthi*.

sakkája-ditthi (sakkāya-diṭṭhi): ‚osobnostní názory' (či ‚přesvědčení o existenci já'), představují první z deseti pout (*samjódžana*). Jsou zcela vykořeněny až dosažením stezky vstupu do proudu (*sótápatti-magga*; → *arija-puggala*). Rozlišuje se dvacet druhů osobnostních názorů, které jsou vytvářeny aplikováním čtyř názorů na pět skupin existence (→ *khandha*): 1.–5. přesvědčení, že jsem totožný s tělesností, pociťováním, vnímáním, mentálními formacemi či vědomím; 6.–10. přesvědčení, že jsem v těchto skupinách nějak obsažen; 11.–15. přesvědčení, že jsem na těchto skupinách nezávislý; 16.–20. přesvědčení, že jsem vlastníkem těchto skupin (M. 44; S. XXII, 1). → *sakkája*, *ditthi*, *upádána* 4.

salájatana (saḷāyatana): ‚šest základen' (mysli); → *ájatana*, *patičča-samuppáda*.

samádhi (samādhi): ‚soustředění', doslova ‚stav pevného upoutání (mysli)' (*samádhá-*,), označuje spočinutí mysli u jednoho předmětu. „Jednobodovost mysli (*čittassa-ékaggatá*), příteli Visákho, se nazývá soustředěním" (M. 44). Soustředění – byť často velmi slabé – představuje jeden ze sedmi mentálních faktorů, které jsou přítomny v každém stavu vědomí. Srov. *náma*, *čétaná*.

Správné soustředění (*sammá-samádhi*), jakožto poslední člen ušlechtilé osmičlenné stezky, je definováno jako čtyři meditační pohroužení (→ *džhána*). V širším smyslu, zahrnujícím i mnohem slabší formy soustředění, je spojováno se všemi karmicky prospěšnými (*kusala*) stavy vědomí. Nesprávné soustředění (*miččhá-samádhi*) je soustředění spojené se všemi karmicky neprospěšnými (→ *akusala*) stavy vědomí. Pokud se v textech výslovně neuvádí, zda se jedná o soustředění správné či nesprávné, míní se správné soustředění.

Co do intenzity se rozlišují se tři stupně soustředění:

1. Přípravné soustředění (*parikamma-samádhi*), přítomné na začátku meditace.
2. Přístupové (či sousedící) soustředění (*upačára-samádhi*), blížící se svou intenzitou prvnímu pohroužení (→ *džhána*), aniž by ho bylo dosaženo. Při některých meditacích je spojeno s vytvořením jednoduché představy zvané ‚odpovídající mentální obraz' (*patibhága-nimitta*).
3. Plné soustředění (*appaná-samádhi*), přítomné v pohroužení.

Další podrobnosti viz Vism. III; Nyanatiloka Thera: *Fundamentals of Buddhism*, kap. IV (BPS); → *bhávaná*.

Soustředění spojené s okamžikem dosažení jedné ze čtyř stezek svatosti (*magga*) či jednoho ze čtyř plodů svatosti (*phala*) se nazývá nadsvětské (*lókuttara*) a jeho předmětem je nibbána. Jakékoli jiné soustředění je pouze světské (→ *lókija*), i když je spojeno třeba s těmi nejjemnějšími formami pohroužení (*džhána*).

Podle D. 33 přináší rozvoj soustředění (*samádhi-bhávaná*) čtveré dobrodiní: 1. přítomné štěstí spojené se čtyřmi pohrouženími; 2. poznání a zření (*ňánadassana*), které zde patrně znamená ‚božský zrak' (→ *abhiňňá*) získaný pomocí vnímání světla (→ *kasina*); 3. *sati* (→) a jasné uvědomění (*sati-sampadžaňňa*), spojené s jasným poznáním vznikání, trvání a zanikání pocitů, vjemů a myšlenek; 4. odstranění všech zákalů (*ásava-khaja*) díky pochopení vznikání a zanikání všech pěti skupin tvořících předměty lpění (→ *khandha*).

Soustředění náleží mezi sedm faktorů probuzení (→ *bodždžhanga*), pět řídících schopností mysli (*paňča-indrija*), pět sil (→ *bala*) a je osmým členem ušlechtilé osmičlenné stezky. V rámci trojího členění ušlechtilé osmičlenné stezky na etiku, soustředění a moudrost je obecným označením posledních tří členů stezky (→ *sikkhá*).

Zdrojová poznámka: Pojmy *parikamma-samádhi*, *upačára-samádhi* a *appaná-samádhi* se vyskytují pouze v komentářích.

samádhi-parikkhára (samādhiparikkhāra): ‚prostředky (či pomůcky) soustředění', je označení čtyř podkladů *sati* (→ *satipatthána*; M. 44).

samádhi-samápatti-kusalatá (samādhi-samāpatti-kusalatā), **samádhi-thiti-kusalatá** (samādhi-ṭhiti-kusalatā), **samádhi-utthána-kusalatá** (samādhi-uṭṭhāna-kusalatā): dovednost vstoupit do soustředění, dovednost setrvat v soustředění a dovednost vystoupit ze soustředění. Srov. S. XXXIV, 11 a násl.

samádhi-sambodždžhanga (samādhi-sambojjhaṅga): ‚soustředění jako faktor probuzení', → *bodždžhanga*.

samádhi-vipphára iddhi (samādhi-vipphāra iddhi): ‚schopnost pronikavého soustředění', je jednou z magických schopností; → *iddhi*.

samanantara-paččaja (samanantara-paccaya): ‚bezprostřední podmínka', je jednou z dvaceti čtyř podmínek; → *paččaja*.

sámaňňa-phala (sāmañña-phala): ‚plody mnišství', je název známé rozpravy (D. 2) a podle D. 33 také označením čtyř nadsvětských plodů: vstupu do proudu, jednoho návratu, nenávratu a dokonalé svatosti (→ *arija-puggala*).

samápatti (samāpatti): ‚dosažení', je označením osmi pohroužení v jemnohmotných a nehmotných oblastech. Někdy se sem jako deváté řadí i ‚dosažení ustání' (→ *niródha-samápatti*). Srov. *džhána*.

sama-sísí (sama-sīsī): ‚ten, který dosáhl dvou konců zároveň', je označením toho, kdo dosáhl zároveň úplného odstranění zákalů a konce života (→ Pug. 19). V A. VIII, 6 se uvádí: „Toto je případ mnicha, který houževnatě, vytrvale a soustředěně prodlévá v kontemplaci nestálosti všech existujících jevů, který s pevnou myslí a v moudrém usebrání nahlíží a vnímá jejich nestálost a u nějž pak dojde v jednom a témže okamžiku k odstranění zákalů a ukončení života."

Zdrojová poznámka: Pojem *sama-sísí* se objevuje patrně poprvé v Pug. 19, ale osoba, kterou označuje, je popsána již v A., jak bylo uvedeno v předchozím odstavci.

samatha (samatha): ‚klid' (či ‚utišení'), je synonymem pojmů *samádhi* (soustředění), *čittékaggatá* (jednobodovost mysli) a *avikkhépa* (nerozrušenost). Představuje jeden z mentálních faktorů přítomných v prospěšných stavech vědomí. Srov. *samatha-vipassaná* a *bhávaná*.

samatha-vipassaná (samatha-vipassanā): ‚klid a vhled', jsou totožné se soustředěním (→ *samádhi*, *samatha*) a poznáním (resp. moudrostí; → *paňňá*) a představují dva typy meditace (→ *bhávaná*).

1. Klid je nerozrušeným, míruplným a jasným stavem mysli, dosaženým pomocí silného soustředění. Při určitém typu meditační praxe (→ *samatha-jánika*) ho lze rozvíjet až na úroveň meditačních pohroužení (→ *džhána*). Přestože není dosažení džhány pro získání vhledu (*vipassaná*) nezbytné, je vysoký stupeň soustředění zapotřebí i při čistě vipassanové meditaci. Klid osvobozuje mysl od nečistot a vnitřních překážek a umožňuje jí silnější pronikavost.

„Co je to síla klidu (*samatha-bala*)? Je to jednobodovost a nerozrušenost mysli, která vzniká díky překonání žádostivosti (resp. díky zdrženlivosti) … díky překonání zlovůle … díky vnímání světla (→ *álóka-saññá*) … díky nerozptýlení … díky rozlišování jevů … díky poznání, radosti, osmi dosažením, deseti kasinám, deseti rozjímáním, devíti hřbitovním meditacím, třiceti dvěma způsobům sledování nádechu a výdechu (*ánápána-sati*)… Je to jednobodovost a nerozrušenost mysli toho, kdo při sledování nádechu a výdechu nahlíží zanechání."

„Síla klidu spočívá v osvobození od ‚vyrušení'. To představuje v prvním pohroužení překonání pěti překážek (→ *nívarana*), ve druhém pohroužení osvobození od myšlenkového pojímání a uvažování (*vitakka-vičára*); … v oblasti ani-vnímání-ani-nevnímání spočívá síla klidu v osvobození od ‚vyrušení' spočívajícího ve vnímání oblasti nicoty (→ *anupubba-niródha*); zde už není klid narušován znečištěními spojenými s nepokojem ani pěti skupinami existence" (Pts.M. 1, str. 97).

2. Vhled (→ *vipassaná*) je pronikavým poznáním na základě vlastní meditační zkušenosti s pomíjivostí, neuspokojivostí a neosobností všech existujících tělesných i mentálních jevů. Právě vhled vede k uskutečnění nadsvětských stavů svatosti a ke konečnému osvobození.

„Co je to síla vhledu? Je to nahlížení pomíjivosti (*aniččánupassaná*), strastiplnosti (*dukkhánupassaná*), neosobnosti (*anattánupassaná*), zhnusení (*nibbidánupassaná*), nežádoucnosti (*virágánupassaná*), zániku (*niródhánupassaná*) a zanechání (*patinissaggánupassaná*) s ohledem na tělesnost, pociťování, vnímání, mentální formace a vědomí… Nahlížení pomíjivosti vede k překonání myšlenky na uchopování … k překonání nevědomosti a nečistot s ní spojených a ke svobodě od pěti skupin existence. V tomto spočívá síla vhledu" (Pts.M., str. 97).

„Dvě věci napomáhají poznání: klid a vhled. Jaký prospěch přináší rozvinutí klidu? – Rozvinutí mysli. A jaký prospěch přináší rozvinutí mysli? – Překonání veškeré smyslné touhy."

„Jaký prospěch přináší rozvinutí vhledu? – Rozvinutí moudrosti. A jaký prospěch přináší rozvinutí moudrosti? – Překonání veškeré nevědomosti" (A. II, 2.7).

Existuje metoda meditace, při níž je střídavě rozvíjen klid a vhled. Jedná se o kombinaci obou typů meditace, která se nazývá ‚společným rozvíjením klidu a vhledu' (*samatha-vipassaná-juganaddha*). Ten, kdo medituje tímto způsobem, vstoupí nejprve do prvního pohroužení. Když z něj vystoupí uvažuje o nestálosti, neuspokojivosti a neosobnosti mentálních jevů, přítomných v tomto pohroužení (pociťování, vnímání atd.), čímž rozvíjí vhled. Poté vstoupí do druhého pohroužení, a když z něj vystoupí, opět pojímá tam přítomné mentální jevy jako nestálé, neuspokojivé a neosobní atd. Tímto způsobem prochází jednotlivá pohroužení, až nakonec dosáhne v určitém okamžiku vhledu přímého poznání stezky (vstupu do proudu atd.). Viz A. IV, 170; A. IX, 36; Pts.M. (*Juganaddha-kathá*).

samatha-jánika (samatha-yānika): ‚ten, kdo používá klid jako prostředek', je označením toho, kdo kromě vhledu dosáhl i některého pohroužení (na rozdíl od někoho, kdo pěstuje prostý vhled; → *sukkha-vipassaka*).

Zdrojová poznámka: Tento pojem se nenalézá v této formě a významu v nejstarších částech *Sutta-pitaky*.

sambódhi (sambodhi): ‚úplné probuzení', → *bódhi*.

sambodždžhanga (sambojjhaṅga): ‚sedm členů probuzení', → *bodždžhanga*.

sammá-ditthi (sammā-diṭṭhi), **sammá-sankappa** (sammā-saṅkappa), **sammá-váčá** (sammā-vācā) atd.: správný názor, správný úmysl, správná mluva a ostatní členy ušlechtilé osmičlenné stezky → *magga*.

sammá-magga (sammā-magga): ‚správná stezka', → *miččhá-magga*.

samma-ppadhána (samma-ppadhāna): ‚správné úsilí', je totožné s šestým členem ušlechtilé osmičlenné stezky (→ *padhána*, *magga*).

sammá-sambódhi (sammā-sambodhi): ‚dokonalé probuzení' (či dosažení dokonalého buddhovství), je stavem, kterého dosahují dokonalí buddhové (*sammá-sambuddha*), tedy ti, kteří znovu objevili, uskutečnili a jasně vyložili světu již zapomenutou nauku (dhammu) vedoucí k osvobození.

„Ten, kdo sám pochopil pravdu o věcech, které dříve neslyšel, a získal tak dokonalé poznání a mistrovství ve schopnostech, se nazývá dokonalým buddhou či probuzeným" (Pug. 29).

Nauka, kterou znovu objevili a plně vyložili všichni dokonalí buddhové, spočívá ve čtyřech vznešených pravdách (→ *saččа*): v pravdě utrpení, v pravdě původu utrpení, v pravdě zániku utrpení a v pravdě cesty vedoucí k zániku utrpení (→ *magga*). → *bódhi*.

sammasana (sammasana): ‚pojímání', ‚zkoumání' či ‚rozlišování' (→ *vavatthána*), je označením pro pojímání všech existujících jevů jako pomíjivých, strasti-

plných a neosobních (*aničča*, *dukkha*, *anattá*), což tvoří počátek poznání vhledem (→ Pts.M. I, str. 53; Vism. XX). Také se používá označení ‚pojímání podle skupin' (→ *kalápa-sammasana*).

Zdrojová poznámka: Podstatné jméno *sammasana* se pravděpodobně poprvé používá v Pts.M. I, str. 53. Jako sloveso se ale vyskytuje již ve starých suttách. Totéž platí o jeho synonymu *vavatthána*.

sammatta (sammatta): ‚správnost', je vlastností osmi členů osmičlenné ušlechtilé stezky (D. 33). Srov. *miččhatta*.

sammuti-sačča (sammuti-sacca): ‚konvenční pravda', je synonymem *vóhára-sačča* (→ *paramattha-sačča*).

Zdrojová poznámka: Pojem *sammuti* se nenalézá v této formě a významu v nejstarších částech *Sutta-pitaky*. Viz poznámku k pojmům *sačča* a *vóhára-désaná*.

samolibost (domýšlivost): → *mána*.

sampadá (sampadā): ‚dosažení' či ‚dobrodiní'. Uvádí se, že pět dobrodiní tvoří důvěra, etika, učení se, štědrost a moudrost (A. V, 91) nebo také etika, soustředění, moudrost, osvobození a poznání a zření svobody (*vimutti-ňána-dassana*) (A. V, 92).

sampadžaňňa (sampajañña): ‚jasné uvědomění'. Tento pojem se často vyskytuje ve spojení s pojmem *sati* (→). V D. 22 a M. 10 se uvádí:

„Mnich si jasně uvědomuje, jak odchází či přichází. Jasně si uvědomuje, jak se dívá či rozhlíží. Jasně si uvědomuje natahování a ohýbání těla. Jasně si uvědomuje, jak jí, pije, žvýká a chutná. S jasným uvědoměním vyprazdňuje výkaly a moč. S jasným uvědoměním kráčí, stojí, sedí, usíná a probouzí se. S jasným uvědoměním mluví a mlčí." Ohledně definice pojmu *sati-sampadžaňňa* viz Pug. 86.

Podle komentářů existují čtyři druhy jasného uvědomění: 1. jasné uvědomění si účelu, 2. jasné uvědomění si vhodnosti (prostředků), 3. jasné uvědomění si oblasti (prožívání resp. meditace), 4. jasné uvědomění si nezaslepenosti (v jednání). Podrobné vysvětlení se uvádí v komentáři k *Satipatthána-suttě* (anglický překlad viz Soma Thera: *The Way of Mindfulness*; BPS).

sampatiččhana-čitta (sampaṭicchana-citta): ‚přijímající vědomí', je tvořeno prvkem mysli (*manó-dhátu*) následujícím bezprostředně po vyvstání smyslového vědomí (například zrakového vědomí atd.), který zajišťuje funkci přijetí smyslového předmětu. Ohledně dalších funkcí vědomí → *viňňána-kičča*.

Zdrojová poznámka: Tento pojem se nevyskytuje, alespoň ne v této formě a významu, v nejstarších částech *Sutta-pitaky*. → *čitta-víthi*.

sampajutta-paččaja (sampayutta-paccaya): ‚podmínka propojenosti', je jednou z dvaceti čtyř podmínek; → *paččaja*.

samphappalápa (samphappalāpa): ‚tlachání', → *miččhá-váčá*.

samphassa (samphassa): ‚kontakt' či ‚dotek', → *phassa*.

samsára (saṃsāra): ‚koloběh znovuzrozování', bývá přirovnáván k oceánu života, neustále se vzdouvajícímu nahoru a dolů, který je symbolem stále se opakujícího procesu zrození, stárnutí, trápení a smrti. Přesněji vyjádřeno je samsára nepředstavitelně dlouho trvajícím, nepřerušeným sledem kombinací pěti skupin existence (*khandha*), které se proměňují okamžik za okamžikem. Jeden lidský život představuje v tomto nekonečném běhu pouze nepatrný a prchavý zlomek. Aby bylo možné v plné šíři pochopit první vznešenou pravdu, pravdu utrpení, je třeba pohlédnout na celou samsáru, na celý tento hrozivý řetězec znovuzrozování, a nikoli pouze na jeden život, který samozřejmě někdy nemusí být tak strastiplný. Srov. *ti-lakkhana*, *anattá*, *paramattha*, *patisandhi*.

samséva (saṃseva): ‚přátelství'. 1. „Přátelství se špatnými lidmi (*asappurisa-samséva*) vede k naslouchání špatným radám, špatné rady k nemoudrému uvážení, nemoudré uvážení k nepozornosti a zmatkům, nepozornost a zmatky ke ztrátě kontroly nad smysly, ztráta kontroly nad smysly ke špatnému jednání tělem, řečí a myšlenkami, špatné jednání tělem, řečí a myšlenkami k pěti překážkám (→ *nívarana*) a pět překážek k touze po bytí."

2. „Přátelství s dobrými lidmi (*sappurisa-samséva*) vede k naslouchání dobrým radám, dobré rady k důvěře, důvěra k moudrému uvážení, moudré uvážení k *sati* (→) a jasnému uvědomění (→ *sampadžaňňa*), *sati* a jasné uvědomění ke čtyřem podkladům *sati* (→ *satipatthána*), čtyři podklady *sati* k sedmi faktorům probuzení (→ *bodždžhanga*) a sedm faktorů probuzení k osvobození moudrostí (→ *paňňá-vimutti*)." Srov. A. X, 62.

samuččhéda-pahána (samuccheda-pahāna): ‚překonání odstraněním', znamená úplné odstranění některých pout existence (→ *samjódžana*), k němuž dochází dosažením jedné ze čtyř nadsvětských stezek svatosti (→ *arija-puggala*). Pět způsobů překonání → *pahána*.

samudaja-saččа (samudaya-saccа): ‚pravda původu', tj. pravda původu utrpení, je druhou ze čtyř vznešených pravd; → *saččа*.

samutthána (samuṭṭhāna): ‚původ' či ‚vznikání'. Existují čtyři způsoby vzniku tělesných jevů: z karmy, z mysli, z teploty a z potravy. Například kvůli karmě vznikají (*kamma-samutthána* = *kamma-dža* – ‚zrozené z karmy') smyslové orgány, pohlavní znaky atd., které jsou podle své povahy podmíněny buď prospěšnými či neprospěšnými karmickými formacemi (volním jednáním; → *patičča-samuppáda* 2) z předchozí existence. Tělesné a slovní výrazy (→ *viňňatti*)

mají zase svůj původ v mysli (*čitta-samutthána* = *čittadža* – ‚zrozené z mysli‘). Podrobné vysvětlení se nalézá ve Vism. XX.

Zdrojová poznámka: Pojmy *kamma-samutthána* (resp. *kamma-dža*), *utu-samutthána* a *áhára-samutthána* se nalézají pouze v komentářích. Pojem *čitta-samutthána-rúpa* se ale vyskytuje již v abhidhammě, v *Dhammasanganí* §586, a je na něj velmi často poukázáno v *Pattháně*, například „*tam* (*čittam*) *samutthánánaň ča rúpánam*“. Nauka o původu (příčinách vzniku) tělesných věcí je samozřejmě obsažena již ve starých suttách.

samvara-padhána (saṃvara-padhāna): ‚úsilí předcházet‘ či ‚úsilí zdržovat se‘, → *padhána*.

samvara-síla (saṃvara-sīla): ‚etika spočívající ve schopnosti střežit smysly‘ (*indrija-samvara-síla*); → *síla*.

samvara-suddhi (saṃvara-suddhi): ‚čistota spočívající v smyslové zdrženlivosti‘ je jiným označením pro ‚etiku spočívající ve schopnosti střežit smysly‘ (*indrija-samvara-síla*; → *síla*).

samvatta-kappa (saṃvaṭṭa-kappa): ‚období rozpadání se světa‘, → *kappa*.

samvéga-vatthu (saṃvega-vatthu): ‚zdroje naléhavých pocitů‘ (či emocí). Ve Vism. III se jich rozlišuje osm: „zrození, stáří, nemoc, smrt, utrpení v nižších oblastech existence, minulé utrpení pramenící v koloběhu znovuzrozování, budoucí utrpení pramenící v koloběhu znovuzrozování, přítomné utrpení pramenící ve shánění potravy“.

samvédžaníja-tthána (saṃvejanīya-ṭṭhāna): ‚místa vzbuzující silné pocity (emoce)‘. V A. IV, 118 se uvádějí čtyři taková místa: místo, kde se Vznešený narodil (tj. háj Lumbiní poblíž Kapilavatthu, na současných hranicích Indie a Nepálu); místo, kde dosáhl plného probuzení (tj. Uruvilva, v současnosti Urél, a Bódhgaja, na řece Nérandžaře); místo, kde poprvé přednášel dhammu (tj. v Gazelím háji v Isipataně poblíž Váranásí); místo, kde dosáhl parinibbány (tj. Kusinagara)“ (A. IV, 118).

samjódžana (saṃyojana): ‚pouta‘. Existuje deset pout, která váží bytosti v koloběhu existence: 1. ‚osobnostní názory‘ neboli ‚přesvědčení o existenci já‘ (→ *sakkája-ditthi*), 2. pochybovačnost (→ *vičikiččhá*), 3. lpění na pouhých pravidlech a rituálech (*sílabbata-parámása*; → *upádána*), 4. smyslná žádostivost (→ *káma-rága*), 5. zlovůle (*vjápáda*), 6. žádostivost po jemnohmotné existenci (*rúpa-rága*), 7. žádostivost po nehmotné existenci (*arúpa-rága*), 8. domýšlivost (→ *mána*), 9. neklid (→ *uddhaččа*), 10. nevědomost (→ *avidždžá*). Prvních pět se nazývá ‚nižšími pouty‘ (*órambhágija-samjódžana*), neboť vážou bytosti ke smyslovému světu. Druhých pět se nazývá ‚vyššími pouty‘ (*uddhambhágija-samjódžana*), neboť

váží bytosti k existenci ve vyšších světech, tj. v jemnohmotném a nehmotném světě. (A. IX, 67–68; A. X, 13; D. 33 atd.)

Ten, kdo dosáhl vstupu do proudu (*sótápanna*) a směřuje tak s jistotou ke konečnému osvobození (*nibbána*), odstranil první tři pouta. Ten, který se jednou vrátí (do tohoto smyslového světa; *sakadágámí*), odstranil kromě prvních tří pout i hrubé formy čtvrtého a pátého pouta. Ten, který se nevrátí (do smyslového světa; *anágámí*), odstranil zcela prvních pět pout. Arahat, tj. dokonalý světec, je osvobozen od všech deseti pout. Další podrobnosti → *arija-puggala*.

Deset pout uváděných v abhidhammě (Vibh. XVII) tvoří: smyslná žádostivost, zlovůle, domýšlivost, špatné názory, pochybovačnost, lpění na pravidlech a rituálech, touha po bytí, závist, lakota a nevědomost.

saññčétaná (sañcetanā): ‚záměr', → *čétaná*.

sangaha-vatthu (saṅgaha-vatthu): ‚způsoby projevení laskavosti'. Čtyři ‚způsoby projevení laskavosti' jsou štědrost, laskavá mluva, dobročinné jednání a nestrannost (A. IV, 32; A. VIII, 24).

sangha (saṅgha): ‚společenství Buddhových žáků' (dosl. shromáždění), označuje původně mnišské společenství.* V rámci trojího klenotu (→ *ti-ratana*) či trojího útočiště (→ *ti-sarana*), tj. Buddhy, dhammy a sanghy, se tento pojem vztahuje na společenství ušlechtilých žáků (*arija-sangha*; → *arija-puggala*).

sankappa (saṅkappa): 1. ‚myšlení', je synonymem pojmu *vitakka* (→). 2. ‚úmysl', správný úmysl (*sammá-sankappa*) → *magga* 2.

sankhára (saṅkhāra): tento pojem má v závislosti na kontextu odlišné významové odstíny, které je třeba pečlivě rozlišovat.

I.

Pojem *sankhára* se nejčastěji používá ve významu ‚formace', který v závislosti na kontextu zahrnuje níže uvedené čtyři případy (1–4). Může se vztahovat k aktivnímu „formování" nebo k pasivnímu „být zformován" nebo k oběma.

1. Jako druhý člen podmíněného vznikání (→ *patičča-samuppáda*) má *sankhára* aktivní aspekt ‚formování' a označuje karmu (→ *karma*), tj. prospěšné a neprospěšné volní aktivity (*čétaná*) na úrovni těla (*kája-sankhára*), řeči (*vačí-sankhára*) a mysli (*čitta-sankhára* či *manó-sankhára*). Definice se uvádí například v S. XII, 2, 27. Proto zvolil autor překlad ‚karmické formace'. V jiných pasážích (například S. XII, 51; D. 33) se v tomtéž kontextu uvádí definice (a) záslužných karmických formací (*puňňa-abhisankhára*), (b) nezáslužných kar-

* Poznámka překladatele: na Západě se tak v současnosti někdy označují i laická společenství Buddhových následovníků.

mických formací (*apuñña-abhisankhára*) a (c) klidných karmických formací (*áneñdža-abhisankhára*). Toto trojí dělení pokrývá karmické aktivity ve všech oblastech existence, přičemž záslužné karmické formace spadají do smyslové a jemnohmotné oblasti, nezáslužné karmické formace pouze do smyslové oblasti a klidné karmické formace pouze do nehmotné oblasti.

2. Tři výše zmíněné pojmy *kája-sankhára*, *vačí-sankhára* a *čitta-sankhára* se někdy používají ve zcela odlišném smyslu jako (a) tělesné funkce, tj. nadechování a vydechování (například M. 10), (b) verbální funkce, tj. myšlenkové pojímání a uvažování (*vitakka-vičára*) a (c) mentální funkce, tj. pociťování a vnímání (například M. 44). → *niródha-samápatti*.

3. *Sankhára* také označuje čtvrtou skupinu existence (*sankhára-kkhandha*), zahrnující všechny mentální formace, ať už náleží ke karmicky tvořivému vědomí či nikoli. → *khandha*; Tab. II; S. XXII, 56, 79.

4. *Sankhára* se dále vyskytuje ve významu čehokoli, co je stvořené (→ *sankhata*) a podmíněné, a zahrnuje tak úplně všechny světské věci neboli všechny existující jevy. V tomto významu se objevuje v dobře známé pasáži „všechny formace jsou pomíjivé … a strastné" (*sabbé sankhárá aniččá … dukkhá*). V tomto kontextu je ale pojem *sankhára* podřazen ještě obecnějšímu a všeobsáhlému pojmu *dhamma* (zde: ‚věc' v nejširším smyslu). Pojem *dhamma* zde totiž zahrnuje i nestvořený a nepodmíněný prvek (*asankhata-dhátu*) představující nibbánu (*sabbé dhammá anattá* – „všechny věci jsou bez já").

II.

Sankhára také někdy znamená ‚volní úsilí' či ‚námahu', jako například ve formulaci ‚čtyř cest k magickým schopnostem' (→ *iddhi-páda*) nebo ve složených výrazech *sasankhára-parinibbájí* (dosáhnuvší nibbány s námahou) a *asankhára-parinibbájí* (dosáhnuvší nibbány bez námahy; → *anágámí*). Abhidhammické pojmy *asankhárika-čitta* (→) a *sasankhárika-čitta* (→) označují spontánně vzniklé vědomí a vůlí podmíněné vědomí.

V anglické a německé buddhistické literatuře byl pojem *sankhára* někdy nesprávně překládán jako ‚podvědomé tendence' (anglicky *subconscious tendencies*; či německy *unterbewußte Bilderkräfte*, tj. ‚podvědomé tvořivé síly', jak uvádí například profesor Beckh). Tato chybná interpretace možná vychází z obdobného použití v nebuddhistické sanskrtské literatuře, ale je zcela nepoužitelná v kontextu pálijského buddhismu. Například v rámci podmíněného vznikání (I, 1) neznamená *sankhára* žádnou podvědomou tendenci, ale je zcela vědomým a aktivním karmickým záměrem. V kontextu pěti skupin existence (I, 3) lze říci, že ve skupině mentálních formací (*sankhára-kkhandha*) existuje velmi malé množství těch, které jsou přítomny jako složky podvědomí (→ Tab. I–III), jejich výskyt však není omezený jen na podvědomí a nejedná se o pouhé tendence.

sankhára-upekkhá-ňána (saṅkhārupekkhā-ñāṇa): ‚poznání vyrovnanosti ke všem formacím', je jedním z poznání tvořících ‚očištění poznáním a zřením pokroku na stezce' (→ *visuddhi* VI, 8). „Je označováno třemi způsoby: na nejnižším stupni se nazývá ‚poznáním touhy po osvobození' (*muččitu-kamjatá-ňána*), na prostředním stupni se nazývá ‚poznáním znovu-sledování' (*patisankhánupassaná-ňána*) a na posledním, nejvyšším stupni se nazývá vlastním ‚poznáním vyrovnanosti ke všem formacím'" (Vism. XXI).

sankhata (saṅkhata): ‚zformované' (složené, stvořené), označuje cokoli stvořeného či podmíněného, tedy všechny existující jevy. Srov. *sankhára* I, 4; *asankhata*.

sankhitta-čitta (saṅkhitta-citta): v *Satipatthána-suttě* se tak označuje sevřená mysl a nikoli soustředěná (*samáhita*) mysl, jak to bylo často překládáno západními autory. Srov. *satipatthána* 3.

saňňá (saññā): 1. ‚vnímání', představuje jednu z pěti skupin existence (→ *khandha*) a jeden ze sedmi mentálních faktorů (*čétasika*) přítomných v každém stavu vědomí (*čétaná*). Existuje šest typů vnímání: vnímání pěti tělesných smyslových předmětů a vnímání mentálních předmětů. Vnímání spočívá v pozornosti zaměřené na rozlišující znaky předmětu („vnímá modrou, žlutou atd." S, XXII, 79). Když dojde při opakovaném vnímání nějakého předmětu k rozpoznání jeho rozlišujících znaků, má *saňňá* funkci paměti (viz Nyanaponika Thera: *Abhidhamma Studies* (BPS), str. 68 a násl.).

2. Pojem *saňňá* se někdy také vztahuje na vědomí jako celek, jako například ve složených výrazech ‚oblast ani-vnímání-ani-nevnímá' (*névasaňňá-násaňňájatana*) či ‚bytosti bez vědomí' (*asaňňa-satta*). V obou těchto případech se neodkazuje pouze k vnímání, ale ke všem složkám vědomí.

3. *Saňňá* se též může vztahovat k ‚uvážení' meditačního předmětu, jak je tomu v případě sedmi vnímání, kam patří například vnímání pomíjivosti (*aničča-saňňá*) atd. (A. VII, 46), v případě deseti vnímání, kam patří například vnímání nečistot (*asubha-saňňá*) atd. (A. X, 56) či v případě deseti vnímání uvedených v *Girimánanda-suttě* (A. X, 60). Nebo se může vztahovat k pokřivenému pojímání, jako například při vnímání stálosti a krásy (*ničča-saňňá*, *subha-saňňá*).

saňňá-védajita-niródha (saññā-vedayita-nirodha): ‚ustání vnímání a pociťování', → *niródha-samápatti*.

saňňá-vipallása (saññā-vipalāsa): ‚pokřivenost vnímání', → *vipallása*.

saňňódžana (saññojana): → *samjódžana* (‚pouta').

santána (santāna) či **santati** (santati): ‚kontinuita', může odkazovat ke kontinuitě vědomí (*čitta-santána*), skupin existence (*khandha-santána*), podvědomí (*bhavanga-santána*), tělesnosti (*kája-santána*), k nepřerušené kontinuitě podmíněného vznikání (→ *patičča-samuppáda*) atd.

Zdrojová poznámka: Pojmy *čitta-santána*, *rúpa-santána*, *khandha-santána*, *bhavanga-santána* atd. se občas vyskytují v kánonu abhidhammy (například Dhs. § 634; Kath. 110; → *Guide* V). Často se vyskytují v komentářích k abhidhammě. V suttách (*Théra-gáthá* 716) se setkáváme s pojmem *sankhára-santati*.

santírana-čitta (santīraṇa-citta): ‚zkoumající vědomí', je jednou z fází procesu poznání. Ohledně čtrnácti funkcí vědomí → *viňňána-kičča*.

Zdrojová poznámka: Nenalézá se v této formě či významu v nejstarších částech *Sutta-pitaky*. → *čitta-víthi*.

santutthitá (santuṭṭhitā): ‚spokojenost', → *arija-vamsa*.

sapadánikanga (sapadānik'aṅga): asketické očistné cvičení, spočívající v nevynechávání žádného domu při pochůzce za jídlem; → *dhutanga*.

sappatigha-rúpa (sappaṭigha-rūpa): ‚tělesnost reagující na smyslové podněty', odkazuje k pěti smyslovým orgánům (→ *ájatana*). Srov. Vibh. II (→ *Guide* II, kap. 2) a Vism. XIV. Dále *patigha* 2.

sarana (saraṇa): ‚útočiště' či ‚ochrana', → *ti-sarana*.

sásana (sāsana): ‚poselství' či ‚učení', je označením Buddhova učení v jeho celku.

Devět forem Buddhova učení (*navanga-buddha-sásana* či *navanga-satthu-sásana*) tvoří rozpravy (*sutta*), smíšená próza (*gejja*), výklady (*vejjákarana*), verše (*gáthá*), prohlášení (*udána*), výroky Vznešeného (*itivuttaka*), příběhy z minulých zrození (*džátaka*), neobyčejné věci (*abbhuta-dhamma*) a rozbory (*védalla*). Toto rozdělení se vyskytuje často v suttách (například M. 22). Podle komentářů (Asl.Tr. I, 33) zahrnuje devateré členění také *Vinaja-pitaku* a *Abhidhamma-pitaku*. Jedná se o rozdělení podle literárních stylů a nikoli podle textů či knih.

sasankhára-parinibbájí (sasaṅkhāra-parinibbāyī): ‚ten, který dosáhl nibbány s námahou', představuje jeden z pěti typů ‚osob, které se nevrátí' (→ *anágámí*).

sasankhárika-čitta (sasaṅkhārika-citta): (v Dhs.: *sasankháréna*); ‚navozený stav mysli', následující po předchozím uvažování (například zvažování pohnutek) či vyvolaný druhými (například návodem či radou). viz Tab. I; podrobné vysvětlení viz Vism. XIV, 84 a násl. Opakem je spontánně vzniklý stav mysli (→ *asankhárika-čitta*).

sassata-ditthi (sassata-diṭṭhi) či **sassata-váda** (sassatavāda): ‚eternalistický názor', je přesvědčením o existenci duše či osobnosti, která existuje nezávisle na pěti skupinách existence i po smrti a trvá věčně. Opakem je rovněž nesprávný ‚názor o zničení' (*uččhéda-ditthi*), spočívající v přesvědčení, že smrt představuje úplný zánik osobnosti. Další podrobnosti → *ditthi*.

sati (sati): (anglicky *mindfulness*; německy *Achtsamkeit*) náleží mezi pět řídících schopností mysli (*paňča-indrija*), pět sil (→ *bala*), sedm faktorů probuzení (→ *bodždžhanga*); představuje sedmý člen ušlechtilé osmičlenné stezky (→ *magga*). V nejširším smyslu je jedním z mentálních faktorů, které jsou neoddělitelně spjaty s každým karmicky prospěšným (*kusala*) a eticky vznešeným (*sóbhana*) stavem mysli (srov. Tab. II). Ohledně čtyř podkladů *sati* → *satipatthána*.*

---

* Poznámka překladatele: Existuje řada způsobů, jak je pojem *sati* překládán do češtiny. Uvádíme zde několik příkladů (autoři jsou řazeni abecedně): J. Bartovský překládá *sati* jako ‚bdělost' (či podle kontextu také pamětlivost, bedlivost), I. Fišer jako ‚bdělost', M. Frýba jako ‚všímavost', Š. Chromovský jako ‚uvědomění', K. Hájek jako ‚všímavost', V. Lesný jako ‚rozvažování', J. Marx jako ‚bdělá pozornost', V. Miltner jako ‚sebeupamatování' (či introspekce, bedlivost); P. Neugebauer jako ‚všímavost', L. Procházka jako ‚rozjímání' (či upření, dozor, bdělost), K. Werner jako ‚uvědomění' (popř. bdělost, uvědomělá pozornost, vědomé pozorování; též uvádí možné překlady dbalost, bedlivost, uvědomělost, pamětlivost), D. Zbavitel jako ‚bdělost'. Pokud je mi známo, používá se v mluveném jazyce mezi českými meditujícími nejčastěji slovo ‚všímavost' či ‚bdělá pozornost'.

Podle našeho názoru postihuje většina z uvedených překladů různé významové aspekty původního pálijského pojmu *sati* a nelze stanovit, že je jeden termín nejvhodnější či jediný správný ve všech kontextech. Tak jako v případě ostatních technických pojmů dhammy je i zde důležité, aby byl význam chápán v kontextu vlastní buddhistické praxe a meditační zkušenosti a aby korespondoval s původní Buddhovou naukou.

Rozhodli jsme se v tomto českém překladu Buddhistického slovníku pálijský termín nepřekládat a uvádět jej v původním znění, čímž také chceme přispět k jeho žádoucímu zdomácnění. Abychom tím však neodhlíželi od jeho významu, připojujeme jeho podrobnější vysvětlení:

Sati označuje pozorností nesený faktor mysli, jehož funkcí je důkladné zaznamenávání předmětů. Pro správnou *sati* (*sammá-sati*) je charakteristické, že je spojena pouze s prospěšnými stavy vědomí a není nikdy deformována chtivostí, nenávistí či zaslepeností (což *sati* odlišuje od neprospěšných forem pozornosti). Mysl, v níž je *sati* přítomna, tak zůstává otevřená nezkreslenému vnímání jevů, jejich vlastností a souvislostí. Projevem takové mysli je přijímající a nevybíravý postoj vůči všem přítomným jevům. Ty jsou nahlíženy neosobním reflexívním způsobem, takže mysl neznečišťují. Mysl s rozvinutou *sati* zaznamenává jevy v plné šíři jejich výskytu, aniž by je opomíjela, deformovala nebo na nich ulpívala. Tohoto fenoménu je také stále více využíváno v současné západní psychoterapii (viz poslední odstavec této poznámky). V rámci pěti schopností (*paňča-indrija*), pěti sil (→ *bala*) či sedmi faktorů probuzení (→ *bodždžhanga*) zajišťuje *sati* jejich vyváženost (→ Abh.S. VII, §§ 27-29).

Ohledně vysvětlení *sati* viz také *Milinda-paňha* (I, 12); Nyanaponika Thera: *Abhidhamma Studies* (BPS), str. 68; U Pandita: *In This Very Life* (BPS), str. 263; Pemasiri Thera: *Walking the Tightrope* (BPS), str. 106 a násl.; Sujiva: *Základy meditace vhledu* (DharmaGaia 2006);

satipatthána (satipatthāna): čtyři ‚podklady *sati*' (*sati* + *patthána*) nebo ‚ustavení *sati*' (*sati* + *upatthána*) zahrnují nahlížení těla, pociťování, mysli a předmětů mysli. Srov. *sati*.

Podrobné pojednání o tomto tématu, které je tak důležité pro buddhistickou praxi rozvoje mysli, se nalézá ve dvou verzích *Satipatthána-sutty* (D. 22; M. 10). Na začátku i v závěru této rozpravy jsou uvedena tato závažná slova: „Existuje jediná cesta (*ékájana magga*) vedoucí k dosažení očištění, k překonání trápení a nářku, k ukončení strasti a žalu, k nastoupení správné cesty a k uskutečnění nibbány, a tu představují čtyři podklady *sati*."

Po těchto úvodních slovech se uvádí, že mnich spočívá při sledování těla, pocitů, mysli a předmětů mysli „s horlivostí, jasným uvědoměním (*sampadžaňňa*) a se *sati*, poté co zanechal světské žádostivosti a žalu".

Čtyři *satipatthány* nelze ve skutečnosti chápat pouze jako čtyři oddělená cvičení. V mnoha případech (obzvláště v pohroužení) jsou naopak neoddělitelně navzájem propojené. *Satipatthána-sutta* ukazuje, jakým způsobem dochází k současnému provádění těchto čtyř meditací ve vztahu k pěti skupinám existence (→ *khandha*), což nakonec vede k přímému poznání neosobnosti veškeré existence.

1. Nahlížení těla (*kájánupassaná*) spočívá v cvičeních, která tvoří: sledování nádechu a výdechu (→ *ánápána-sati*), uvědomování si tělesných pozic (→ *irijá-patha*), jasné uvědomění (→ *sati-sampadžaňňa*), sledování třiceti dvou částí těla (→ *kájagatá-sati* a *asubha*), rozlišování prvků (→ *dhátu-vavatthána*) a hřbitovní meditace (→ *sívathiká*).

2. Nahlížení pociťování (*védanánupassaná*) spočívá v jasném uvědomění si všech pocitů, které v meditujícím vznikají, což jsou: příjemné a nepříjemné pocity v těle či v mysli, smyslové či nadsmyslové pocity a nerozlišené (neutrální) pocity.

J. Bartovský: *Jak já chápu sati*; M. Frýba: *Psychologie zvládání života – Aplikace metody abhidhamma* (Brno 1996), str. 196 a násl.; L. Procházka: *O buddhistické meditaci* (Cad Press, Bratislava 1991); *Buddhismus světovým názorem, morálkou a náboženstvím* (Praha 1928), str. 137–8; Ňánasatta Théra: *Základy buddhismu* (Praha: Alternativa 1992); R. Gethin: *The Buddhist Path to Awakening* (Brill 1992), str. 36–44.

Ohledně využití *sati* v současné západní psychoterapii a psychologii viz například K. Hájek: *Tělesně zakotvené prožívání* (Praha: Karolinum 2002), str. 86; J. Benda: *Všímavost v psychologickém výzkumu a v klinické praxi* (Československá psychologie, 51, 2, Praha 2007), s. 129–140; J. Kabat-Zinn: *Full Catastrophe Living: Using the Wisdom of Your Body and Mind to Face Stress, Pain and Illness* (New York, Dell 1990); R. A. Baer (Ed.): *Mindfulness-Based Treatment Approaches* (Oxford, Academic Press 2006); Ch. K. Germer & R. D. Siegel & P. R. Fulton (Eds.): *Mindfulness and Psychotherapy* (New York, Guilford Press 2005); E. J. Langer: *Mindfulness* (New York, Addison-Wesley Publishing 1989).

3. Meditující si dále jasně uvědomuje a poznává všechny stavy mysli (resp. vědomí; *čittánupassaná*): žádostivou mysl či mysl bez žádosti, nenávistnou mysl či mysl bez nenávisti, mysl zaslepenou či nezaslepenou, mysl strnulou či rozrušenou, mysl rozvinutou či nerozvinutou, mysl překonatelnou či nepřekonatelnou, mysl soustředěnou či nesoustředěnou, mysl osvobozenou či neosvobozenou.

4. Když meditující nahlíží předměty mysli (*dhammánupassaná*), uvědomuje si, zda je v mysli přítomná některá z pěti překážek (→ *nívarana*), a ví, jak vzniká, jak ji překonat a jak ji nenechat vzniknout v budoucnu. Zná povahu všech pěti skupin existence (→ *khandha*) a ví, jak vznikají a zanikají. Zná dvanáct základen veškeré činnosti mysli (→ *ájatana*): oko a zrakový předmět, ucho a sluchový předmět … mysl a předmět mysli. Zná pouta (→ *samjódžana*), která jsou jimi podmíněna, a ví, jak vznikají, jak je překonat a jak je nenechat vzniknout v budoucnu. Uvědomuje si, zda je v mysli přítomný některý ze sedmi faktorů probuzení (→ *bodždžhanga*), a ví, jak vzniká a jak ho plně rozvinout. Chápe ve shodě se skutečností všechny čtyři vznešené pravdy (→ *sačča*).

Se čtyřmi satipatthánami je spojena řada meditací, které ale nemají být chápány pouze jako výčet meditačních předmětů, s nimiž se pracuje odděleně. Ačkoli je většina těchto meditací uváděna i na dalších místech buddhistického kánonu, v kontextu této sutty slouží především k rozvíjení *sati* (→) a vhledu, jak vyplývá z opakujících se pasáží uzavírajících jednotlivé oddíly rozpravy (viz níže). Protože má být *sati* vztažena na celou osobu, pokrývají čtyři satipatthány a s nimi spojená cvičení všech pět skupin existence (→ *khandha*). Aby tedy byla *sati* plně rozvinuta, je třeba do meditační praxe zahrnout všechny čtyři satipatthány, i když není nezbytné provádět všechny uvedené meditace. Metodická praxe satipatthány má začít některým cvičením zaměřeným na sledování těla, které povede k vytvoření primárního meditačního předmětu, k němuž je možné se pravidelně vracet. Ostatní cvičení náležející do některé ze čtyř satipatthán mají být rozvíjena při vhodné příležitosti jak v meditaci, tak v každodenním životě.

Po rozboru jednotlivých satipatthán a příslušných cvičení je vždy vysvětleno, jak vedou k poznání vhledem: „Takto nahlíží tělo jakožto své tělo, takto nahlíží tělo jakožto těla druhých a takto nahlíží tělo jakožto těla obou. Takto nahlíží vznikání těla, takto nahlíží zanikání těla a takto nahlíží vznikání a zanikání těla.*

* Poznámka překladatele: Drželi jsme se zde doslovně anglické předlohy, abychom respektovali autorovu významovou interpretaci původního pálijského textu. V angličtině i v češtině však existuje několik odlišných způsobů překladu pálijského originálu, které se významově liší. Na tomto místě považujeme za vhodné uvést vlastní překlad pálijského textu, který významově lépe odpovídá i německému autorskému vydání tohoto slovníku (Verlag Christiani, Konstanz 1989): „Takto spočívá u těla, nahlížeje tělo uvnitř. Nebo spočívá u těla, nahlížeje

‚Je zde tělo' (komentář to rozvádí následovně: ale nikoli živá bytost, jednotlivec, žena, muž, já, něco náležejícího já, osoba či něco, co jí náleží) – takto ustavuje svou *sati* v míře potřebné pro poznání a uvědomění. Prodlévá nezávisle a nelpí na ničem na světě." Stejným způsobem nahlíží na pocity, mysl a předměty mysli.

V M. 118 je ukázáno, jak mohou být tyto čtyři podklady *sati* procvičovány při meditaci nádechu a výdechu (→ *ánápána-sati*).

Literatura: Soma Thera: *The Way of Mindfulness* – anglický překlad *Satipatthána-sutty* a komentářů (3. vydání; Kandy 1967, BPS); Nyanaponika Thera: *The Heart of Buddhist Meditation* (3. vydání; London, Rider & Co.), český překlad K. Wernera: *Jádro buddhistické meditace* (DharmaGaia 1995); Nyanasatta Thera: *The Foundations of Mindfulness* – anglický překlad M. 10 (Wheel 19); V. F. Gunaratna: *The Satipatthāna Sutta and its Application to Modern Life* (Wheel 60); Nyanaponika Thera: *The Power of Mindfulness* (Wheel 121/122).

sati-sambodždžhanga (sati-sambojjhaṅga): ‚*sati* jako faktor probuzení', → *bodždžhanga*.

sati-sampadžaňňa (sati-sampajañña): ‚*sati* spojená s jasným uvědoměním', → *sampadžaňňa*.

satta (satta): ‚živá bytost'. Tento pojem, stejně jako pojmy *attá*, *puggala*, *džíva* a další výrazy označující ‚já', je třeba chápat jako pouhý konvenční výraz (*vóhára-vačana*), který neodkazuje k žádné skutečné věci. Ohledně neosobnosti všech existujících věcí → *anattá*, *paramattha*, *puggala*, *džíva*, *patiččasamuppáda*.

sattakkhattu-parama (sattakkhattu-parama): ‚ten, který se zrodí nanejvýš sedmkrát', je jedním ze tří typů osob, které vstoupily do proudu (→ *sótápanna*).

sattávása (sattāvāsa): devět ‚obydlí bytostí' (*nava-sattávása*). V suttách (například D. 33; A. IX, 24) se uvádí: „Existuje, mniši devět obydlí bytostí."

1. „Existují bytosti s odlišnými těly a odlišným vnímáním, jako jsou lidé, některé nebeské bytosti a některé bytosti žijící ve světě utrpení (→ *vinipátika*)."

2. „Existují bytosti s odlišnými těly ale stejným vnímáním, jako jsou prvorození bohové Brahmova světa (tj. ti, kteří se zrodí na začátku každého nového utváření světa; → *déva* II)."

---

tělo vně. Nebo spočívá u těla, nahlíželje tělo uvnitř i vně. Nebo spočívá u těla, nahlíželje vznikání jevů. Nebo spočívá u těla, nahlíželje zanikání jevů. Nebo spočívá u těla, nahlíželje vznikání a zanikání jevů…" (*Iti adždžhattaṃ vá kájé kájánupassí viharati. Bahiddhá adždžhattaṃ vá kájé kájánupassí viharati. Adždžhattabahiddhá adždžhattaṃ vá kájé kájánupassí viharati. Samudajadhammánupassí vá kájasmiṃ viharati. Vajadhammánupassí vá kájasmiṃ viharati. Samudajavajadhammánupassí vá kájasmiṃ viharati…*).

3. „Existují bytosti se stejným tělem ale odlišným vnímáním, jako jsou ‚zářící bohové' (*Ábhassara*; → *déva* II)."

4. „Existují bytosti se stejným tělem a stejným vnímáním, jako jsou ‚třpytiví bohové' (*Subha-kinha*; → *déva* II)."

5. „Existují bytosti bez těla a bez vnímání, jako jsou ‚bytosti bez vědomí' (→ *asaňňa-satta*)."

6. „Existují bytosti, které zcela překonaly vnímání tvarů (*rúpa-saňňá*) a u nichž ustalo vnímání smyslových reakcí (*patigha-saňňá*) a vnímání různorodosti. S myšlenkou ‚nekonečný je prostor' se tyto bytosti zrodí v oblasti nekonečného prostoru (→ *déva* III; *džhána* 5)."

7. „Existují bytosti, které zcela překonaly oblast nekonečného prostoru a s myšlenkou ‚nekonečné je vědomí' se zrodí v oblasti nekonečného vědomí (→ *džhána* 6)."

8. „Existují bytosti, které zcela překonaly oblast nekonečného vědomí a s myšlenkou ‚nic tu není' se zrodí v oblasti nicoty (→ *džhána* 7)."

9. „Existují bytosti, které zcela překonaly oblast nicoty a zrodí se v oblasti ani-vnímání-ani-nevnímání (→ *džhána* 8)."

Podle komentáře k *Anguttara-nikáji* zde nejsou zmíněny ‚bytosti čistých příbytků' (→*Suddhávása*), protože existují jen v obdobích světa, kdy se objevují buddhové. Srov. *viňňána-tthiti*.

sa-upádisésa-nibbána (sopādisesa-nibbāna): ‚nibbána při dočasném zachování skupin existence', → *nibbána*, *upádi*.

sávaka (sāvaka): ‚posluchač' neboli ‚žák', odkazuje v užším smyslu pouze k osmi typům ušlechtilých žáků (*arija-sávaka*; → *arija-puggala*).

sávaka-bódhi (sāvaka-bodhi): ‚probuzení žáka', znamená dosažení svatosti žákem, v protikladu k dosažení svatosti paččéka-buddhou (→) nebo dokonale probuzeným buddhou (→ *samá-sambuddha*).

sdílená radost: *muditá*, je jedním ze čtyř božských dlení (→ *brahma-vihára*).

sdílení zásluh: → *patti-dána*.

sebedůvěra, sebevědomí: → *vésáradždža*.

sebetrýznění: → *atta-kilamatha*.

sékha (sekha): ‚ušlechtilý žák', je žák podstupující vyšší výcvik resp. tři druhy výcviku (→ *sikkhá*). Je jedním ze sedmi typů ušlechtilých žáků, kteří dosáhli některé ze čtyř nadsvětských stezek nebo jednoho ze tří nižších nadsvětských plodů (*arija-puggala*). Ten, kdo dosáhl čtvrtého plodu neboli arahatství (*arahatta-phala*) se nazývá ‚tím, kdo se již necvičí' (*asékha*). Obyčejný světský člověk

(→ *puthudždžana*) je označován jako ‚ten, který není ani ušlechtilým žákem, ani tím, kdo výcvik dokončil' (*néva-sékha-násékha*). Srov. Pug. 23-24.

sénásana (senāsana): ‚obydlí', představuje jednu ze čtyř potřeb mnišského života (→ *síla* 4). Obydlí vhodné pro duchovní výcvik by mělo mít pět předností, jak se uvádí v A. X, 11: „Mniši, jaké přednosti by mělo mít místo, kde lze pobývat za účelem rozvoje mysli? Nemá být ani příliš daleko, ani příliš blízko (od vesnice), aby bylo možné jít pro jídlo a vrátit se. Během dne tam nemá být mnoho lidí a v noci hluk a rušno. Člověk tam nemá být příliš obtěžován dotěrným hmyzem, komáry, větrem, sluncem a plazy. Mnich, který tam žije, si zde bez potíží obstará róbu, jídlo, přístřeší a nezbytné léky. Žijí zde starší mniši, kteří toho mnoho vědí, jsou zběhlí v učení, ovládají dhammu, řádová pravidla (*vinaja*) a mají přehled o učení (tzn. že jsou buďto znalci abhidhammických matic nebo pátimokkhy pro mnichy či mnišky). Tyto mnichy čas od času navštěvuje, ptá se jich, žádá o vysvětlení atd."

schopnosti: → *indrija*. Řídící schopnosti mysli → *indrija* 15–19, *indrija-samatta*, *bala*. Schopnost dosažení vhledu → *ugghatitaññú*, *vipačitaññú*, *nejja*. Dále → *paččaja* 16.

sikkhá (sikkhā): ‚výcvik'. Buddhovi žáci podstupují výcvik trojího typu: vyšší etický výcvik (*adhisíla-sikkhá*), vyšší mentální výcvik (*adhičitta-sikkhá*) a vyšší výcvik v moudrosti (*adhipaňňá-sikkhá*). Toto rozdělení odpovídá trojímu členění osmičlenné ušlechtilé stezky (→ *magga*) na etiku, soustředění a moudrost (*síla*, *samádhi*, *paňňá*). V D. 16 a A. IV, 1 se uvádí:

„Kvůli nepochopení a nedosažení ušlechtilé etiky, ušlechtilého soustředění, ušlechtilé moudrosti a ušlechtilého osvobození jsme já i vy putovali po tak dlouhou dobu koloběhem znovuzrozování."

„S touto etikou, soustředěním, moudrostí a osvobozením se to má takto: Kdo žije eticky, přinese mu to velký prospěch a dobrodiní v soustředění. Kdo má soustředění, přinese mu to velký prospěch a dobrodiní v moudrosti. Kdo má moudrost, osvobodí mysl od všech zákalů (→ *ásava*), totiž od zákalů spočívajících ve smyslnosti (*kámásava*), v touze po bytí (*bhavásava*), názorech (*ditthi-ásava*) a nevědomosti (*avidždžásava*).

sikkhá-pada (sikkhā-pada): ‚pravidla etického výcviku' či ‚etická předsevzetí'.

Pět etických pravidel (*paňča-síla*), k nimž se vztahují všichni buddhističtí laici, tvoří: 1. zdržování se zabíjení živých bytostí, 2. zdržování se kradení, 3. zdržování se nesprávného sexuální jednání, 4. zdržování se nepravdivého a zraňujícího mluvení a 5. zdržování se omamných látek (→ *surámeraja* atd.).

Deset etických pravidel (*dasa-síla*), jimiž jsou vázáni všichni buddhističtí novicové (*sámanéra*) a mniši, tvoří: 1. zdržování se zabíjení živých bytostí, 2.

zdržování se kradení, 3. zdržování se veškerého sexuálního života, 4. zdržování se nepravdivého a zraňujícího mluvení, 5. zdržování se omamných látek, 6. zdržování se jedení po poledni, 7. zdržování se tance, zpěvu, hudby a divadla, 8. zdržování se krášlení šperky, ozdobami, líčidly, voňavkami apod., 9. zdržování se přepychových postelí a 10. zdržování se přijímání zlata, stříbra apod.

Osm etických pravidel (*attha-síla*), kterými se řídí někteří buddhističtí laici (→ *upásaka*) o úplňku a novoluní (popřípadě i ve dnech, kdy je měsíc v první a poslední čtvrtině), tvoří: 1. zdržování se zabíjení živých bytostí, 2. zdržování se kradení, 3. zdržování se veškerého sexuálního života, 4. zdržování se nepravdivého a zraňujícího mluvení, 5. zdržování se omamných látek, 6. zdržování se jedení po poledni, 7. zdržování se tance, zpěvu, hudby a divadla & zdržování se krášlení šperky, ozdobami, líčidly, voňavkami apod. a 8. zdržování se přepychových postelí.

síla (sīla): ‚etika' (ctnost, mravnost, disciplína). Východiskem buddhistické etiky jsou pohnutky mysli a volní záměry (*čétaná*), které se pak projevují v mluvení či tělesném jednání (→ *karma*). Etika je základem celé buddhistické praxe a jako taková představuje první ze třech oblastí výcviku (→ *sikkhá*). To také odpovídá trojímu členění ušlechtilé osmičlenné stezky (→ *magga*) na oblast etiky, soustředění a moudrosti (*síla*, *samádhi* a *paňňá*).

Buddhistická etika není něčím negativním, jak by se mohlo zdát na základě negativních formulací etických principů uváděných v suttách. Nespočívá pouze v nepáchání zlých skutků, ale v uvědomělém a záměrném zdržování se takového špatného jednání, které odpovídá příslušným volním záměrům.

Etika osmičlenné ušlechtilé stezky spočívající ve správném mluvení, správném jednání a správném živobytí se nazývá ‚přirozenou etikou' (*pakati-síla*). Odlišuje se od vnějších pravidel pro mnichy a laiky, která se nazývají ‚předepsanou etikou' (→ *paňňatti-síla*), jež je sama o sobě karmicky neutrální.

„V čem spočívá dobrá etika (*kusala-síla*)? Dobrou etikou nazývám prospěšné jednání tělem (*kája-kamma*; → *karma*), prospěšné jednání řečí (*vačí-kamma*; → *karma*) a také čistotu živobytí" (M. 78). Srov. *magga* 3–5.

Ohledně pěti, osmi a deseti etických pravidel → *sikkhá-pada*. Dále srov. *čáritta-síla* a *váritta-síla*.

Čtyři druhy očistného etického jednání (*čatu-párisuddhi-síla*) jsou: 1. dodržování mnišských řádových pravidel, 2. smyslová zdrženlivost resp. střežení smyslů, 3. čistota živobytí a 4. správné jednání ohledně čtyř mnišských potřeb.

1. Dodržování mnišských řádových pravidel (*pátimokkha-samvara-síla*): „Mnich dodržuje řádová pravidla, má dokonalé jednání a vystupování, vnímá nebezpečí i v těch nejmenších přestupcích a takto se cvičí v dodržování pravidel, která přijal" (A. V, 87, 109, 114 atd.).

2. Smyslová zdrženlivost resp. střežení smyslů (*indrija-samvara-síla*): „Ať už mnich vnímá okem tvar, uchem zvuk, nosem pach, jazykem chuť, tělem dotek či myslí mentální předmět, nelpí ani na celém jevu, ani na jeho částech. A snaží se vyvarovat všeho, z čeho by vzešly zlé a neprospěšné věci, chtivost a zármutek, kdyby své smysly nestřežil. Hlídá tedy své smysly a je smyslově zdrženlivý“ (M. 38).

3. Čistota živobytí (*ádžíva-párisuddhi-síla*) spočívá v tom, že mnich neobstarává své životní potřeby způsobem, který není pro mnicha vhodný.

4. Správné jednání ohledně čtyř mnišských potřeb (*paččaja-sannissita-síla*) spočívá v tom, že mnich udržuje správný mentální postoj k užívání čtyř potřeb – rouch, darovaného jídla, obydlí a léků. „Moudře zvažuje použití rouch … pouze za účelem ochrany proti chladu a horku atd. Moudře zvažuje použití darovaného jídla … pouze za účelem podpory těla atd. Moudře zvažuje použití obydlí … pouze za účelem ochrany proti počasí a užívání ústraní. Moudře zvažuje použití léků … pouze za účelem překonání nemoci a dosažení svobody od utrpení“ (srov. M. 2). Podrobné vysvětlení těchto čtyř druhů etického jednání podává Vism. I.

Zdrojová poznámka: *Paččaja-sannissita-síla*, *paččavekkhana-síla* atd. jsou komentářové pojmy používané pro důkladné uvážení (*patisankhá jónisó*) čtyř mnišských potřeb, o němž se často hovoří ve starých suttách (například M. 2). V suttách (například M. 53, D. 2, M. 2 atd.) se podrobně pojednává i o ostatních třech typech očistného etického jednání, ale i v tomto případě jsou pojmy *pátimokkha-samvara-síla*, *indrija-samvara-síla* a *ádžíva-párisuddhi-síla* uváděny pouze v komentářích. Pojmy *pannatti-síla* a *paňňatti-síla* se také používají pouze v komentářích.

sílabbata-parámása (sīlabbata-parāmāsa) či **sílabbata-upádána** (sīlabbata--upādāna): ‚připoutanost (či lpění) na pravidlech a rituálech‘, představuje třetí z deseti pout (→ *samjódžana*) a jeden ze čtyř druhů lpění (→ *upádána*). Je překonáno dosažením vstupu do proudu (*sótápatti*). Definice → *upádána*.

síla-samádhi-paňňá (sīla-samādhi-paññā): ‚etika-soustředění-moudrost‘, → *sikkhá*, *magga*.

síla uvážení: → *patisankhána-bala*.

síly: pět psychických sil → *bala*. Šest vyšších sil (schopností) → *abhiňňá*. Deset sil Buddhy → *dasa-bala*. Čtyři cesty k nadpřirozeným silám (schopnostem) → *iddhi-páda*. Magické či nadpřirozené síly (schopnosti) → *iddhi*.

sívathiká (sīvathikā): ‚hřbitovní meditace‘. V D. 22 a M. 10 se uvádí, že meditačním předmětem je zde dva až tři dny stará mrtvola, napuchlá, modročerné barvy, v plném rozkladu … mrtvola roztrhaná vránami … kostra, na které je maso a krev, držící pohromadě šlachami … kostra bez masa a krve, která

ještě drží pohromadě šlachami … všemi směry rozházené kosti … vybělené kosti podobající se skořápkám … hromádky kostí po letech … kosti zvětralé na prach. Každá z těchto meditací je zakončena takto: „I mé tělo má takovou povahu a takto skončí, aniž by tomu mohlo uniknout." Podobně vypadá deset předmětů meditace ošklivosti (→ *asubha*).

skeptické pochybnosti (= pochybovačnost): → *vičikiččhá*; srov. *kankhá*.

sklony: → *anusaja*.

skupina tělesnosti: *rúpa-kkhandha*; → *khandha*.

skupiny (složky) **existence**: → *khandha*.

skutečnost: → *paramattha*. Poznání a zření ve shodě se skutečností (*jathá-bhúta-ňánadassana*) → *vipassaná* 15.

sledování (nahlížení, nazírání, kontemplace, pozorování): → *anupassaná*.

sledování nádechu a výdechu: → *ánápána-sati*.

slepá víra: srov. *indrija-samatta*.

složené (vytvořené): → *sankhata*.

sluchový orgán (jako základna): → *ájatana*.

smrt: → *marana*. Rozjímání o smrti → *maranánussati*. Smrt jako božský posel → *déva-dúta*.

smutek: → *dómanassa*. Setrvávání ve smutku → *manópavičára*.

smyslná touha: *káma-tanhá* (či *káma-rága*), je jedním z deseti pout (→ *samjódžana*) a jedním ze třech druhů lpění (→ *tanhá*).

smyslová oblast či **smyslový svět**: → *avačara*, *lóka*

smyslové lpění: *kámúpádána*; → *upádána*.

smyslové orgány a předměty: → *ájatana*; srov. *dhátu*.

smyslové podněty: tělesnost reagující na smyslové podněty (*pasáda-rúpa*) → *ájatana*.

smyslové reakce: → *patigha*.

smyslovost: → *káma*.

snášenlivost (trpělivost): *khanti*; je jednou z deseti dokonalostí (→ *páramí*).

sóbhana (sobhana): ‚vznešený' (krásný, čistý). V Abh.S. se tak nazývají všechny stavy mysli prosté neprospěšných věcí (*akusala*) a ty, které jsou prosté kořenů (*ahétuka*). *Sóbhana-sádhárana* se nazývají všechny mentální faktory (*čétasika*) přítomné ve všech vznešených stavech vědomí; → Tab. II.

sómanassa (somanassa): ‚šťastné naladění mysli' (od *su* +*manas* +*ya*-,), štěstí, radost. Je totožné s příjemným mentálním pociťováním (*čétasiká sukhá védaná*), náleží do skupiny pociťování (*védaná-kkhandha*; → *khandha* II) a je uváděno ve výčtu dvaceti dvou schopností (→ *indrija*). Může se pojit s karmicky prospěšnými stavy vědomí (→ Tab. I, 1–4, 9–12, 18–21), s karmicky neprospěšnými stavy vědomí (například žádostivými; → Tab. I, 22–25) i s karmicky neutrálními stavy vědomí (→ Tab. I, 40, 42–45, 57–60, 66–69, 72–76, 81–84). *Sómanassa* není totéž co *píti* (→).

sómanassa-upavičára (somanassūpavicāra): ‚setrvávání v příjemných mentálních stavech', → *manópavičára*.

sótápanna (sotāpanna): ‚ten, kdo vstoupil do proudu', je ušlechtilou osobou na nejnižším z osmi stupňů svatosti (→ *arija-puggala*). Rozlišují se tři typy: 1. ‚ten, který se zrodí nanejvýš sedmkrát' (*sattakkhattu-parama*), 2. ‚ten, který putuje z jedné vznešené rodiny do druhé' (*kólankóla*) a 3. ‚ten, který vzkříší již jen jednou' (*éka-bídží*). V textech (například Pug. 37–39; A. III, 87) se uvádí:

1. „Když vstoupí člověk do proudu (směřujícího k nibbáně), poté co odstranil tři pouta (osobnostní názory, pochybovačnost a připoutanost k pravidlům a rituálům; → *samjódžana*), nezrodí se již v nižších světech, je pevně zakotvený a předurčený k plnému osvobození. Poté, co se ještě sedmkrát zrodí mezi lidskými nebo nebeskými bytostmi, dosáhne konce veškerého utrpení. Takový člověk se nazývá ‚ten, kdo se zrodí nanejvýš sedmkrát' (*sattakkhattu-parama*)."

2. „Když vstoupí člověk do proudu, poté co odstranil tři pouta … a je předurčený k úplnému osvobození, zrodí se ještě dvakrát či třikrát ve vznešených rodinách a poté dosáhne konce veškerého utrpení. Takový člověk se nazývá ‚ten, kdo putuje z jedné vznešené rodiny do druhé' (*kólankóla*)."

3. „Když vstoupí člověk do proudu, poté co odstranil tři pouta … a je předurčený k úplnému osvobození, zrodí se ještě jednou v lidském světě a dosáhne konce veškerého utrpení. Takový člověk se nazývá ‚ten, který vzkříší už jen jednou' (*éka-bídží*)." Viz *Sótápatti-samjutta* (S. LV).

sótápannassa angáni (sotāpannassa aṅgāni): čtyři ‚charakteristické vlastnosti toho, kdo vstoupil do proudu' jsou: neotřesitelná důvěra v Buddhu, neotřesitelná důvěra v dhammu, neotřesitelná důvěra v sanghu a dokonalá etika. Tyto kvality jsou vysvětleny v S. LV, 1 a D. 33. V S. XLVII, 8 a v *Nettippakarana* se tyto kvality nazývají *sótápattijanga* (→).

sótápatti (sotāpatti): ‚vstup do proudu', → *sótápanna*. Stezka a plod vstupu do proudu (*sótápatti-magga* a *sótápatti-phala*) → *arija-puggala*.

sótápattijanga (sotāpattiyaṅga): čtyři ‚podmínky vstupu do proudu' jsou: přátelství s dobrými osobami, naslouchání dobrému učení (*dhamma*), moudré uvažování, život v souladu s dhammou (S. LV, 5; D. 33). Srov. *sótápannassa angáni*.

soucit: *karuná*; → *brahma-vihára*.

soustředění: → *samádhi*. Správné soustředění → *saččа* IV, 8; *magga* 8. Nesprávné soustředění → *miččhá-magga* 8.

spočívání (setrvávání, prodlévání, zabývání se): → *manópavičára*.

spokojenost: spokojenost s jakýmkoli rouchem, darovaným jídlem a obydlím → *arija-vamsa*. Spokojenost s málem → *appiččhatá* (srov. A. X, 181–190).

spoluzrození: podmínka spoluzrození (*sahadžáta-paččaja*), je jednou z dvaceti čtyř podmínek; → *paččaja*.

spontánně zrozené bytosti: → *ópapátika*.

správné úsilí: → *padhána*; *saččа* IV, 6; *magga* 6. Pět prvků úsilí → *padhánijanga*.

správný názor (a další členy osmičlenné stezky): → *magga*.

strach: ‚poznání hrůzyplnosti' či ‚poznání strachu' (*bhajatupatthána-ňána*), je jedním z poznání vhledem; → *visuddhi* VI, 3.

strastná určení existence: *duggati*; → *gati*.

strnulost: *thína*; → *thína-middha*.

stagnace v etice: *thiti-bhágija-síla*; → *hána-bhágija-síla*.

stálost: *niččа*; ohledně představy stálosti → *vipallása*.

stárnutí, stáří: → *džará*; je jedním ze tří božských poslů (→ *déva-dúta*).

strast (utrpení): *dukkha*; čtyři ušlechtilé pravdy o utrpení → *saččа*; dále → *tilakkhana*.

střední cesta: → *madždžhimá-patipadá*.

střídmost v jídle: → *bhódžané mattaňňutá*.

stud: → *hiri*.

stvořená tělesnost: → *nipphanna-rúpa*.

stvořené (složené): → *sankhata*.

Subha-kinha (subha-kiṇha) či **Subha-kinna** (subha-kiṇṇa): druh božských bytostí; → *déva* II.

subha-nimitta (subha-nimitta): ‚krásný (přitažlivý, příjemný) předmět mysli'. Může se stát podnětem pro vznik smyslové touhy (*káma-čhanda*; → *nívarana*): „Mniši, neznám žádnou jinou věc než krásný předmět, kvůli které by v takovém rozsahu vznikala smyslová touha a již vzniklá smyslová touha narůstala. U toho, kdo neuvažuje o krásném předmětu moudře, vznikne smyslová touha a již vzniklá smyslová touha narůstá" (A. I, 2).

subha-saññá, -čitta, -ditthi (subha-saññā, -citta, -diṭṭhi): ‚vnímání (vědomí, názor) krásy či čistoty' v tom, co ve skutečnosti krásné či čisté není (*asubhé subha-saññá*), představuje jedno ze čtyř pokřivení (→ *vipallása*).

sučarita (sucarita): ‚dobré jednání', je trojí: tělem, řečí a myslí. Zahrnuje deset prospěšných způsobů jednání (→ *kamma-patha*). Podle A. X, 61 je jeho podmínkou střežení smyslů. Viz D. 33; A. II, 17; A. III, 2.

Sudassa, Sudassí (sudassa, sudassī): obyvatelé Čistých obydlí; → *Suddhávása*.

Suddhávása (suddhāvāsa): ‚Čistá obydlí', zahrnují pět nebeských oblastí jemnohmotného světa (*rúpa-lóka*; → *lóka*), kde se zrozují pouze ‚ti, kteří se už nevrátí' (→ *anágámí*). Zde pak dosáhnou arahatství a nibbány (→ *arija-puggala*). Obyvatelé těchto Čistých příbytků se nazývají *Aviha*, *Atapa*, *Sudassa*, *Sudassí* a *Akanittha*. Srov. *anágámí*.

suddha-vipassaná-jánika (suddha-vipassanā-yānika): ‚ten, kdo použil jako prostředek prostý vhled', → *sukkha-vipassaka*.

sugati (sugati): ‚šťastná směřování' existence; → *gati*.

sukha (sukha): šťastný, příjemný; štěstí, pohoda, blaženost. Představuje jeden ze tří typů pociťování (→ *védaná*), jenž může být tělesný či mentální. V suttách je rozlišeno smyslové štěstí a štěstí pramenící z odříkání (A. II) nebo světské (tělesné; *sámisa*) štěstí a nadsvětské (netělesné; *nirámisa*) štěstí (M. 10). Viz *Sukha-vagga* v A. II.

Štěstí (příjemné pociťování) je nutnou podmínkou soustředění mysli (→ *samádhi*). Proto také tvoří jeden z pěti faktorů prvního pohroužení (*džhánanga*; → *džhána*), který je přítomný až do třetího pohroužení. „Soustředění je následkem a odměnou za to, že má někdo šťastnou mysl" (A. X, 1). „Správné soustředění nalézá podklad v mysli toho, kdo je naplněn štěstím" (A. X, 3).

sukha-saññá, -čitta, -ditthi (sukha-saññā, -citta, -diṭṭhi): ‚vnímání (vědomí, názor) štěstí' v tom, co je ve své podstatě strastné a neuspokojivé (*dukkhé sukha-saňňá*), tj. v jakékoli formě existence, představuje jedno z pokřivení (→ *vipallása*).

sukkha-vipassaka (sukkha-vipassaka): ‚ten, kdo dosáhl (stezky) prostým vhledem', je komentářový výraz pro toho, kdo dosáhl pomocí vhledu (→ *vipassaná*) jedné či více nadsvětských stezek (→ *arija-puggala*), aniž by přitom použil některého z meditačních pohroužení (→ *džhána*). Ve Vism. XVIII je taková osoba nazývána ‚tím, kdo použil jako prostředek prostý vhled' (*suddha-vipassaná-jánika*) a je odlišena od ‚toho, kdo použil jako prostředek klid' (→ *samatha-jánika*). Ačkoli je zde primárním významem pojmu *sukkha* ten, který používáme výše (tj. ‚prostý'), podkomentáře (například podkomentář k D.) uvádějí i jeho doslovný význam ‚suchý':

„Jeho vhled je suchý, drsný, nezvlhčený vlhkostí meditace klidu." Tato formulace ospravedlňuje častý překlad – ‚ten, kdo má suchý vhled'. Nemělo by to ale vést k nesprávnému chápání, že je meditace vhledu něco ‚suchého' či ‚pouze intelektuálního', neboť rozvíjení vhledu vyvolává v meditujícím nadšení (→ *píti*) a pocit naléhavosti (*samvéga*).

Zdrojová poznámka: Pojmy *suddha-vipassaná-jánika*, *sukkha-vipassaka* a *samatha-jánika* se používají pouze v komentářích.

suňňa (suñña); **suňňatá** (suññatā): prázdný (či prostý); prázdnota. Jako doktrinální pojem odkazuje v théravádě výhradně k nauce o *anattá*, tj. k bezpodstatnosti a neosobnosti všech jevů: „Svět je prázdný, neboť je prostý jakéhokoli ‚já' a čehokoli náležejícího ‚já' (*suňňam atténa vá attanijéna vá*; S. XXXV, 85). Totéž se praví v tomto textu o pěti skupinách existence (→ *khandha*). Viz též M. 43 a M. 106. V *Čúla-niddése* (citované ve Vism. XXI, 55) se uvádí: „Oko … mysl, zrakové předměty … předměty mysli, zrakové vědomí … vědomí mysli atd. jsou prosté ‚já' a čehokoli náležejícího ‚já'. Jsou prosté stálosti a čehokoli trvalého, věčného či neměnného. Jsou ‚bezpodstatné' – bez podstaty stálosti, štěstí a ‚já'." V M. 121 se uvádí, že vyčištění mysli od všech zákalů dosažením arahatství je považováno za „zcela vyčištěnou a neporovnatelně nejvyšší formu prázdnoty". Viz Sn. (v. 1119); M. 121; M. 122 (Wheel 87); Pts.M. II (*Suňňakathá*); Vism. XXI, 53 a násl.

suňňatánupassaná (suññatānupassanā): ‚nahlížení prázdnoty' (→ *suňňa*), je jedním z osmnácti hlavních druhů vhledu (→ *vipassaná*). Srov. Vism XXI.

suňňatá-vimokkha (suññatā-vimokkha): ‚osvobození prázdnotou', → *vimokkha*.

suraméraja-madždža-ppamádatthána (surāmeraya-majja-ppamādaṭṭhānā): „Chci se zdržovat alkoholu a omamných látek vedoucích k nedbalosti“ (*suraméraja-madždža-pamádatthána véramaní sikkhá-padam samádijámi*) – takto zní poslední z pěti etických předsevzetí (→ *sikkhá-pada*), která přijímají všichni buddhisté.

susánikanga (susānik'aṅga): asketické očistné cvičení spočívající v přebývání na hřbitově; → *dhutanga*.

suta-majá-paňňá (suta-mayā-paññā): ‚poznání založené na učení se', → *paňňá*.

svatý život: → *brahma-čarija*.

svět: → *lóka*; srov. *gati*.

světelná kasina: → *kasina*.

světlo: vnímání světla → *álóka-saňňá*.

světské podmínky: → *lóka-dhamma*.

světský: → *lókija*.

světský člověk: → *puthudždžana*.

svoboda vůle: srov. *patičča-samuppáda*.

Š

špatný názor, **špatný úmysl**, **špatná mluva** atd.: → *miččhá-magga*.

šťastné směřování existence: → *gati*.

štědrost: → *dána*, *čága*.

štěstí: → *sómanassa*, *sukha*; srov. *píti*. Štěstí spojené se světskými věcmi → *vipallása*.

T

tadanga-pahána (tadaṅga-pahāna): ‚překonání opakem', představuje jeden z pěti způsobů překonání neprospěšných věcí; → *pahána*.

tadárammana-čitta (tadārammaṇa-čitta): ‚zaznamenávající vědomí' (→ Tab. I, 40–49, 56), představuje poslední fázi procesu poznávání (*čitta-víthi*), která bezprostředně předchází ponoření se mysli do podvědomí (*bhavanga*). Nevyskytuje se ve vědomí džhány ani v nadsvětských typech vědomí, ale pouze tam, kde je přítomen velký či zřetelný předmět ze smyslové oblasti. Srov. *viňňána-kičča*.

Zdrojová poznámka: Tento pojem se nenalézá, alespoň ne v této formě a významu, v nejstarších částech *Sutta-pitaky*. → *čitta-víthi*.

takovost (danost věcí): → *tathatá*.

tanhá (taṇhā): ‚touha' či ‚žádostivost' (dosl. ‚žízeň'), je hlavní příčinou utrpení a stále pokračujícího koloběhu znovuzrozování. „Co je, mniši, příčinou utrpení? Je to touha, která vede ke stále novému zrozování a která nalézá ve spojení se slastí a vášní stále nová potěšení tady či jinde. Je to smyslná touha (*káma-tanhá*), touha po bytí (*bhava-tanhá*) a touha po nebytí (*vibhava-tanhá*)" (D. 22). *Tanhá* představuje osmý člen podmíněného vznikání (→ *patičča-samuppáda*). Srov. *sačča*.

Podle šesti smyslových předmětů se rozlišuje šest druhů touhy: touha po zrakových předmětech, zvucích, vůních, chutích, tělesných vjemech a mentálních vjemech (*rúpa-*, *sadda-*, *gandha-*, *rasa-*, *photthabba-* a *dhamma-tanhá*); viz M. 9; D. 15.

Na základě tří oblastí existence se rozlišuje trojí touha: touha po smyslové existenci (*káma-tanhá*), touha po jemnohmotné existenci (*rúpa-tanhá*) a touha po nehmotné existenci (*arúpa-tanhá*); viz D. 33. Existuje osmnáct ‚myšlenkových kanálů touhy' (*tanhá-vičarita*) vytvořených zevnitř a osmnáct vytvořených zvenčí. S ohledem na jejich výskyt v minulosti, přítomnosti a budoucnosti je jich dohromady sto osm; viz A. IV, 199; Vibh., 17. kap. (*Khuddakavatthu-vibhanga*).

V rámci podmíněného vznikání je touha podmíněná pociťováním; viz D. 22 (část věnovaná druhé ušlechtilé pravdě).

O touze po bytí (*bhava-tanhá*) se praví (A. X, 62): „Mniši, nelze nahlédnout žádný počátek touhy po bytí, před nímž tato touha neexistovala a po němž vyvstala. Lze ale nahlédnout, že touha po bytí má určitou podmínku. Tvrdím, mniši, že touha po bytí má svou podmínku, která ji vyživuje (*saháram*) a bez níž neexistuje. Jakou? Je to nevědomost." Touha a nevědomost se nazý-

vají „hlavními příčinami šťastného a nešťastného směřování existence“ (Vism. XVII, 36–42).

Nejčastějšími synonymy pojmu *tanhá* jsou *rága* (žádostivost; →) a *lóbha* (chtivost; → *múla*).

tanhá-kkhaja (taṇhā-kkhaya): ‚zaniknutí touhy‘, je totožné se ‚zánikem zákalů‘ (*ásava-kkhaja*) a s dosažením dokonalé svatosti či arahatství. Srov. *arija-puggala*.

tanhá-nissita-síla (taṇhā-nissita-sīla): ‚etika založená na touze‘, → *nissaja*.

Tathágata (Tathāgata): ‚Dokonalý‘ (dosl. ‚ten, kdo takto odešel‘ či ‚ten, kdo takto přišel‘ nebo ‚takto jdoucí‘), je označením, které Buddha používal, když mluvil sám o sobě.

Na často kladenou otázku, zda bude Tathágata existovat po smrti či nikoli, Buddha odpovídal, že v absolutním smyslu (→ *paramattha*) nelze Tathágatu nalézt ani v tomto životě, natož po smrti, a že Tathágatu nelze ztotožňovat ani s pěti skupinami existence (→ *khandha*), ani ho nalézt mimo tyto tělesné a mentální jevy. Významem takového tvrzení bezpochyby je, že existují pouze neustále se měnící tělesné a mentální jevy, vznikající a zanikající od okamžiku k okamžiku, a že mimo ně neexistuje žádná oddělená entita či osobnost.

Když se v komentářích vysvětluje, že Tathágata je živou bytostí (*satta*), jedná se o konvenční použití výrazu Tathágata, označující reálně existující osobu. Srov. *anattá*, *paramattha*, *puggala*, *džíva*, *satta*.

Komentářové pojednání o významu slova ‚Tathágata‘ je obsaženo v Bhikkhu Bodhi (tr.): *The All-Embracing Net of Views* (*Brahmajāla-sutta*; BPS).

Tathágata-bala (Tathāgata-bala): ‚deset sil Dokonalého‘, → *dasa-bala*.

tathatá (tathatā): ‚takovost‘, označuje pevně danou povahu (*bháva*) všech věcí.

Zdrojová poznámka: Tento termín se vyskytuje v tomto významu snad pouze na jediném místě kánonu, a to v *Kathávatthu* 186 (viz *Guide*, str. 83). Nejsem schopen říci, zda se vyskytuje i v nějakém komentáři.

tatra-madždžhattatá (tatra-majjhattatā): ‚vyrovnanost‘ (rovnováha, mentální vyváženost; dosl. ‚setrvávání uprostřed něčeho‘), je označením vysoce etické kvality náležející do skupiny formací (*sankhára-kkhandha*; → *khandha*), která je většinou známa pod termínem *upekkhá*. V nejširším smyslu se vyskytuje ve všech čistých stavech vědomí (→ Tab. II). „*Tatra-madždžhattatá* znamená ‚setrvávání ve středu všech věcí‘. Její charakteristikou je zajišťování vyváženosti mysli a mentálních faktorů. Její povahou či funkcí (*rasa*) je zabraňovat nadměrnosti a nedostatku nebo eliminovat upřednostňování. Jejím projevem je setrvávání v náležitém středu“ (Vism. XIV).

Zdrojová poznámka: Tento pojem se vyskytuje pravděpodobně poprvé v kánonu abhidhammy (například v *Patthánė*; srov. *Guide* 110).

Távatimsa (tāvatiṃsa): nebeská říše ‚třiceti tří' (bohů), kde žijí nebeské bytosti smyslové oblasti; → *déva* I.

té-čívarikanga (te-cīvarik'aṅga): ‚nošení tří rouch', představuje jedno z asketických očistných cvičení (→ *dhutanga*).

tédžó-dhátu (tejo-dhātu): ‚prvek ohně' či ‚prvek tepla', → *dhátu*.

tédžó-kasina (tejo-kasiṇa): ‚ohňová kasina'. Cvičení s ‚kasinou ohně' představuje jednu z deseti kasinových meditací; → *kasina*.

té-vidždžá (te-vijjā): ten, kdo je obdařen ‚trojím (vyšším) věděním'. V bráhmanismu je to ten, kdo zná tři védy (skr. *tri-vidjá*); v buddhismu pak ten, kdo dosáhl třech druhů vyššího poznání, jmenovitě: rozpomenutí si na minulá zrození, božského zraku a odstranění všech zákalů. Podrobnosti → *abhiňňá* 4–6. Srov. *Tévidždžá-sutta*, D. 13 (Wheel 57, 58).

tělesné jednání: prospěšné či neprospěšné jednání → *karma*. Správné jednání tělem (*sammá-kammanta*) → *magga*.

tělesné pozice: čtyři tělesné pozice → *irijá-patha*.

tělesnost: skupina tělesnosti (*rúpa-kkhandha*) → *khandha*; tělesnost zrozená z vědomí, z karmy atd. → *samutthána*; vnímavá tělesnost → *pasáda-rúpa*; hmota → *rúpa-kalápa*.

tělesný svědek (= svědčící tělem): → *kája-sakkhí*.

tělesný růst: *rúpassa upačaja*; → *khandha* I.

tělo: → *kája*. Nahlížení těla jako jeden ze čtyř podkladů *sati* → *satipatthána*.

teplo, teplota: → *utu*. Tělesnost zrozená z tepla → *samutthána*.

théraváda (theravāda): ‚nauka starších', je označením nejstarší formy Buddhova učení, která je dochována v pálijském kánonu. Tento název je podle tradičního vysvětlení odvozen od skutečnosti, že učení bylo v této formě ustaveno pěti sty staršími mnichy (théry), kteří dosáhli plného probuzení (arahatství). Stalo se tak na sněmu mnišského řádu, který se konal krátce po Buddhově smrti ve městě Rádžagaze.

Théraváda je jedinou ze starých buddhistických škol, nazývaných stoupenci mahájány ‚hínajána', která přežila až dodnes. Někdy se hovoří o jižním nebo také pálijském buddhismu. Dnes se toto učení nalézá na Šrí Lance,

v Barmě, Thajsku, Kambodži, Laosu a východním Bengálsku. Srov. *Guide*, str. 60.

Zdrojová poznámka: Tento termín používal už Buddha, když hovořil o učení Áláry Kálámy (M. 26). Jako označení Buddhovy nauky se používá až v komentářové literatuře.

thína-middha (thīna-middha): ‚strnulost a malátnost', představuje třetí z pěti překážek mysli (→ *nívarana*). Strnulost a malátnost mohou a nemusí být spojeny se žádostivou myslí (→ Tab. I, 23, 25, 27, 29 a Tab. II).

thiti-bhágija-síla, **-samádhi**, **-paňňá** (ṭhiti-bhāgiya-sīla, -samādhi, -paññā): ‚stagnace v etice, soustředění či moudrosti', → *hána-bhágija-síla*.

ti-hétu-patisandhika (ti-hetu-paṭisandhika): ‚bytost zrozená se třemi (ušlechtilými) podmínkami kořene', → *patisandhi*.

ti-lakkhana (ti-lakkhaṇa): ‚tři charakteristické znaky existence', jsou pomíjivost (*aničča*), neuspokojivost (*dukkha*) a neosobnost (*anattá*).

„Ať už jsou ve světě přítomní buddhové či nikoli, zůstává vždy platnou podmínkou, nezvratitelným faktem a zákonem, že všechny formace jsou pomíjivé a podléhají utrpení a že vše je bez ‚já'" (A. III, 134).

„Co myslíte, mniši, je tělesnost (*rúpa*) stálá, či pomíjivá? – Pomíjivá, ctihodný pane. A jsou pociťování (*védaná*), vnímání (*saňňá*), mentální formace (*sankhára*) a vědomí (*viňňána*) stálé, či pomíjivé? – Pomíjivé, ctihodný pane."

„A je to, co je pomíjivé, šťastné, či strastné? – Strastné, ctihodný pane. A je správné tvrdit o něčem nestálém, strastném a podléhajícím změnám, že mi to náleží, že jsem to já nebo že je to mé ‚já'? – Nikoli, ctihodný pane."

„Proto je třeba chápat veškerou tělesnost, pociťování, vnímání, mentální formace a vědomí, ať minulé, přítomné či budoucí, vnitřní či vnější, jemné či hrubé, vznešené či nízké, ve shodě se skutečností a pravou moudrostí takto: ‚Toto není mé, toto nejsem já, toto není mé ‚já'" (S. XXII, 59).

„Ten, kdo chápe oko, ucho, nos, jazyk, tělo a všechny ostatní formace jako pomíjivé, neuspokojivé a ‚ne-já', odstraní všechna pouta (→ *samjódžana*)" (S. XXXV, 53).

Osvobozující vhled spočívá právě v plném pochopení tří charakteristik existence pomocí přímé meditační zkušenosti. Ohledně vztahu tří charakteristik a tří bran osvobození → *vimokkha* I. Další podrobnosti → *aničča*, *dukkha*, *anattá*, *vipassaná*.

Literatura: O. H. de A. Wijesekera: *The Three Signata* (Wheel 20). *The Three Basic Facts of Existence* I–III (Wheel, BPS); Vism. XX, 13 a násl., 18 a násl.; Vism. XXI, 47 a násl., 67 a násl.

Tipitaka (Tipiṭaka): ‚Tři koše', je název tří hlavních částí pálijského kánonu. *Tipitaka* zahrnuje 1. ‚Koš disciplíny' (*Vinaja-pitaka*), pojednávající o řádových pravidlech, 2. ‚Koš rozprav' (*Sutta-pitaka*) a 3. ‚Koš vyšší nauky' (*Abhidhamma-pitaka*), představující Buddhovo učení ve filosoficky systematizované podobě.

tiraččhána-kathá (tiracchāna-kathā): ‚nízká mluva' (dosl. ‚zvířecí mluva'). V suttách se uvádí, že takový způsob mluvení zahrnuje: „Hovory o vládcích a lupičích, ministrech a armádě, nebezpečenství a válce, jídle a pití, oblečení a obydlích, ozdobách a voňavkách, příbuzných, vozech, vesnicích a trzích, městech a krajích, ženách a hrdinech; hovory na ulicích a u studní; hovory o těch, kdož zemřeli; klevetění; hovory o světě a moři či o zisku a ztrátě" (A. X, 69 atd.). V komentářích se zmiňují ještě další čtyři hovory – o smyslových radostech, sebetrýznění, věčnosti a vlastním zániku, což dohromady tvoří obvykle uváděný počet třiceti dvou způsobů nízké mluvy.

tiraččhána-jóni (tiracchāna-yoni): ‚zvířecí lůno', označuje zrození ve světě zvířat. Zvířecí říše náleží do smyslového světa (*káma-lóka*; → *lóka*), tvoří jeden ze čtyř nižších světů (→ *apája*) a jednu ze tří strastných forem existence (→ *gati*).

tírana-pariňňá (tīraṇa-pariññā): ‚úplné pochopení zkoumáním', → *pariňňá*.

ti-ratana (ti-ratana): ‚tři klenoty', uznávané všemi buddhisty za nejúctyhodnější, jsou Buddha – dokonale probuzený, dhamma – nauka, kterou objevil, uskutečnil a učil, a sangha – společenství ušlechtilých žáků a těch, kteří žijí ve shodě s dhammou. Rozjímání o ‚třech klenotech' patří mezi deset rozjímání (→ *anussati*).

ti-sarana (ti-saraṇa): ‚trojí útočiště' (či ‚trojí ochrana'), k němuž se s plnou důvěrou vztahují všichni buddhisté, představuje Buddha, dhamma a sangha (→ *ti-ratana*).

Buddha či ‚Dokonale probuzený', je učitelem, který sám objevil, uskutečnil a hlásal světu osvobozující nauku. Dhamma je jeho nauka vedoucí k osvobození. Sangha je společenství žáků, kteří se osvobodili či usilují o osvobození na základě dhammy.

Pálijské znění ‚trojího útočiště' (‚trojí ochrany'), jehož recitace může sloužit i jako vnější vyjádření důvěry ke ‚třem klenotům', je stejné jako za Buddhových časů:

Buddham saranam gaččhámi (přijímám útočiště v Buddhovi).
Dhammam saranam gaččhámi (přijímám útočiště v dhammě).
Sangham saranam gaččhámi (přijímám útočiště v sangze).

Literatura: Nyanaponika Thera: *The Threefold Refuge* (Wheel 76). *Devotion in Buddhism* (Wheel 18). Bhikkhu Bodhi: *Going for Refuge* (Wheel 282/284). *Khuddaka-pátha* (anglický překlad, str. 4 a násl.).

titthájatana (titthāyatana): tři ‚základny (zhoubných) názorů', spočívají v přesvědčení, 1. že veškeré štěstí a trápení jsou utvářeny činy z předchozích zrození (→ *karma*), 2. že všechno je bez příčiny nebo 3. že vše je stvořeno Bohem. A. III, 61 uvádí, že tato přesvědčení vedou k pasivitě.

První názor představuje učení Nigganthy Náthaputty , vůdce nigganthů, moderních džinistů. Omylem tohoto učení je, že nezohledňuje štěstí a trápení, které vznikají v důsledku dobrých a špatných činů v přítomném životě, nebo jsou s takovými činy spojeny. Druhý názor je spojen s učením Makkhaliho Gósály; → *ditthi*. Podle výše zmíněných nauk není člověk zodpovědný za své jednání, takže je veškeré etické usilování zbytečné.

tlachání: *samphappalápa*; → *karma*, *kamma-patha* I, *tiraččhána-kathá*, *miččhávácá*.

touha: → *tanhá*; srov. *lóbha* (→ *múla*), *rága*.

touha po osvobození: → *visuddhi* VI, 6.

trénink (výcvik): trojí výcvik → *sikkhá*. Pravidla etického výcviku → *sikkhápada*.

trojí klenot: → *ti-ratana*.

trojí útočiště (ochrana): → *ti-sarana*.

trpělivost: → *khanti*; je jednou z deseti dokonalostí (→ *páramí*).

trudnomyslnost: → *dómanassa*. Setrvávání ve smutku → *manópavičára*.

Tusita (tusita): třída nebeských bytostí smyslového světa; → *déva* I.

U

ubható-bhága-vimutta (ubhato-bhāga-vimutta): ‚osvobozený oběma způsoby', je označením těch ušlechtilých žáků (→ *arija-puggala*), kteří se osvobodili jak díky osmi pohroužením (→ *džhána*), tak dosažením nadsvětské stezky (*sótápatti* atd.) pomocí vhledu (→ *vipassaná*). V M. 70 se uvádí:

„Kdo je, mniši, osvobozen oběma způsoby? Osvobozeným oběma způsoby se nazývá ten, kdo vlastním tělem uskutečnil osm osvobození (pohroužení) a díky moudrému proniknutí zákalů (→ *ásava*) dosáhl vyhasnutí (tj. nibbány)." Srov. D. 15.

V nejširším smyslu se nazývá ‚osvobozeným oběma způsoby' ten, kdo dosáhl některého pohroužení a některé nadsvětské stezky (srov. A. IX, 44).

První osvobození se také nazývá ‚osvobozením mysli' (*čétó-vimutti*) a druhé ‚osvobozením moudrostí' (*paňňá-vimutti*). První osvobození je ale pouze dočasné, neboť spočívá v pouhém potlačení nečistot (*vikkhambhana-vimutti* = *vikkhambhana-pahána*), na rozdíl od trvalého osvobození, které spočívá v úplném odstranění zákalů.

uččhéda-ditthi (uccheda-diṭṭhi): ‚názor o zničení', → *ditthi*.

učení starších: → *théraváda*.

udajabbajánupassaná-ňána (udayabbayānupassanā-ñāṇa): ‚poznání spočívající v nahlížení vznikání a zanikání', je prvním z devíti poznání vhledem, která tvoří ‚očištění poznáním a zřením pokroku na stezce' (*patipadá-ňána-dassana-visuddhi*). Podrobnosti → *visuddhi* VI, 1.

uddhačča (uddhacca): ‚neklid', náleží mezi deset pout (→ *samjódžana*) a pět překážek (→ *nívarana*). Je jedním ze čtyř mentálních faktorů přítomných ve všech neprospěšných typech vědomí (→ *akusala-sádhárana-čétasika*). Srov. Tab. II.

uddhambhágija-samjódžana (uddhaṃbhāgiya-saṃyojana): pět ‚vyšších pout', → *samjódžana*.

uddhamsóta-akanitthagámí (uddhaṃsotākaniṭṭhagāmī): ‚ten, který postupuje proti proudu k nejvyšším bohům', je označením jednoho z pěti typů ‚těch, kteří se nevrátí' (→ *anágámí*).

udžukatá (ujukatā): ‚přímost' mentálních faktorů a mysli (*kája-udžukatá*, *čitta-udžukatá*), je spojena se všemi vznešenými stavy vědomí. Srov. Tab. II.

Zdrojová poznámka: Tyto pojmy se nevyskytují, alespoň ne v této formě a významu, v nejstarších částech *Sutta-pitaky*; → *lahutá*.

uggaha-nimitta (uggaha-nimitta): ‚získaný (naučený) obraz', → *nimitta*.

ugghatitaññú (ugghaṭitaññū): ‚ten, kdo pronikl pravdu již během výkladu' (Pug.). Jedná se o klasifikaci osob s ohledem na jejich schopnost dosažení vhledu, která je zmíněna v A. IV, 133. Srov. též *vipačitaññú*, *nejja*, *pada-parama*.
Literatura: Ledi Sayadaw: *The Requisites of Enlightenment* (Wheel 171/174), str. 1 a násl.

ulpívání: → *upádána*, *parámása*.

úmysl (zamýšlení): správný úmysl (*sammá-sankappa*) → *sačča*, *magga*.

únik: *nissarana*; → *pahána*.

upačára (upacāra): ‚přístupový okamžik', → *džavana*.

upačára-samádhi (upacāra-samādhi): ‚přístupové soustředění' či ‚sousedící soustředění', je soustředěním na úrovni, která těsně předchází dosažení pohroužení (→ *džhána*). Přístupové soustředění náleží ještě do smyslové oblasti (*kámávačara*; → *avačara*).

upačaja (upacaya): tělesný růst (*rúpassa upačaja*) → *khandha* I.
Zdrojová poznámka: *Upačaja* je abhidhammickým pojmem, ale naráží se na něj už ve starých suttách, například v M. 149: „*ájatim paňčúpádánakkhandhá upačajam gaččhanti*"; či v D. 2: „*ájam kájó … ódanakummáš'upačajó*".

upaccchédaka-kamma (upacchedaka-kamma): ‚destruktivní karma', → *karma*.

upádána (upādāna): ‚lpění'. Vism. definuje lpění jako zesílenou touhu (→ *tanhá*). Podle čtverého dělení se rozlišují následující druhy lpění: lpění na smyslových předmětech (*káma-upádána*), lpění na názorech (*ditthi-upádána*), lpění na pravidlech a rituálech (*sílabbata-upádána*) a lpění na osobnostních názorech (*atta-váda-upádána*).

1. „Co je to lpění na smyslových předmětech? Lpěním na smyslových předmětech se nazývá jakákoli chtivost a touha po smyslových předmětech, připoutanost ke smyslovým předmětům, vášeň pro smyslové předměty, zaslepenost smyslovými předměty a smyslová pouta."
2. „Co je to lpění na názorech? Lpěním na názorech se nazývají všechna přesvědčení a špatná pojímání, že dary a obětiny nepřinášejí žádný užitek a že dobré a špatné činy nepřinášejí žádné plody a následky."
3. „Co je to lpění na pravidlech a rituálech? Lpěním na pravidlech a rituálech se nazývá pevné přesvědčení, že očištění lze dosáhnout pouhým dodržováním pravidel a prováděním rituálů."
4. „Co je to lpění na osobnostních názorech? Lpěním na osobnostních názorech se nazývá dvacet druhů přesvědčení o ‚já' vzhledem ke skupinám existence (→ *sakkája-ditthi*)" (Dhs. 1214-17).

Toto tradiční čtveré rozdělení není zcela dostatečné. Vedle lpění na smyslových předmětech (*káma-upádána*) lze rozlišit lpění na jemnohmotné a nehmotné existenci (*rúpa-upádána*, *arúpa-upádána*) nebo jednoduše lpění na bytí (*bhava-upádána*). Třebaže je *anágámí* zcela oproštěn od výše uvedených čtyř druhů lpění, není osvobozen od příštího zrození, neboť se ještě zcela nezbavil lpění na bytí (*bhava-upádána*). Komentář k Vism. XVII, vysvětluje toto dilema tak, že *káma-upádána* zde zahrnuje i všechny zbývající druhy lpění.

Ačkoli je obvyklým překladem slova *upádána* ‚lpění' (anglicky *clinging*), doslovnému překladu by lépe odpovídalo slovo ‚uchopování' (anglicky *grasping*); viz *Three Cardinal Discourses* (Wheel 17), str. 19.

upádána-kkhandha (upādāna-kkhandha): pět ‚skupin lpění', nebo přesněji řečeno podle Vism. ‚pět skupin existence, které jsou předmětem lpění'. Srov. M. 44; → *khandha*.

upádá-rúpa (upādā-rūpa): ‚odvozená tělesnost', označuje dvacet čtyři druhů odvozených tělesných jevů, které závisí na čtyřech základních tělesných prvcích. Patří sem například smyslové orgány, smyslové předměty atd. → *khandha* I.

Zdrojová poznámka: *Upádá-rúpa* je především abhidhammickým pojmem, používá se ale ve stejném významu i v suttách, například v M. 9: „*čatunnaň ča mahábhútánam upádája rúpam*". *Upádá* je zkrácenou formou slova *upádája* (gerund.).

úpadek v etice, soustředění a moudrosti: → *hána-bhágija-síla*. ‚Podléhající úpadku' → *parihána-dhamma*.

upadhi (upadhi): ‚podklad existence'. Komentáře uvádějí čtyři druhy: pět skupin existence (→ *khandha*), smyslnou touhu (*káma*), mentální nečistoty (→ *kilésa*) a karmu (→ *karma*). V suttách s tento pojem často objevuje v Sn. (verše 33, 364, 546, 728) a též s odkazem na nibbánu jakožto „zanechání všech podkladů" (*sabbúpadhi-patinissagga*; D. 14). → *vivéka* 3.

upádi (upādi): dosl. ‚to, co je uchopováno' či ‚to, na čem se lpí', tj. pět skupin existence (→ *khandha*). V suttách se tento pojem používá většinou v tomto kontextu: „Lze očekávat dva plody: dokonalé poznání (arahatství) nebo – zbývá-li ještě nějaké lpění na skupinách (*sati upádi-sésé*) – plod nenávratu (→ *anágámí*)" (D. 22). Dále pak (A. IV, 118): „Pak se Dokonalý pohroužil do ‚prvku nibbány', v němž už nezbývá žádné lpění (*anupádi-sésa*)".

upádinna-rúpa (upādiṇṇa-rūpa): ‚karmicky získaná tělesnost' či ‚hmota, na níž se lpí (v důsledku karmy)', znamená totéž co ‚tělesnost zrozená z karmy' (*kammadža-rúpa*; → *samutthána*). Ve Vism. XIV se uvádí: „Tělesnost, kterou budeme později označovat jako ‚zrozenou z karmy' (*kammadža*), se nazývá ‚karmicky získanou tělesností', neboť je podmíněna karmou předchozích zrození." Pojem

upádinna se objevuje i v suttách, například v M. 28 (Wheel 101), 62, 140. Viz též Dhs. §990 a *Khandha-vibhanga*.

upaghátaka-kamma (upaghātaka-kamma): ‚destruktivní karma', → *karma*.

upahačča-parinibbájí (upahacca-parini-bbāyī): ‚ten, kdo dosáhl nibbány v první polovině života', je jedním z pěti typů ‚těch, kteří se nevrátí' (→ *anágámí*).

upakkilésa (upakkilesa): ‚znečištění' či ‚poruchy'. Srov. *kilésa*.

V M. 7 a M. 8 (Wheel 61/62) se uvádí následující seznam šestnácti ‚znečištění mysli' (*čittassa upakkilésa*): 1. chamtivost a chtivost po nepravých věcech (*abhidždžhá-visamalóbha*), 2. zlovůle (*vjápáda*), 3. hněv (*kódha*), 4. nevraživost (*upanáha*), 5. pomlouvání (*makkha*), 6. panovačnost (*palása*), 7. závist (*issá*), 8. lakota (*maččharija*), 9. klam (*májá*), 10. podvádění (*sáthejja*), 11. neústupnost (*thambha*), 12. drzost (*sárambha*), 13. domýšlivost (*mána*), 14. namyšlenost (*atimána*), 15. marnivost (*mada*) a 16. nedbalost (*pamáda*).

Existují tři skupiny znečištění týkající se meditace:

(a) Devět mentálních znečištění, které se mohou vyskytovat u člověka podstupujícího výcvik v kultivaci mysli (*adhičitta*), zahrnuje: tři hrubá znečištění – špatné jednání skutky, řečí a myšlenkami; tři středně závažná znečištění – myšlenky motivované smyslnou touhou, zlovůlí a krutostí; tři jemná znečištění – přemýšlení o příbuzných, o své zemi a o své pověsti (A. III, 100).

(b) Osmnáct znečištění spojených s meditací nádechu a výdechu (→ *ánápána-sati*), která jsou zmíněna v Pts.M. (*Ánápána-kathá*); anglický překlad v Ñāṇamoli Thera: *Mindfulness of Breathing* (BPS), str. 60.

(c) Deset ‚poruch vhledu' (*vipassaná-upakkilésa*); → *visuddhi* V.

upamatování se na minulá zrození: → *abhiññá* 4.

upanissaja-paččaja (upanissaya-paccaya): ‚podmínka rozhodující podpory' resp. ‚podmínka podnětu', je jednou z dvaceti čtyř podmínek; → *paččaja*.

upapadždža-védanája-kamma (upapajja-vedanīya-kamma): ‚karma dozrávající v příštím zrození', → *karma*.

upapatti-bhava (upapatti-bhava): ‚proces znovuzrozování', → *bhava*.

upapílaka-kamma (upapīḷaka-kamma): ‚opačně působící karma', → *karma*.

upásaka (upāsaka): ‚laický stoupenec' (dosl. ‚sedící poblíž'), je jakýkoli laický následovník, který je naplněn důvěrou a přijímá útočiště v Buddhovi, dhammě a sangze (A. VIII, 25). Čistota jeho etiky spočívá v dodržování pěti etických předsevzetí (*paňča-síla*; → *sikkhá-pada*). Měl by se vyhýbat následujícím špat-

ným způsobům živobytí: obchodu se zbraněmi, s živými bytostmi, masem, alkoholem a jedy (A. V, 177). Viz také A. VIII, 75.

upasamánussati (upasamānussati): ‚rozjímání o klidu a míru nibbány', je posledním z deseti rozjímání (→ *anussati*). „Mniši, ze všech věcí si je třeba nejvíce považovat vymizení žádostivosti (*virága*), tj. překonání domýšlivosti, utišení touhy, vykořenění lpění, úniku z koloběhu znovuzrození, ustání chtivosti a vášně, vyhasnutí, nibbány" (A. IV, 34).

upásiká (upāsikā): ‚laická stoupenkyně', → *upásaka*.

upavičára (upavicāra): ‚spočívání' či ‚setrvávání', → *manópavičára*.

upekkhá (upekkhā): ‚vyrovnanost', nazývaná též *tatra-madždžhattatá* (→), je etickou kvalitou náležející do skupiny formací (*sankhára-kkhandha*; → *khandha*). Je ji třeba odlišovat od ‚neutrálního pociťování' (*adukkha-m-asukhá védaná*), označovaného někdy též termínem *upekkhá*. Vyrovnanost představuje jedno ze čtyř božských dlení (→ *brahma-vihára*) a jeden ze sedmi faktorů probuzení (→ *bodždžhanga*). Viz Vism. IV, 156 a násl.

upekkhá-ňána (upekkhā-ñāṇa): ‚poznání vyrovnanosti vůči formacím', → *sankhára-upekkhá-ňána*.

upekkhá-sambodždžhanga (upekkhā-sambojjhaṅga): ‚vyrovnanost jakožto faktor probuzení', → *bodždžhanga*.

upekkhá-sukha (upekkhā-sukha): ‚vyrovnané štěstí', je pocit štěstí spojený s vysokým stupněm vyrovnanosti (*upekkhá*), jako například ve třetím pohroužení (→ *džhána*).

upekkhá-védaná (upekkhā-vedanā): ‚neutrální pociťování', → *védaná*.

upekkhá-indrija (upekkhindriya): ‚schopnost neutrálního pociťování', je jedním z pěti prvků pociťování (M. 115). Je ji třeba odlišovat od ‚vyrovnanosti' jakožto etické kvality, která se rovněž nazývá *upekkhá* (→).

upekkhá-upavičára (upekkhopavicāra): ‚setrvávání v neutrálním pociťování', → *manópavičára*.

úplné pochopení (proniknutí): → *pariňňá*.

upósatha (uposatha): ‚postní den' (dosl. ‚půst'). Buddhisté světí *upósathu* během úplňku a novoluní, někdy též v první a poslední čtvrtině měsíce. Ve dnech úplňku a novoluní se předčítá na shromáždění buddhistických mnichů (*bhikkhu*) soubor řádových pravidel (*Pátimokkha*). Laičtí stoupenci během zmíněných postních dní zase navštěvují v hojném množství kláštery a přijí-

mají zde osm etických předsevzetí (*attha-síla*; → *sikkhá-pada*). Viz A. VIII, 41 a násl.

určení: *votthapana*; → *viňňána-kičča*.

určení (vymezení, definování): → *vavatthána*.

určující funkce vědomí: → *votthapana-čitta*, *viňňána-kičča*.

úsilí: → *virija*, *padhána*; dále viz *bodždžhanga*, *bala*, *páramí*.

uskutečnění: teorie, praxe a uskutečnění → *parijatti*.

úsměv probuzeného: → *hasituppáda-čitta*.

uskupení (jednotka): → *kalápa*, *rúpa-kalápa*.

ustání (zaniknutí): → *niródha*. ustání existence → *vivatta*.

ústraní (odloučení): → *vivéka*.

ušlechtilá osoba: → *arija-puggala*.

ušlechtilé pravdy: čtyři ušlechtilé pravdy (*arija-sačča*) → *sačča*. Dvojí poznání čtyř ušlechtilých pravd → *sačča-ňána*.

ušlechtilé schopnosti: *arija-iddhi*; → *iddhi*.

ušlechtilé způsoby: čtyři ušlechtilé způsoby či ctnosti mnicha → *arija-vamsa*.

ušlechtilý přítel: → *kaljána-mitta*.

útočiště: trojí útočiště (ochrana) → *ti-sarana*.

utrpení: *dukkha*; čtyři ušlechtilé pravdy o utrpení → *sačča*; dále → *ti-lakkhana*.

utu (utu): teplota či teplo, je totéž co prvek tepla (→ *tédžó-dhátu*).

utu-samutthána-rúpa (utusamuṭṭhānarūpa) resp. **utudža-rúpa** (utujarūpa): ‚tělesnost zrozená z tepla', → *samutthána*.

uvažování: *vičára*; → *vitakka-vičára*.

uvědomění (všímavost, bdělá pozornost, duchapřítomnost, pamětlivost): → *sati*, *satipatthána*. Správná *sati* → *sačča*, *magga*.

V

váčá (vācā): ‚mluva' (mluvení, řeč). Správná mluva (*sammá-váčá*) → *magga* 3, *sačča* IV, 3. Nízká mluva → *tiraččhána-kathá*.

vačí-kamma (vacī-kamma): ‚jednání řečí', → *karma*, *kamma-patha*.

vačí-sankhára (vacī-saṅkhāra): ‚verbální karmické formace' či ‚verbální funkce'. Verbální karmické formace → *sankhára* I, 1. Verbální funkce mysli, tj. myšlenkové pojímání a uvažování (*vitakka-vičára*) → *sankhára* I, 2.

vačí-viňňatti (vacī-viññatti): ‚slovní vyjádření' (výraz); → *viňňatti*.

váritta-síla (vāritta-sīla): ‚etika spočívající ve zdržování se' (neprospěšného jednání), v protikladu k ‚etice spočívající ve vykonávání' (dobrého jednání); → *čáritta-váritta*.

Zdrojová poznámka: Nenalézá se, alespoň ne v této formě a významu, v nejstarších částech *Sutta-pitaky*; → *čáritta*.

vasí (vasī): ‚mistrovství' či ‚dovednost'. Vism. IV uvádí pět druhů mistrovství, která by si měl osvojit každý, kdo chce rozvíjet pohroužení (→ *džhána*), a to nejprve v rámci prvního pohroužení. Jmenovitě jsou to: mistrovství rozhodnout se (*adhitthána-vasí*), mistrovství zaměřit se na předmět pohroužení (*ávadždžana-vasí*), mistrovství vstoupit do pohroužení (*samápadždžana-vasí*), mistrovství vystoupit z pohroužení (*vutthána-vasí*) a mistrovství reflektování (*paččavekkhana-vasí*).

„Mistrovstvím vstoupit do pohroužení se nazývá to, když je někdo schopen kdekoli, kdykoli a na libovolnou dobu vstoupit bez potíží do prvního pohroužení" (Vism. IV, 13 a násl.; XXIII, 27 a násl.). Podobným způsobem jsou vysvětlena i ostatní mistrovství.

Zdrojová poznámka: Pět druhů mistrovství (*vasí*) se objevuje patrně poprvé ve Vism.

vatta (vaṭṭa): ‚kruh' či ‚koloběh'.

1. Vism. XVII hovoří s odkazem na podmíněné vznikání (→ *patičča-samuppáda*) o třech typech kolobě hů: (a) ‚koloběh karmy' (*kamma-vatta*) zahrnuje karmické formace a karmický proces (druhý a desátý člen podmíněného vznikání); (b) ‚koloběh nečistot' (*kilésa-vatta*) zahrnuje nevědomost, žádostivost a lpění (první, osmý a devátý člen); (3) ‚koloběh následků' (*vipáka-vatta*) zahrnuje vědomí, mysl a tělo, šest základen, kontakt a pociťování (třetí až sedmý člen). Srov. diagram podmíněného vznikání (→ *patičča-samuppáda*).
2. ‚koloběh znovuzrozování' je totéž co samsára (→ *samsára*).

vatthu (vatthu): ‚tělesná základna', je tvořená šesti tělesnými orgány, na jejichž základě probíhají procesy mysli. Jedná se o pět tělesných smyslových orgánů a tzv. ‚srdce' (→ *hadaja-vatthu*), které podle komentářů představuje šestý orgán. Šest *vatthu* nelze ztotožňovat se šesti *ájatanami*, které jsou obecným označením veškerých typů vědomí.

Zdrojová poznámka: Termín *vatthu* je běžný v komentářích jakožto obecný pojem pro pět smyslových orgánů (*čakkhu-vatthu* atd.) a používá se často ve spojení s pojmem *árammana* (předmět). Toto použití je ale předznamenáno již v kánonu abhidhammy: „*čakkhum p'étam … vatthu p'étam*" (Dhs. § 597; Vibh. str. 71, PTS); „*čakkhuviňňánassa vatthu*" (Dhs. §§ 679 a násl.).

vatthu-káma (vatthu-kāma): ‚předmětná základna smyslovosti', tj. pět smyslových předmětů; → *káma*.

vavatthána (vavatthāna): ‚vymezení' či ‚definování'. V kontextu meditace vhledu se tento pojem poprvé objevuje v Pts.M. (I, str. 53), ale v určité formě se vyskytuje již v M. 111: „*Tjassa dhammá anupadavavatthitá honti…*" – „Tyto věci (mentální faktory) jím (tj. Sáriputtou) byly definovány následovně…" (viz Abh.St., str. 54). Ve Vism. XX, 130 se uvádí: „Ušlechtilá pravda utrpení je definována prostřednictvím vymezení mysli a těla (*náma-rúpa*) v rámci ‚očištění názoru' (→ *visuddhi* III). Ušlechtilá pravda původu utrpení je definována prostřednictvím rozlišení podmínek v rámci ‚očištění překonáním pochybností' (→ *visuddhi* IV). Ušlechtilá pravda stezky vedoucí k zániku utrpení je definována prostřednictvím upřednostnění správné stezky v rámci ‚očištění poznáním a zřením, co je a co není stezka' (→ *visuddhi* V). Definování těchto tří ušlechtilých pravd (utrpení, původu utrpení a stezky vedoucí k zániku utrpení) bylo tedy provedeno pouze prostřednictvím světského (→ *lókija*) poznání." → *sammasana*, *visuddhi*. Ohledně analýzy čtyř tělesných prvků → *dhátu-vavatthána*.

vajánupassaná (vayānupassanā): ‚nahlížení mizení', je jedním z osmnácti hlavních druhů vhledu; → *vipassaná*.

vájó-dhátu (vāyo-dhātu): ‚prvek větru', → *dhátu*.

vájó-kasina (vāyo-kasiṇa): ‚kasina větru', je předmětem jedné z kasinových meditací; → *kasina*.

védaná (vedanā): ‚pociťování' (či cítění), představuje druhou z pěti skupin existence (→ *khandha* II). Na základě povahy pociťování se rozlišuje následujících pět typů: 1. příjemné tělesné pociťování (*kájiká sukhá-védaná* = *sukha*); 2. nepříjemné tělesné pociťování (*kájiká dukkhá-védaná* = *dukkha*); 3. příjemné mentální pociťování (*čétasiká sukhá-védaná* = *sómanassa*); 4. nepříjemné men-

tální pociťování (*čétasiká dukkha-védaná* = *dómanassa*); 5. nerozlišené či neutrální pociťovaní (*adukkha-m-asukhá védaná* = *upekkhá*; → *upekkhá*). S ohledem na šest smyslů se rozlišuje šest druhů pociťování: pociťování spojené s viděním, slyšením, čicháním, chutnáním, tělesnými vjemy a mentálními vjemy. V textech se popisuje jako ‚pociťování vzniklé na základě zrakového kontaktu' (*čakkhu-samphassadžá védaná*; S. XXII, 55; D. 22) atd.

Pociťování je jedním ze sedmi mentálních faktorů, které jsou přítomny v každém stavu vědomí; → *náma*. V rámci podmíněného vznikání (→ *patičča-samuppáda*) podmiňuje pociťování vznik touhy (*tanhá*). Výše zmíněných pět typů pociťování je uváděno ve výčtu dvaceti dvou schopností (→ *indrija*).

Viz M. 59; dále Nyanaponika Thera: *Contemplation of Feeling* (*Vedanā Saṃyutta*; Wheel 303/304).

védanánupassaná (vedanānupassanā): ‚nahlížení pociťování' (či ‚pozorování pocitů'), je jedním ze čtyř podkladů *sati*; → *satipatthána*.

vědění: → *vidždžá*; srov. *paňňá*, *ňána* (moudrost, poznání), *vipassaná* (vhled), *abhiňňá* (vyšší poznání).

vědomí: *viňňána* (→ *khandha*), *čitta* (→), *mana* (→). Okamžik vědomí → *čitta-kkhana*. Nahlížení vědomí (*čittánupassaná*) → *satipatthána*. Tělesnost zrozená z vědomí (*čitta-dža-rúpa*) → *samutthána*. Základny vědomí → *viňňána-tthiti*. Funkce vědomí → *viňňána-kičča*.

vědomí smrti: → *čuti-čitta*, je jednou ze čtrnácti funkcí vědomí; → *viňňána-kičča*.

vegetariánství: → ‚jedení masa'.

Véhapphala (vehapphala): třída nebeských bytostí jemnohmotného světa; → *déva*.

verbální funkce mysli: *vačí-sankhára*; → *sankhára*.

vésáradždža (vesārajja): ‚sebedůvěra'. Buddhova sebedůvěra a sebejistota se zakládá na čtyřech věcech: 1. ví, že dosáhl dokonalého probuzení, o němž nelze tvrdit, že postrádá cokoli podstatného; 2. ví, že odstranil všechny zákaly mysli (*ásava*) a že již nezbývá ani jeden, který by nevyčistil; 3. ví, že bezpochyby platí to, co prohlásil za překážky osvobození; 4. ví, že jeho nauka vede k cíli, kterým je konečné osvobození od utrpení. Viz A. IV, 8; A. VII, 58; M.12.

věk: → *kappa*.

velkorysost (štědrost): → *dána*, *čága*.

vhled: → *vipassaná*; srov. *ňána*, *paňňá*.

vhled vedoucí k vynoření: → *vutthána-gáminí-vipassaná*.

vibhadždža-váda (vibhajja-vāda): ‚analytická (či rozlišující) nauka', je raným označením původního Buddhova učení, nazývaného théraváda. Pojem *vibhadždža-vádí* se objevuje v M. 99 a A. X, 94, ačkoli ne ve smyslu specifické školy, ale jako charakteristika Buddhy samého: „Vznešený je ‚rozlišujícím učitelem' (*vibhadždža-vádí*), neboť odsuzuje odsouzeníhodné a chválí chvályhodné a jeho učení není jednostranné" (A. X, 94).

Buddhaghósa uvádí v předmluvě ke svému komentáři ke *Kathávatthu*, že za dob krále Ašóky, kdy byla sangha v rozkvětu, se stalo buddhistickými mnichy mnoho heretiků, kteří šířili špatné nauky i po své ordinaci. Za účelem očištění sanghy svolal Ašóka spolu se ctihodným Moggaliputtatissou shromáždění mnichů. Všichni mniši zde byli Ašókou jednotlivě dotazováni ohledně Buddhova učení a ti, kteří tvrdili, že Buddha byl eternalista (*sassata-vádí*) apod., byli vyobcováni. Řádní mniši odpovídali, že Buddha byl *vibhadždža-vádí* – ‚rozlišující učitel'. Moggaliputtatissa potvrdil královi, že je to správná odpověď. Tito mniši pak byli pozváni během *upósathy* (→ *upósatha*) na shromáždění sanghy a z jejich středu byli vybráni účastníci třetího koncilu v Pátaliputtě. Viz *Mahávamsa* (v anglickém překladu W. Geigera; kap. V, verš 268 a násl.).

vibhava-ditthi (vibhava-diṭṭhi): ‚názor o nebytí', je totéž co ‚názor o zničení' (*uččhéda-ditthi*); → *ditthi*.

vibhava-tanhá (vibhava-taṇhā): ‚touha po nebytí' či ‚touha po zániku', → *tanhá*.

vičára (vicāra): ‚uvažování' (z angličtiny dosl. ‚diskursivní myšlení'); → *vitakka-vičára*.

vičikiččhá (vicikicchā): ‚pochybovačnost' či ‚skeptické pochybnosti', tvoří jednu z pěti překážek mysli (→ *nívarana*) a jedno ze tří pout (→ *samjódžana*), která jsou provždy odstraněna vstupem do proudu čili s první stezkou svatosti (→ *arija-puggala*). Jakožto pouto znamená *vičikiččhá* skeptické pochybování o Buddhovi, dhammě a sangze, o výcviku, o věcech minulých a budoucích a o podmíněnosti (Dhs. 1004; srov. A. X, 71). Zahrnuje i nejistotu ohledně toho, co je prospěšné či neprospěšné, co má či nemá být prováděno, co je či není hodnotné apod. Podle Vism. XIV, 177 znamená *vičikiččhá* „nedostatek snahy rozmyslet si věci" (resp. neschopnost dospět k závěru). Pochybovačnost má povahu váhání či kolísání, jejím projevem jsou nerozhodnost a rozpolcené postoje a bezprostřední podmínkou je nemoudrá pozornost věnovaná předmětům

pochybování. Je spojena s jedním ze dvou typů neprospěšného vědomí, jejichž kořenem je nevědomost (→ Tab. I, 32). Dále → *kankhá*.

vidždžá (vijjā): vyšší ‚vědění', gnose. Trojí vyšší vědění → *abhiññá*, *té-vidždžá*. Srov. *vidždžá-čarana*.

vidždžá-čarana (vijjā-caraṇa): ‚vědění a jednání'. Tento výraz se vyskytuje v těch pasážích, kde se hovoří o Buddhových kvalitách: „Je vznešený, oproštěný, dokonale a zcela probuzený, vybavený věděním a jednáním…". Podle Vism. VII, 1 a D. 3 odkazuje pojem ‚vědění' (*vidždžá*) buď k trojímu vyššímu vědění (→ *té-vidždžá*), nebo k osmi druhům poznání, které tvoří šest ‚vyšších schopností' (→ *abhiññá*), vhled (→ *vipassaná*) a magické schopnosti (→ *iddhi*). Pojem ‚jednání' (*čarana*) pak odkazuje k patnácti věcem, které tvoří mravní ukázněnost, střežení smyslových bran, střídmost v jídle, bdělost, důvěra, morální stud, morální bázeň, velká učenost, energie, *sati*, moudrost a čtyři pohroužení.

vigata-paččaja (vigata-paccaya): ‚podmínka zmizení', je jednou z dvaceti čtyř podmínek; → *paččaja*.

vihára (vihāra): ‚obydlí' či ‚dlení'. Rozlišují se tři druhy dlení: nebeská dlení (*dibba-vihára*), božská dlení (→ *brahma-vihára*) a vznešená dlení (*arija-vihára*). Viz A. III, 63; D. 33.

vikkhambhana-pahána (vikkhambhana-pahāna): ‚překonání potlačením', představuje jeden z pěti typů překonání neprospěšného; → *pahána*. Srov. M. 20 (anglický překlad viz Wheel 21).

vikubbaná iddhi (vikubbanā iddhi): ‚schopnost přeměny', představuje jednu z magických schopností; → *iddhi*.

vímamsá (vīmaṃsā): ‚zkoumání', představuje jednu ze čtyř ‚cest k nadpřirozeným silám' (→ *iddhi-páda*) a jeden ze čtyř faktorů ‚převažující podmínky' (*adhipati-paččaja*; → *paččaja* 3).

vimokkha (vimokkha): ‚osvobození'. Rozlišuje se buď trojí (I), nebo osmeré (II) osvobození:

I. Tři typy osvobození tvoří: 1. ‚nepodmíněné' či ‚znaků-prosté osvobození' (*animitta-vimokkha*), 2. ‚osvobození prosté touhy' (*appanihita-vimokkha*) a 3. ‚osvobození skrze prázdnotu' (*suňňatá-vimokkha*). Nazývají se též třemi ‚branami osvobození' (*vimokkha-mukha*; Vism. XXI, 66 a násl.), neboť představují tři různé přístupy ke stezce svatosti; → *visuddhi* VI, 8. Srov. Vism. XXI, 6 a násl., 121 a násl.; Pts.M. II (*Vimokkha-kathá*).

1. „Nepodmíněného osvobození dosáhne ten, kdo naplněn rozhodností (→ *adhimokkha*) nahlíží všechny formace jako pomíjivé (*aničča*).“

2. „Osvobození prostého touhy dosáhne ten, kdo naplněn klidem nahlíží všechny formace jako strastné (*dukkha*).“

3. „Osvobození skrze prázdnotu dosáhne ten, kdo naplněn poznáním nahlíží všechny formace jako bez ‚já‘ (*anattá*)“. (Vism. XXI, 70 = Pts.M. II, str. 58)

První a druhý typ osvobození (I, 1–2) jsou zmíněny a vysvětleny v M. 43 pod názvem ‚osvobození mysli‘ (→ *čétó-vimutti*). Druhý a třetí typ osvobození (I, 2–3) se objevují v Dhs. (344 a násl. a 353 a násl.) v oddíle o nadsvětském vědomí (viz Ats.Tr., str. 299 a násl.).

II. Osm typů osvobození (*attha-vimokkha*) se často vyskytuje v suttách (A. VIII, 66; D. 16 atd.):

„Mniši, existuje osm osvobození. Která to jsou?“

1. „Když dlí v jemnohmotné oblasti (*rúpí*), vnímá tělesné formy (*rúpa*). To je první osvobození.“

2. „Když nevnímá tělesné formy uvnitř, vnímá tělesné formy vně. To je druhé osvobození.“

3. „Když uvažuje o krásném, je naplněn důvěrou. To je třetí osvobození.“

4. „Úplným překonáním vnímání tělesných forem (*rúpa-saňňá*), ustáním smyslových reakcí (*patigha-saňňá*) a nevěnováním pozornosti různorodosti, dosáhne s myšlenkou ‚nekonečný je prostor‘ oblasti nekonečného prostoru (*ákásánaňčájatana*) a tam pobývá. To je čtvrté osvobození.“

5. „Úplným překonáním oblasti nekonečného prostoru a s myšlenkou ‚nekonečné je vědomí‘ dosáhne oblasti nekonečného vědomí (*viňňánaňčájatana*) a pobývá tam. To je páté osvobození.“

6. „Úplným překonáním oblasti nekonečného vědomí a s myšlenkou ‚nic zde není‘ dosáhne oblasti nicoty (*ákiňčaňňájatana*) a pobývá tam. To je šesté osvobození.“

7. „Úplným překonáním oblasti nicoty dosáhne oblasti ani-vnímání-ani-nevnímání (*névasaňňá-násaňňájatana*) a pobývá tam. To je sedmé osvobození.“

8. „Úplným překonáním oblasti ani-vnímání-ani-nevnímání dosáhne ustání vnímání a pociťování (→ *niródha-samápatti*). To je osmé osvobození.“

„Toto je, mniši, osm druhů osvobození.“

Ohledně prvního až třetího osvobození (II, 1–3) → *abhibhájatana*; ohledně čtvrtého až sedmého osvobození (II, 4–7) → *džhána*; ohledně osmého osvobození (II, 8) → *niródha-samápatti*.

Třetí osvobození (II, 3) spočívá v dosažení jemnohmotných pohroužení (→ *džhána*), která mají za předmět kasiny dokonale čistých a jasných barev (→ *kasina*). Podle Pts.M. lze dosáhnout těchto mentálních stavů také díky po-

hroužením ve všeobjímající dobrotivosti, soucitu, spoluradosti a vyrovnanosti, v jejichž důsledku se jeví všechny bytosti dokonale čisté a velebné, čímž se mysl zaměří na krásné.

Viz Pts.M. II (*Vimokkha-kathá*); Ats.Tr., str. 255.

Zdrojová poznámka: Tři osvobození (*suňňatá-vimokkha*, *animitta-vimokkha*, *appanihita-vimokkha*) jsou poprvé uvedeny a popsány v Pts.M. II, 351. Jako *suňňatá-samádhi* atd. se ale uvádějí již v D. 33.

vimutti (vimutti): ‚osvobození'. Rozlišují se dva typy: ‚osvobození mysli' (→ *čétó-vimutti*) a ‚osvobození moudrostí' (→ *paňňá-vimutti*).

‚Osvobozením mysli' se v nejvyšším smyslu nazývá takové soustředění (*samádhi*), které je spojeno s dosažením stezky arahatství (*arahatta-magga*). ‚Osvobozením moudrostí' se nazývá poznání (*ňána*) spojené s dosažením plodu arahatství (*arahatta-phala*). Srov. A, V, 142.

Existuje také pět druhů osvobození, které jsou totožné s pěti způsoby překonání neprospěšných věcí (→ *pahána*).

vinipáta (vinipāta): ‚svět utrpení', je jiným názvem pro čtyři strastné způsoby existence (*duggati*; → *gati*) a pro čtyři nižší světy (→ *apája*). Ten, kdo vstoupil do proudu (→ *sótápanna*), již nepodléhá zrození v těchto oblastech (*avinipáta-dhamma*).

viňňána (viññāṇa): ‚vědomí', představuje jednu z pěti skupin existence (→ *khandha*), jeden ze čtyř druhů potravy (→ *áhára*), třetí člen podmíněného vznikání (→ *patiččа-samuppáda*) a pátý prvek v šesterém dělení prvků (→ *dhátu*).

V rámci pěti skupin existence (*khandha*) je vědomí neoddělitelně provázáno s ostatními mentálními skupinami (tj. s pociťováním, vnímáním a formacemi) a zajišťuje holé poznání předmětu, zatímco ostatní tři mentální skupiny zajišťují specifičtější funkce kognitivního procesu. Etická a karmická povaha vědomí a míra jeho intenzity a jasnosti jsou určovány mentálními formacemi, které jsou s ním spojeny.

Vědomí má stejně jako ostatní skupiny existence povahu procesu (dosl. ‚proudu'; *viňňána-sóta*) a nepředstavuje žádnou přetrvávající substanci (podklad) mysli ani žádnou převtělující se entitu či duši. V suttách (například *Anattá-lakkhana-sutta*, S. XXII, 59) se často uvádí, že podléhá třem charakteristikám existence (→ *ti-lakkhana*) – nestálosti, strastiplnosti a ‚ne-já'. Buddha často zdůrazňoval, že „žádné vědomí nevzniká nezávisle na podmínkách" (M. 38). Tato tvrzení o povaze vědomí se týkají všech typů vědomí, ať se jedná o „minulé, přítomné či budoucí, hrubé či jemné, vnitřní či vnější, nízké či vznešené, vzdálené či blízké" (S. XXI, 59).

Na základě šesti smyslů se rozlišuje šest typů vědomí, jako zrakové vědomí (*čakkhu-viňňána*) atd. Ohledně vzniku těchto šesti typů vědomí Vism. XV, 39 uvádí: „Zrakové vědomí vzniká v závislosti na podmínce oka, zrakového předmětu, světla a pozornosti. Sluchové vědomí vzniká v závislosti na podmínce ucha, zvuku, prostředí, kterým se šíří zvuk, a pozornosti. Čichové vědomí vzniká v závislosti na podmínce nosu, pachu, vzduchu a pozornosti. Chuťové vědomí vzniká v závislosti na podmínce jazyka, chuti, vlhkosti a pozornosti. Tělesné vědomí vzniká v závislosti na podmínce těla, tělesného vjemu, prvku země (tj. tvrdosti) a pozornosti. Mentální vědomí vzniká v závislosti na podmínce ‚podvědomé mysli' (*bhavanga-mana*), předmětu mysli a pozornosti."

Abhidhamma rozlišuje osmdesát devět typů vědomí, které mohou být karmicky prospěšné, neprospěšné či neutrální a mohou náležet do smyslové, jemnohmotné či nehmotné oblasti nebo představovat některý nadsvětský typ vědomí (→ Tab. I).

viňňána-kičča (viññāṇa-kicca): ‚funkce vědomí', které se uplatňují v kognitivním procesu vědomí (*čitta-víthi*). V abhidhammických komentářích a ve Vism. XIV se uvádějí následující funkce: početí či znovuzrození (*patisandhi*), podvědomí (*bhavanga*), zaměření (*ávadždžana*), vidění, slyšení, čichání, chutnání, vědomí těla, přijetí (*sampatiččhana*), zkoumání (*santírana*), určení (*votthapana*), impulzy (*džavana*), zaznamenání (*tadárammana*), smrt (*čuti*).

Každá jednotka smyslového vnímání (například zrakové vědomí), podmíněná smyslovým orgánem a příslušným předmětem, představuje ve skutečnosti značně složitý proces, při kterém po sobě velmi rychle následují jednotlivé fáze vědomí s jejich specifickými funkcemi. Vism. (XIV, 115 a násl.) uvádí následující popis:

„Jakmile vstoupí do zrakového pole viditelný předmět, zapůsobí na vnímavou část zrakového orgánu (*čakkhu-pasáda*), čímž zapříčiní nabuzení podvědomého proudu (*bhavanga-sóta*).

Jakmile dojde k přerušení podvědomého proudu, funkční prvek mysli (Tab. I, 70) uchopí předmět a pronikne podvědomím, čímž zajišťuje funkci ‚zaměření' (*ávadždžana*) mysli na předmět.

Bezprostředně poté vznikne na bráně oka zrakové vědomí, podmíněné vnímavou částí zrakového orgánu (*čakkhu-pasáda*), které zajišťuje funkci ‚vidění' (*dassana*)…

Bezprostředně poté vyvstane ‚prvek mysli' (Tab. I, 39, 55), který zajišťuje funkci ‚přijetí' (*sampatiččhana*) předmětu mysli.

Bezprostředně poté vyvstane … ‚prvek vědomí mysli' (Tab. I, 40–41, 56), který zajišťuje funkci ‚zkoumání' (*santírana*) předmětu přijatého ‚prvkem mysli'…

Bezprostředně poté vyvstane funkční, kořenů prostý ‚prvek vědomí mysli' (Tab. I, 71), doprovázený ‚neurčitostí', který zajišťuje funkci ‚určení' (*votthapana*) předmětu.

Když je objekt dostatečně velký, probleskne bezprostředně poté šest nebo sedm impulzů (*džavana-čitta*), tvořených jedním z osmi prospěšných, dvanácti neprospěšných nebo devíti funkčních typů vědomí (Tab. I, 1–8, 22–33, 72–78).

Když je po proběhnutí impulsů předmět dostatečně velký a brána mysli jasná, pak vyvstane (jednou či dvakrát) jeden z osmi karmicky zapříčiněných typů vědomí, které jsou spojeny s kořenem (Tab. I, 42-49) a náležejí do smyslové oblasti. Nebo vyvstane jeden ze tří karmicky zapříčiněných ‚prvků vědomí mysli', které jsou bez kořene (Tab. I, 40-41, 56)…

Protože má toto vědomí, následující po ustání impulsů, schopnost přetrvávat s předmětem podvědomí, který pojímá jako svůj vlastní předmět, nazývá se ‚zaznamenávajícím' (*tadárammana*; dosl. ‚tento předmět' či ‚mající toto za předmět')."

Když je ale smyslový předmět slabý, dostane se pouze do fáze ‚impulzů' (*džavana*) nebo ‚určení' (*votthapana*). Když je velmi malý, dojde jen k podráždění podvědomí.

Proces ‚vnitřního vědomí' (tzn. vědomí mentálních předmětů), kterého se neúčastní pět tělesných smyslů, probíhá následovně: v případě, že je mentální předmět vstupující branou mysli zřetelný, projde vědomí postupně fázemi ‚zaměření na bráně mysli' (*manó-dvárávadždžana*), ‚impulzů' (*džavana*) a ‚zaznamenání' (*tadárammana*) a poté klesne do podvědomého proudu. → *čitta-víthi*.

Literatura: C. B. Dharmasena: *Aids to the Abhidhamma Philosophy* (Wheel 63/64); W. F. Javasuriya: *The Psychology and Philosophy of Buddhism* (Buddhist Missionary Society; Kuala Lumpur, Malaysia).

viňňánaňčájatana (viññāṇañcāyatana): ‚oblast nekonečného vědomí', je označením druhého meditačního pohroužení v nehmotné oblasti; → *džhána* 6.

viňňána-tthiti (viññāṇa-ṭṭhiti): ‚sídla vědomí' či ‚základny vědomí'. V suttách se popisuje sedm oblastí, kde může být vědomí usídleno (například A. VII, 41):

1. „Jsou bytosti s odlišnými těly a odlišným vnímáním, jako lidé, některé nebeské bytosti a některé bytosti žijící ve světě utrpení (→ *apája*). Jejich oblast je prvním sídlem vědomí."

2. „Jsou bytosti s odlišnými těly, ale se stejným vnímáním, jako prvorození bohové Brahmova světa (→ *déva* II). Jejich oblast je druhým sídlem vědomí."

3. „Jsou bytosti se stejným tělem, ale s odlišným vnímáním, jako ‚zářící bohové' (*Ábhassara*; → *déva* II). Jejich oblast je třetím sídlem vědomí."

4. „Jsou bytosti se stejným tělem a stejným vnímáním, jako ‚třpytiví bohové' (*Subha-kinha*; → *déva* II). Jejich oblast je čtvrtým sídlem vědomí."

5. „Jsou bytosti, které zcela překonaly vnímání tvarů (*rúpa-saňňá*) a u nichž ustalo vnímání smyslových reakcí (*patigha-saňňá*) a vnímání různorodosti. S myšlenkou ‚nekonečný je prostor' se tyto bytosti zrodí v oblasti nekonečného prostoru (→ *déva* III; *džhána* 5). Tato oblast je pátým sídlem vědomí."

6. „Jsou bytosti, které zcela překonaly oblast nekonečného prostoru a s myšlenkou ‚nekonečné je vědomí' se zrodí v oblasti nekonečného vědomí (→ *džhána* 6). Tato oblast je šestým sídlem vědomí."

7. „Jsou bytosti, které zcela překonaly oblast nekonečného vědomí a s myšlenkou ‚nic tu není' se zrodí v oblasti nicoty (→ *džhána* 7). Tato oblast je sedmým sídlem vědomí."

Ohledně posledních tří oblastí (5–7) → *džhána* 5–7. Srov. *sattávása*.

V D. 33 se uvádí čtyři ‚základny vědomí' (*viňňána-tthiti*), jmenovitě: tělesnost, pociťování, vnímání a mentální formace. Ty jsou pak dále vysvětleny v S. XXII, 53.

viňňatti (viňňatti): ‚výraz' či ‚vyjádření', je abhidhammickým pojmem pro tělesné výrazy (*kája-viňňatti*) a verbální výrazy (*vačí-viňňatti*), které všechny spadají do skupiny tělesnosti. Jsou vytvářeny ‚spoluzrozeným záměrem' a jsou ve své podstatě pouze tělesné. Nelze je proto považovat za karmu (→ *karma*), neboť ta je ve své podstatě něčím mentálním. Srov. Kath. 80, 100, 101, 103, 194 (viz *Guide* V).

„Hovoří se o tělesném výrazu, protože vyjadřuje záměr pomocí pohybu těla a lze mu rozumět už na základě tohoto tělesného pohybu."

„Něco se nazývá verbálním výrazem, protože to vyjadřuje záměr pomocí zvuků vytvořených řečí" (Vism. XIV).

Zdrojová poznámka: Pojmy *kája-viňňatti* a *vačí-viňňatti* se objevují pravděpodobně poprvé v kánonu abhidhammy (Dhs. §§ 665, 718).

vipačitaňňú (vipaciṭaññū) či **vipaňčitaňňú** (vipañciṭaññū): ‚ten, kdo poznal pravdu po vysvětlení nauky'. Takto se nazývá ten, kdo poznal pravdu, jakmile mu bylo vysvětleno, co dříve slyšel ve zkrácené formě. Srov. *ugghatitaňňú*.

vipáka (vipāka): ‚karmický následek'. Karmickým následkem je jakýkoli karmicky neutrální jev (například příjemný či nepříjemný tělesný pocit, smyslové vědomí atd.), který je následkem prospěšného či neprospěšného jednání (→ *karma*) tělem, řečí či myslí, vykonaného v tomto či v některém předchozím životě. Přesvědčení, že podle buddhismu je vše následkem předchozích činů, je zcela nesprávné. Tak například není následkem (*vipáka*) předchozího jednání žádné prospěšné ani neprospěšné volní jednání, neboť je ve skutečnosti právě

karmou. Ohledně tohoto tématu → *titthájatana*, *karma*; Tab. I; Fund. II. Srov. A. III, 101; Kath. 162 (*Guide*, str. 80).

‚Tělesné věci vzniklé na základě karmy' (*kammadža* či *kamma-samutthána*) se nikdy neoznačují pojmem *kamma-vipáka*, neboť ten se vztahuje pouze na mentální jevy.

vipáka-paččaja (vipāka-paccaya): ‚podmínka následku', je jednou z dvaceti čtyř podmínek; → *paččaja*.

vipallása (vipallāsa): pokřivení, deformace, zkreslení, zvrácenost. „Existují čtyři typy pokřivení, které se týkají vnímání (*saňňá-vipallása*), vědomí *(čitta-vipallása*) nebo názorů (*ditthi-vipallása*): 1. považovat za stálé to, co je ve skutečnosti nestálé (*aničča*); 2. považovat za šťastné to, co je ve skutečnosti strastné (*dukkha*); 3. považovat za ‚já' to, co je ve skutečnosti ‚ne-já' (*anattá*) a 4. považovat za krásné či čisté to, co je ve skutečnosti ošklivé či nečisté (*asubha*)" (A. IV, 49). Viz Ledi Sayadaw: *Manual of Insight* (Wheel 31/32, str. 5).

„Uskutečněním první stezky (*sótápatti*) je odstraněno pokřivené vnímání, vědomí a názory, které spočívají v pojímání nestálého za stálé a ‚ne-já' za ‚já'. Dále jsou pak odstraněny pokřivené názory, že je šťastné to, co je ve skutečnosti strastné, a že je čisté a krásné to, co je ve skutečnosti nečisté a ošklivé. S třetí stezkou (*anágámitá*) je odstraněno pokřivené vnímání a vědomí spočívající v tom, že je nečisté pojímáno jako čisté. Se čtvrtou stezkou (*arahatta*) je odstraněno pokřivené vnímání a vědomí spočívající v tom, že strastné je pojímáno jako šťastné" (Vism. XXII, 68).

viparinámánupassaná (vipariṇāmānupassanā): ‚nahlížení změn' (ve všem), představuje jeden z osmnácti hlavních druhů vhledu (→ *vipassaná*).

vipassaná (vipassanā): ‚vhled', je intuitivním zábleskem představujícím přímé poznání skutečnosti s ohledem na pomíjivou (*aničča*), strastiplnou (*dukkha*) a neosobní (*anattá*) povahu všech existujících tělesných a mentálních jevů. Poznání získané vhledem (*vipassaná-paňňá*) je v rámci Buddhova učení rozhodujícím osvobozujícím činitelem, ale je nezbytné rozvíjet jej spolu s etikou a soustředěním. Pokročilá praxe rozvíjení vhledu (→ *visuddhi* VI) vede přímo k dosažení jednotlivých stupňů svatosti (→ *visuddhi* VII).

Vhled není důsledkem pouhého intelektuálního porozumění, ale získává se přímou meditační zkušeností spočívající v pozorování tělesných a mentálních jevů. V komentářích a ve Vism. se uvádí následující postup rozvíjení vhledu: 1. rozpoznání tělesných jevů (*rúpa*), 2. rozpoznání mentálních jevů (*náma*), 3. nahlížení tělesných a mentálních jevů (*náma-rúpa*; tzn. poznání jejich společného výskytu ve skutečných procesech a jejich vzájemné podmíněnosti), 4. nahlížení podmíněnosti mysli a těla (na základě podmíněného vznikání; →

patičča-samuppáda), 5. nahlížení tří charakteristik (*ti-lakkhana*) ve vzájemně podmíněném procesu mysli a těla.

Stupně postupného rozvoje vhledu jsou popsány v rámci devíti poznání vhledem (*vipassaná-ňána*), která tvoří šest stupňů očištění, počínaje ‚poznáním vznikání a zanikání' a konče ‚poznáním přizpůsobení se pravdě'. Podrobnosti viz Vism. XXI; → *visuddhi* VI.

Osmnáct hlavních druhů poznání vhledem (resp. osmnáct základních vhledů; *mahá-vipassaná*), které uvádí a popisuje Vism. (XXII, 113), tvoří: nahlížení (resp. vhled do) 1. pomíjivosti (*aniččánupassaná*), 2. strastiplnosti či utrpení (*dukkhánupassaná*), 3. neosobnosti či ‚ne-já' (*anattánupassaná*), 4. zhnusení (*nibbidánupassaná*), 5. vymizení žádostivosti či opadnutí vášně (*virágánupassaná*), 6. zániku či ustání (*niródhánupassaná*), 7. zanechání (*patinissaggánupassaná*), 8. rozkladu (*khajánupassaná*), 9. mizení (*vajánupassaná*), 10. změny (*viparinámánupassaná*), 11. nepodmíněného či znaků-prostého (*animittánupassaná*), 12. netoužení či nežádoucnosti (*appanihitánupassaná*), 13. prázdnoty (*suňňatánupassaná*); 14. vhled do jevů, jenž představuje vyšší poznání (*adhipaňňá-dhamma-vipassaná*), 15. poznání a zření ve shodě se skutečností (*jathá-bhúta-ňána-dassana*), 16. nahlížení neuspokojivosti (*ádínavánupassaná*), 17. vhled spočívající v opětovném sledování (*patisankhánupassaná*) a 18. nahlížení odvrácení (*vivattánupassaná*).

Díky těmto osmnácti vhledům jsou překonány opačné představy a názory. Proto se tento způsob překonání nazývá ‚překonání opakem' (*tadanga-pahána*; ‚překonání tohoto faktoru jiným'). Tyto vhledy tedy vedou k překonání 1. představy stálosti, 2. představy štěstí, 3. představy ‚já', 4. smyslnosti, 5. žádostivosti, 6. vznikání, 7. uchopování, 8. představy celistvosti, 9. karmického hromadění, 10. představy přetrvávání, 11. podmínek, 12. potěšení, 13. ulpívání, 14. uchopování a ulpívání na představě podstaty, 15. ulpívání a zaslepenosti ohledně ‚já' a světa, 16. připoutanosti a ulpívání, 17. nedbalosti, 18. zaplétání se a lpění.

Vhled může být světský (→ *lókija*) nebo nadsvětský (→ *lókuttara*). Nadsvětský vhled je trojí: 1. spojený s některou z nadsvětských stezek, 2. spojený s některým z nadsvětských plodů, 3. týkající se zániku či spíše ustání vědomí (→ *niródha-samápatti*). → *samatha-vipassaná*, *visuddhi* III–VII.

Literatura: Ledi Sayadaw: *Manual of Insight* (Wheel 31/32); Mahasi Sayadaw: *Practical Insight Meditation* a *Progress of Insight* (BPS); Joseph Goldstein: *The Experience of Insight* (BPS).

Zdrojová poznámka: Pojem *vipassaná* se často vyskytuje ve starých suttách (například A. II, 32; S. XLV, 159), také ve spojitosti s pojmem *samatha*. Devět a osmnáct typů poznání vhledem (*vipassaná-ňána* a *mahá-vipassaná*) se nicméně objevuje v *Sutta-pitace* pouze v Pts.M.

(*Ñánakathá*), kde jsou vyjmenovány a vysvětleny, aniž by však byly označeny nějakým společným názvem.

vipassaná-jánika (vipassanā-yānika): označení toho, kdo použil za prostředek (prostý) vhled; → *sukkha-vipassaka*.

vipassaná-upakkilésa (vipassanā-upakkilesa): ‚poruchy vhledu' či ‚znečištění vhledu', → *visuddhi*.

Zdrojová poznámka: Skupina deseti jevů, které mohou znečistit (*kilissati*) mysl je zmíněna poprvé v Pts.M. (II, 102). Zde uváděný pojem se ale nevztahuje na tuto desítku a vyskytuje se pravděpodobně poprvé ve Vism. XX.

vipatti (vipatti): ‚odchýlení se' či ‚pochybení'. Může se jednat o odchýlení se od etiky (*síla-vipatti*) či o odchýlení se od správného názoru resp. pochopení (*ditthi-vipatti*).

„Pochybením v etice se nazývá pochybení ve skutcích, slovech nebo v obojím."

„Obdarovávání je bez užitku, špatné či dobré jednání nepřináší žádné plody a následky, neexistuje nic jako tento a příští život. – Takové špatné názory jsou pochybením ve správném názoru."

vippajutta-paččaja (vippayutta-paccaya): ‚podmínka oddělenosti', je jednou z dvaceti čtyř podmínek; → *paččaja*.

virága (virāga): zmizení či vyhasnutí žádostivosti; absence chtivosti, bezvášnivost. Často se vyskytuje spolu s pojmem *niródha* (‚zaniknutí' či ‚ustání'), a to buď jako označení pro nibbánu, nebo v kontextu meditace (a) jako člen poslední čtveřice v rámci sledování nádechu a výdechu (→ *ánápána-sati* 14) či (b) mezi osmnácti hlavními druhy vhledu (→ *vipassaná* 5).

Podle komentářů se může jednat buď o dočasné zmizení jevů, nebo o definitivní vyhasnutí čili nibbánu. V rámci výše zmíněných dvou meditací (→ *ánápána-sati*; *virágánupassaná*) představuje *virága* poznání obojího nebo stezku dosaženou tímto poznáním.

virágánupassaná (virāgānupassanā): ‚nahlížení zmizení žádostivosti', → *virága*, *vipassaná* 5.

virati (virati): ‚zdrženlivost'. Tři typy ‚zdrženlivosti' tvoří zdržování se špatné mluvy, zdržování se špatného jednání a zdržování se špatného živobytí, čemuž odpovídají tři členy osmičlenné ušlechtilé stezky: správná mluva, správné jednání a správné živobytí (→ *magga* 3–5). Zdrženlivostí se zde nemíní pouze nepřítomnost výše zmíněných špatných věcí, ale záměrné vyhýbání se jim při každé příležitosti. Tyto tři typy zdrženlivosti náleží mezi druhotné (tzn. ne vždy přítomné) mentální faktory vznešeného vědomí (→ Tab. II). Srov. *síla*.

virija (viriya): ‚úsilí' či ‚energie' (dosl. mužnost, statečnost; od slova *víra* – hrdina; srov. latinské *vir* – muž, *virtus* – mužnost, statečnost). Úsilí představuje jednu z pěti řídících schopností (*paňča-indrija*) a sil (→ *bala*). Tvoří jeden ze sedmi faktorů probuzení (→ *bodždžhanga*) a je totožné se správným úsilím (*sammá-vájáma*) představujícím šestý člen ušlechtilé osmičlenné stezky (→ *magga*). Další podrobnosti → *padhána*.

virija-sambodždžhanga (viriya-sambojjhaṅga): ‚úsilí jako faktor probuzení', představuje jeden ze sedmi faktorů probuzení (→ *bodždžhanga*).

visésa-bhágija-síla, -samádhi, -paňňá (visesa-bhāgiya-sīla, -samādhi, -paññā): ‚etika, soustředění či moudrost spojené s rozvojem'. Podrobnosti → *hána-bhágija-síla*.

visuddhi (visuddhi): ‚očištění', čistota. ‚Sedm stupňů očištění' (*satta-visuddhi*) tvoří základní strukturu Upatissova díla *Vimutti-magga* (*Cesta osvobození*), které se dochovalo pouze v čínštině, právě tak jako strukturu Buddhaghósova monumentálního díla *Visuddhi-magga* (*Cesta očištění*), které z *Vimutti-maggy* vychází.

Jediným místem v kánonu, kde se těchto sedm stupňů očištění zmiňuje, je *Rozprava o kočárech* (*Rathaviníta-sutta*, M. 24), která ilustruje pomocí podobenství o kočárech účel a cíl těchto očištění. Uvádí se zde, že skutečný a poslední cíl nespočívá v očištění etiky, v očištění mysli ani v očištění názoru atd., nýbrž v úplném osvobození a odpoutání. Jako kdyby někdo cestoval jedním kočárem k druhému, druhým kočárem ke třetímu atd., aby dosáhl konečného cíle, právě tak má (I.) očištění etiky (*síla-visuddhi*) za účel (II.) očištění mysli (*čitta-visuddhi*), což má za účel (III.) očištění názoru (*ditthi-visuddhi*), což má za účel (IV.) očištění překonáním pochybností (*kankhá-vitarana-visuddhi*), což má za účel (V.) očištění poznáním a zřením, co je a co není stezka (*maggámagga-ňánadassana-visuddhi*), což má za účel (VI.) očištění poznáním a zřením pokroku na stezce (*patipadá-ňánadassana-visuddhi*), což má za účel (VII.) očištění poznání a zření (*ňána-dassana-visuddhi*). Posledním účelem je pak osvobození od veškerého lpění čili nibbána.

I. „Očištění etiky (*síla-visuddhi*) spočívá ve čtyřech formách etické čistoty (*čatu-párisuddhi-síla*), které tvoří 1. dodržování řádových pravidel (*pátimokkha-samvara-síla*), 2. smyslová zdrženlivost (*indrija-samvara-síla*), 3. čistota živobytí (*ádžíva-párisuddhi-síla*) a 4. správné užívání čtyř mnišských potřeb (*paččaja-sannissita-síla*)" (Vism. XVIII). Ohledně těchto čtyř pojmů → *síla*. V případě laického stoupence spočívá očištění etiky v dodržování pěti (či více) etických předsevzetí, která přijal.

II. „Očištění mysli (*čitta-visuddhi*) spočívá v dosažení osmi pohroužení (→ *džhána*) nebo přístupového soustředění (*upačára-samádhi*; → *samádhi*)“ (Vism. XVIII).

III. „Očištění názoru (*ditthi-visuddhi*) spočívá v poznání mysli a těla (→ *námarúpa*) ve shodě se skutečností … které je založené na nezaslepenosti (moudrosti) a které podmiňuje různými způsoby mysl a tělo, když jsou překonána všechna přesvědčení o ‚já‘ (*attá*)“ (Vism. XVIII).

IV. „Očištění překonáním pochybností (*kankhá-vitarana-visuddhi*) spočívá v poznání, které je díky pochopení podmínek mysli a těla zbaveno všech pochybností s ohledem na minulost, přítomnost a budoucnost“ (Vism. XIX).

V. „Očištění poznáním a zřením, co je a co není stezka (*maggámagga-ňánadassana-visuddhi*), spočívá v rozeznání správné a nesprávné cesty: ‚Toto je správná cesta, tamto je nesprávná cesta.‘“ (Vism. XX).

Aby bylo dosaženo pátého stupně očištění, je nejprve třeba rozvinout metodický vhled (*naja-vipassaná*) prostřednictvím nahlížení pěti skupin existence (→ *khandha*). Neboť pro toho, kdo ještě nedosáhl dokonale rozvinutého vhledu, se mohou stát jevy jako zářivé světlo atd. (viz níže) překážkami v dosažení tří druhů úplného pochopení, o které tu jde (→ *pariňňá*).

„Když se meditujícímu stanou zřejmými různé aspekty a charakteristiky čtyř ušlechtilých pravd (*sačča*) a podmíněného vznikání (*patičča-samuppáda*), uvědomí si: ‚Takto vskutku vznikají věci, které nikdy dříve nevznikly, a když vzniknou, zase zmizí. Takto vskutku vznikají všechny formace vždy jako něco zcela nového. Kromě toho, že jsou něčím novým, mají také omezené trvání – jako kapka rosy při východu slunce, jako bublina, jako čára nakreslená klacíkem na vodní hladině, jako hořčičné semínko umístěné na špičce šípu či jako záblesk světla. Také se jeví jako něco prázdného a bez podstaty – jako přelud či fata morgana… Vyvstávají pouhé mizející předměty, a jakmile vzniknou, hned zase zanikají.‘“

Na tomto stupni vhledu ale může vyvstat deset znečištění či poruch vhledu (*vipassaná-upakkilésa*): zářivé světlo (*óbhása*), jasné vědění (*ňána*), nadšení (*píti*), klid (*passaddhi*), štěstí (*sukha*), odhodlání (*adhimokkha*), úsilí (*paggaha*), bedlivost (*upatthána*) a zalíbení (*nikanti*). Viz Vism. XX, 105 a násl.

Kromě zalíbení nejsou výše zmíněné jevy poruchami či znečištěními samy o sobě, ale pouze tehdy, jsou-li spojeny se zalíbením (ulpěním), domýšlivostí nebo nesprávným závěrem, že bylo dosaženo některé stezky svatosti. Ale ten, kdo je obezřetný a zkušený v pěstování vhledu, rozpozná, že tyto stavy nejsou projevem opravdového dosažení stezky, nýbrž pouhými průvodními jevy či symptomy meditace vhledu.

„Doposud se meditující obeznámil se třemi ušlechtilými pravdami: 1. poznáním mysli a těla skrze očištění názoru (*ditthi-visuddhi*) nahlédl pravdu utrpení; 2. poznáním podmíněnosti skrze očištění překonáním pochybností (*kankhávitarana-visuddhi*) nahlédl pravdu původu utrpení; 3. poznáním správné cesty skrze očištění poznáním a zřením, co je a co není stezka (*maggámagga-ñánadassana-visuddhi*), nahlédl pravdu cesty vedoucí k zániku utrpení."

VI. Očištění poznáním a zřením pokroku na stezce (*patipadá-ñánadassana-visuddhi*) spočívá v dosažení osmi poznání spolu s devátým, kterým je ‚poznání přizpůsobení se pravdě'. Osmi druhy poznání se zde míní následující vhledy, které jsou prosté znečištění a následují správnou cestu:

1. poznání spočívající v nahlížení vznikání a zanikání (*udajabbajánupassaná-ñána*);
2. poznání spočívající v nahlížení rozpadu (*bhangánupassaná-ñána*);
3. poznání spočívající v pozorování strachu či hrůzyplnosti (*bhajatúpatthána -ñána*);
4. poznání spočívající v nahlížení bídy či neuspokojivosti (*ádínaványupassaná-ñána*);
5. poznání spočívající v nahlížení zhnusení (*nibbidánupassaná-ñána*);
6. poznání touhy po osvobození (*muččitu-kamjatá-ñána*);
7. poznání spočívající v opětovném nahlížení či znovusledování (*patisankhánupassaná-ñána*).;
8. poznání vyrovnanosti vůči všem formacím (*sankhárupekkhá-ñána*);
9. poznání přizpůsobení se pravdě (*saččánulómika-ñána*).

1. ‚Poznání vznikání a zanikání' (*udajabbajánupassaná-ñána*) spočívá v meditačním nahlížení tří charakteristik existence (pomíjivosti, strastiplnosti a neosobnosti) v procesech vlastního těla a mysli. Skutečná povaha těchto tří charakteristik se nejeví zcela jasně, dokud není mysl očištěná od poruch vhledu (→ č. V). Teprve je-li mysl zbavena těchto nedokonalostí, lze nahlížet tři charakteristiky jasně.

2. Když se stanou poznání a *sati* (→) díky opakující se meditační praxi pronikavějšími, začnou se objevovat tělesné a mentální formace velmi rychle, což se na tomto stupni projevuje jako rozpadání se formací, jehož nahlížení vede k ‚poznání rozpadu' (*bhangánupassaná-ñána*).

„Vědomí, mající za svůj předmět (například) tělesné jevy, vzniká a rozpadá se. Když pozoruje tento předmět, nahlíží rozpadání se (pozorujícího) vědomí" (Pts.M. I, 57; citováno ve Vism. XXI, 11).

Osm dobrodiní, která přinášejí toto poznání, tvoří: ztráta přesvědčení o věčné existenci (*bhava-ditthi*), nepřipoutanost k životu, vytrvalé správné usilování (v meditaci), očištěné živobytí, překonání úzkosti, nepřítomnost strachu, osvo-

jení si trpělivosti a mírnosti, překonání nespokojenosti a smyslových potěšení (Vism. XXI, 28).

3. ‚Poznání strachu či hrůzyplnosti' (*bhajatupatthána-ñána*) spočívá v nahlédnutí hrůzyplnosti podmínek a pokračující existence. Neboť tomu, kdo nahlíží formace jako pomíjivé, se jeví podmínky existence (tj. karmické formace podmiňující stále nové bytí) jako něco strašného, co směřuje k smrti. Tomu, kdo nahlíží formace jako strastné, se jeví pokračování existence jako něco strašného a tísnivého. Tomu, kdo nahlíží formace jako ‚ne-já', se jeví karmické formace i pokračování existence jako něco strašného, jako prázdná vesnice, jako přelud atd.

4. ‚Poznání bídy' (nebezpečí, neuspokojivosti; *ádínavánupassaná-ñána*) je jiným aspektem nahlížení hrůzyplnosti (*bhajatupatthána*): „Původ existence je hrozný … trvání existence je hrozné … vznikání je utrpení" – toto poznání, vzniklé na základě nahlížení hrůzyplnosti, se nazývá poznáním bídy. „Nevznikání je dobrodiním" – toto je poznáním mírumilovného stavu (Pts.M. I, 59). To znamená, že bezpečí, štěstí a nibbána spočívají v ustání veškerého dalšího vznikání.

5. ‚Poznání zhnusení' (*nibbidánupassaná-ñána*) je dalším vhledem spojeným s nahlížením hrůzyplnosti formací. Zatímco v případě ‚poznání strachu' byl dominantním projevem strach a v případě ‚poznání bídy' neuspokojivost, je v případě ‚poznání zhnusení' dominantním rysem znechucení formacemi.

6. ‚Poznání touhy po osvobození' (*muččitu-kamjatá-ñána*) spočívá v touze po osvobození a úniku od všech formací existence. Neboť v této fázi již mysl meditujícího nelpí na žádné formaci, protože pociťuje vůči všem odpor, je jimi silně znechucena a nenalézá v nich žádné potěšení.

7. ‚Poznání znovusledování' (*patisankhánupassaná-ñána*) spočívá v opakovaném nahlížení tří charakteristik všech jevů s touhou nalézt osvobození od všech forem existence.

8. ‚Poznání vyrovnanosti vůči všem formacím' (*sankhára-upekkhá-ñána*) – „Když meditující nahlédl (díky ‚poznání znovusledování') tři charakteristiky vztahující se na všechny formace a vidí je jako prázdné, již se jich neobává ani se z nich netěší a stává se vůči všem jevům nestranným a vyrovnaným. Nepojímá je jako ‚já' či ‚moje', podobně jako muž, který se rozvedl se svou ženou" (Vism. XXI, 61).

Když pokračuje v nahlížení tří charakteristik existence a spatřuje nalezení míru v klidu nibbány, dospěje toto poznání vyrovnanosti ke třem ‚branám osvobození'. V Pts.M. II (str. 48) se uvádí:

„K úniku ze světa vedou tři brány osvobození (*vimokkha-mukha*; → *vimokkha* I): (a) mysl nahlíží všechny formace jako omezené (nestálé či podmíněné) a směřuje k prvku nepodmíněnosti (*animitta-dhátu*), (b) mysl je po-

háněna všemi formacemi (jejich neuspokojivostí) a směřuje k prvku netoužení (*appanihita-dhátu*), (c) mysl nahlíží všechny věci jako něco cizího a směřuje k prvku prázdnoty (*suňňatá-dhátu*)."

Na tomto stupni dochází na jedné ze tří bran osvobození k odvrácení a uskutečnění stezky, příslušející jednomu ze sedmi typů ušlechtilých osob (→ *arija-puggala*). Ohledně toho viz Vism. XXI, 74 a násl.

Jak se uvádí ve Vism. XXI, šestý, sedmý a osmý vhled tvoří ve skutečnosti počáteční, střední a konečné stadium jediného poznání, které se také nazývá ‚vhledem vedoucím k vynoření' (→ *vutthána-gáminí-vipassaná*).

9. ‚Poznání přizpůsobení se pravdě' (*saččánulómika-ňána*) spočívá v poznání, které vede během nahlížení pomíjivosti atd. k přizpůsobení se předchozím osmi vhledům a též k přizpůsobení se bezprostředně následující nadsvětské stezce a třiceti sedmi faktorům probuzení (*bódhipakkhija-dhamma*). Je totožné s ‚poznáním přizpůsobení' (*anulóma-ňána*).

„Ten, kdo kultivoval, rozvinul a často procvičoval vyrovnanost vůči všem formacím, získá velmi pevnou důvěru, která má povahu odhodlání (*adhimokkha-saddhá*), využije lépe svého úsilí, ustaví lépe svou *sati* (→), jeho mysl se lépe soustředí a vyrovnanost vůči všem formacím ještě zesílí. Meditující uvažuje: ‚Nyní dojde k uskutečnění stezky'. S poznáním vyrovnanosti stále nahlíží všechny formace jako pomíjivé atd. a poté klesne jeho vědomí do podvědomého proudu existence (*bhavanga-sóta*). Bezprostředně poté dojde k zaměření na bráně mysli (*ávadždžana*; → *viňňána-kičča*). Stejně jako poznání vyrovnanosti, má i poznání přizpůsobení za svůj předmět formace, které jsou pojímány jako pomíjivé, strastné a neosobní. Během nepřerušeného trvání kontinuity vědomí (*čitta-santána*) pak vyvstane první impulz (→ *džavana*), nazývaný ‚přípravný' (*parikamma*), který má za svůj předmět stejné formace, následně druhý impulz, nazývaný ‚přístupový' (*upačára*), s týmž předmětem, a bezprostředně poté vyvstane další impulz, nazývaný ‚přizpůsobení' (*anulóma*)."

VII. Očištění poznání a zření (*ňána-dassana-visuddhi*) spočívá v poznání spojeném s dosažením některé ze čtyř nadsvětských stezek (→ *arija-puggala*).

„Bezprostředně po ‚poznání přizpůsobení' vyvstane ‚zralé poznání' (*gotrabhú-ňána*; → *gotrabhú*), které má za předmět ‚nepodmíněné', ustání existence, nepřítomnost nastávání, vyvanutí, nibbánu. V tomto okamžiku dochází k transcendování rodu (*gotta* = skr. *gotra*, linie), určení a úrovně obyčejných světských bytostí (→ *puthudždžana*) a k dosažení rodu, určení a úrovně ušlechtilých osob (→ *arija-puggala*). Toto poznání představuje první zaměření se na nibbánu jakožto předmět, její první mentální pojímání a první soustředění se na ni. Představuje podmínku stezky … která tvoří završení vhledu a nikdy se jako taková neopakuje" (Vism. XXI).

„Bezprostředně po ‚zralém poznání' (*gotrabhú-ňána*) následuje vědomí první stezky (vstup do proudu), které navždy odstraní tři nižší pouta existence (→ *samjódžana*) a možnost zrození v nižších světech. Hned po poznání stezky vyvstanou jako její důsledek dva nebo tři stavy vědomí nazývané ‚vědomí plodu' (*phala-čitta*)" (Vism. XXI).

„Jakmile klesne toto vědomí do podvědomého proudu existence, vyvstane následně ‚reflektující poznání' (→ *paččavekkhana-ňána*), které má za svůj předmět vědomí stezky" (Vism. XXI). Ohledně tří vyšších stezek → *arija-puggala*.

Každý ze čtyř typů ‚vědomí stezky' plní v jediném okamžiku čtyři funkce: funkci plného pochopení (→ *pariňňá*) utrpení, funkci překonání (→ *pahána*) původu utrpení, funkci uskutečnění (*sačchi-kirijá*) zániku utrpení a funkci rozvinutí (→ *bhávaná*) nadsvětské ušlechtilé osmičlenné stezky (→ *magga*).

Literatura: Buddhaghosa: *The Path of Purification* (anglický překlad Ñāṇamoli; BPS); Upatissa: *Path of Freedom* (BPS).

vitakka (vitakka): ‚myšlenka' či ‚myšlenkové pojímání', je jedním z druhotných (tzn. ne vždy přítomných) mentálních faktorů (→ Tab. II). Myšlenky (*vitakka*) mohou být karmicky prospěšné, neprospěšné či neutrální. „Existují tři typy karmicky neprospěšných (*akusala*) myšlenek: smyslné myšlenky (*káma-vitakka*), nenávistné myšlenky (*vjápáda-vitakka*) a kruté myšlenky (*vihimsá-vitakka*). Existují tři typy karmicky prospěšných (*kusala*) myšlenek: myšlenky spojené se zdrženlivostí (*nekkhamma-vitakka*), myšlenky prosté nenávisti (*avjápáda-vitakka*) a myšlenky prosté krutosti (*avihimsá-vitakka*)." Tři uváděné prospěšné myšlenky tvoří ‚správný úmysl' (*sammá-sankappa*), druhý člen osmičlenné ušlechtilé stezky (→ *magga* 2).

Viz *Rozprava o překonání neprospěšných myšlenek* (*Vitakka-santhána-sutta*, M. 20; anglický překlad ve Wheel 21).

vitakka-vičára (vitakka-vicāra): ‚myšlenkové pojímání a uvažování' představují verbální funkce (*vačí-sankhára*; → *sankhára*) mysli, tzv. ‚vnitřní mluvení' (*parole interieure*). *Vitakka* a *vičára* tvoří členy prvního pohroužení (→ *džhána*), nejsou ale přítomny ve vyšších pohroužení.

1. „Myšlenkové pojímání (*vitakka*) spočívá v kladení myšlenky k předmětu a v přidržení mysli u předmětu. Jeho charakteristikou je upevnění mysli k předmětu."

2. „Uvažování (*vičára*) spočívá v kroužení a pohybech mysli kolem předmětu … Projevuje se jako pokračování činnosti mysli" (Vism. IV).

Ve Vism. IV je *vitakka* přirovnávána k úderům do zvonu a *vičára* k jeho rozeznění. V jiném příměru je *vitakka* přirovnávána k držení hrnce a *vičára* k jeho otírání.

víthi (vīthi): ‚proces vědomí' (*čitta-víthi*); → *viňňána-kičča*.

vítr: prvek větru (*vájó-dhátu*) → *dhátu*; kasina větru → *kasina*.

vivatta (vivaṭṭa): ‚ustání koloběhu existence' (→ *vatta*), je označením nibbány (→ *nibbána*).

Zdrojová poznámka: Ve významu nibbány se tento pojem používá patrně pouze v komentářích.

vivatta-kappa (vivaṭṭa-kappa): ‚utváření světa', → *kappa*.

vivattánupassaná (vivaṭṭānupassanā): ‚nahlížení odvrácení', představuje jeden z osmnácti hlavních druhů vhledu; → *vipassaná*.

Zdrojová poznámka: Tento pojem se objevuje spolu s ostatními sedmnácti druhy vhledu již v Pts.M., nenalézá se ale ve starých suttách.

vivéka (viveka): ‚odloučení' či ‚ústraní', je podle *Niddésy* trojího druhu: 1. tělesné odloučení (*kája-vivéka*), tj. pobývání v odloučení od lákavých smyslových předmětů, 2. mentální odloučení (*čitta-vivéka*), tj. vnitřní odpoutanost od smyslových předmětů a 3. odloučení od podkladů existence (*upadhi-vivéka*).

Vism. IV uvádí v rámci popisu prvního pohroužení, že výraz ‚odpoutání od smyslových věcí' (*vivičč' éva káméhi*) znamená tělesné odloučení, výraz ‚odpoutání od karmicky neprospěšných věcí' (*vivičča akusaléhi dhamméhi*) znamená mentální odloučení a výraz ‚zrozený z odloučení' (*vivékadža*) znamená nepřítomnost pěti překážek.

vivéka-sukha (viveka-sukha): ‚štěstí z odloučení' (→ *vivéka*). „Kdo je závislý na společnosti a světském shonu, nezažije štěstí ze zdrženlivosti, odloučení, míru a probuzení" (A. VII, 86).

vjápáda (vyāpāda): ‚zlovůle' resp. ‚zlá vůle'. Je synonymem pojmu *dósa* (nenávist). Představuje jednu z pěti překážek (→ *nívarana*) a jedno z deseti pout (→ *samjódžana*).

vnímání já: → *vipallása*.

vnímání různorodosti: *nánatta-saňňá*; → *džhána* 5.

vnímavá tělesnost: → *pasáda-rúpa*.

voda: prvek vody (*ápó-dhátu*) → *dhátu*; kasina vody → *kasina*.

vódána (vodāna): ‚čistota' či ‚očištění', se může vztahovat ke třem věcem: 1. k etice (*síla*), 2. k soustředění (*samádhi*) a 3. k poznání (*paňňá*).

1. „Čistota etiky spočívá ve dvou věcech: v pochopení neprospěšnosti etických pochybení (*síla-vipatti*; → *vipatti*) a v pochopení dobrodiní, které přináší dokonalost v etice (*síla-sampatti*)“ (Vism. I).

2. Čistota soustředění spočívá v rozvíjejícím se soustředění (*visésa-bhágija-samádhi*; → *hána-bhágija*). Vyvstanou-li například smyslové vjemy u někoho, kdo spočíval v prvním pohroužení, je jeho soustředění v úpadku. Když u něj ale naopak vyvstane vnímání prosté myšlenkového pojímání a uvažování (tj. druhé pohroužení; → *džhána*), je jeho soustředění spojeno s rozvojem.

3. Čistota poznání je totožná s ‚vhledem vedoucím k vynoření‘ (→ *vutthána-gáminí-vipassaná*), jehož je dosaženo na stupni ‚očištění poznáním a zřením pokroku na stezce‘ (→ *visuddhi* VI) a jenž je bezprostředně následován ‚poznáním zralosti‘ a uskutečněním nadsvětské stezky.

vóhára-désaná (vohāra-desanā): ‚konvenční výklad‘, v protikladu k výkladu, který odhaluje pravdu v absolutním smyslu (→ *paramattha-désaná*). Jiným označením téhož je ‚běžně uznávaná pravda‘ (*sammuti-sačča*; skr. *samvṛti*).

Zdrojová poznámka: Pojmy *vóhára-sačča*, *paramattha-sačča*, *sammuti-sačča* apod. náleží až do komentářové literatury, ale jejich význam je jasně ukázán již ve starých suttách; například v D. 9 (*lóka-sámaññá, lóka-vóhára*) či v D. 33 (*sammuti-ñána*) atd.

vókára (vokāra): ‚skupina‘, → *paňča-vókára-bhava*.

Zdrojová poznámka: Pojmy *paňča-*, *čatu-* a *éka-vókára-bhava* se vyskytují pouze v abhidhammě (*Vibhanga*, *Jamaka*, *Patthána*) a komentářích (například Vism.), ale jejich význam je obsažen již v suttách.

volní záměr: → *čétaná*.

votthapana-čitta (votthapana-citta): ‚určující vědomí‘ je tvořeno prvkem mysli (fungujícím nezávisle na karmě; → Tab. I, 70), který má v procesu smyslového vnímání funkci určovat smyslový předmět. Představuje jednu ze čtrnácti funkcí vědomí (→ *viňňána-kičča*).

Zdrojová poznámka: Nenalézá se, alespoň ne v této formě či významu, v nejstarších částech *Sutta-pitaky*; → *čitta-víthi*.

vstup do proudu: → *sótápanna*, *arija-puggala*.

všímavost (bdělá pozornost, uvědomění, duchapřítomnost, bdělost, pamětlivost): → *sati*, *satipatthána*. Správná *sati* → *sačča*, *magga*.

vůle (záměr): → *čétaná*.

vutthána-gáminí-vipassaná (vuṭṭhānagāminīvipassanā): ‚vhled vedoucí k vynoření‘, nazývaný též odčištění (→ *vódána*), zahrnuje podle Pts.M. II, 64 tři poznání vhledem, jmenovitě: poznání touhy po osvobození (*muččitu-kamjatá-ňá-*

na; → *visuddhi* VI, 6), poznání znovusledování (*patisankhánupassaná-ňána*; → *visuddhi* VI, 7) a poznání vyrovnanosti vůči všem formacím (*sankhárupekkhá-ňána*; → *visuddhi* VI, 8).

Tento vhled vyvstává na stupni ‚očištění poznáním a zřením pokroku na stezce' (→ *visuddhi* VI) a je bezprostředně následován poznáním zralosti a uskutečněním nadsvětské stezky.

„Vynořením (*vutthána*) se míní nadsvětská stezka (→ *arija-puggala*), neboť znamená povznesení se nad předmět tvořící vnější základnu vhledu (tj. nad vnějších pět skupin existence), v němž byla mysl ponořena. Dále to znamená povznesení se nad kontinuitu vlastní osoby (tj. nad vlastních pět skupin existence; → *khandha*) s jejími znečištěními. Tento vhled se nazývá ‚vhledem vedoucím k vynoření', neboť vede vzhůru k nadsvětské stezce. Jeho význam spočívá v tom, že vede k dosažení stezky" (Vism. XXI, 83 a násl.).

Zdrojová poznámka: Tento pojem je pravděpodobně naznačen v Pts.M. I, 60 pod názvem *vutthána-vivattané-ňána*.

výcvik: trojí výcvik → *sikkhá*. Pravidla etického výcviku → *sikkhá-pada*.

výcvik mysli: vyšší výcvik mysli (*adhičitta-sikkhá*) → *sikkhá*.

výčitky: → *kukkučča*.

vymezení (určení, definování): → *vavatthána*.

výrazy (tělesné a slovní): → *viňňatti*.

vyrovnanost: → *upekkhá* nebo též → *tatra-madždžhattatá*. Poznání spočívající ve vyrovnanosti ke všem formacím (*sankhárúpekkhá-ňána*) → *visuddhi* VI, 8. Setrvávání ve vyrovnanosti → *manópavičára*.

vyspělá osoba: → *gotrabhú*.

vyšší moudrost: vhled založený na vyšší moudrosti (*adhipaňňá-dhamma-vipassaná*) → *vipassaná*. Cvičení ve vyšší moudrosti → *sikkhá*.

vyváženost schopností mysli: → *indrija-samatta*.

význam: zřejmý význam a význam, který je třeba odvodit → *nejjattha-dhamma*.

výživa (potrava): → *ódžá*, *áhára*. Potrava je jednou z dvaceti čtyř podmínek (→ *paččaja*). Z potravy vzniklá tělesnost → *samutthána*.

vznešená mysl: *sóbhana-čitta*; → *sóbhana*.

vznešené příbytky: → *vihára*.

vznešené rodiny: ‚ten, kdo přechází z jedné vznešené rodiny do druhé' (*kólankóla*) → *sótápanna*.

vznik, trvání a zánik světa: → *kappa*.

vznikání a zanikání (věcí): poznání spočívající ve sledování vznikání a zanikání → *visuddhi* VI, 1.

Z

zabíjení: → *karma*, *kamma-patha*, *sikkhá-pada*.

zákaly: → *ásava*.

zákon: → *dhamma*.

základna mysli: *manó-ájatana*; → *ájatana*.

základny: dvanáct základen procesu vnímání → *ájatana*.

základy: Špatné základy etiky → *nissaja*. Základy laskavosti → *sangaha-vatthu*. Pohroužení jako základna → *pádaka-dždžhána*. Základy mysli arahata → *adhitthána*.

záměr (volní záměr, vůle): → *čétaná*.

zaměření (mysli na předmět): *ávadždžana*, je jednou z funkcí vědomí (→ *viňňána-kičča*). Srov. *manasikára*.

zaměření na bráně mysli: *manó-dvárávadždžana*; → *ávadždžana*.

zaměření na pěti smyslových branách: *paňča-dvárávadždžana*; → *viňňána-kičča*.

zamýšlení (úmysl): správný úmysl (*sammá-sankappa*) → *saččа*, *magga*.

zanechání: nahlížení zanechání (*patinissaggánupassaná*) je jedním z osmnácti hlavních druhů vhledu; → *vipassaná*, *ánápána-sati* 16.

zánik, zaniknutí (ustání): → *niródha*. Zánik touhy → *tanhá-kkhaja*.

zánik světa: → *kappa*.

záplavy: → *ógha*, jsou totožné se čtyřmi zákaly (→ *ásava*).

zármutek (či obecně nepříjemné mentální pociťování): → *dómanassa*. Setrvávání ve smutku → *manópavičára*.

zářící bohové: → *Ábhassara*; srov. *déva*.

zaslepenost (nevědomost): → *móha*, *avidždžá*.

zásluhy: čtyři ‚prameny zásluh' → *puňňa-dhárá*. Sdílení či přenos zásluh → *pattidána*.

záslužné jednání: → *puňňa*, *puňňa-kirija-vatthu*.

zatvrzelost mysli: pět zatvrzelostí mysli → *čétó-khila*.

závislé vznikání (podmíněné vznikání): → *patiččа-samuppáda*.

závist: → *issá*.

zaznamenávající vědomí: *tadárammana-čitta*; → *viňňána-kiččа*.

zázrak: → *pátihárija*.

závažná karma: *garuka-kamma*; → *karma*.

zbabělost: → *agati*.

zdatnost (zběhlost): → *páguňňatá*.

zdržování se: → *virati*.

zdržování se a vykonávání: → *čáritta*. Úsilí zdržovat se (resp. předcházet) → *padhána*.

země: *pathaví*; → *dhátu* I.

zhnusení (odpornost): nahlížení zhnusení (*nibbidánupassaná*) → *visuddhi* VI, 5.

získaný obraz (během soustředění): *uggaha-nimitta*; → *nimitta*, *samádhi*, *kasina*.

zklidnění: překonání (nečistot mysli) zklidněním (*patipassaddhi-pahána*) → *pahána*.

zkoumající funkce vědomí: *santírana*; → *viňňána-kiččа*.

zkoumání: plné pochopení zkoumáním (*tírana-pariňňá*) → *pariňňá*. Zkoumání (→ *vímamsá*) je jednou ze čtyř cest k nadpřirozeným schopnostem (→ *iddhi-páda*) a jednou ze čtyř převažujících (určujících) podmínek (*adhipati*; → *paččaja* 3). Zkoumání či rozeznávání jevů (*dhamma-vičaja*) je jedním ze sedmi členů probuzení (→ *bodždžhanga*).

zloba (nenávist): *dósa*; → *múla*.

zlostná povaha: *dósa-čarita*; → *čarita*.

zlovolnost (zlá vůle, zlovůle): *vjápáda*, je synonymem pojmů *dósa* (→ *múla*) a *patigha* (→). Je jedním z deseti pout (→ *samjódžana*), jednou z pěti překážek (→ *nívarana*) a jedním z deseti neprospěšných způsobů jednání (→ *kamma-patha* I).

změna (proměnlivost): vnímání proměnlivosti (změn) → *viparinámánupassaná*, *vipassaná*.

zmizení: podmínka zmizení (*vigata-paččaja*) je jednou z dvaceti čtyř podmínek; → *paččaja*.

znečištění: → *kilésa, upakkilésa*. Deset znečištění (či poruch) vhledu (*vipassanúpakkilésa*) → *visuddhi* VI. Kruh znečištění → *vatta* 1.

znovusledování: *patisankhánupassaná*; → *vipassaná* 17.

znovuzrození: → *patisandhi*; *patiťča-samuppáda* (3, 10), *karma*, *punabbhava*.

způsoby: čtyři ušlechtilé způsoby → *arija-vamsa*.

způsoby jednání: → *kamma-patha*.

zrak (oko): → *čakkhu*.

zrakové vědomí: *čakkhu-viňňána*; → *dhátu*, *khandha*.

zrakový orgán či předmět: → *ájatana*.

zralé poznání: *gotrabhú-ňána*; → *visuddhi* VII.

zralost: → *gotrabhú*.

zrození: čtyři způsoby zrození → *jóni*.

zvrácenost (pokřivení, deformace): → *vipallása*.

zvyková karma: *bahula-kamma*; → *karma*.

Ž

žádostivá povaha: *rága-čarita*; → *čarita*.

žádostivost: → *rága*; srov. *tanhá* (touha), *lóbha* (chtivost; → *múla*).

žák: → *sávaka*.

ženskost: → *bhava*, *indrija*.

živá bytost: → *sattá*, *puggala*. Ohledně názoru o věčné existenci (*bhava-ditthi*) osobnosti či duše → *sassata-ditthi*, *ditthi*.

život: → *džíva*, *džívita*.

životní energie (život, vitalita): → *džívita*, *džívitindrija*; → *indrija*, *khandha* (tělesnost, mentální formace), Tab. II.

žvanění: *samphappalápa*; → *karma*, *kamma-patha* I, *tiraččhána-kathá*, *miččhá-váčá*.

Tabulka I

SKUPINA VĚDOMÍ (VIÑÑÁNA-KKHANDHA)

Z karmického či etického hlediska se rozlišuje následujících osmdesát devět typů vědomí:

KARMICKY PROSPĚŠNÉ (***kusala***)		
smyslová oblast	1. radostné, s poznáním, nenavozené 2. radostné, s poznáním, navozené 3. radostné, bez poznání, nenavozené 4. radostné, bez poznání, navozené 5. neutrální, s poznáním, nenavozené 6. neutrální, s poznáním, navozené 7. neutrální, bez poznání, nenavozené 8. neutrální, bez poznání, navozené	{imp.}
jemnohmotná oblast (pohroužení)	9. první pohroužení (*vitakka*, *vičára*, *píti*, *sukha*, *ékaggatá*) 10. druhé pohroužení (*vičára*, *píti*, *sukha*, *ékaggatá*) 11. třetí pohroužení (*píti*, *sukha*, *ékaggatá*) 12. čtvrté pohroužení (*sukha*, *ékaggatá*) 13. páté pohroužení (*upekkhá*, *ékaggatá*)	{imp.}
nehmotná oblast (pohroužení)	14. nekonečný prostor 15. nekonečné vědomí 16. nicota 17. ani-vnímání-ani-nevnímání	{imp.}
nadsvětské	18. okamžik stezky vstupu do proudu 19. okamžik stezky jednoho návratu 20. okamžik stezky nenávratu 21. okamžik stezky arahatství	{imp.}
celkem 21 typů karmicky prospěšného vědomí		

Použité zkratky pro funkce vědomí (→ *viňňána-kičča*): zaměření (*ávadždžana*) = zaměř.; přijetí (*sampatičchana*) = přij.; zkoumání (*santírana*) = zkoum.; určení (*votthapana*) = urč.; impulzy (*džavana*) = imp.; zaznamenání (*tadárammana*) = zazn.; podvědomí (*bhavanga*) = podvěd.; zrození (*patisandhi*) = zroz.; smrt (*čuti*) = smrt.

KARMICKY NEPROSPĚŠNÉ (*akusala*)		
smyslová oblast	**(a) kořenící v chtivosti** (*lóbha*): 22. radostné, se špatným názorem, nenavozené (*asankhárika*) 23. radostné, se špatným názorem, navozené 24. radostné, bez špatného názoru, nenavozené 25. radostné, bez špatného názoru, navozené 26. neutrální, se špatným názorem, nenavozené 27. neutrální, se špatným názorem, navozené 28. neutrální, bez špatného názoru, nenavozené 29. neutrální, bez špatného názoru, navozené	{imp.}
	(b) kořenící v nenávisti (*dósa*): 30. žalostné, hněvivé, nenavozené 31. žalostné, hněvivé, navozené	{imp.}
	(c) kořenící v zaslepenosti (*móha*): 32. neutrální, pochybovačné 33. neutrální, neklidné	{imp.}
jemnohmotná oblast	---	
nehmotná oblast	---	
nadsvětské	---	
celkem 12 typů karmicky neprospěšného vědomí		

<table>
<tr><td colspan="3">KARMICKY NEUTRÁLNÍ (avjákata)
1. karmické následky (vipáka)</td></tr>
<tr><td>smyslová oblast</td><td colspan="2">(a) následky prospěšné karmy (s žádoucím předmětem)
– s podmínkou kořene
34.–38. příjemné zrakové, sluchové, čichové, chuťové a tělesné vědomí
39. prvek mysli (manó-dhátu) {přij.}
40. radostný prvek vědomí mysli (manó-viňňána-dhátu) {zkoum., zazn.}
41. neutrální prvek vědomí mysli (manó-viňňána-dhátu) {zkoum., zazn.}
– bez podmínky kořene
42.–49. = 1.–8. {zazn., zroz, podvěd., smrt}
(b) následky neprospěšné karmy (s nežádoucím předmětem)
– pouze bez podmínky kořene
50.–54. nepříjemné zrakové, sluchové, čichové, chuťové a tělesné vědomí
55. prvek mysli (manó-dhátu) {přij.}
56. prvek vědomí mysli (manó-viňňána-dhátu) {zkoum., zazn., zroz., podvěd., smrt}</td></tr>
<tr><td>jemnohmotná oblast</td><td>57. první pohroužení (vitakka, vičára, píti, sukha, ékaggatá)
58. druhé pohroužení (vičára, píti, sukha, ékaggatá)
59. třetí pohroužení (píti, sukha, ékaggatá)
60. čtvrté pohroužení (sukha, ékaggatá)
61. páté pohroužení (upekkhá, ékaggatá)</td><td>{zroz., podvěd., smrt}</td></tr>
<tr><td>nehmotná oblast</td><td>62. nekonečný prostor
63. nekonečné vědomí
64. nicota
65. ani-vnímání-ani-nevnímání</td><td>{zroz., podvěd., smrt}</td></tr>
<tr><td>nadsvětské</td><td>66. okamžik plodu vstupu do proudu
67. okamžik plodu jednoho návratu
68. okamžik plodu nenávratu
69. okamžik plodu arahatství</td><td>{imp.}</td></tr>
<tr><td colspan="3">celkem 36 typů karmicky neutrálního vědomí (karmických následků)</td></tr>
</table>

<table>
<tr><td colspan="3">KARMICKY NEUTRÁLNÍ (avjákata)
2. funkční (krijá)</td></tr>
<tr><td rowspan="2">smyslová oblast</td><td colspan="2">(a) bez podmínky kořene
70. prvek mysli {zaměř. na pěti branách}
71. neutrální prvek vědomí mysli {urč. na pěti branách, zaměř. na bráně mysli}
72. radostný prvek vědomí mysli</td></tr>
<tr><td>(b) s podmínkou kořene
73.–80. = 1.–8.</td><td rowspan="3">{imp.} jen u arahata</td></tr>
<tr><td>jemnohmotná oblast</td><td>81.–85. = 9.–13.</td></tr>
<tr><td>nehmotná oblast</td><td>86.–89. = 14.–19.</td></tr>
<tr><td>nadsvětské</td><td colspan="2">—</td></tr>
<tr><td colspan="3">celkem 20 typů funkčního karmicky neutrálního vědomí</td></tr>
</table>

Použité zkratky pro funkce vědomí (→ *viññána-kicca*): zaměření (*ávadždžana*) = zaměř.; přijetí (*sampaticcchana*) = přij.; zkoumání (*santírana*) = zkoum.; určení (*votthapana*) = urč.; impulzy (*džavana*) = imp.; zaznamenání (*tadárammana*) = zazn.; podvědomí (*bhavanga*) = podvěd.; zrození (*patisandhi*) = zroz.; smrt (*čuti*) = smrt.

Tabulka II

SKUPINA FORMACÍ (SANKHÁRA-KKHANDHA)

Skupinu formací, tvořenou celkem padesáti mentálními formacemi, tvoří jedenáct obecných mentálních formací, dvacet pět vznešených kvalit a čtrnáct karmicky neprospěšných kvalit.

OBECNÉ FORMACE (11)
(etická kvalita těchto formací závisí na tom, zda jsou spojeny s karmicky prospěšnými, neprospěšnými či neutrálními stavy vědomí)

(a) PRIMÁRNÍ – 5 formací přítomných v každém stavu vědomí:
kontakt (*phassa*)
záměr (*čétaná*)
životní energie (*džívita*)
soustředění (*samádhi*)
pozornost (*manasikára*)

(b) SEKUNDÁRNÍ – 6 formací, které nejsou přítomné v každém stavu vědomí:
myšlenkové pojímání (*vitakka*)
uvažování (*vičára*)
rozhodnutí (*adhimokkha*)
úsilí (*virija*)
nadšení (*píti*)
přání (*čhanda*)

VZNEŠENÉ FORMACE (25)

(a) PRIMÁRNÍ – přítomné ve všech vznešených stavech vědomí:

důvěra (*sadhá*)
sati (*sati*)
morální stud (*hirí*)
morální bázeň (*ottappa*)
ne-chtivost (*alóbha*)
ne-nenávist (*adósa*)
vyrovnanost (*tatramadždžhattatá*)
klid mentální skupiny (*kája-passaddhi*)
klid vědomí (*čitta-passaddhi*)
lehkost mentální skupiny (*kája-lahutá*)
lehkost vědomí (*čitta-lahutá*)
pružnost mentální skupiny (*kája-mudutá*)
pružnost vědomí (*čitta-mudutá*)
přizpůsobivost mentální skupiny (*kája-kammaňňatá*)
přizpůsobivost vědomí (*čitta-kammaňňatá*)
zdatnost mentální skupiny (*kája-páguňňatá*)
zdatnost vědomí (*čitta-páguňňatá*)
přímost mentální skupiny (*kája-udžukatá*)
přímost vědomí (*čitta-udžukatá*)

(b) SEKUNDÁRNÍ – nejsou přítomné ve všech vznešených stavech vědomí: zdržování se špatného tělesného jednání* zdržování se špatného mluvení* zdržování se špatné živototosprávy* soucit (*karuná*)* sdílená radost (*muditá*)* nezaslepenost resp. moudrost či poznání (*amóha* = *paññá*)
NEPROSPĚŠNÉ FORMACE (14)
(a) PRIMÁRNÍ – 4 formace přítomné ve všech neprospěšných stavech vědomí: zaslepenost (*móha*) nepřítomnost morálního studu, resp. nestydatost (*ahirika*) nepřítomnost morální bázně (*anottappa*) neklid (*uddhaccá*)
(b) SEKUNDÁRNÍ – 10 formací, které nejsou přítomné ve všech neprospěšných stavech vědomí:

nenávist (*dósa*) závist (*issá*) * lakota (*maccharija*)* obavy (*kukkuccа*)* chtivost (*lóbha*)	špatný názor (*ditthi*) domýšlivost (*mána*)* strnulost (*thína*)* malátnost (*middha*)* pochybovačnost (*vičikiccha*)*

* Tyto formace se nazývají ‚nestálými' (*anijata*), neboť se pojí s příslušnými stavy vědomí jen někdy.

Tabulka III

FORMACE V KOMBINACI S VĚDOMÍM

typy vědomí	*mentální formace*	*celkem formací*
KARMICKY PROSPĚŠNÉ		
1.–2.	11 obecných + 25 vznešených formací	36
3.–4.	výše uvedených 36 formací bez poznání	35
5.–6.	výše uvedených 36 formací bez nadšení	35
7.–8.	výše uvedených 36 formací bez poznání a nadšení	34
9.	výše uvedených 36 formací bez trojího zdržování se	33
10.	na předchozím řádku uvedených 33 formací bez myšlenkového pojímání	32
11.	na předchozím řádku uvedených 32 formací bez uvažování	31
12.	na předchozím řádku uvedených 31 formací bez nadšení	30
13.	na předchozím řádku uvedených 30 formací bez soucitu a sdílené radosti	28
14.–17.	na předchozím řádku uvedených 28 formací	
18.–21.	= 9.–13. bez soucitu a sdílené radosti, ale s trojím zdržováním se v každém typu	
KARMICKY NEPROSPĚŠNÉ		
22.	11 obecných + 4 neprospěšné + chtivost + špatný názor	17
23.	= 22. + strnulost + malátnost	19
24.	= 22. bez špatného názoru, ale s domýšlivostí	17
25.	= 23. bez špatného názoru, ale s domýšlivostí	19
26.	= 22. bez nadšení	16
27.	= 23. bez nadšení	18
28.	= 24. bez nadšení	16
29.	= 25. bez nadšení	18
30.	= 22. bez nadšení, chtivosti a špat. názoru, ale s nenávistí, závistí, lakotou a obavami	18
31.	= 30. + strnulost* + malátnost*	20
32.	8 obecných (bez nadšení, rozhodnutí a přání) + 4 primární neprosp. + pochybovačnost	13
33.	= 32. bez pochybovačnosti a s rozhodnutím	13

KARMICKY NEUTRÁLNÍ		
	(a) karmické následky	
34.–38.	5 obecných primárních (slabé soustředění)	5
50.–54.	5 obecných primárních (slabé soustředění)	5
39. & 55.	5 obecných primárních + myšl. pojímání, uvažování a rozhodnutí (slabé soustředění)	8
41. & 56.	5 obecných primárních + myšl. pojímání, uvažování a rozhodnutí (slabé soustředění)	8
40.	9 obecných (chybí úsilí a přání; soustředění je slabé)	9
42.–49.	= 1.–8. ale bez trojího zdržování se, soucitu a sdílené radosti	
57.–69.	= 9.–21.	
	(b) karmicky nezávislé funkce	
70.	= 39.	
71.	9 obecných (chybí nadšení a přání; soustředění je slabé)	9
72.	10 obecných (chybí přání)	10
73.–80.	= 1.–8. bez tří zdržování se	
81.–89.	= 9.–17.	

* přítomny jen někdy

Buddhistická literatura v češtině*

Buddhovy rozpravy, sv. 1, DharmaGaia, Praha 1994 (pět základních Buddhových rozprav; překlad M. Rozehnal)

Buddhovy rozpravy, sv. 2, DharmaGaia, Praha 1995 (*Sigálóváda-sutta* a další rozpravy o etice; překlad J. Marx)

Buddhovy rozpravy, sv. 4, DharmaGaia, Praha 1995 (*Maháparinibbána-sutta*; překlad M. Rozehnal)

Buddhovy rozpravy, sv. 5, DharmaGaia, Praha 1996 (*Lví řev*; překlad J. Bartovský)

Buddhovy rozpravy, sv. 6, DharmaGaia, Praha 1998 (Buddhovy rozpravy o závislém vznikání z *Nidána-samjutty*; překlad J. Bartovský)

Buddhovy rozpravy, sv. 7, DharmaGaia, Praha 1999 (čtrnáct rozprav z *Maždždhima-nikáji*; překlad J. Bartovský)

Dhammapadam, Symposion, Praha 1947 (překlad V. Lesný)

Dhammapadam neboli Cesta k pravdě, Odeon, Praha 1992 (překlad K. Werner)

Džátaky – příběhy z minulých životů Buddhy, DharmaGaia, Praha 2007 (překlad D. Zbavitel)

Otázky Milindovy, Lyra Pragensis, Praha 1998 (překlad V. Miltner)

Adžán Čá: *Jak chutná svoboda*, Stratos, Praha 1996 (překlad J. Bartovský)

Adžán Sumedho, Adžán Čá: *Osvobození mysli*, Stratos, Praha 1995 (překlad J. Bartovský)

Bondy, Egon: *Buddha*, DharmaGaia, Praha 1995

Buddhadása: *Zásady Buddhova učení*, Dharma, Praha 1996

Davis, Rhys: *Buddhismus – studie buddhistické normy*, J.Otto, Praha 1927

Fišer, Ivo: *Filosofická koncepce nejstaršího buddhismu*, DharmaGaia, Praha 1992

Gunaratana, Henepola: *O meditaci srozumitelně*, Malvern 2006 (překlad L. Válek)

Lesný, Vincenc: *Buddhismus*, Votobia, Olomouc 1996

Mahási Sayadó: *Meditace všímavosti a vhledu – Základní a pokročilé stupně*, Stratos, Praha 1993 (překlad M. Frýba)

Mahási Sayadó: *Pokrok v pěstování vhledu* & *Rathaviníta-sutta*, Alternativa, Praha 1997 (překlad P. Neugebauer)

Miltner, Vladimír: *Malá encyklopedie buddhismu*, Libri, Praha 2002

Miltner, Vladimír: *Vznik a vývoj buddhismu*, Vyšehrad 2001

Nárada Thera: *Buddha a jeho učení*, Votobia 1998 (překlad K. Marx)

Nyanaponika Thera: *Jádro buddhistické meditace*, DharmaGaia, Praha 1995 (překlad K. Werner)

Nyanaponika Thera: *Kořeny dobrého a zlého*, DharmaGaia, Praha 2000 (překlad P. Neugebauer)

Nyanaponika Thera & Bhikkhu Nyanasobhano: *Od srdce k srdci*, Stratos, Praha 1995 (překlad J. Marx a J. Bartovský)

* Tento seznam má být pomůckou pro lepší orientaci v české théravádové literatuře. Nejedná se o úplný výčet knih, které vyšly o théravádovém buddhismu v češtině.

Nyanasatta Thera: *Základy buddhismu*, Alternativa, Praha 1992 (překlad D. Zbavitel)

Nyanatiloka Thera: *Slovo Buddhovo*, Praha 1993 (překlad M. Frýba)

Procházka, Leopold: *O buddhistické meditaci*, CAD Press, Bratislava

Procházka, Leopold: *Buddha a jeho učení*, Plzeň 1926.

Sujiva: *Základy meditace vhledu*, DharmaGaia, Praha 2006 (překlad L. Nejedlý)

Thánissaró Bhikkhu: *Mysl odpoutaná jako oheň*; DharmaGaia, Praha 1997 (překlad J. Bartovský)

Na Internetu

Buddhovy rozpravy v překladu Š. Chromovského a J. Bartovského: http://dhammadesana.110mb.com/index.html (adresa odkazu platná v říjnu 2008)

BUDDHISTICKÝ SLOVNÍK

Příručka buddhistických pojmů a nauky

Ctihodný NYANATILOKA

??????????????????????
Vydalo nakladatelství DharmaGaia.
Odpovědný redaktor ?????.
Obálka Jan Honzík a Jan Blažíček.
Sazba & typografie martin.tresnak@gmail.com.
Tisk PB Tisk, Příbram.
ISBN 978–80–86685–??–?

DharmaGaia – Uhelný trh 1, 110 00 Praha 1
tel. + 420 224 238 551
dharmagaia@dharmagaia.cz, www.dharmagaia.cz

Distribuce: Kosmas – Lublaňská 34, 120 00 Praha 2
tel./fax + 420 222 510 749, 222 515 407